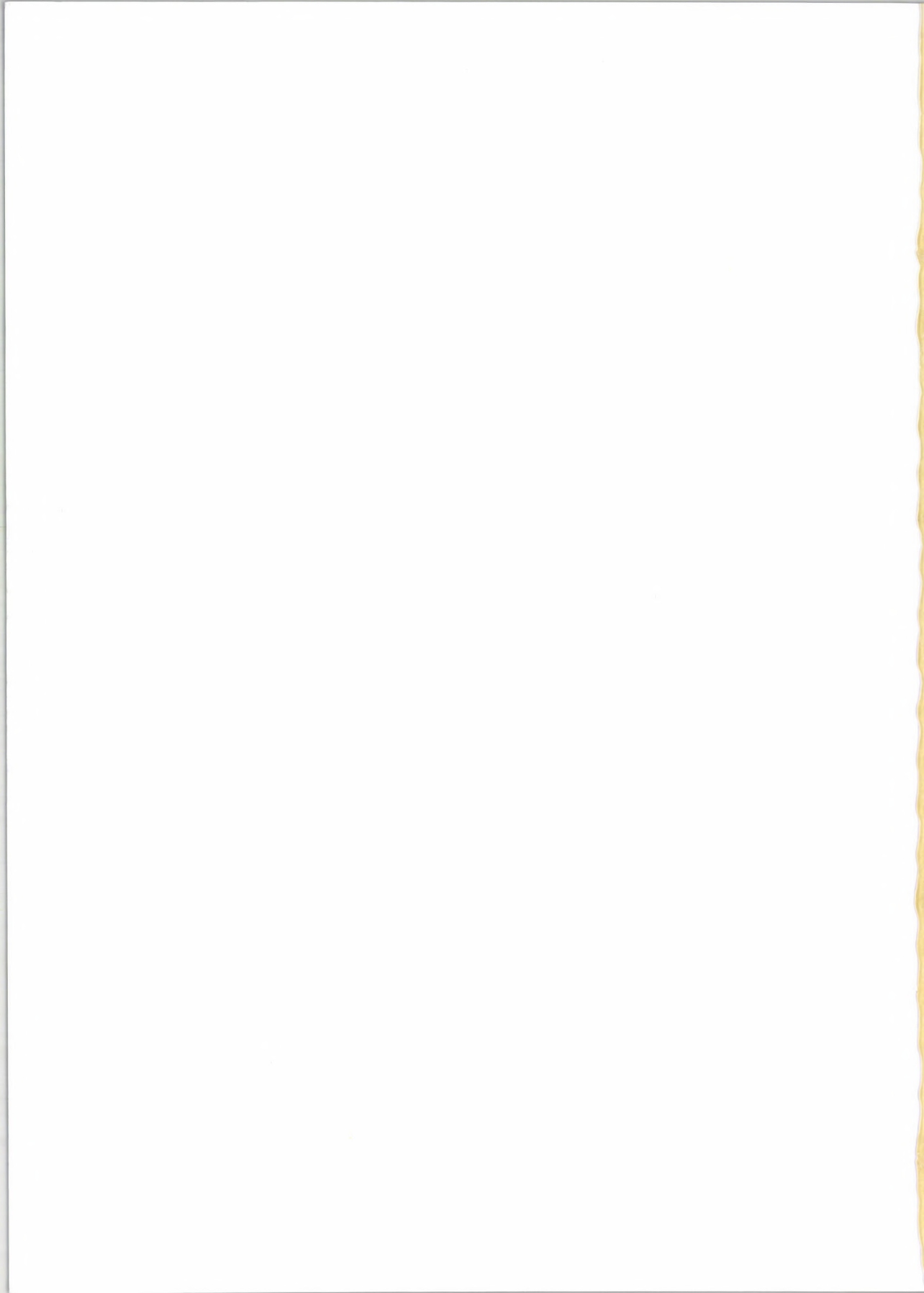

54175
3 FID47

DEMOGRÁFIA

2011. LIV. ÉVF. 1.

2012 JÓN. 12

DEMOGRÁFIA

54. ÉVFOLYAM, 2011
VOLUME 54. 2011

BUDAPEST
2011

1874

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Husz Ildikó: Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról	5
Blaskó Zsuzsa: Három évig a gyermek mellett – de nem mindenáron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról	23
Lőrincz László: Az internetes ismerkedés hatása a homofíliára és a homogámiára	45
Gödri Irén: A Magyarországon élő külföldiek jellemzőinek területi sajátosságai és ezek összefüggése a munkaerő-piaci helyzetükkel	81
Branislav Šprocha: A szlovákiai roma nők termékenységének longitudinális és keresztmetszeti vizsgálata	121
Reizer Balázs: A gyermekvállalás hatása a család jövedelemére Magyarországon	160
Földházi Erzsébet: Az osztrák és a német munkaerőpiac megnyitásának várható hatása Magyarország népességének alakulására 2011–2030 között	213
Gál Zsolt: Munkaerő-migráció Szlovákiából az uniós csatlakozás után komparatív szemszögből	236

KÖZLEMÉNYEK

Makay Zsuzsanna: A magyarországi bölcsődék működésének néhány jellemzője	176
Farkas Péter: Nyugdíjkorhatár, demográfia, foglalkoztatás	270

FIGYELŐ

Emlékezés Máдай Lajosra. 2012 – halála 20. évfordulója (Kápolnai Iván)	283
--	-----

IRODALOM

KÖNYVEK

Hídvégi János: Hulló magyarság. Pytheas Kiadó, Budapest, 2011. 217 oldal. (Reprint: Athenaeum, 1938.) (Pongrácz Tiborné)	287
Takács Judit – Kuhar Roman (szerk.): <i>Doing families. Gay and lesbian family practices.</i> (Családok alakítása: a meleg és leszbikus családok mindennapjai.) Mirovni Institut, Ljubljana, 2011. 164 oldal. (Szalma Ivett)	288
Tarrósy István – Glied Viktor – Keserű Dávid (szerk.): <i>Új népvándorlás – Migráció a 21. században Afrika és Európa között.</i> Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 294 oldal. (Rédei Mária)	292

FOLYÓIRATCIKKEK

Pronzato, C. D.: Return to work after childbirth: does parental leave matter in Europe? (Visszatérés a munkába a gyermekszülés után: számít-e a gyermekgondozási díj Európában?) <i>Review of Economics of the Household</i> , 2009/7. 341–360. (Szalma Ivett)	69
Mazzucato, V. – Schans, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. (Transznacionális családok és a gyermekek jóléte: fogalmi és módszertani kihívások.) <i>Journal of Marriage and Family</i> 73 (August 2011), 704–712. (Tóth Erzsébet Fanni)	198
Rodin, J.: Fertility Intentions and Risk Management: Exploring the Fertility Decline in Eastern Europe During Transition. (Gyermekvállalási szándékok és kockázat-management: a kelet-európai termékenység csökkenése az átalakulás folyamán.) <i>AMBIO</i> , 2011. Vol. 40. 221–230. (Spéder Zsolt)	200
Toothman, E. L. – Barrett, A. E.: Mapping midlife: An examination of social factors shaping conceptions of the timing of middle age. (A középkorúság feltérképezése: A középkor időzítésére ható társadalmi tényezők elemzése.) <i>Advances in Life Course Research</i> , 2011. Vol. 16, 99–111. (Murinkó Lívია)	201
Liefbroer, A. C. – Billari, F. C.: Bringing Norms Back in: a Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour. (A normák visszaállítása: a normák fontosságának elméleti és empirikus megvitatása a demográfiai magatartás megértésének céljából.) <i>Population, Space and Place</i> , 2010/16. 287–305. (Spéder Zsolt)	294

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

European Journal of Population	70
Journal of Marriage and Family	71
Population and Development Review	73
Population Research and Policy Review	74
Population Studies	75
European Journal of Population	203
Journal of Marriage and Family	203
Population and Development Review	204
Population Research and Policy Review	205
Population Studies	205
Population Trends	205
European Journal of Population	296
Journal of Marriage and Family	296
Population and Development Review	297
Population Research and Policy Review	297
Population Studies	298
Population Trends	298

CONTENTS

STUDIES

Ildikó Husz: Low educational attainment leads to many children? About some regional and ethnic aspects of high fertility	5
Zsuzsa Blaskó: Stay at home for three years – but not at all costs. Social values on maternal employment in Hungary	23
László Lőrincz: Effect of internet dating on homophily and homogamy	45
Irén Gödri: Spatial characteristics of the foreign population living in Hungary and the correlations with their position on the labour-market	81
Branislav Šprocha: Longitudinal and transversal analysis of the fertility of Roma women in Slovakia	121
Balázs Reizer: Impact of childbearing on the income of families in Hungary	160
Erzsébet Földházi: Anticipated effects of the opening of Austrian and German labour markets on the Hungarian demographics between 2011 and 2030	213
Zsolt Gál: Labour migration from Slovakia after the EU-accession from comparative perspective	236

ARTICLES

Zsuzsanna Makay: Some characteristics of the working mechanisms of crèches in Hungary	176
Péter Farkas: Age at retirement, demography, employment	270

CHRONICLE

Lajos Má dai (1917–1992) (Iván Kápolnai)	283
--	-----

REVIEW

BOOKS

János Hídvégi: <i>Hulló magyarság</i> . (Vanishing Hungarians.) Pytheas Kiadó, Budapest, 2011. 217 p. (Reprint: Athenaeum, 1938.) (Tné Pográc z)	287
Judit Takács – Kuhar Roman (eds.): <i>Doing families. Gay and lesbian family practices</i> . Mirovni Institut, Ljubljana, 2011. 164 p. (Ivett Szalma)	288
István Tarró sy – Viktor Glied – Dávid Keserú (eds.): <i>Új népvándorlás – Migráció a 21. században Afrika és Európa között</i> . (New mass migration: Migration between Africa and Europe in the 21st century.) Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 294 p. (Mária Rédei)	292

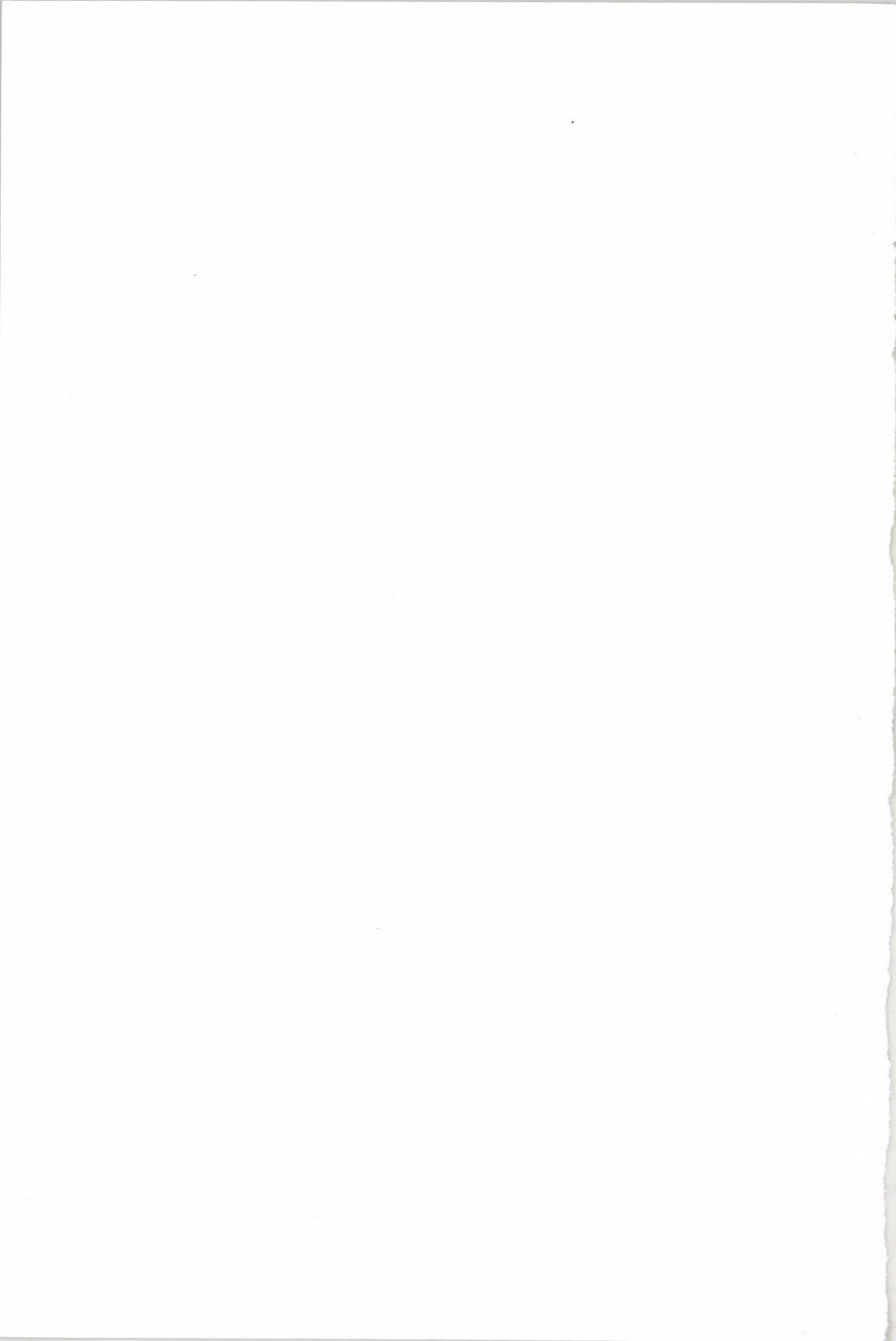
VI

ARTICLES

Pronzato, C. D.: Return to work after childbirth: does parental leave matter in Europe? <i>Review of Economics of the Household</i> , 2009/7. 341–360. (Ivett Szalma)	69
Mazzucato, V. – Schans, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. <i>Journal of Marriage and Family</i> 73 (August 2011): 704–712. (Erzsébet Fanni Tóth)	198
Rodin, J.: Fertility Intentions and Risk Management: Exploring the Fertility Decline in Eastern Europe During Transition. <i>AMBIO</i> , 2011. Vol. 40. 221–230. (Zsolt Spéder)	200
Toothman, E. L. – Barrett, A. E.: Mapping midlife: An examination of social factors shaping conceptions of the timing of middle age. <i>Advances in Life Course Research</i> , 2011. Vol. 16, 99–111. (Lívía Murinkó)	201
Liefbroer, A. C. – Billari, F. C.: Bringing Norms Back in: a Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour. <i>Population, Space and Place</i> , 2010/16. 287–305. (Zsolt Spéder)	294

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

European Journal of Population	70
Journal of Marriage and the Family	71
Population and Development Review	73
Population Research and Policy Review	74
Population Studies	75
European Journal of Population	203
Journal of Marriage and Family	203
Population and Development Review	204
Population Research and Policy Review	205
Population Studies	205
Population Trends	205
European Journal of Population	296
Journal of Marriage and the Family	296
Population and Development Review	297
Population Research and Policy Review	297
Population Studies	298
Population Trends	298

2011 AUG. 09

DEMOGRÁFIA

54. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
2011

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA,
PONGRÁCZ TIBORNÉ, SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ÓRI PÉTER felelős szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő
MURINKÓ LÍVIA szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ÓRI responsible editor
FERENC KAMARÁS editor
LÍVIA MURINKÓ editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

S. MOLNÁR EDIT

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Husz Ildikó: Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról	5
Blaskó Zsuzsa: Három évig a gyermek mellett – de nem minden áron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról	23
Lőrincz László: Az internetes ismerkedés hatása a homofiliára és a homogámiára	45

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKK

Pronzato, C. D.: Return to work after childbirth: does parental leave matter in Europe? (Visszatérés a munkába a gyermekszülés után: számít-e a gyermekgondozási díj Európában?) <i>Review of Economics of the Household</i> , 2009/7. 341–360. (Szalma Ivett)	69
--	----

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

European Journal of Population	70
Journal of Marriage and the Family	71
Population and Development Review	73
Population Research and Policy Review	74
Population Studies	75

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Ildikó Husz: Low educational attainment leads to many children? About some regional and ethnic aspects of high fertility	5
Zsuzsa Blaskó: Stay at home for three years – but not at all costs. Social values on maternal employment in Hungary	23
László Lőrincz: Effect of internet dating on homophily and homogamy	45

REVIEW

ARTICLE

Pronzato, C. D.: Return to work after childbirth: does parental leave matter in Europe? <i>Review of Economics of the Household</i> , 2009/7. 341–360. (Ivett Szalma)	69
---	----

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

European Journal of Population	70
Journal of Marriage and the Family	71
Population and Development Review	73
Population Research and Policy Review	74
Population Studies	75

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

ALACSONY VÉGZETTSÉG – SOK GYEREK? A MAGAS TERMÉKENYSÉG NÉHÁNY TERÜLETI ÉS ETNIKAI ASPEKTUSÁRÓL¹

HUSZ ILDIKÓ

Bevezetés

Mint ismeretes, Magyarországon az egyes demográfiai mutatók országos értékei jelentős területi különbségeket takarnak. A teljes termékenységi arányszám – amelynek értéke országosan alig haladja meg az 1,3-et – a fővárosban a legalacsonyabb (1,1 körüli), míg a legmagasabb Borsod-Abaúj-Zemplén megye halmozottan hátrányos helyzetű térségeiben, ahol a mutató értéke ennek kétszeresét is elérheti (ld. Melléklet térkép). A befejezett termékenység még ennél is szélesebb intervallumban (1,5 és 3,3 között) szóródik (Mikrocenzus 2005). Miközben tehát országosan igen alacsony termékenységgel számolhatunk, addig néhány kistérségben a fertilitás megközelíti a népességreprodukcióhoz szükséges szintet.² A legmagasabb gyermekszámmal jellemezhető területek az ország északi peremvidékein találhatóak, de a termékenység az északkeleti országrész és Dél-Dunántúl egyes kistérségeiben is az átlagot lényegesen meghaladó mértékű. Közös sajátosságuk ezeknek a területeknek, hogy szinte kivétel nélkül a társadalmi-gazdasági szempontból leginkább elmaradott kistérségek közé tartoznak.³

A termékenység fent említett földrajzi különbségeinek magyarázatában minden bizonnyal szerepet játszik a népesség etnikai összetétele. A hagyományosan magas fertilitású magyarországi cigányság⁴ jelentős része – mintegy 40%-a – ugyanis a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben koncentrálódik (Népszámlálás 2001). Mindazonáltal kérdéses, hogy ez önmagában mennyiben járul hozzá a térségi különbségek magyarázatához, mint ahogyan az sem világos, hogy a cigányság mely jellemzője: strukturális pozíciója vagy kulturális sajátosságai vezetnek-e a viszonylag magas gyermekvállalási hajlan-

¹ A tanulmányban szereplő kutatás két pályázat keretében készült, mindkettőt az OTKA támogatta (K 62157, témavezető: Józán Péter, PD 78513, témavezető: Husz Ildikó)

² Meg kell jegyezni, hogy a teljes termékenységi arányszám 2004-ben csak a bodrogi kistérségben tette lehetővé a bővített népesség-reprodukciót, míg máshol az alatt marad. A termékenység kistérségek szerinti különbségeiről ld. még Habcsek 2003.

³ 2004-ben az 1,6-nél magasabb teljes termékenységi arányszámmal rendelkező huszonegy kistérség közül csak három nem esett az ún. területfejlesztés szempontjából leghátrányosabb helyzetű kistérségek csoportjába.

⁴ A tanulmányban a cigány és roma kifejezéseket szinonimaként használjuk.

dóshoz. Köztudott, hogy a roma lakosság iskolázottsági szintje (és ezzel összefüggően munkaerő-piaci pozíciója, illetve jövedelmi helyzete is) az országos átlagnál kedvezőtlenebb, márpedig az alacsony végzettség általában véve magasabb termékenységgel jár együtt (Andorka 1987; Szukicsné 2000; Kamarás 2001; Spéder 2003; Husz 2006). Egy Baranya megyei kutatás kapcsán Hoóz István már az 1970-es évek elején felvetette, hogy a magas termékenység, amelyre cigány kulturális sajátosságként tekintettünk, valójában a romák strukturális összetételének, jelesen az átlagosnál alacsonyabb iskolázottságának következménye. Az akkori kutatás eredményei ugyanis azt mutatták, hogy azonos végzettségi szint mellett a baranyai cigányok gyerekszámuk alacsonyabb a nem cigányokénál (Hoóz 1973, 1991).

Az említett vizsgálat óta negyven év telt el, ami alatt az ország egészének, és ezen belül a cigányságnak a társadalmi és népesedési viszonyai is megváltoztak. Makroszinten a termékenységi mutatók értéke zuhanásszerűen csökkent, az iskolázottság terén pedig azóta két – egy középfokú, majd egy felsőfokú – oktatási expanzió is bekövetkezett. Ráadásul az iskolai végzettség jelentősége is megnőtt, amennyiben a korábbihoz képest jobban befolyásolja nemcsak az életesélyeket és -minőséget, de a népesedési mutatókat is.⁵ Ezek a folyamatok nem azonos módon érintették a roma népességet, amely etnikum termékenysége ma is lényegesen magasabb az országos átlagnál. Továbbra is feltehető tehát a kérdés, hogy vajon a magas fertilitás magyarázható-e pusztán az iskolázottsági összetétellel, vagy más okokat kell keresnünk. Jelen tanulmányban ennek a kérdésnek a megválaszolásához szeretnénk közelebb jutni azzal, hogy megvizsgáljuk: vajon mennyiben hasonló és mennyiben különböző az alacsony iskolázottságú roma és nem roma nők gyermekvállalásának mintázata. Megállapításaink alapját egy több éve folyó empirikus kutatás eredményei képezik, amelyet néhány hátrányos helyzetű kistérségben folytattunk. Mielőtt azonban a konkrét kutatásra rátérnénk, érdemes röviden összefoglalni azokat az ismereteket, amelyeket a magyarországi cigányság termékenységéről tudunk.

1. A magyarországi roma nők termékenysége az eddigi felmérések alapján

A roma népesség demográfiai jellemzőiről több forrásból is rendelkezünk ismeretekkel. Az adatszolgáltatók körét tekintve a legteljesebbek a népszámlálások, amelyekben elvben az összes magyarországi roma családról vannak adataink. Valószínűsíthetjük azonban, hogy a censusokban a romák egy része a magyar etnikumú népesség között van nyilvántartva. A mutatószámok kiszámí-

⁵ A halandóság és az életkilátások iskolai végzettség szerinti különbségeinek növekedéséről ld. Klinger 2001; Hablicsek–Kovács 2007, ugyanerről a termékenységgel kapcsolatban ld. Szukicsné (befejezett termékenység), Spéder 2003; Husz 2006 (teljes termékenységi arányszám), Husz 2006 (gyermekvállalás időzítése).

tásánál ez nem okozna problémát, ha az így kimaradók demográfiai jellemzői azonosak lennének a romaként összeírt népességével. Amint azonban azt más forrásból tudjuk, a külső besorolás és az etnikai önidentifikáció a megkérdozett társadalmi státusától – pl. iskolázottságától – függően különböző mértékben tér el (Ladányi 1996). Márpedig az iskolázottság a termékenység és más demográfiai jellemzők tekintetében is fontos különbségtévő tényező. Mindebből az következik, hogy a népszámlálási adatokból számított mutatók nagy valószínűséggel nemcsak a lélekszám, de más népesedési jellemzők tekintetében is szisztematikusan torzított eredményt adnak. Mindenesetre a 2001. évi census azon adatát, mely szerint 100 magyar nemzetiségű nőre 153 gyermek jut, míg 100 cigány nőre 264 (Népszámlálás 2001), kiindulópontul használhatjuk a termékenységi különbségek becslésére.⁶

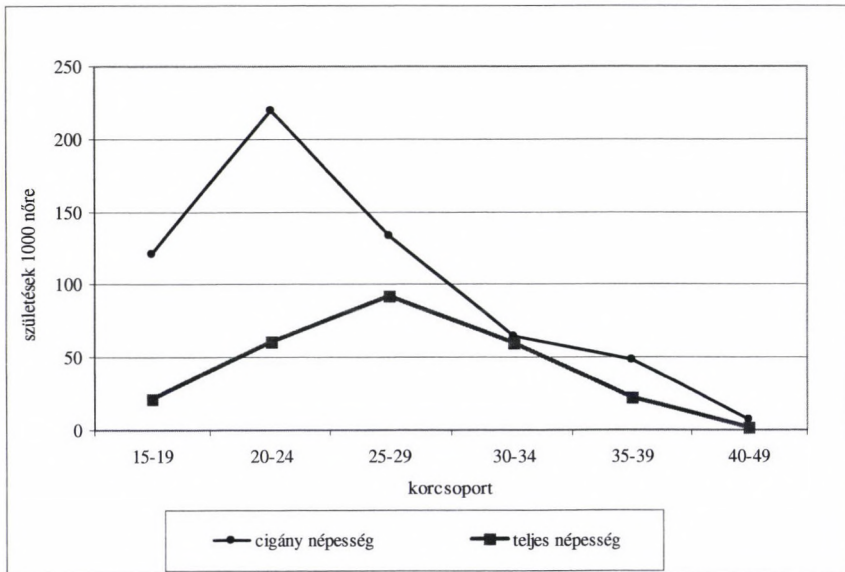
Egy másik gyakran használatos forrás a Kemény István vezette 2003. évi országos cigányfelmérés, amely a censusokétól eltérő módszertant használt: a kutatók azokat tekintették cigányoknak, akiket a nem cigány környezetük (elsősorban közigazgatási tisztviselők, iskolai és egészségügyi dolgozók) annak tartott, illetve akik közülük egy cigányfelmérésben hajlandók voltak közreműködni. Nem egyértelmű, hogy ez a módszer mennyivel szolgált pontosabb becslési alapot a főbb demográfiai mutatók kiszámításához, mindenesetre az bizonyosra vehető, hogy – a népszámláláshoz hasonlóan – ez a vizsgálat is felülreprezentálja a cigányság szociálisan leginkább hátrányos helyzetű rétegét. Mivel feltételezhetjük, hogy ennek a csoportnak a legnagyobb a termékenysége, a Kemény-féle vizsgálat szerinti, 100 cigány nőre jutó 234 gyermek (Kemény és tsai 2004) szintén felső becslést jelentheti a teljes etnikumra jellemző arányszámnak.

Hasonló arányokat kapunk akkor is, ha a korösszetétel és a gyerekvállalás időzítésének hatásait kiszűrve a befejezett, illetve kvázi-befejezett termékenység mértékét – azaz a 40–49 éves nők gyermekszámát – hasonlítjuk össze. A mutató értéke a teljes népesség esetében 2001-ben 1,93 volt, míg a cigányságra vonatkozóan 3,38 (Népszámlálás 2001). Sajnos, a Kemény-féle vizsgálat adatközlésében erre vonatkozóan nincs információ, de a közölt adatokból ennél valamivel kisebb érték valószínűsíthető.⁷ A fenti két mutató alapján látható, hogy a cigányság termékenysége a teljes népességhez képest jóval nagyobb, annak legalább másfélszerese, de kevesebb mint kétszerese.

⁶ A censusok mellett időnként a KSH és egyéb állami intézmények is végeztek becsléseket, amelyek elsősorban a cigányok lélekszámának meghatározására irányultak, áttekintésük-ről ld. Mészáros–Fóti 1996.

⁷ A Kemény-féle felmérést ismertető kötet közli a 35–49 éves házasságú nők gyermekszámát, ami a cigány nemzetiségűek esetében 3,51, valamint hogy a házasságú nők gyermekszáma a törvény szerinti hajadonokénak nagyjából kétszerese. A házasságú és hajadonok mintabeli arányát is figyelembe véve a mutató értékét 3,1 és 3,3 közöttire becsülhetjük (Kemény és tsai 2004).

A Kemény-féle vizsgálat eredményeit összevetve az országos népmozgalmi adatokkal megállapítható, hogy nemcsak a gyermekvállalás mértékében, hanem annak időzítésében is jelentős etnikai különbségek mutatkoznak: míg a teljes népességnél a 20 éves kor előtt szülők aránya viszonylag alacsony, addig a cigányoknál a 20 évesnél fiatalabb korban vállalt anyaság ugyanolyan gyakori, mint a 25–29 éves kor közötti (I. ábra). Ez a sajátosság, ti. a korai gyermekvállalás úgy tűnik, már a két világháború között is megkülönböztető jegyét jelentette ennek az etnikumnak (Janky 1999). Ugyanakkor az is kiderült, hogy a cigányság korántsem egységes a demográfiai jellemzőit illetően: a Dél-Magyarországon élők termékenysége valamivel alacsonyabb a többiekénél, továbbá bizonyos szubkulturális különbségek is kimutathatók, mint pl. a beás cigányok azon jellemzője, hogy körükben alacsonyabb a tinédzserkori anyaság előfordulása (Janky 2007). Észak-Magyarországon ugyanakkor úgy tűnik, hogy a szegénység és az etnicitás interakciója sajátos demográfiai mintát eredményez: az itt megfigyelhető termékenység ugyanis még a cigányságra jellemző átlagnál is magasabb, egyes becslések szerint 3,3–4 közötti (Janky 2005; Hablicsek 2007).

Forrás: Kemény és tsai (2004) 1.22. tábla és Demográfiai évkönyv 2002 alapján.

I. Korspecifikus termékenységi arányszámok a magyarországi cigány és teljes népesség körében 2002
Age specific fertility rates in the Roma population of Hungary and in the total population, 2002

A Kemény-féle felmérés a cigány népességnek több olyan jellemzőjére is rávilágított, amely – ceteris paribus – a magasabb gyermekszám, illetve a korábbi gyermekszülés irányába hat. Ilyen pl. a tartós párkapcsolatban élők relatíve magas aránya, valamint az átlagosnál alacsonyabb iskolázottság. 2003-ban a 15 éven felüli romák körében a legfeljebb 8 általános iskolai osztályt végzettek aránya 81%, a szakmunkásoké 16%, a legalább érettségizetteké pedig csak 3% volt, míg a teljes népességben ez a megoszlás 45% - 19% - 36% volt (Kemény és tsai 2004; Mikrocenzus 2005). Mivel az első két iskolázottsági csoport termékenysége országos szinten az átlag feletti, a harmadiké viszont az átlag alatti (Spéder 2003; Husz 2006), az iskolázottsági összetétel önmagában is a magasabb átlagos gyermekszámot valószínűsíti.

Mint ahogy arról már szó volt, mivel a cigány népesség egyes, a termékenységgel is összefüggő társadalmi-gazdasági mutatók (iskolázottság, munkaerőpiaci helyzet) tekintetében a lakosság egészétől eltérő összetételű, félrevezető lehet a cigány családok gyermekszámát a teljes népességéhez hasonlítani. Sokkal célszerűbb a mutatók értékeit a hasonló iskolázottságúakéval, illetve hasonló társadalmi helyzetűekével összevetni. Erre nyújt lehetőséget Ladányi János és Szelényi Iván 2000-ben végzett kelet-közép-európai underclass-kutatása, amely országos survey-felvételen alapult, és amely kiterjedt többek között a cigány⁸ és nem-cigány szegény népesség különböző szempontú összehasonlító vizsgálatára is (Ladányi–Szelényi 2004). A kutatásnak eredetileg nem volt célja a termékenység etnikai különbségeinek feltárása, így az adatok később csak korlátozottan voltak erre a célra felhasználhatók. Az adatbázis egy almintájának demográfiai szempontú feldolgozását Durst Judit végezte el, aki a gyerekszám-ban tapasztalható etnikai eltéréseket vizsgálta. Elemzésében két végzettségi csoportot összehasonlítva azt kapta, hogy a nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségűeknél a cigány nőknek magasabb a gyerekszama, mint a nem-cigányoknak, míg az általános iskolát sikeresen elvégzők átlagos gyerekszámában nem talált etnikai különbséget (Durst 2006).

A cigányság termékenységének dinamikájára nézve korlátozott számú és egymásnak ellentmondó kutatási eredményekkel rendelkezünk. A 2003. évi cigányvizsgálat adatait a 1993. évi hasonlóval összevetve csökkenő trend állapítható meg, ami azonban a teljes populációhoz képest kisebb mértékű. A nyers élveszületési arányszámok 1971–2003 közötti alakulásából az is kitűnik, hogy ez a csökkenés nem a rendszerváltozás körül, hanem már hamarabb, az 1980-as években elkezdődött. A fiatalkori gyermekszülés elterjedtsége is enyhe csökkenést mutat, azaz a termékenységgel kapcsolatos tendenciák iránya hasonló az országos népességéhez (Kemény és tsai 2004).

⁸ Ebben a vizsgálatban a kutatók – az önbesorolás mellett – az etnikai kategorizáció egy harmadik módját, a kérdezőbiztosi besorolást alkalmazták.

Ennek ellentmondó eredményre jutott azonban néhány terepmunkán alapuló kutatás, amelyek egyes észak-magyarországi falvakban az 1990-es években a romák körében a gyermekszám növekedését és a tinédzserkori szülések terjedését valószínűsítették (Gyenei 1998; Durst 2001; Ladányi–Szelényi 2004). Az ezekben az – alapvetően kvalitatív – vizsgálatokban közölt demográfiai mutatók nem voltak ugyan alkalmasak az említett folyamatok kétséget kizáró igazolására, mindazonáltal felhívták a figyelmet arra, hogy az egyébként is sajátos demográfiai mintázatú észak-magyarországi falvakban elképzelhető, hogy egyes időszakokban az országoshoz képest divergáló termékenységi trendek figyelhetők meg. Kérdéses maradt ugyanakkor, hogy ha valóban kimutatható a termékenység növekedése és az anyák fiatalodása, akkor ezzel kapcsolatban vajon milyen területi kiterjedésű és időben mennyire tartós folyamatról beszélhetünk.

2. A kutatás leírása

A társadalmi struktúra és etnicitás kölcsönhatásának, illetve a termékenység ezen tényezőkkel való összefüggésének vizsgálatát 2007-ben kezdtük el, amikor Borsod megyében kérdőíves adatgyűjtést végeztünk a női népesség körében. Mint korábban már utaltunk rá, az a tény, hogy a cigányság társadalmi összetétele lényegesen különbözik a teljes lakosságtól, bármely, a cigányságnak tulajdonított jellemző esetében kérdésessé teszi, hogy vajon tényleg etnikai sajátosságról van-e szó, vagy valójában strukturális jellemzőt értelmezünk – tévesen – etnikainak. Ezt a dilemmát kutatásunkban a körülmekintő mintaválasztással törekedtünk feloldani. Célunk az volt, hogy a társadalmi helyzet tekintetében minél homogénebb csoportban vizsgálódhassunk, hogy ezáltal minél tisztábban kirajzolódjanak a feltételezett etnikai különbségek. Ezért döntöttünk úgy, hogy a kutatást a leghátrányosabb helyzetű térségekre, azon belül is a falvak érettségivel nem rendelkező lakosságára korlátozzuk, mivel a roma és a nem roma lakosság közötti társadalmi különbséget itt gondoltuk a legkisebbnek.⁹ Másfelől azonban a cigányság összetétele az életkor szempontjából is eltér az ország lakosságáétól, amennyiben körükben nagyobb a fiatalok és kisebb az idősek aránya, márpedig a szülők életkora nagyban befolyásolja a családok gyermekszámát. A mintavételi keretet ezért a 15–49 éves női népességben határoztuk meg.

⁹ Egyes nézetek szerint a rendszerváltozást követő gazdasági recesszió eredményeként a társadalmi hierarchia legalsó szintjén ez a távolság lényegében el is tűnik, amennyiben – elsősorban a recesszió sújtotta térségekben – egy újfajta szegénység, egy etnikailag vegyes „underclass” kialakulása figyelhető meg (Ladányi–Szelényi 2004).

A mintavétel során az edelényi és encsi kistérséget választottuk ki, majd a térség településeiből a cigányság aránya¹⁰ szerinti rétegzett mintát vettünk. A mintába került 25 faluban teljes körű kérdézetet hajtottunk végre a 15–49 év közötti, érettségivel nem rendelkező nők körében. Ezzel az eljárással egy összesen 809 fős mintát kaptunk, amely a társadalom legszegényebb, leginkább hátrányos helyzetű háztartásait jeleníti meg.¹¹

A kutatás területi kiterjesztésére 2009-ben nyílt alkalom, amikor az OTKA támogatásának köszönhetően a felmérést Baranya megye sellyei és szigetvári kistérségében megismételhetjük, a borsodival megegyező mintavételi eljárással. Ebbe a kutatásba időközben bekapcsolódtak a Pécsi Tudományegyetem hallgatói¹² is, akikkel lehetővé vált, hogy a sellyei kistérség azon falvaira is kiterjesszük a kérdézetet, amelyek az eredeti mintavételből kimaradtak. A mintanagyság ezért itt valamivel nagyobb, 1038 fős lett.

Kutatási témánk szempontjából fontos kérdés az etnikai kategorizáció mikéntje. Felmérésünkben mind az önbesorolást, mind a kérdezőbiztosi besorolást alkalmaztuk. Arra egy másik tanulmányunkban fogunk kitérni, hogy a kétféle módszerrel kapott eredmények mennyiben tértek el egymástól. Jelen írásban ezt a problémát megkerülve az elemzést azok körére szűkítettük, akiknél a kétféle besorolás megegyezett.¹³

A továbbiakban a borsodi és a baranyai felmérés gyermekvállalási mintázatokra vonatkozó eredményeit foglaljuk össze.

3. A két térségi minta megoszlásainak összehasonlítása

A borsodi és baranyai térségek összehasonlítású kiválasztását az indokolta, hogy a földrajzi elhelyezkedés (peremvidék), az aprófalvas település-szerkezet, az infrastrukturális és egyéb gazdasági fejlettségi mutatók, valamint a cigány lakosság átlagosnál magasabb koncentrációja tekintetében a két terület sok hasonlóságot mutat. Ezen felül mindkét térséget az országosnál magasabb termékenység jellemzi. Ennek ellenére – mint az a korábbi kutatások alapján várható volt – a két minta nemcsak demográfiai, de a társadalmi helyzet tekintetében is eltér.

¹⁰ Ehhez a 2001. évi népszámlálás településsoros adatait használtuk.

¹¹ Jelen tanulmányban nem foglalunk állást abban a kérdésben, hogy létezik-e, illetve hogy empirikusan megragadható-e a fent említett etnikailag vegyes underclass. Mintaválasztásunkkal mindenesetre egy ennél valamivel szélesebb csoportot sikerült megragadnunk, ahol azonban a strukturális jellemzők etnicitás szerint a lehető legkisebb mértékben térnek el.

¹² Ezúton szeretném megköszönni a kutatásban közreműködő hallgatók lelkes munkáját és Dövényi Zoltán segítségét, aki a felmérésben való részvételüket lehetővé tette.

¹³ Az említett tanulmány fő mondanóját megelőlegezve annyit érdemes megemlíteni, hogy ugyan a számított mutatók értékei különböztek az alkalmazott etnikai besorolási eljárástól függően, de a nem cigány népességgel való összevetés főbb megállapításait ez érdemben nem befolyásolta.

tehetően is eltér egymástól. A borsodiak valamivel fiatalabbak és alacsonyabb iskolázottságúak voltak, mint a baranyaiak (1. tábla). A nem cigány almintában az alacsonyabb átlagos végzettséget az eltérő életkori összetétel magyarázta, nem úgy a cigányság körében, ahol ez a különbség a korösszetétel hatásának kiszűrése után is megmaradt.

1. A válaszadók befejezett iskolai végzettség szerinti megoszlása a két mintában

Distribution of respondents by the highest completed level of education in the two samples

Iskolai végzettség	Borsod		Baranya	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
0–7 osztály	37%	4%	15%	3%
8 osztály	54%	55%	65%	48%
Szakmunkásképző, szakiskola	9%	41%	20%	49%
Összesen	100%	100%	100%	100%
Esetszám	400	275	355	476

A végzettségbeli eltérés megmutatkozott a munkavégzés terén is, amennyiben a baranyaiak körében jóval nagyobb volt azok aránya, akik rendszeres munkával rendelkeztek¹⁴ (2. tábla). Ugyanakkor a borsodi általánosan rosszabb munkalehetőségekre utal az, hogy itt a végzettség jóval kevésbé befolyásolta a munkaerő-piaci részvételt, ami különösen a romák esetében volt szembeutó.

2. A rendszeres munkával rendelkezők, a munkanélküliek és az inaktívak¹⁵ aránya a két mintában, %

Proportion of regularly employed, unemployed and inactive people in the two samples, %

Munkaerő-piaci részvétel	Borsod		Baranya	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Rendszeres munkája van	5	23	16	35
Munkanélküli	23	22	27	21
Háztartásbeli, nyugdíjas	27	16	12	12

¹⁴ A kérdőíves adatok nemcsak a rendszeres munkavégzés terén, de a szezonális és alkalmi munkák piacán is meglehetősen alacsony részvételi arányokat mutattak. Az életút-interjúkból, amelyeket Borsodban készítettünk, kiderült azonban, hogy a kérdőív-válaszok minden bizonnyal csak a legális munkavégzésre vonatkoztak, míg a feketegazdaságban (különösen a szezonális munkák terén) ennél jóval nagyobb a munkaerő-piaci részvétel.

¹⁵ Mivel a nem regisztrált munkanélküliek egy része a korai nyugdíjban lévők, illetve a rokkantnyugdíjasok, másik részük pedig a háztartásbeliek között szerepel, ezeket a kategóriákat inaktívak címen összevontuk.

4. A gyermekvállalási mintázat etnikai és területi különbségei

4.1. A gyermekek átlagos száma

A II. ábra a két etnikai csoport átlagos gyermekszámát mutatja térségenként, öt éves korcsoportos bontásban. Az adatok értékeléséhez feltüntetünk továbbá két, a megfelelő korosztályos női népességre vonatkozó országos szintű mutatót: a 2005. évi Mikrocenzus alapján a községekben élő, alacsony végzettségű (nem érettségizett), valamint a teljes női népesség átlagos gyermekszámát.

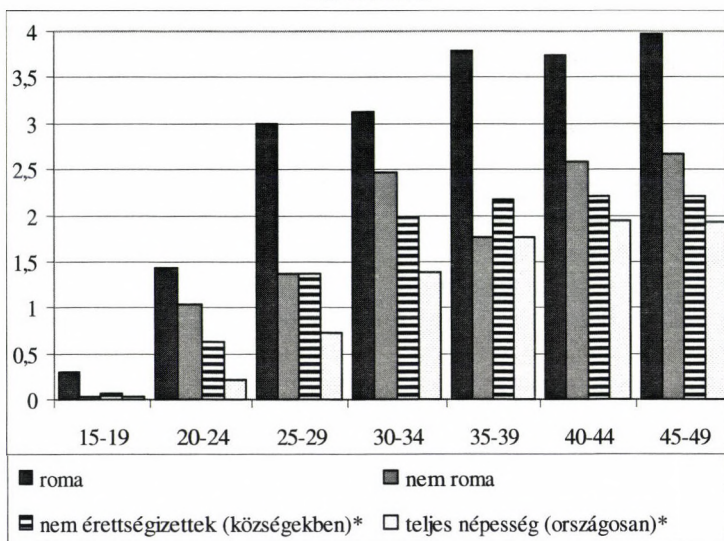
Az adatok azt mutatják, hogy gyermekszám tekintetében szignifikáns eltérések tapasztalhatók a mintabeli roma és nem-roma nők körében. A romák magasabb gyermekszáma mindkét térségben és minden korcsoportban kimutatható. Összességében a borsodi romáknál a gyerekszám-átlag 2,6, míg a nem-romáknál 1,7 volt; ugyanennek a mutatónak az értéke Baranyában rendre 2,1, illetve 1,8 volt. A különbségek délen¹⁶ jóval kisebbek ugyan, de statisztikailag még itt is szignifikánsak (t-teszt). A termékenység etnikai eltérését egyébként a megkérdezettek testvéreinek száma is alátámasztja: míg a romáknál a válaszadók gyerekkori családjában Borsodban átlagosan 5,6, Baranyában pedig 4,3 gyermek nevelkedett, addig a nem roma családokban ez a szám 3,5, illetve 3,2 volt.

Az ábrából a gyerekvállalás időzítésére is következtethetünk: látható, hogy északon a roma nők egyfelől korábban kezdik, másfelől viszont később is fejezik be a gyerekszülést, mint a nem romák. Az előbbi Dél-Baranyára is jellemző, az utóbbi azonban úgy tűnik, nem: itt már a 30–34 éveseknek lényegében ugyanannyi gyerekük van, mint a 45–49 éveseknek.

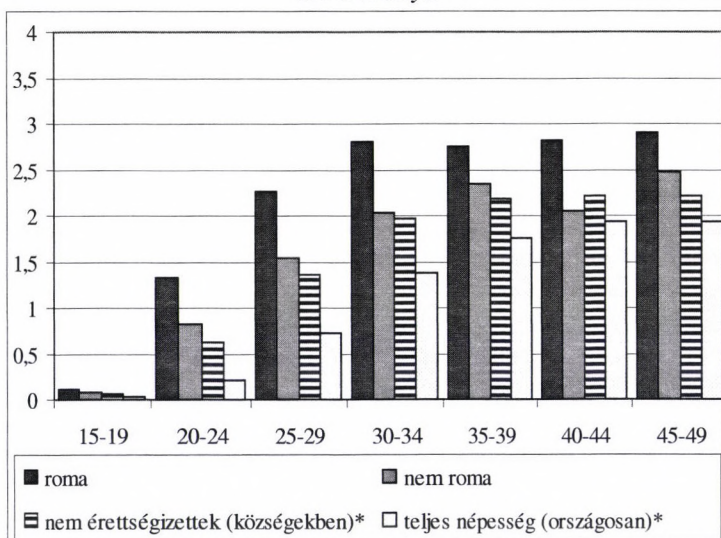
A két ábrából az is látszik, hogy a szült gyermekszám nemcsak a romák körében magasabb az átlagnál, de a nem roma almintában kapott értékek is – egy-egy korcsoporttól eltekintve – magasabbak mindkét országos referencia-értéknél. A vizsgált két hátrányos helyzetű térségben tehát nemcsak a romák, de a hasonló iskolázottságú nem romák is az átlagosnál több gyermeket vállalnak. Ezen belül azonban nincs szignifikáns eltérés a borsodi és baranyai nők között. Nem így a romák esetében, ahol a kiemelkedően magas borsodi termékenységet adataink is megerősítik.

¹⁶ A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a két térség közti eltérés nem egyszerűsíthető le pusztán a beás és a magyar cigányok közötti szubkulturális különbségekre, ugyanis a déli területeken élő romungroknál sem találtunk olyan magas gyermekszámot, mint északon.

2.a Borsod

2.b Baranya

* Mikrocenzus 2005.

II. A 15–49 éves nők átlagos gyermekszáma korcsoportonként, etnicitás szerint és országosan
Average number of children among 15–49-year old women by age, ethnic group, and nationally

4.2. Gyermekszám-különbségek iskolai végzettség szerint

Az iskolai végzettség a munkalehetőségeken, jövedelmi viszonyokon és egyéb tényezőkön keresztül befolyásolja a gyermekvállalási kedvet is. Amint arra már utaltunk, lehetséges ezért, hogy amit a gyermekszámban etnikai különbségként észlelünk, azt valójában az iskolázottsági összetétel eltérése magyarázza. Megnéztük ezért a gyermekszám-átlagokat az egyes végzettségi csoportokra külön-külön is.

A roma almintában a várakozásunknak megfelelően az iskolai végzettség emelkedésével egyenesen csökkent az átlagos gyermekszám (3. tábla). A nem cigányoknál azonban ezt nem tapasztaltuk: minimális különbségek mutatkoztak csak a mutató értékeiben, amelyek statisztikailag nem bizonyultak szignifikánsnak. A szakmunkásképzőt végzetek esetében már lényegében nem volt etnikai különbség a két csoport között. Sőt, első látásra úgy tűnik, mintha az ebbe a csoportba tartozó roma nők még kevesebb gyereket vállaltak volna, mint nem-roma társaik. Ez utóbbi összefüggés azonban látszólagosnak bizonyult, ugyanis az a két csoport eltérő korösszetételének (ti. a szakmunkás cigány nők átlagosan fiatalabb életkorának) volt tulajdonítható.

3. Átlagos gyermekszámok iskolai végzettség és etnicitás szerint Average numbers of children by educational attainment and ethnicity

Iskolai végzettség	Borsod		Baranya	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
0-7 osztály	3,3	1,8	2,5	1,9
8 osztály	2,3	1,7	2,1	1,6
Szakmunkásképző, szakiskola	1,4	1,8	1,6	1,9

Azt a hipotézist, amely szerint pusztán a végzettségbeli eltérések nem magyarázzák a romák magasabb gyermekszámát a nem-romákéhoz képest, lineáris regresszióval is ellenőriztük. A keresztátlákhöz képest ennek a módszernek az előnye az, hogy az etnicitás hatását a gyermekszámra nem csak iskolázottság szerinti bontásban tudtuk bemutatni, de eközben kontrollálni tudtuk azt a tényt is, hogy a két etnikai alminta életkori összetétele, ha kismértékben is, de különbözik egymástól. Mivel a két vizsgált térség között a leíró statisztikák szerint lényeges eltéréseket tapasztaltunk, a modellben a felvétel helyszínét megjelenítő változót is szerepeltettük. A fentiek alapján az is látható, hogy gyermekszám tekintetében a térségek közötti különbség a két etnikum esetében nem azonos, ezért a vizsgálatba bevontunk egy, az etnicitás és a térség interakcióját megjelenítő változót is.

A szült gyermekszám átlagát az alábbi regressziós egyenessel becsültük:
 $GYSZ = b_0 + b_1 \cdot KOR + b_2 \cdot VÉGZETTSÉG + b_3 \cdot ETNICITÁS + b_4 \cdot MEGYE + b_5 \cdot INTER$, ahol

KOR = a megkérdezett életkora (folytonos)

VÉGZETTSÉG = az iskolázottság háromértékű változójából képzett két dummy változó (0–7 OSZTÁLY és SZAKMUNKÁSKÉPZŐ, referenciakategória: 8 általánost végzett)

ETNICITÁS = etnikai hovatartozás (1 = roma, 0 = nem roma)

MEGYE = a vizsgálat helyszíne (1 = Borsod, 0 = Baranya)

INTER = ETNICITÁS és MEGYE változó szorzata

A modell paramétereit a 4. táblában foglaltuk össze.

*4. Lineáris regressziós paraméterek a szült gyerekszám becsülésére
 Linear regression model explaining numbers of children born*

	B	SE B	Beta
Konstans	-1,27	0,14	
KOR	0,09	0,01	0,54**
VÉGZETTSÉG			
0–7 OSZTÁLY	0,46	0,11	0,09**
SZAKMUNKÁSKÉPZŐ	-0,27	0,0	-0,07*
ETNICITÁS	0,40	0,10	0,11**
MEGYE	0,04	0,11	0,01 (ns)
INTER	0,42	0,15	0,11*
R ² = 0,34 N = 1505			

** p < 0,001 * p < 0,01

Amint az az eredményekből látható, a gyermekszámban tapasztalható etnikai különbségek akkor is megmaradnak, ha mind az életkort, mind az iskolázottságot kontrolláljuk. A romák magasabb gyermekszáma tehát nem magyarázható pusztán a két minta életkori vagy végzettségbeli eltéréseivel, hozzájuk képest a hasonló társadalmi helyzetben lévő nem-romák szignifikánsan kevesebb gyereket vállalnak.¹⁷ Az eredmények megerősítik a két térséggel kapcsolatos korábbi sejtésünket is, mely szerint a területi különbségek befolyása a gyerekvállalásra eltérő mértékű a két etnikum esetében. A nem-romáknál – minden egyéb kontrollálása mellett – lényegében hasonló gyermekszám-átlagokat ta-

¹⁷ Az iskolázottságot megjelenítő két dummy változó paramétereit végzettségi csoportonként meglehetősen nagy különbséget jeleznek a gyermekszámban, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek egy része a gyermekvállalás időzítéséből fakad. A szakmunkásbizonyítványt szerzett nőknek azonos életkorban pusztán azért is kevesebb gyermekük lehet, mint a nyolc általános végzettségűeknek, mert később fejezték be az iskolát.

pasztalunk a két megyében, míg a romák esetében a borsodiaknál a becült átlag – a MEGYE nem szignifikáns paraméterével nem számolva – 0,42-del nagyobb, mint a baranyaiaknál.

4.3. Az ideális gyerekszám

Mint láttuk, az iskolázottsági összetétel eltérése a gyermekszám etnikai különbségeit csak részben indokolja. Emellett minden bizonnyal a gyerekvállalással kapcsolatos tudati, attitűdbeli tényezők is szerepet játszanak. Erre vonatkozóan kérdőívünkben egyetlen direkt kérdés szerepelt, amely a megkérdezettek véleményét tudakolta az ideális gyerekszámról.

Az átlagok összehasonlítása (5. tábla) azt mutatja, hogy a gyermekszám-ideák terén nem túl nagy, de mindenesetre szignifikáns különbségek tapasztalhatók, amennyiben a roma nők eleve több gyermeket tartanak ideálisnak, mint nem roma társaik. Ezen belül érdekesek a térségi különbségek, amelyek azt mutatják, hogy Baranyában etnikai hovatartozástól függetlenül nemcsak a borsodi mintához, de az országoshoz képest is alacsonyabb az ideális gyermekszám. Az viszont elgondolkodtató, hogy a két mintában a megkérdezettek egy-negyedének már a felvétel időpontjában több gyereke volt, mint amennyit ideálisnak tartott. E mögött minden bizonnyal részben a családtervezés hiánya, illetve a fogamzásgátlás alacsony hatékonysága áll, de erre a kérdőívekben nem tudunk rákérdezni.

5. Ideális gyermekszám etnicitás szerint *Ideal number of children by ethnicities*

Etnicitás	Borsod	Baranya	Országos*
Roma	2,5	2,2	2,4
Nem roma	2,1	1,9	2,1

* Kapitány (2002).

4.4. Az első gyermekvállalás kora

Mint tudjuk, az alacsony végzettségű nők nemcsak több gyermeket vállalnak termékeny életük során, de korábban is kezdik a gyermekszülést. Ezt adataink is megerősítették: az első gyermekvállalás kora mindkét térségben és szubpopulációban lényegesen alacsonyabb volt az országos értéknél (erre már a II. ábrából is következtethettünk), de ezen felül etnikai különbségek is kimutathatók voltak. A cigány anyák átlagéletkora az első gyermek születésénél Borsodban 19,0, Baranyában pedig 19,7 év, míg a nem-cigányoké ennél szignifikánsan magasabb, 21,1, illetve 20,9 év volt. A gyermekvállalás időzítésében mutatkozó eltérés összefüggésben volt az első élettársi, illetve házastársi kapcsolat alakításának életkorával. Ezen a téren is mutatkoztak etnikai különbségek, az azonban közös volt, hogy a párkapcsolat-alakítást mindkét alpopulációban egyaránt hamar, mintegy egy év múlva követte az első gyerek megszületése.

A vizsgált népességben meglehetősen magas volt a tinédzserszülések előfordulása. Míg országosan jelenleg a tinédzserszülések az összes élveszületéseknek csak mintegy 2%-át jelentik, addig a mintánkban a 18 évesnél fiatalabb anyák aránya ennél jóval nagyobb volt. Az etnikai különbségek itt is szembetűnőek: a nem cigány anyáknál a mutató értéke ugyan az országosnál számottevően magasabb volt (Borsodban 8%, Baranyában 11%), de a cigányság körében ennek többszörösét tapasztaltuk (31%, illetve 24%).

Azt is megvizsgáltuk, hogy vajon időben változott-e a tinédzserszülések előfordulása. Ehhez három születési kohorszot választottunk, ahol a legidősebbek az 1980-as évtized fordulóján, a középső korosztály a rendszerváltozás körül, a legfiatalabbak pedig az ezredforduló táján értek szülőképes korbá. Az eredmények nem igazolták a korábban említett település-szintű vizsgálatok megállapításait az anyák fiatalodásával kapcsolatban, ugyanis az adatok a tinédzserszülések gyakoriságának csökkenését mutatták (6. tábla). A baranyai romáknál a középső kohorszban ugyan átmenetileg nőtt a fiatalok anyák hányada, de a legfiatalabbak esetében az arány már a legidősebbeké alatt marad.

6. A tinédzser anyák előfordulása a 18 éven felüli nők körében,
kohorszonként és etnicitás szerint, %
*Teenage mothers among women over 18 years old,
by cohort and ethnic group, %*

Születési kohorsz	Borsod		Baranya	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
1960–69	35	10	25	14
1970–79	33	9	31	11
1980–89	24	3	20	8

Összegzés

Két halmozottan hátrányos helyzetű, etnikailag vegyes térségben végzett kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy vajon az alacsony iskolázottság milyen feltételek mellett jár magas gyermekszámmal. Kérdőíves felvételünk mintáját úgy alakítottuk ki, hogy abban a roma és nem roma népesség társadalmi helyzete a lehetőségekhez képest a leginkább hasonló legyen. Vizsgálatunkat ezért az összehasonlíthatóság érdekében az alacsony végzettségű (érettségivel nem rendelkező) női népességre korlátoztuk.

Kutatási eredményeink az iskolázottság és a gyerekszám közötti összefüggés számos részletét pontosították. Beigazolódott, hogy az alacsony végzettség ugyan valóban együtt jár az átlagnál magasabb gyermekszámmal, de ezen belül nem mindegy, hogy mely etnikai csoportban és mely térségben vizsgálódunk. A nem roma népességre ugyanis azonos végzettség esetén sem jellemző az olyan magas gyermekszám és az olyan korai gyermekszülés, mint amilyent a romáknál tapasztaltunk. Ebben a tekintetben kiemelt jelentősége van a szakmunkás végzettségnek, amely csoportban a fertilitás mintázatában etnikai eltérések már alig jelentkeznek. Ilyen végzettségű roma nőket azonban még inkább csak a fiatalok körében találtunk.

Az is látható, hogy Dél-Baranya termékenységi mintázat tekintetében sokkal homogénebb, az itt élő cigányság gyermekszáma sokkal közelebb van a nem cigányokéhoz, mint az Borsodban megfigyelhető. Az a fajta hagyományos gyermekvállalási modell, amelyben a nők korán vállalják első gyermeküket, amelyet azután a teljes termékeny életszakaszában további gyermekek követnek, ma már csak az északi – és feltehetően a hasonló társadalmi-etnikai összetételű (észak)keleti – roma nők körében figyelhető meg. Ez a modell magas gyermekszámmal és gyorsan növekvő népességgel jár együtt, míg a baranyai térségben – csakúgy, mint a borsodi nem roma nők esetében – a termékenység szintje sem a romáknál, sem a nem romáknál nem sokkal magasabb az egyszerű népesség-reprodukciónál lehetővé tevő szintnél. Amíg északon a cigány nők befejezett termékenysége az országos átlag több mint kétszerese, addig az itt élő nem romáké (hözavetőleg 1,3-szeres aránnyal) inkább a baranyai népességéhez áll közelebb. Az etnikai összetétel, a roma népesség átlagnál nagyobb aránya tehát mindkét térségben hozzájárul az országosnál magasabb termékenységhez, és ez nem pusztán az erre az etnikumra jellemző rosszabb strukturális pozíció miatt van így, hanem további tényezők is szerepet játszanak benne. Hogy ezen tényezők természetét, az etnicitás jelentésének tartalmát megértsük, és így állást tudjunk foglalni abban, hogy ezek valóban a cigányság *kulturális* jellemzőihez köthetők-e, ahhoz további vizsgálatok szükségesek.

IRODALOM

- Andorka R. (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Budapest.
- Durst J. (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek”. Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben”. *Századvég* 3. 71–92.
- Durst J. (2006): *Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységének változása néhány „gettósodó” aprófaluban (1970–2004)*. PhD. disszertáció, Budapest.
- Gyenei M. (1998): A „stratégiai gyerek”. *Népszabadság* 1998. november 14.
- Hablicsek L. (2003): A népességreprodukció területi aspektusairól. *Demográfia* 46/1. 45–72.
- Hablicsek L. (2007): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 50/1. 7–54.
- Hablicsek L.–Kovács K. (2007): *Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005*. KSH NKI Kutatási Jelentések 84. KSH NKI, Budapest, 2007/1.
- Hoóz I. (1973): *Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében II*. A KSH NKI és az MTA Demográfiai Bizottságának közleményei 37. KSH NKI, Budapest, 1973/2.
- Hoóz I. (1991). A társadalmi folyamatok és a cigánynépesség. In Utasi Á.–Mészáros Á. (szerk.): *Cigányélet*. MTA PTI, Budapest, 54–77.
- Husz I. (2006): Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia* 49/1. 46–67.
- Janky B. (1999): A cigány nők helyzete. In Pongrácz Tné–Tóth I. Gy (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1999*. TÁRKI-SZCSM, Budapest, 217–238.
- Janky B. (2005b): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In Nagy I. és tsai. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005*. TÁRKI-ICSSZEM, Budapest., 136–148.
- Janky B. (2007): A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők a cigány nők körében. *Demográfia* 50/1. 55–73.
- Kamarás F. (2001): Családalapítás és gyermekvállalás az 1990-es években és az ezredfordulón. *Demográfia* 44/1–2. 44–73.
- Kapitány B. (2002): A cigányság életkörülményei. In Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés*. Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1. KSH NKI, Budapest, 121–129.
- Kemény I.–Janky B.–Lengyel G. (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Klinger A. (2001): Halandósági különbségek Magyarországon iskolai végzettség szerint. *Demográfia* 44/3–4. 227–258.
- Ladányi J. (1996): Romák Közép-Kelet-Európában. *Társadalmi szemle* 4. 27–41.
- Ladányi J.–Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Spéder Zs. (2003): Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. In Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH NKI – Századvég Kiadó, Budapest.
- Szukicsné S. K. (2000): A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi nyolc évtizedben. *Demográfia* 43/4. 445–476.

Tárgyszavak:

Termékenység

Iskolázottság

Etnikum

Regionális különbségek

**LOW EDUCATIONAL ATTAINMENT LEADS TO MANY CHILDREN?
ABOUT SOME REGIONAL AND ETHNIC ASPECTS OF HIGH
FERTILITY**

Abstract

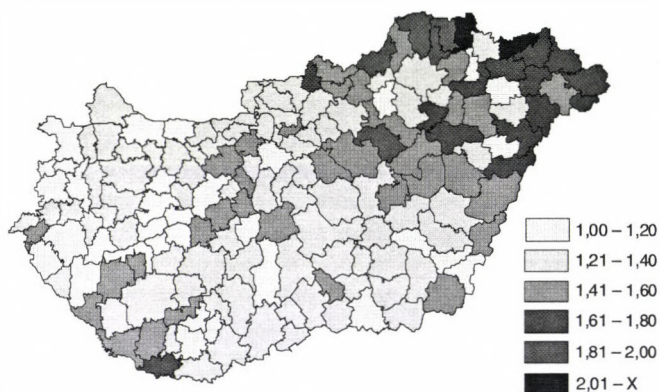
Currently, the Total Fertility Rate (TFR) is 1.3 in Hungary, but the national figure conceals substantial regional variations. The TFR is the lowest in Budapest (1.1), while this value is around 2.0 or more in the North Hungary region. The fertility is well above the average in some socio-economically disadvantaged micro-regions of the country. The ethnic composition of these areas undoubtedly plays a part in that.

In order to separate the ethno-cultural and the socio-economic effects in high fertility, a research was carried out among lower educated, Roma and non-Roma women aged 15–49 in a multiply-disadvantaged North Hungary area in 2007. The survey was repeated in South Baranya in 2009.

The results show that though low educational attainment goes hand in hand with above-average fertility, the closeness of relationship varies by ethnicity and region. Significant fertility differences in the number and the timing of childbirths have been found between Roma and non-Roma women of the same level of education in both regions. Nevertheless the fertility patterns in South Baranya are more ethnically homogeneous than those in North Hungary.

MELLÉKLET

Teljes termékenységi arányszám kistérségenként (2001–2004 átlaga)
Total fertility rates by micro-regions (mean of 2001–2004)

HÁROM ÉVIG A GYERMEK MELLETT – DE NEM MINDEN ÁRON. A KÖZVÉLEMÉNY A KISGYERMEKES ANYÁK MUNKÁBA ÁLLÁSÁRÓL¹

BLASKÓ ZSUZSA

A három évesnél fiatalabb gyermekek napközbeni ellátásának megoldása évek óta a (köz)politikai figyelem középpontjában van Magyarországon. A kisgyermekes anyák alacsony foglalkoztatási mutatói, a szülői szabadságok rendszere, a bölcsődei férőhelyek száma, az alternatív ellátási formák elérhetősége mind-mind visszatérő témái a szakmai és a politikai diskurzusoknak is. Ennek ellenére igen keveset tudunk a téma társadalmi megítéléséről, arról, hogy milyen értékek és elvárások alakítják a kapcsolódó közvéleményt, és ezzel a szereplők viselkedését is. Erre vonatkozóan hivatkozási alapul többnyire csak meglehetősen általános, a nemi szerepek szélesebb tematikájába illeszkedő korábbi kutatási eredmények szolgálnak. A túlzott általánosságon túl ráadásul ezek az eredmények jellemzően nem a három évnél fiatalabb korosztályra, hanem egy tágabb korcsoportra vonatkoznak. A legtöbb korábbi felmérés egyszerűen azt vizsgálta, hogy mennyire tartja elfogadhatónak a közvélemény azt, ha egy kisgyermek – mégpedig a legtöbb vizsgálat esetében hat évesnél fiatalabb kisgyermek – anyja munkába áll. Az így levonható következtetések túlságosan általánosak és meglehetősen pontatlanok is ahhoz, hogy a három évnél fiatalabb gyermeket nevelő anyákra vonatkozó társadalmi elvárásokra következtethessünk belőlük. Jelen tanulmányunkban ezért egy új vizsgálat eredményeinek bemutatásával igyekszünk ezekre a gyermekekre célzott, kellően árnyalt képet adni a problémáról.

Korábbi kutatások eredményei

A nemi ideológiákra vonatkozó vizsgálatokból leszűrhető, több évtizedes, mára már szakmai közhellyé vált tapasztalat, hogy a magyar társadalom nemi szerepfelfogása általánosságban konzervatívnak mondható és ez a tulajdonsága a 2000-es évek legelejéig lényegében nem változott (vö. pl. Pongrácz–S. Molnár 1994; Tóth 1995; Pongrácz 2001; Blaskó 2005; 2006). A kisgyermekes gondozására, és így az anyák otthonmaradására vonatkozó kérdések megítélése nagyjából belesí-

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az OTKA támogatta. Nyt. sz. 75909. Témavezető: Pongrácz Tiborné.

mult az általános trendbe. Eszerint a hetvenes évektől kezdődően széleskörű és egyre fokozódó egyetértés mutatkozott abban, hogy egy óvodás- vagy akár iskoláskorú kisgyermekre valószínűleg rossz hatással van, ha az anyja dolgozik. A három éves gyes bevezetését követő első idevágó hazai vizsgálat a Népeségterudományi Kutatóintézetben (NKI) készült 1974-ben. Az abban feltett kérdés igen tág korcsoportra, a 10 év alatti gyermekek gondozására vonatkozott. A kérdőív-kérdés azt tudakolta, hogy a közvélemény pártfogolná-e, ha „*a kereső nők* (gyakorlatilag minden fiatal nő az volt!) *kisebb, pl. 10 éves kor alatti gyermek mellett otthon maradnának*”, vagy pedig azt tartanák-e helyesnek, hogy „*ha csak lehet, kisebb gyermekek mellett is folytassák kereső munkájukat*”. A +32 pontos egyetértés-index az „*otthonmaradás-pártiak*” mintegy kétharmados fölényét jelezte (S. Molnár 2009, 46.). Bár az eredmények nem közvetlenül összevethetők, úgy tűnik, hogy a nyolcvanas évek során, majd bizonyos mértékig a rendszerváltás után is az otthonmaradás-pártiság erősödése volt jellemző. Az NKI nyolcvanas években végzett közvélemény-kutatásainak idevágó eredményeiről S. Molnár a következőképpen ír: „Míg 1985-ben nyomatékosan tiltakoztak a feltételezés ellen, mi szerint a „dolgozó anyák” nem biztosítanak elég jó nevelést, az évtized végén a szemléletmód szkeptikusabbá vált: fele-fele arányban oszlottak meg az egyetértő/nem egyetértő vélemények. A dolgozó anya nimbusza, a gyermek számára példaképként történő megjelenése is veszített népszerűségéből.” (S. Molnár 2009, 51.).

A várakozásokkal ellentétben a rendszerváltozás környékén a tendencia kis mértékben még fel is erősödött. Az 1988-as és 1994-es ISSP vizsgálatok eredményeiből kitűnik, hogy ebben az időszakban tovább nőtt a kisgyermekével otthon maradó anya-kép népszerűsége. Hat év alatt 28-ról 49 százalékra emelkedett azok aránya, akik teljesen egyetértettek azzal, hogy hat éves kor alatt egy kisgyermek megsínyli, ha az anyja munkába áll (1. táblázat). 1994 és 2002 között azután lassú visszarendeződés volt megfigyelhető. Ekkor kis mértékben ugyan, de csökkenni kezdett a kisgyermekes anyák munkavállalásával szembeni ellenszenv (Blaskó 2006).²

² Bár más megfogalmazást használt, de ugyancsak a 6 év alatti korosztályra vonatkozott a 2000-es nemzetközi PPA vizsgálat kérdésfeltevése. A többség ekkor is egyetértett azzal, hogy „Egy óvodáskorú gyermek valószínűleg megsínyli, ha az anyja dolgozik” (S. Molnár 2009).

1. „Hat éves kor előtt egy kisgyermek mindenképpen megsínyli,
ha az anyja dolgozik.”

Az állítással egyetértő/nem egyetértő vélemények megoszlása,
1988, 1994, 2002 (%)

“A child under 6 suffers if his or her mother works”

Distribution of opinions agreeing/disagreeing with the statement,
1988, 1994, 2002, %

A kérdés éve	Az állítással					Össze- sen	Eset- szám
	egyáltalán nem ért egyet 1	2	3	4	teljesen egyetért 5		
1988	1,6	16,3	11,5	42,3	28,3	100,0	1719
1994	3,9	7,6	15,3	23,6	49,5	100,0	1475
2002	2,6	15,5	16,4	32,0	33,5	100,0	1010

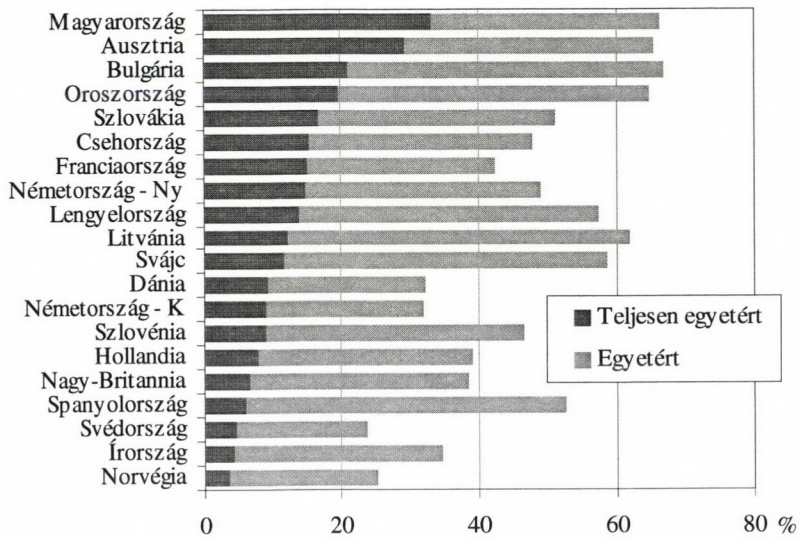
Forrás: Az ISSP 1988, 1994, 2002 évi adatfelvételeinek magyarországi adatai 18 éves és idősebb férfiak és nők országos mintáján.

Hogy tágabb kontextusban is értékelni tudjuk a hazai közvéleményt, érdemes egy pillantást vetni a 2002. évi ISSP vizsgálat nemzetközi eredményeire is. Az I. ábra azt mutatja, hogy Magyarországon az otthonmaradás-pártiság az ekkorra bekövetkezett csökkenés ellenére is kiemelkedő volt. A „Hat éves kor alatt megsínyli egy kisgyerek, ha az anyja dolgozik” kijelentés megítélését vizsgálva jól látszik, hogy számos európai ország között nálunk volt legnagyobb az állítással teljesen egyetértők tábora. Az egyetértők és a teljesen egyetértők (4-es és 5-ös osztályzatot adók) teljes részesedését tekintve is az élbolyba tartoztunk 2002-ben.³

Tárgyalt témánk egy másik – a nemzetközi kutatásokban és nálunk is többször alkalmazott – kérdőív-kérdése, hogy „mit csináljon a nő, amikor van olyan gyereke, aki még nem jár iskolába?”. A kérdésfeltevés a teljes állású munkavégzés, a rész munkaidős állás és a teljes otthonmaradás közötti választásra kéri a válaszadókat. A 2. táblázat a válaszok hazai megoszlását mutatja be három időpontban. Az eredmények ily módon is az otthonmaradás-pártiság fokozódását, majd visszaesését mutatják a rendszerváltozás körül. Ez esetben azonban a visszaesés jelentősebb annál, mint ahogyan azt az előző kérdésfeltevésnél tapasztalhattuk. 2002-ben ugyanis már azonos arányban voltak azok, akik szerint az iskolába még nem jár

³ Az angol nyelvű kérdőívben az állítás pontos szövege: „A preschool child suffers if his or her mother works”. Az eredmények az egyes országokban legalább 1000 fős, a felnőtt lakosságot reprezentáló mintákon alapulnak. A közölt arányszámok olyan megoszlásokból származnak, amelyben a válaszolni nem tudók nem szerepelnek

gyermeket nevelő anyának otthon kell maradnia és azok, akik a részdős munkavállalást megfelelő megoldásnak tartanák az ilyen nők számára.

Forrás: Az ISSP 2002. évi adatfelvétele.

I. „Hatéves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyerek,
ha az anyja dolgozik”

Az állítással egyetértők aránya 20 európai országban, 2002 (%)

“A child under 6 suffers if his or her mother works”

Proportion of respondents agreeing with the statement in 20 European countries,
2002, %

2. „Mit csináljon a nő, ha van olyan gyermeke, aki még nem jár iskolába?”

A vélemények alakulása, 1988, 1994, 2002 (%)

“What should a woman do, if she has a child, who does not go to school yet?

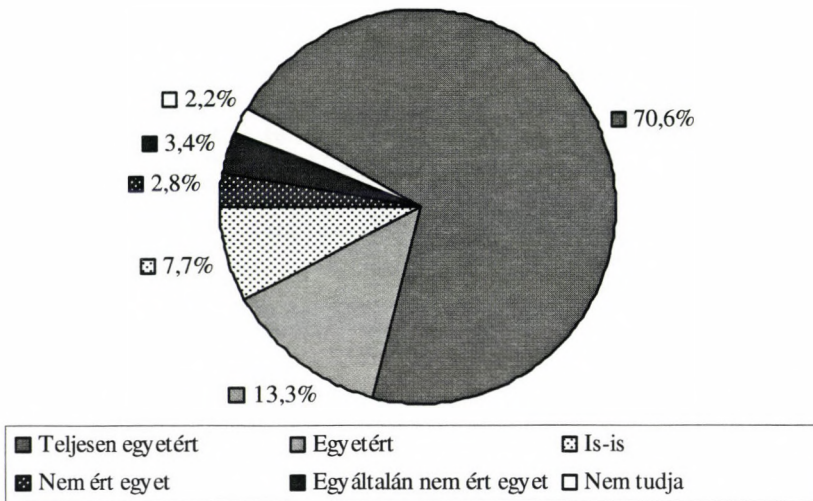
(Options: work full time / work part time / stay at home / does not know”

Set of opinions, 1988, 1994, 2002, %

A kérdés éve	Megfelelőnek tartott megoldás, ha az anya...				Össze- sen	Eset- szám
	teljes mun- kaidőben dolgozik	részmun- kaidőben dolgozik	otthon marad	nem tudja		
1988	8	40	51	1	100	1740
1994	5	31	63	1	100	1496
2002	6	46	46	1	100	1075

Forrás: Az ISSP 1988, 1994, 2002. évi adatfelvételeinek magyarországi adatai. 18 éves és idősebb férfiak és nők országos mintáján.

Az eddig bemutatott eredmények kivétel nélkül a bennünket érdeklőnél szélesebb gyermek-korosztályra, a hat év alattiakra vonatkoztak. Tudomásunk szerint a Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk Fordulópontjai” című panel-vizsgálatának 2004. évi adatfelvétele az egyetlen olyan vizsgálat, amely a „szokásos” kérdésformában, ám nem a 0–6 évesekre, hanem a három év alattiakra vonatkozóan vizsgálta az anya munkába állásával kapcsolatos nézeteket. Akármelyik (korábbi vagy későbbi) vizsgálat eredményeivel is vetjük egybe e kérdés megítélését, szembeszökő az üzenet: az anya munkavállalását 3 évnél fiatalabb kisgyermek mellett a lakosság még sokkal nagyobb arányban tartja károsnak, mint ahogyan azt a 6 év alattiakra vonatkozóan bármikor is tette. 2004-ben 10 megkérdezett közül 7 teljesen egyetértett azzal, hogy hároméves kor előtt a gyermekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni. További 13% ugyancsak osztotta ezt a véleményt, míg kifejezett egyet nem értést mindössze 6 százalék jelzett. Bár elképzelhető, hogy a rendkívül magas egyetértési arányhoz az is hozzájárult, hogy a kérdés szövegében az „eljár dolgozni” megfogalmazás szerepel, ami kizárja a rugalmasabb, otthonról is folytatható munkavégzési formákat, az eredmény mindenképpen figyelemre méltó és kellően motiválja a téma részletesebb vizsgálatát.

Forrás: NKI, 2004. Esetszám: 13 540.

II. „Hároméves kor előtt a gyermekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni”
 Az egyetértő/nem egyetértő vélemények megoszlása, 2004 (%)
 “A child under 3 suffers if his or her mother works”
 Distribution of opinions agreeing/disagreeing with the statement,
 2004, %

A vizsgálat és hipotézisek

A következőkben a szokásosnál alaposabb vizsgálatnak vetjük alá a magyar társadalomban a 3 év alatti kisgyermekek gondozásáról, valamint anyaszerepről élő képet és elvárásokat. Ehhez a 2009 őszén készült, „Családi értékek” című kérdőíves adatfelvétel eredményeit használjuk fel⁴. Az 1500 fős vizsgálati minta a 18 és 50 év közötti lakosságot reprezentálja a főbb társadalmi jellemzők mentén.

E kutatásban módunk nyílt arra, hogy célirányosan az itt tárgyalt problémák vizsgálatára és az éppen aktuális családpolitikai változásokra is reflektálva alakítsuk ki vizsgálati kérdéseinket. Ezek összeállításánál alapvetően arra számítottunk, hogy – a 2004. évi adatfelvétel eredményeihez hasonlóan – a három év alatti gyermekekre vonatkozóan jelentősen nagyobb mértékű otthonmaradás-pártiságot tapasztalunk majd a megkérdezettek részéről, mint amekkorát a hat

⁴ Az adatfelvételt a TÁRKI végezte.

év alatti korcsoportra vonatkozóan találtak a korábbi vizsgálatok. Azt is feltételeztük, hogy célzottan megfogalmazott és a körülményeket jobban számításba vevő vizsgálati kérdések segítségével árnyaltabb eredményhez jutunk: *a három évig tartó főállású-anyaszerep elvárásának intenzitása talán mégsem annyira erőteljes a magyar társadalomban, mint ahogyan azt a korábbi vizsgálatok sejtetni engedik.* Egyrészt arra számítottunk, hogy az anya (legalább) három évig tartó otthonmaradását is kevesebben tartják kiemelten fontosnak, mint ahogyan azt a 2004. évi „hagyományos” vizsgálati mód sugallja, másrészt pedig azt vártuk, hogy az otthonmaradást fontosnak tartók véleménye is rugalmas bizonyos fokig, vagyis egyes körülmények mérlegelésével módosul. Összességében tehát azt vártuk, hogy *a magyar társadalom alapvetően fontosnak tartja ugyan a három éves teljes állású anyaság intézményét, mégsem utasítja el egyértelműen az anyák ennél korábbi munkavállalását.* Hipotéziseinket részben technikai, részben pedig tartalmi okokkal tudjuk alátámasztani.

Technikai szempont, hogy az általánosan megszokott vizsgálati kérdések nem adnak lehetőséget a gyermek első, második és harmadik életévének évfáratonkénti szétválasztására (sőt mint láttuk, a legtöbb esetben az első hat éven belüli életévéinek megkülönböztetésekre sem). Emiatt eleve ki van zárva annak lehetősége, hogy különbséget tegyünk a (legalább) 3 éves otthonmaradást fontosnak tartók és azok között, akik szerint valójában csak egy (vagy két) évig van nagy szükség az anyai jelenlétre. A „szokásos” kérdésfeltevések mellett mindkét csoportot egyformán „konzervatívnak” szokás címkézni. Ezen a problémán vizsgálatunkban egyszerűen úgy léptünk túl, hogy a kérdezetteknek lehetőséget adtunk arra: maguk jelöljék meg, hány évig tartják fontosnak, hogy az anya otthon maradjon kisgyermekével.

A korábbi kutatási eredmények egy másik, immár nem technikai, hanem tartalmi magyarázatának azt tartjuk, hogy az anya „munkába állásának” fogalma a magyar társadalom tagjainak többségében feltehetően a tipikusnak tekinthető (legalább) napi 8 órás, meglehetősen rugalmatlan körülmények között végzett munka képzetét kelti. Ebből kiindulva azt feltételeztük, hogy a kisgyermekes nők munkába állásának határozott elutasítása sok esetben nem a pénzkereső munkavégzésre általában, hanem a családdal csak súlyos nehézségek és kompromisszumok árán összeegyeztethető munkavégzésre vonatkozik. Erre engedtek következtetni azok a korábban már bemutatott eredmények is, amelyek a részidős munkavállalás széles körű (és fokozódó) elfogadottságát mutatták az ezredforduló környékén. Szintúgy alátámasztják feltevésünket egy korábbi interjú vizsgálatunk eredményei is. Két-három éves korú gyermekükkel hivatalosan „otthon lévő”, „nem dolgozó”, az anyai jelenlétet fontosnak valló anyák között nagy számban találtunk ugyanis olyan válaszadót, aki valójában térben és/vagy időben rugalmasan, a napi 8-nál jelentősen kisebb óraszámában dolgozott, illetve az ilyen jellegű munkavégzést megengedhetőnek tartotta (Blaskó 2011; Fodor–Kispéter 2011). Mindezen tapasztalatok alapján arra számítottunk,

hogy például részmunkaidős, vagy otthonról végezhető munkára gondolva a közvélemény is megengedőbb, és az ilyen típusú munkába állást nagyobb arányban tartja elfogadhatónak már a gyermek harmadik életévének betöltése előtt is.

Feltételeztük ezeken túl azt is, hogy nem csupán a munkavégzés módja, hanem annak motivációja is befolyásolja, hogyan ítéli meg a lakosság az anya munkavállalását. Tekintettel a hazai jövedelmi viszonyokra, illetve a munkaerőpiac állapotára, igen valószínű, hogy sokak szemében az anyagi kényszer még az anya viszonylag korai munkába állását is legitimálja. Arra is számítottunk, hogy az anyagi motiváció sokkal inkább elfogadott érv a közvélemény számára, mint az anya személyes, belső igénye a munkába állásra. Ezt a feltevésünket arra alapoztuk, hogy a nők szakmai törekvéseit, karrier-vágyát a magyar lakosság csak kevéssé ismeri el, és a családban betöltendő funkcióihoz képest jellemzően másodrendűnek tekinti.

Vizsgálatunk kialakítása idején napirenden, lefolytatása időszakában pedig már érvényben volt a Bajnai-kormány törvénymódosítása (2009), amely a 2010 áprilisa után született gyermekek esetében háromról két évre csökkentette volna a gyes folyósításának időtartamát. Ennek egyik következménye, hogy a vizsgált probléma intenzívebben volt jelen a közbeszédben – és így vélhetően a köztudatban is – mint egyébként. Azt azonban, hogy ez a fokozott figyelem milyen irányba befolyásolhatta a kérdésekre adott válaszokat, szisztematikus vizsgálat hiányában nem tudhatjuk. Mindenesetre vizsgálatunk eredményei (összhangban eredeti kutatói szándékainkkal) felfoghatók egy, a több-évtizede fennálló kisgyermek-gondozási gyakorlatot megváltoztatni szándékozó beavatkozás társadalmi fogadtatásának előrejelzéseként is. Különösen igaz ez arra a néhány kérdésre, amelyekkel tanulmányunkat zárjuk majd. Ezek azt firtatják, milyen alternatív megoldásokat tartanának elfogadhatónak a kérdezettek abban az esetben, ha a támogatott otthonmaradás ideje három évről kettőre rövidülne.

Végezetül fel kell hívnunk a figyelmet vizsgálatunk egy korlátjára. Arra ugyanis, hogy a vizsgált sokaság nem a felnőtt lakosság egésze, hanem csupán a 18-50 éves korcsoport. Témánk szempontjából nyilvánvaló problémát jelent, hogy így nem ismerhetjük meg a nagyszülői korosztály véleményét az anyák munkába állásáról – márpedig ők vélhetően valódi, közvetlen hatással lehetnek a kisgyermekes szülők döntéseire.

Eredmények

Az itt is elemzett „Családi értékek” kutatásban szereplő, nemi szerepekkel és a családi étellel kapcsolatos egyéb kérdéseket vizsgálva Pongrácz és S. Molnár (2011) már megmutatták, hogy azokban számottevő mértékben csökkent a konzervatív nézeteket vallók aránya a korábbi időszakokhoz képest. Az anya-

szereppel kapcsolatos egyetlen olyan kérdésünk, amely közvetlen összehasonlíthatási lehetőséget biztosít korábbi eredményekkel, szintén látványos „liberalizálódást” jelez. Azzal az állítással, hogy „*Hat éves kora előtt mindenképp megsínyli egy kisgyerek, ha az anyja dolgozik*” ezúttal a kérdezetteknek csupán 36 százaléka értett egyet (4-es vagy 5-ös osztályzat), ami jóval alacsonyabb, mint a hasonló kérdéssel 2002-ben kapott 60 százalékos arány.⁵

3. „*Hatéves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyermek, ha az anyja dolgozik*”

Az állítással egyetértő/nem egyetértő vélemények alakulása, 2002, 2009 (%)

“*A child under 6 suffers if his or her mother works*”

Change of opinions agreeing/disagreeing with the statement, 2002, %

A kérdés éve	Az állítással					Összesen	
	egyáltalán nem ért egyet 1	2	3	4	teljesen egyetért 5		nem tudja
2002	3,2	18,2	17,5	29,9	29,9	1,4	100,0
2009	17,3	14,5	31,6	18,7	17,4	0,6	100,0

Forrás: Az ISSP 2002. évi adatfelvétele és „Családi értékek” 2009 (NKI) adatai, 18–50 év közötti férfiak és nők országos mintáján.

Bár a három év alatti gyermek-korosztályra vonatkozóan nem tettünk fel közvetlen összehasonlíthatási lehetőséget biztosító kérdést, eredményeink azt sejtetik, hogy a bölcsődés korú gyermeket nevelő anyákkal kapcsolatban nem zajlott le ehhez hasonló változás. Vagyis vizsgálatunk azt mutatja, hogy a kétezres évek során sem csökkent azok tábora, akik az otthonmaradást tartják számukra az ideális választásnak. Ráadásul az a hipotézisünk sem teljesült, hogy a rugalmasabb válaszadási lehetőséget nyújtó kérdésfeltevés mellett kisebb arányban találunk olyanokat, akik kifejezetten a 3 évig való otthonmaradáshoz ragaszkodnak.

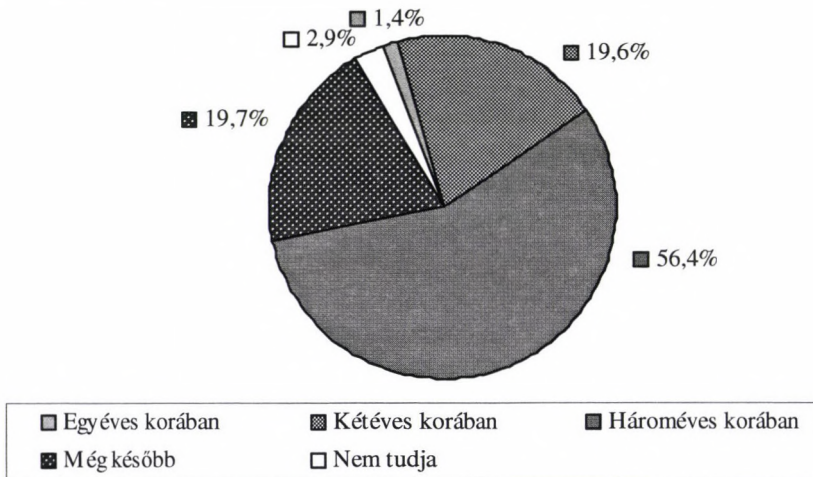
Arra voltunk tehát kíváncsiak, hogy ha szabadon választhatnak, hány éves korban jelölik meg az emberek azt a határt, amikortól a kisgyermek anyja szerintük munkát vállalhat.⁶ Azt találtuk, hogy ilyen módon, szabadon döntve is a többség (56%) hároméves kornál, vagy még később (20%) húzza meg ezt a választvonalat. Az egyéves kort csak egy jelentéktelen kisebbség jelölte meg, a vizsgált

⁵ A pontosabb összehasonlíthatóság kedvéért a 2002. évi mintán az új adatfelvételéhez hasonló korcsoportra, a 18–50 évesekre számított adatokat közöljük. Az idők elhagyása (mint az az 1. táblázattal való összevetésből látható) csak igen kis mértékben módosította az akkori válaszmegoszlásokat.

⁶ A kérdés pontos szövege a következő volt: „Ön szerint általában a kisgyermek hány éves korában fogadható el, hogy az anya munkát vállaljon?” A kérdezettek válaszlapok segítségével választhattak az alábbi lehetőségek közül: egy éves korban / két éves korban / három éves korban / később / nem tudja

korosztály együtöde pedig a jelenlegi magyar gyakorlat megengedőbb változatát, a kétéves kori visszatérést tartja megfelelőnek.

Bár közvetlen összehasonlításra nincsen mód, mégis érdemes ezeket az adatokat összevetni a már idézett, 2004-es eredményekkel. A II. ábrán bemutatott értékeket az 50 évesnél fiatalabb korcsoportra újraszámolva azt kapjuk, hogy akkor a válaszadók 66 százaléka teljes mértékben egyetértett, további 15 százaléka pedig egyetértett azzal, hogy három év alatt megsínyli egy kisgyereket, ha az anyja eljár dolgozni.⁷ Ennek az összesen 80 százalékos egyetértői tábornak a nagysága pedig nem tér el érdemben a 2009-ben, a rugalmasabb kérdezési módszerrel mért 76 százalékos egyetértési aránytól. Vagyis – eltérően sok más családi értékkel kapcsolatos témától – úgy tűnik, hogy a 3 év alatti gyermekek gondozásával kapcsolatos elvárások nem, vagy legfeljebb minimális mértékben mozdultak el az alapvetően családcentrikus kiinduló pontból a 2000-es évek során.

III. „Ön szerint általánosságban a kisgyermek hány éves korában fogadható el, hogy az anya munkát vállaljon?”

A vélemények megoszlása, 2009 (%)

“In your mind at which age of the child is it acceptable for a mother to get employed?”

Distribution of opinions, 2009, %.

⁷ Tökéletesen összehasonlítható mintákat úgy kapunk, ha mindkét adatbázisban a 21–50 éves korosztályra számítjuk ki az adatokat. Ha a 2009-es felvétel mintáját ennek megfelelően szűkítjük, akkor a válaszmegoszlások a következők lesznek az „általánosságban mikor jó, ha az anya munkába áll?” kérdésre: „a gyermek 1 éves korában”: 2%, „a gyermek 2 éves korában”: 20%; „a gyermek 3 éves korában”: 56%; „ennél később”: 20%; nem tudja: 2%. A megoszlás tehát lényegében nem tér el a teljes, 18–50 éves mintán számítottól.

A 2009. évi eredményeinket részletesebben vizsgálva kiderül még, hogy a (legalább) hároméves korhoz való ragaszkodás erőteljesebb valamelyest a férfiak, mint a nők körében, az iskolázatlanok, mint az iskolázottak között, valamint a városokban élőkhez képest a községek lakói között. A 3 éves kor előtti (de inkább csak 2 éves kor utáni) munkába állást elfogadók közé tartozik a nők 24, a városokban élők 27, az érettségizettek 27 és a diplomások 30 százaléka. Nem befolyásolja érdemben a véleményeket sem a kérdezett életkora, sem pedig az, hogy nevel(t)-e gyermeket.

A továbbiakban azzal foglalkozunk, hogy megengedőbbé válik-e a közvélemény akkor, ha nem általánosságban, vagy (kizárólag) a gyermek érdekeit szem előtt tartva, hanem egyéb szempontokat is mérlegelve kell megítélni az anya munkába állását. Mint jeleztük, három ilyen körülményt vizsgálunk: a család anyagi szükségleteinek, a munkavállalás körülményeinek, valamint az anya személyes motivációinak az alakulását. Ehhez részben az előbb bemutatott kérdés módosított, tehát azzal összehasonlítható lehetőséget biztosító változatait használtuk, részben pedig egyéb, kiegészítő kérdéseket.

Ha arra kérjük a válaszadókat, vegyék számításba a család anyagi szükségleteit is, és arról formáljanak véleményt, hogy mi az a legkorábbi időpont, amikor az anya munkába állása elfogadható akkor, ha a *család nehéz anyagi helyzetben van, és szükség van az anya keresetére*, a korábban bemutatottól jelentősen eltérő válaszmegoszlást kapunk. Ilyen körülmények között ugyanis a kérdezetteknek már csupán kisebb része (26%) ragaszkodik a három éves otthonmaradáshoz, vagy tart fontosnak ennél is hosszabb időt (4%). A relatív többség (46%) megelégedne két évvel, míg azok száma sem elhanyagolható, akik ennél is rövidebb időt is elégségesnek tartanak (18%) (IV. ábra). Az anyagi nehézségekkel szembeni megértő hozzáállást tanúsítják egyébként azok a válaszok is, amelyekben a kérdezettek egyetértésük mértékét fejezhették az alábbi kijelentéssel: *Attól egy nő még jó anya lehet, hogy anyagi okból visszamegy dolgozni még mielőtt a gyermeke betölti a 3. évét*. Ezzel az állítással a kérdezettek csaknem fele teljesen egyetért, további 29 százaléka egyetért, 16 százalék egyet ért meg nem is. Ugyanakkor minden huszadik megkérdezett azt is helyteleníti, ha egy anya anyagi okokból áll munkába a gyermek 3 éves kora előtt.

Az ideális munkába állási időpontot befolyásoló motivációk között még az anya személyes igényeit vettük számba. Kérdésünk úgy hangzott, *„Ön szerint legkorábban mikor fogadható el, hogy az anya visszamenjen dolgozni, abban az esetben, ha egy anyának hiányzik a munka, a munkahely, és már szívesen dolgozna?”* Figyelemre méltó, hogy ez a magyarázat is elég sok esetben talál szimpátiára, és befolyásolja a közmegejtélés alakulását – persze korántsem olyan mértékben, mint az anyagi rászorultság. Kizárólag az anya igényeire való tekintettel a gyermek egyéves korában még csak kevesen (9%), kétéves korában azonban már viszonylag sokan (39%) tartják elfogadhatónak a munkába állást.

A többiek ilyen esetekben (is) ragaszkodnának a 3 éves kori (39%) vagy még későbbi (8%) időpont kiválásához.

Más jellegű, a munkavállalásról szóló döntésen túl az (anyai) munkavállalás következményeit is befolyásoló tényező a végezhető *munka jellege*. Ennek vizsgálatára feltettük először is a „klasszikusan” az első hat évre megfogalmazott kérdést, ám ezúttal az első három év vonatkozásában: mit tegyen az anya, amíg a legkisebb gyermeke nem éri el az óvodás kort? A kérdésre a többség (68%) azt a választ adta, hogy legjobb az, ha ebben az időszakban az anya otthon marad.⁸ 28 százalék gondolta azt, hogy a részmunka-idő a legjobb megoldás, míg az anya teljes idős munkavállalását csupán egy elenyésző kisebbség (3%) támogatta. A teljes három éves időszakra vonatkoztatva tehát a részmunkaidős munkavégzés nem teljesen ellenszenves a magyar társadalomban – bár ebben a formában nem is bizonyult kifejezetten népszerű választásnak. Azonban akkor, ha az első három éven belül módot adunk a differenciálásra, kiderül, hogy a részidős munkavégzést a vizsgált csoport többsége már a gyermek harmadik születésnapja előtt elfogadhatónak tartja. Már egyéves kortól egyetért ezzel 14%, kétéves kortól további 49% – a hároméves határhoz ebben az esetben „csupán” 30% ragaszkodik, illetve még tovább várna 3%. Még jelentősebb változást hoz a munkavállalás megítélésében, ha nem (csak) a munkavégzés ideje rövidül le, hanem annak helyszíne (is) megváltozik. Ha ugyanis arról van szó, hogy az anya otthonról végezheti a munkáját kótetlen munkaidőben, akkor mintegy egyötödnyre szűkül a hároméves korhatárhoz ragaszkodók köre. Egy számottevő csoport (36%) így már egyéves kortól is elfogadhatónak tartja az otthoni munkavégzést, míg csaknem ugyanennyien (40%) a kétéves kor tájékán való munkakezdést támogatják. Vagyis ilyen esetben a nagy többség „feloldja” a hároméves szabályt, és nem lát kivétnevalót abban, ha a gyermek mellett dolgozik az anya.⁹ Ez még akkor is figyelemre méltó eredmény, ha az otthoni, rugalmasan végezhető munka kisgyermek mellett, számos buktatót rejt magában, és csak igen kevesek számára jelenthet valódi opciót.

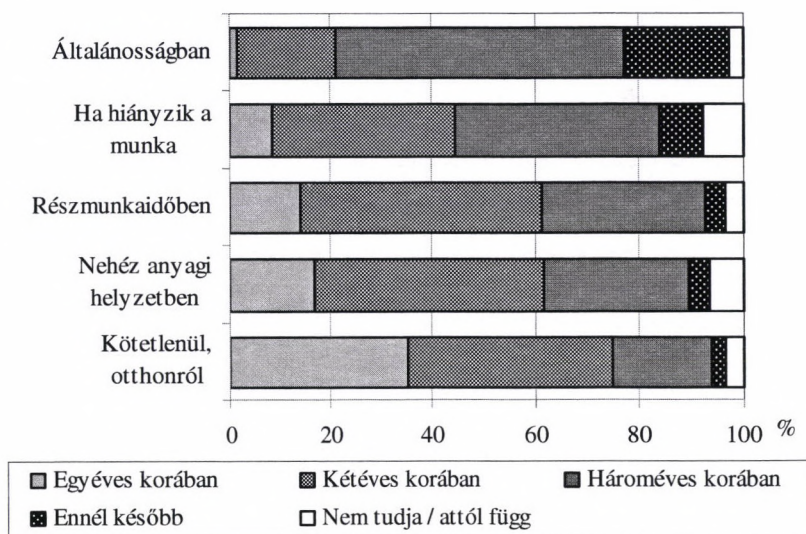
Összességében a munkakörülmények rugalmasságával együtt nagy mértékben rugalmassá váló közvélekedés azt jelzi, hogy az általános helyzetre vonatkozó kérdésekre adott munkavégzés-ellenes válaszok nem függetlenek a magyar társadalomban élő munka-képtől, amely jellemzően az otthontól távol, teljes állásban, sokszor napi 8–10 órán keresztül végzett munkát mutat. Ennél

⁸ Ez a kérdéstünk a 2. táblázatban bemutatott „hagyományos” kérdés újrafogalmazása volt a három évesnél fiatalabb gyermeket nevelő anyák esetére. Megint csak jól látható, hogy hatról három éves korra elmozdulva (az időközben bekövetkezett „modernizálódás” ellenére is) jócskán fokozódott az otthonmaradás támogatottsága.

⁹ Ehhez valószínűleg hozzájárul az a vélemény, hogy így nincsen szükség alternatív gyermekgondozási lehetőségre, az anya a munkával párhuzamosan a gyermeket is el tudja látni, tehát az alapvetően anyai gondoskodás szempontja nem sérül.

kevésbé korlátozó körülmények között a gyermeknevelés és a munkavégzés összeegyeztetése már sokkal többek számára jelent elfogadható alternatívát – még három évnél fiatalabb gyermek mellett is.

Az IV. ábra a válaszok öt hasonló jellegű kérdésre adott megoszlásait teszi összehasonlíthatóvá. Jól látszik, hogy az alapvetően meglehetősen szigorú, otthonmaradás-párti (fiatal) közvéleményt jelentős mértékben képesek befolyásolni az egyedi körülmények: akár a munkába állás oka, akár a vállalt munka jellege. Minden, általunk vizsgált tényező más-más mértékben ugyan, de enyhítette a vélemények „szigorát”. A válaszok módusza szinte minden esetben (az anya személyes motivációit kivéve) két évre került át a korábbi háromról. A kétéves gyermek melletti munkába állást tehát számos esetben elfogadhatónak tartja a 18–50 évesek többsége – a két évhez azonban többségük ragaszkodik. Ennél rövidebb idejű „főállású anyaság” csak akkor számít széles körben elfogadhatónak, ha munkáját az anya otthonából végzi.

IV. „Ön szerint legkorábban a gyermek hány éves korában fogadható el, hogy az anya visszamenjen dolgozni...?”

A válaszok megoszlása különféle feltételek mellett, 2009 (%)

“In your mind in which earliest age of the child is it acceptable for a mother to return to work...?”

Distribution of answers with certain conditions: in general / if she lacks her job / opportunity for part-time work / her income is needed / opportunity for working at home, flexibly, 2009

Általános tendencia, hogy a nők megengedőbbek a férfiaknál, a városokban – de főként a Budapesten – élők a községiéknél, a diplomások a kevésbé iskolázottaknál és a harmincasok a húszas vagy negyvenes éveikben járóknak. Az említett különbségek legkevésbé markánsan az otthonról végezhető munka megítélésénél rajzolódnak ki – ezt a helyzetet mérlegelve a legtöbb társadalmi csoportban hasonló vélemények alakulnak ki.

Ahogy arról már szó esett, a 2009. évi kérdőíves vizsgálat idején érvényben volt az a törvény-módosítás, amely a gyes folyósításának időtartamát háromról két évre csökkentette volna. Ennek fogadtatását vizsgálándó, megkérdeztük a vizsgálati személyeket, mit javasolnának egy anyának, akinek gyermeke kétéves korában megszűnik a járandósága: keressen munkát, amikor a gyermeke kétéves lesz, vagy a gyermek érdekében maradjon otthon, amíg a gyermek óvodás nem lesz, még ha rosszabb körülmények között is kell élniük. Kíváncsiak voltunk arra is, milyen ellátási formát tartanának megfelelőnek azoknak a kétéves gyermekeknek, akiknek az anyja ekkor munkába áll. Annak ellenére, hogy azóta a 2010-ben megalakult Orbán-kormány ezt a jogszabályi módosítást visszavonta, mégis fontosnak tartjuk közölni az ide vonatkozó eredményeinket. Úgy látjuk ugyanis, hogy a kapott válaszok túlmutatnak a konkrét jogszabály fogadtatásán, és általánosabb érvényű következtetésekre is lehetőséget adnak.

Az a kérdés, hogy mit javasolnának az új feltételek mellett azoknak a nőknek, akiknek gyermeke eléri a kétéves kort (álljanak-e munkába, vagy pedig igyekezzenek megoldani, hogy a gyes megszűnése ellenére is otthon maradhassanak), erőteljesen megosztotta a közvéleményt. Ha csak kis mértékben is, de többségbe került az a nézet, hogy ebben a helyzetben a munkába állást kell választani (51%), míg a kérdezettek 44 százaléka így is a hosszabb otthon maradáást támogatná. (A fennmaradó 5% nem tudott választ adni a kérdésre.)

Nem meglepő, hogy a probléma megítélése szoros összefüggésben van egy korábban tárgyalt véleménnyel, hogy ki milyen életkorú gyermek mellett tartaná *általánosságban* elfogadhatónak az anya munkába állását. Legnagyobb arányban természetesen azok támogatják az anya munkába állását a rövidített gyes lejárta-kor, akiknek egyébként is az a véleménye, hogy a gyermeknek elég, ha az anya egy, vagy kétéves koráig otthon marad vele. Az előbbi (szűk) csoportnak 89, míg az utóbbi (nagyobb) csoportnak 77 százaléka van ezen az állásponton (4. táblázat). Legnagyobb mértékű megosztottság abban a nagy létszámú csoportban jelentkezik, amely eleve a 3 éves kort tartotta határvonalnak. Itt lényegében egyforma nagyságú a munkavállalást támogatók és az otthon maradáást pártolók köre (49 és 47 százalék). Legerősebb ellenállás a törvényileg kikényszerített munkába állással szemben természetesen abban a csoportban jelenik meg, amelyik három évnél is hosszabb ideig szeretné az anyákat a gyermekük mellett tudni (ld. 4. tábla).

Egy olyan helyzetet, amelyben csak 2 évig biztosítják a gyest, az átlagosnál inkább készek lettek volna elfogadni a harmincasok, a legalább érettségivel rendelkezők, a vidéki városokban élők, és azok, akik saját bevallásuk szerint elég jó anyagi körülmények között élnek. Ezek az összefüggések többnyire akkor is fennállnak, ha a többi tényezőre (köztük az ideálisnak tartott visszatérési időre is) kontrollálunk. Az említett csoportok tehát akkor is hajlamosabbak elfogadóan viszonyulni a korábbi, 2 év utáni munkába állás kényszeréhez, ha egyébként személyes véleményük szerint jobb lenne a legalább három évig való otthonmaradás.¹⁰ Feltételeztük, hogy a vizsgálat idején fennálló belpolitikai helyzetben a személyes politikai nézetek is hatást gyakorolhattak a gyეს-rövidítésre való reakciókra, ám eredményeink ezt nem támasztották alá.¹¹

¹⁰ Az állítás egy logisztikus regresszió-számításon alapul, melynek függő változója annak valószínűsége, hogy valaki elfogadja a törvénymódosítás teremtette új körülményeket, és az anya munkába állását támogatja a gyეს nélküli otthonmaradással szemben. A legerősebben meghatározó tényezőnek egyértelműen az ideális visszatérési időpontra vonatkozó személyes vélemény bizonyult, de a felsorolt tényezők többsége – a nem változójának kivételével – a többire kontrollálva is lényeges hatást gyakorol a kérdés megítélésére.

¹¹ 2009-ben a Bajnai Gordon irányította MSZP kormány népszerűsége igen alacsony volt, miközben a gyეს lerövidítését ellenző Fideszé magasan állt. Kérdőívünkben nem szerepeltek közvetlenül a pártszimpátiára vonatkozó kérdések, ennek hiányában a 10-fokú politikai bal-jobb skálán adott önbesorolás hatását tudtuk csak ellenőrizni és azt nem találtuk szignifikánsnak. Elképzelhetőnek tartjuk azonban, hogy a pártpreferenciák hatása szignifikánsnak bizonyult volna.

4. „Mit tegyenek az anyák, ha a gyermek kétéves korában megszűnik a gyes?”
A válaszok megoszlása aszerint, hogy általánosságban (egyébként) a gyermek hány éves korában tartanak megfelelőnek az anya visszatérését a munkába, 2009, %

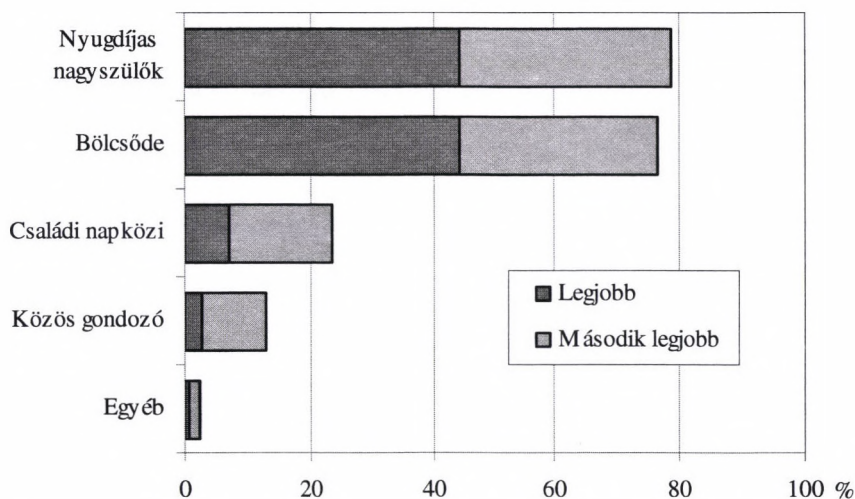
“What should mothers do if at the age of 2 of the child the GYES is abolished?”

Distribution of answers according to the (otherwise general) opinion at which age of the child do they consider the re-employment of the mother appropriate, 2009, %.

Általánosságban (egyébként) mikor menjen vissza dolgozni az anya?	Esetszám	Mit tegyenek az anyák, ha csak 2 évig tart a gyes?			Összesen
		Keressenek munkát	Oldják meg, hogy otthon maradhassanak	Nem tudja	
Amikor a gyermek...					
1 éves	20	.	.	.	100,0
2 éves	297	77,2	16,8	6,0	100,0
3 éves	849	48,9	46,8	4,3	100,0
Még később	297	27,2	67,9	4,9	100,0
Nem tudja megítélni	44	47,7	25,2	27,1	100,0
Összesen és átlag	1504	50,7	43,8	5,4	100,0

Forrás: „Családi értékek” 2009. (NKI adatfelvétele 18–50 év közötti férfiak és nők országos mintáján)

Abban az esetben, ha az anyáknak (mégis) munkába kellene állniuk miután gyermekük betöltötte a kétéves kort, a megkérdezettek többsége szerint a nyugdíjas nagyszülőkre kellene bízni nap közben a gyermeket, vagy pedig bölcsődébe kellene adni. A felsoroltak közül a legtöbb kérdezett ezt a két lehetőséget említette első (44–44%), illetve második (34–32%) helyen. Ennél jóval kevesebben, de – az intézmény viszonylagos újdonságához és ritkaságához mérten – nem túlságosan kevesen javasolnák a családi napköziket mint első (7%), vagy második (17%) legjobb megoldást.

V. „Ha az anyának (mégis) munkába kell állnia, ki vigyázzon a kétéves gyerekre?”

Az első és a második legjobb megoldás említésének gyakorisága az egyes lehetőségeknél, 2009 (%)

“If the mother (still) has to get employed, which child-care solution do you prefer?”

Frequency of the first and second choices: grandparents' care / nursery/ family day care / shared baby-sitter / other, 2009, %

A legelterjedtebb kisgyermekkorú ellátást nyújtó intézményeknek, a bölcsődéknek a megítélését további kérdésekkel is vizsgáltuk. Azt találtuk, hogy a vizsgált népességnek mintegy fele tartja a bölcsődéket az anyai gondozás megfelelő alternatívájának a gyermek kétéves korától. Az alábbiakban bemutatott véleménymegoszlások azt is sejtetik, hogy a hároméves korig tartó anyai otthonmaradáshoz való ragaszkodás sok esetben nem annyira, vagy nem kizárólag a vélt gyermeki érdekeken alapul, hanem a megfelelő számú alternatív ellátó-hely hiányán is. Az általánosságban hároméves otthon maradáshoz tartóknak ugyanis nem kevesebb, mint 40 százaléka értett egyet (4-es vagy 5-ös osztályzat) a következő kijelentéssel: „Ha elég bölcsőde lenne az országban, teljesen elfogadható lenne, hogy az anyák a gyermek kétéves kora után visszamenjenek dolgozni.” Figyelemre méltó, hogy még az „általánosságban” több mint három évet szükségesnek tartók közül is 26 százalék így vélekedik.

5. „Ha elég bölcsőde lenne az országban, teljesen elfogadható lenne, hogy az anyák a gyermek kétéves kora után visszamenjenek dolgozni.”

Az állítással egyetértő/nem egyetértő vélemények megoszlása aszerint, hogy általánosságban (egyébként) a gyermek hány éves korában tartanak megfelelőnek az anya visszatérését a munkába, 2009 (%)

“If there were enough nurseries in the country, it would be fully acceptable that after the second birthday of their child the mothers return to work.”

Distribution of opinions agreeing/disagreeing with the statement based on the opinion, that (otherwise) in general at which age of the child do they consider appropriate for a mother to be re-employed, 2009, %.

Általánosságban (egyébként) mikor menjen vissza az anya dolgozni?	Az állítással						Összesen	Eset-szám
	egyáltalán nem ért egyet 1	2	3	4	teljesen egyetért 5	nem tudja		
Amikor a gyermek:..								
1 éves							100,0	20
2 éves	2,0	3,5	23,6	42,1	28,6	0,2	100,0	297
3 éves	16,8	15,7	24,9	22,9	18,0	1,6	100,0	846
Még később	27,2	18,2	27,7	17,6	9,0	0,4	100,0	297
Nem tudja megítélni	6,5	0,0	38,4	16,1	13,7	25,2	100,0	44
Összesen és átlag	15,4	13,2	25,5	25,3	18,9	1,7	100,0	1504

Forrás: „Családi értékek” 2009. (NKI adatfelvétele 18–50 év közötti férfiak és nők országos mintáján.)

Következtetések

Tanulmányunkban több közelítésben is megmutattuk, hogy a kisgyermek (legalább) három évig tartó anyai gondozására vonatkozó elvárás erőteljesen jelen van ugyan a magyar társadalomban, ám inkább bizonyul egyfajta eszménynek, vagy a bölcsőde-hiány előidézte kényszernek, semmint következetesen képviselt társadalmi normának.

Az elv elterjedtségét jól mutatja, hogy vizsgálatunk szerint „általánosságban” tekintve a 18–50 év közötti férfiak és nők 56 százaléka vélekedik úgy, hogy három évig, további 20 százalék pedig, hogy még ennél is tovább otthon kellene maradniuk az anyáknak gyermekeikkel. Bár figyelemre méltó, hogy ezek az arányok nem utalnak az elvárások mérséklődésére 2004-hez képest, önmagában a hároméves korig való anyai gondozás igényének elterjedtsége nem meglepő. Magyarozatát véleményünk szerint a gyēs-gyed rendszer intézményében, az ennek hatására, valamint a munkapiaci korlátoknak- és a gyermekellátó intézmények szükösségének következtében kialakult több évtizedes gyakorlatban, valamint a gyakorlatot támogató közbeszéd hatásában kell keres-

nünk. Ami a kialakult gyakorlatot illeti: a kisgyermekes anyák a gyēs bevezetését követően egyre növekvő arányban éltek a három évig, vagy ennél nem sokkal rövidebb ideig tartó otthonmaradás lehetőségével (Sándorné 1986; Bálint és Köllő 2007; OECD Family Database). Az pedig, hogy egy társadalmilag széles körűvé váló gyakorlat erős hatást gyakorolhat a kérdésről kialakuló vélekedésekre, szintén ismert tény. A magyar szülők többsége hároméves kora előtt nem, vagy csak azelőtt nem sokkal bízta másra (elsősorban ellátó intézményre, vagyis bölcsődére) gyermekét. Ez a tapasztalat vélhetően megerősítette a társadalomban azt a felfogást, hogy ez így van rendjén, így helyes, így természetes.¹² Ezt a nézetet támogatta az elmúlt évtizedek (nem annyira a közelmúlt, mint inkább a korábbi időszakok) közbeszéde is. Egy másik írásunkban (Blaskó 2011) interjúk vizsgálatok alapján megállapítottuk, hogy elsősorban a gyermekpszichológusoknak az az érve volt erős hatással a kisgyermekes anyák álláspontjára, amely szerint a kisgyermek egészséges lelki fejlődéséhez elengedhetetlen a (legalább) hároméves korig tartó intenzív anyai jelenlét.

Jelen tanulmányunkban azonban megmutattuk azt is, hogy ez a szigorú elvárás az anyákkal szemben korántsem abszolút, sőt, a körülmények függvényében viszonylag rugalmasan alakul. A három éves elvárás sok esetben inkább egyfajta ideálként, eszményként működik, amelyet a körülmények és lehetőségek felülírhatnak. Az általunk vizsgált legkülönbélebb helyzetekben az „általánosságban” három évhez ragaszkodóknak 36–73 százaléka volt hajlandó véleményét felülbírálni, és rövidebb otthonmaradási időtartamot is elfogadni. Ennek köszönhetően szinte minden vizsgált helyzetben¹³ többségbe kerültek azok, akik nem utasítják el az anyák három év előtti munkába állását.

Igen nagy mértékben növeli például a korábbi munkába állás iránti megértést a család nehéz anyagi helyzete. Erre gondolva az embereknek több mint 60 százaléka elfogadja a három év előtti munkavégzést. Kevésbé támogatott, de ugyancsak enyhít az elvárások szigorán az, ha az anyának hiányzik a munkája és szívesen dolgozna – ilyenkor a kérdezettek 44 százaléka fogadja el a korábbi munkába állást. Az egyéni motivációk mellett lényegesek az elérhető munkakörülmények is – a részmunkaidős munkavállalás lehetősége kisebb mértékben, míg az otthonról való munkavégzés számottevően növeli a munkapiacra való visszatérés előrehozását.

A hároméves kor tehát a legtöbb ember gondolkodásában nem tekinthető szigorúan rögzített választóvonalnak. Nem mozdítható azonban el tetszőleges mértékben: többnyire ennek egy évvel, a gyermek kétéves korára való előrehozása az, ami még elég széles körben elfogadottnak bizonyul. A gyermek kétéves kora előtt csupán egy szűk kisebbség, és ők is csak a körülmények egy része esetén tudják elképzelni, hogy az anya a munkát válassza a gyermekével való folyamatos együttlét helyett.

¹² Lásd ehhez az értékek adaptációjának mechanizmusáról pl. Lesthaeghe–Moors 2000.

¹³ Kivétel, ha az anya azért állna munkába, mert hiányzik neki a munkája.

A kétéves korhatár viszonylagos elfogadottságát további eredményeink is jelzik. Először is megmutattuk, hogy a Bajnai-kormány által tervezett rendszerben, amely a gyes folyósítását két év után szüntette volna meg, a véleményt formálni tudók közül valamivel többen javasolták volna a helyzet elfogadását és az érintett anyáknak munkába állását, mint ahányan ilyen körülmények között is otthonmaradásra bíztatták volna őket. Kimutatható az is, hogy a kellő számú bölcsődei férőhely hiánya nagyban hozzájárul a három évesnél korábbi munkavállalás elutasításához. Ha lenne elegendő férőhely, akkor a kérdezetteknek 45 százaléka elfogadhatónak tartaná, hogy az anyák dolgozni kezdjenek gyermekük kétéves korában, további 26 százalék pedig legalábbis nem utasítaná ezt el.

Eredményeinkből két közvetlen következtetés is levonható a kapcsolódó szakpolitikák számára. Fontos lenne először is, hogy a kisgyermekes szülők igényeik szerint hozzáférhessenek rugalmas, a családi élettel összeegyeztethető munkalehetőségekhez.¹⁴ Ezen kívül pedig nem halasztható feladat a 3 évesnél fiatalabb korosztály napközbeni ellátását biztosító intézmények bővítése, a férőhelyek számának jelentős növelése sem. Természetesen egyik felvetés sem új, sok helyen sok szakértő jelezte már, hogy a rugalmas munkavégzési lehetőségek, valamint a kellő számú gyermekellátó hely hiánya objektív akadály a anyák korábbi munkába állásának. Vizsgálatunk alapján a máshol elmondottakhoz hozzátehetjük, hogy ezek a problémák nem kis részben felelősek azért is, hogy Magyarországon olyan sokan elutasítók a korán kezdődő nem-anyai gondozással szemben. Ezeknek az akadályoknak az elhárítása (egyéb kedvező hatásain túl) csökkentené a rövidebb otthonmaradással szembeni társadalmi ellenállást. Ez pedig nemcsak azért volna fontos, mert elfogadóbbá tenné a közvéleményt a jelenlegi szabadságolási rendszer esetleges változtatásaival szemben, hanem azért is, mert elősegítené egy toleránsabb, sokszínűbb szerepek elfogadását támogató közvélemény kialakulását. Ez utóbbi pedig elengedhetetlen ahhoz, hogy a kisgyermekes nők szabadabban, mérsékeltébb társadalmi nyomás mellett dönthessenek a munkapiacra való visszatérésről.

¹⁴ Bár vizsgálatunkban az otthonról, rugalmasan végezhető munka társadalmi elfogadottságát (is) mértük közvetlen módon, nem gondoljuk, hogy a munka és gyermeknevelés összeegyeztethetőségéhez ez az út vezetne széles tömegek számára. Jelenleg, amikor a foglalkoztatottak többsége kötött időben, napi 8 órában, kötött helyszínen dolgozik, a rugalmasság jóval kisebb mértékű fokozása (például kisgyermekeseknek adott munkaidő-kedvezmény) is sokat javítana a kisgyermekesek helyzetén, és valószínűsíthetően szintén növelné a kisgyermek melletti munkavégzés elfogadottságát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bálint M.–Köllő J. (2007): Gyermeknevelési támogatások. In Fazekas K.–Cseres-Gergely Zs.–Scharle Á. (szerk.): *Munkaerő-piaci Tükör*, MTA-KTI 2007.
- Blaskó Zsuzsa (2011): Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli? In Nagy I.–Pongrácz T.-né (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011*. TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest, 156–170.
- Blaskó Zsuzsa (2010): Meddig maradjon otthon az anya? – a gyermekfejlődés szempontjai. Kutatási tapasztalatok és társadalompolitikai következtetések. *Esély* 2010/3. 89–116.
- Blaskó Zsuzsa (2005): Dolgozzanak-e a nők?: A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai, 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 2005/2–3. 259–287.
- Blaskó Zsuzsa (2006): *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka*, KSH NKI Kutatási jelentések 82. KSH NKI, Budapest.
- Fodor Éva–Kispéter Erika (2011): Making the “reserve army” invisible. Lengthy parental leave and women’s economic marginalization in Hungary. *Kézirat*.
- Lesthaghe, R.–Moors, G. (2000): Életpályaváltások és értékorientáció: szelekció és adaptáció. *Demográfia*, 43/4. 405–444.
- Pongrácz Tiborné (2001): A család és a munka szerepe a nők életében. In Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 30–46.
- Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit (1994): Kisgyermekes apák és anyák szülői, családi attitűdjei négy európai országban. KSH NKI Kutatási jelentések, 52., KSH NKI, Budapest.
- Pongrácz, Tiborné–S. Molnár, Edit (2011): Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. In Nagy I.–Pongrácz T.-né (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011*. TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest, 192–206.
- Sándorné Dr. Horváth Erika (1986): *A Gyestől a Gyedig*. A Magyar Nők Országos Tanácsa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- S. Molnár Edit (2009): Gyermekszám-preferenciák, párkapcsolati formák, férfi-női szerepek. Az NKI lakossági közvélemény-kutatásainak áttekintése, 1974–2004. Munkaanyag.
- Tóth Olga. (1995): Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle*, 1995/1. 71–86.
- OECD Family Database
http://www.oecd.org/document/4/0,3746,en_2649_34819_37836996_1_1_1_1,00.html

Tárgyszavak:

Közvélemény kutatás
Kisgyermekes anyák munkába állása
Női munkavállalás
Gyermek- és munkavállalás összeegyeztetése

**STAY AT HOME FOR THREE YEARS – BUT NOT AT ALL COSTS.
SOCIAL VALUES ON MATERNAL EMPLOYMENT IN HUNGARY**

Abstract

As it is well established, public opinion in Hungary has for long been against the employment of mothers with young children. Consistently with the parental leave policies that allow mothers to stay at home for three years and the scarcity of childcare institutional day care for children under 3, the majority of the population tends to agree with the idea that a young child will suffer if his or her mother works.

Based on a representative survey of the population aged 18 to 50 from 2009 this paper confirms this finding but also provides new evidence to refine and complement our understanding of values and social norms relating to childcare. Although the vast majority of the population favours full-time motherhood for as long as three years or even longer, this idea is not very stable when it comes to considering specific circumstances. In particular we show that when part time work, or flexible home-based work is an option, or also when there is a need for the mother's income in the family, the 3-year age-limit moves to 2-year in most people's mind. Interestingly, even the personal career-motivations of the mother prove to be rather well-accepted reasons for re-entering the labour market earlier. Further pieces of evidence also suggest that a reduction of the parental leave period from 3 to 2 years would not necessarily meet a strong disagreement in the society – provided that other conditions are improved. We conclude that the social norm of the „stay-at-home-mothers for three years” in Hungary is a flexible one, which is at least partly maintained by the lack of family-friendly work opportunities in the country and also by the serious shortage of available childcare for under-threes.

AZ INTERNETES ISMERKEDÉS HATÁSA A HOMOFÍLIÁRA ÉS A HOMOGÁMIÁRA¹

LŐRINCZ LÁSZLÓ

Bevezetés

Az internetes ismerkedés egyre népszerűbbé válása veti fel azt a kérdést, hogy ez a fejlemény befolyásolja-e a párválasztást, és ha igen, hogyan hat a párok homofíliájára, illetve a homogámiára.² Megválaszolásához ebben a tanulmányban két mechanizmust vizsgállok meg alaposabban.

A homofília elmélete szerint az egyik ok, amiért az emberek jellemzően magukhoz hasonlókat választanak barátként vagy partnerként (amellett, hogy jobban kedvelik a magukhoz hasonlókat) az, hogy azokban a társadalmi helyzetekben, amelyekben az interakció történik, eleve hasonló emberek vannak jelen (Blau–Schwartz 1984; Kalmijn–Flap 2001; McPherson–Smith-Lovin 1987). Ezt nevezzük a lehetőségek rendszerének, hatásának (Blau 1977). Az online-ismerkedés jelenlegi helyszínei ebből a szempontból meglehetősen heterogén közegek. Ha tehát ez a fenti mechanizmus igaz nemcsak személyes találkozásokon alapuló, hanem online közösségek esetében is, és feltesszük, hogy az online-ismerkedés jelenlegi helyszínei heterogénebbek a tipikus személyes helyszíneknél, akkor az internetes ismerkedés következtében megnő annak a valószínűsége, hogy társadalmilag különböző párok találkozzanak, és így csökkenhet a homofília és a homogámia.

A korábbi kutatások eredményei az internet homofíliára gyakorolt hatását illetően nem egyértelműek. Mesch és Talmud (2007) például azt találták, hogy a kamaszok barátságait vizsgálva az interneten való találkozás csökkentette a homofília esélyét. Hasonlóképp Dutton, Helsper és Whitty, (2008) előzetes

¹ A kutatást és a tanulmány elkészítését az OTKA támogatta (49432 és K-81336). A szerző köszönettel tartozik Tardos Róbert, Takács Károly, és Uwe Matzat kutatásban nyújtott segítségéért, valamint a Demográfia folyóirat bírálójának értékes megjegyzéseierért.

² Homofílián általános értelemben „a hasonló csoporthoz tartozók közötti kapcsolati preferenciát értjük” (Angelusz–Tardos 2005). A homogámia kifejezés ezzel szemben kifejezetten a házassággal kapcsolatban jelenti, hogy az emberek nagyobb valószínűséggel választanak magukhoz hasonló házastársat. A cikkben a párkapcsolatok különböző szintjeit vizsgálom egyszerre (randevúzás, együtt járás, együtt élés, házasság), így a párok hasonlóságának leírásakor az általánosabb „homofília” kifejezést használom.

eredményei is azt mutatták, hogy az interneten megismerkedett pároknak lényegesen alacsonyabb a homofília, mint személyes találkozás esetén. Schmitz, Skopek, és Blossfeld (2009) előzetes eredményei viszont arra utaltak, hogy minél hosszabb időt töltenek a felhasználók a társkereső oldalon, annál jellemzőbb lesz, hogy magukhoz hasonló partnert válasszanak.

A lehetőségek különbözősége mellett azonban az internetes ismerkedés egy további szempontból is különbözik a személyes ismerkedéstől, ami befolyásolhatja a párválasztást, ez pedig a tulajdonságok megfigyelhetősége. Az, hogy mely tulajdonságok mennyire és milyen sorrendben figyelhetők meg, szintén hatással lehet a homofiliára. Ismert ugyanis, hogy az emberek a párválasztás különböző szakaszaiban mindig a számukra megfigyelhető tulajdonságok alapján választanak (Murstein 1971), és ismert az is, hogy bizonyos szintig ragaszkodnak kiválasztott partnerükhöz (Rusbult 1980; Hazan–Shaver 1987). E két kutatási eredmény alapján arra következtethetünk, hogy egy adott környezetben minél jobban és minél hamarabb figyelhető meg egy tulajdonság, annál nagyobb lesz e tulajdonság szerint a homofília. Az interneten a személyes ismerkedéshez képest egyes tulajdonságok kevésbé figyelhetők meg, mások meg jobban, illetve a megfigyelhetőség sorrendje is más. Ennek alapján bizonyos fajta hipotézisek fogalmazhatók meg az internetes ismerkedés homofiliára gyakorolt hatásáról.

Az internetes ismerkedés

Az internetes ismerkedés (szociológiatörténetileg) új és ma is változó jelenség. A változó elemet az internetes ismerkedés helyszínének változása jelenti. Az emberek, mióta internetet használnak, kihasználták az internet adta interakciós lehetőségeket párkapcsolatok kialakítására. Míg azonban a kilencvenes években „Usenet”-csoportokban, majd fórumokon ismerkedtek (Baker 2002), később, elsősorban a fiatalok körében a chatelés vált népszerűvé. Manapság pedig a pártalálásra specializálódott társkereső oldalak hódítanak.

Az internetes ismerkedés méreteivel kapcsolatban világszerte számos adatot találhatunk. Fiore és Donath (2005) 2003-ban 40 millió egyedi internetes párkeresőről számol be az Egyesült Államokban, ami az egyedülálló felnőtt lakosság fele. Hardie és Buzwell (2006) ausztráliai telefonos mintavétel alapján azt találta, hogy a népesség 78%-a használta az internetet, akik közül 13% ezt kapcsolat kialakítására is alkalmazta. Közülük 21%-ból lett párkapcsolat (a többi barátság), ami alighanem alacsonyabb adat az előbbi amerikai becslésnél. Dutton, Helsper és Whitty (2008) kutatása azt találta, hogy a brit házaspárok 6%-a, míg az ausztrálok 9%-a az interneten ismerkedett meg.

E tanulmány magyar adatokon alapul. Magyarországon az internetes ismerkedés elterjedtségére vonatkozó legutóbbi nyilvános adat meglehetősen régi: az

NRC 2006-os kutatásában azt találta, hogy az internethasználók 45%-a használta valaha ismerkedésre az internetet, a kérdés időpontjában pedig az internetezők 10%-a használta aktívan társkeresésre a netet.

Emellett fontos kiemelni az internetes ismerkedés néhány, a kutatás szempontjából is lényeges hazai jellegzetességét. Az internetes ismerkedésnek két gyakori formáját különböztetjük meg: a chatelést és a társkereső oldalak használatát (a kutatási adatok elsősorban 2007-ből származnak, ahhoz képest a chatelés szerepe 2010-re csökkent, a társkereső oldalak pedig népszerűbbek lettek).

A chatoldalakon a felhasználók jellemzően nem fizetnek tagdíjat, az oldalakat a reklámbevételekből tartják fenn. Az online felhasználók különböző csoportokba (szobákba) léphetnek be (amelyek tipikusan lakóhely, életkor vagy valamilyen konkrét érdeklődési kör szerint szerveződnek), ahol egy közös szobában mindenki nyilvánosan beszélgethet. Emellett azonban privát kommunikáció is kezdeményezhető, és jellemzően ezt a funkciót használják ismerkedésre.

A társkereső oldalak szintén üzleti céllal létrehozott oldalak, melyeket reklámbevételekből, vagy tagdíjkból tartanak fenn. Az elmúlt három évben a piac egyértelműen az utóbbi irányba mozdult el. Az oldalak legtöbbje előfizetési díjak fejében vehető igénybe (esetleg kezdeti ingyenes periódus után, amíg kritikus tömeget jelentő tagsági bázis összegyűlik). Az oldalakon a felhasználók személyes adatlapot töltenek ki, melyen megadják saját adataikat (mint pl. kor, lakóhely, magasság, súly, végzettség, családi állapot stb.), feltölthetnek képet magukról, és szöveges bemutatkozót írhatnak. Ezek után az előfizetők az oldalon kereshetnek más felhasználók adatlapjai között, és az oldal belső levelezőrendszere segítségével levelet küldhetnek egymásnak. Az alapfunkciók mellett természetesen az oldalak számos egyéb lehetőséget kínálnak.

A lehetőségek rendszerének hatása miatt fontos kiemelni, hogy bár Magyarországon több száz társkereső oldal működik, az emberek többsége mégsem apró specializált oldalakon keres társat, hanem nagy választékot biztosító általános oldalakon. A szerző által végzett kutatás alapján 2007-ben az öt legnagyobb oldal piaci részesedése a 30 napon belül aktív felhasználókat tekintve 75% volt, 2009-ben pedig 59%.

A párválasztás elméletei

A párválasztás vizsgálatával foglalkozó szociológusok két meghatározó tényezőt emelnek ki: a preferenciákat és a lehetőségek rendszerét (Kalmijn 1998; Bukodi 2002). A preferenciák annak leírását jelentik, hogy kit tartunk vonzóknak, a lehetőségek rendszere pedig azt határozza meg, hogy kik közül választhatunk preferenciáinknak megfelelően.

Preferenciák

A preferenciák vizsgálatával kapcsolatban gyakran használt megközelítés a társadalmi csere elmélete. Ez az elmélet eredetileg az emberi kapcsolatok minden típusának leírására szolgált (Thibaut–Kelley 1959; Homans 1961), nemcsak a párkapcsolatokra, azonban később számos esetben célirányosan a párkapcsolatokra alkalmazták ezt. Ilyen alkalmazások például:

„Az egyének a »legmagasabb értékű« társat keresik. Az elmélet szerint minden embernek van egy hozzávetőleges »piaci értéke«, attól függően, hogy milyen mértékben rendelkezik bizonyos előnyös tulajdonságokkal. Ilyen például a szépség, az intelligencia, a báj, a vagyon, és a társadalmi státusz. Az elmélet szerint mindenki a legmagasabb értékű társat keresi, így a közelítőleg egyenlő értéket birtokló egyének egymásra találnak. Ebben az értelemben az emberek »kicserélik« saját értékeiket mások értékeiért” (Kenrick et al. 1993. 951).

„Ezen elméletek szerint a házassági piacok hasonlítanak a hagyományos piacokra, ahol különböző javak cserélnek gazdát. A különbség az, hogy itt a nők a férfiak számára vonzó tulajdonságaikat cserélik el olyan személyiségjellemzőkre és státuszra, melyekre ők maguk vágnak egy férfitől” (Taylor–Glenn 1976. 484).

A szerzők ezt a hipotézist a következőképp vizsgálták. Felteszik, hogy ha az elmélet igaz, akkor az, akinek több „értékes” tulajdonsága van, vonzóbb lesz a házassági piacon. Ennek azonban igaznak kell lennie két különböző tulajdonság esetén is. Emiatt tehát (az elmélet fennállása esetén) léteznie kell egy pozitív korrelációnak a párok különböző tulajdonságai között.

Számos tanulmány elemezte a kapcsolatot a férfiak és nők végzettsége és fizikai vonzereje között (Elder 1969; Taylor–Glenn 1976; Stephens–Owen–Schaefer 1990). A kiinduló kérdés az volt, hogy a szebb, vagy a magasabb végzettségű nőknek van jobb esélye magas végzettségű férjre szert tenni. A tanulmányok egy másik csoportja a faji származás és a végzettség kapcsolatát vizsgálta (Kalmijn 1993; Schoen–Wooldredge 1989; Rosenfeld 2005). Hitsch, Hortacsu és Ariely (2006) pedig internetes ismerkedés esetében mérte az átváltásokat a küllem és a jövedelem, illetve a jövedelem és a faji származás között.

A csereelmélet mellett (vagy helyett) a hasonlóság lehet a másik fő mechanizmus a párválasztásban. Az, hogy a hasonló emberek vonzzák egymást, a szociálpszichológia egyik alapvetése, a szociológiában pedig a homofília elmélete épül erre. A homofília fogalma annak a jelenségnek a tömör leírására született, hogy „a barátságok jellegzetesen olyan emberek között alakulnak ki, akik bizonyos szempontból hasonlóak” (Lazarsfeld–Merton 1954). Ennek szociálpszichológiai alapja, hogy bizonyos alapvető értékeink elutasítása énünk eluta-

sítását jelenti, míg ezek elfogadása énünk igazolását (Festinger 1950). A hasonlóság szerepét kezdetben nem párválasztás, hanem barátságok kialakítása kapcsán vizsgálták (Lazarsfeld–Merton 1954; Newcomb 1961), később pedig az idegenek iránti vonzalommal kapcsolatban is igazolták hatását (Byrne 1971).

A preferenciák e két elméletének érdekessége, hogy mindkettőből a párok hasonlósága (homofília, homogámia) következik. A hasonlósághoz vonzódásra gondolva ez triviális. A csereelmélet esetében feltételezzük, hogy vannak magasabb „értéket” képviselők, és alacsonyabbra értékelt tulajdonságokkal rendelkezők, és az előzőek kölcsönösen egymást fogják választani, így az utóbbiak szintén csak maguk közül választhatnak. Felmerül azonban, hogy miként magyarázza a csereelmélet a homofíliát, ha az egyik partner egyvalamiben jobb, valami másban rosszabb, míg a másik ennek éppen az ellenkezője. Ha ezek kiegyenlítik egymást, elcserélhetők, így alkotva egy párt, akkor ez egyértelműen nem homofília. A válasz a kérdésre az, hogy jóllehet a csereelmélet ilyen jellegű heterofília kialakulását is magyarázza, a véletlenszerű párválasztáshoz képest azonban nagyobb eséllyel fog előfordulni homofília a csereelmélet fennállása esetén. Meg kell továbbá jegyezni, hogy ez a mechanizmus elméletileg csak akkor igaz, ha mindkét nem ugyanazokat a tulajdonságokat értékeli pozitívan. Számos kutatás született arról, hogy miben különböznek a nők és férfiak párválasztási preferenciái (Buss–Barnes 1986; Sprecher–Sullivan–Hatfield 1994; Li–Kenrick–Bailey–Linsenmeier 2002), és bár vannak nemi különbségek abban, hogy mely tulajdonság mennyire fontos, melyik tulajdonság pozitív és melyik negatív, a nemek értékelései általában megegyeznek, a fenti feltétel tehát kielégül.

A preferenciák és a homofília változása az első találkozástól a házasságig

Korábban a párválasztási preferenciákra egy adott pillanatban létrejövő döntéssel kapcsolatban tekintettünk. A párválasztás viszont nem egyetlen döntés: döntések sorozatáról van szó, és e folyamat során különböző tulajdonságokat mérlegelünk. Ez különösen fontos az internetes és a személyes ismerkedés összehasonlításakor, mivel azoknak a tulajdonságoknak a sorrendje, amelyeket online és offline mérlegelünk, különbözik.

Az inger – érték – szerep elmélet (Murstein 1971, 1987) szerint az emberek más-más tulajdonságok alapján választják ki egymást a párkapcsolat különböző szakaszaiban. Legelőször olyan tulajdonságok játszanak szerepet a párválasztásban, amelyeket meg tudnak figyelni a kapcsolat kialakítása előtt. Ilyen például a szépség és vonzerő, az öltözködés, a másik hangja stb. A második, „érték” szakaszban az emberek megfigyelik, hogy alapvető értékeik összeillenek-e. Ezek után a pároknak még a házasság előtt figyelembe kell venniük az együttélésre vonatkozó elképzeléseiket. Ez a harmadik szakasz a „szerep” sza-

kasz, mely olyan tényezők megfontolását jelenti, mint a szerepekről alkotott elképzelések megfelelése, a szexuális összeillés és a személyiségek illeszkedése (Murstein 1971. 118). Murstein elméletét többen vitatták a '80-as években (Surra 1990). Stephen (1984, 1985) úgy érvelt, hogy a kapcsolatuk későbbi szakaszában lévő emberek nem azért hasonlítanak jobban egymásra, mert folyamatosan kiszűrjük azokat a partnereket, akikkel különböző szempontok szerint nem illenek össze, hanem arról van szó, hogy „a kapcsolatokban az emberek folyamatosan alakítják ki közös véleményüket, elképzeléseiket a dolgokról.” Stephen ezt a feltételezést longitudinális adatok alapján bizonyította, kimutatva, hogy a párok értékei egyre hasonlóbbá válnak a kapcsolat során. Megjegyzendő, hogy ezek az eredmények nem bizonyítják, hogy Murstein tévedett. Elképzelhető, hogy a két hatás párhuzamosan létezik.

A kirotálási hipotézis szerint azok az együttjárások és együttélések, amelyekben a felek heterogének, véget érnek, míg a homogének tovább fejlődnek a házasság felé (Blackwell–Lichter 2004. 719–720). Egy másik általánosan elterjedt feltételezés pedig, hogy az együttjárás és a házasság esetén más dolgok fontosak. A házasság a családalapításról szól, így a társadalmi státusz fontosabb a házasság esetén, mint az együttjárásnál. A szerzők megvizsgálták mindkét hipotézist, és kiderült, hogy az adatok nem igazolják egyiket sem.

A különböző tulajdonságok fontosságának megváltozásával kapcsolatban a párkapcsolat egyre komolyabbá válásával Kenrick et al. (1993) korrelációkat számolt saját magunk értékelése és a partnertől elvárt minimum szint között a kapcsolatok különböző típusai esetén. A korrelációk nem különböztek lényegesen akkor, ha együttjárásról és ha házasságról volt szó. Ha viszont egy egyszerű randevúra vonatkozó elvárásokat hasonlítjuk össze az együttjárással és a házassággal, lényegesebb különbségek láthatók: a korrelációk itt alacsonyabbak voltak.

Kötődés kialakulása

A párválasztást jelentő döntések sorozatában a párok feltételezhetően nem tökéletes racionális döntést hoznak, hanem például kialakul kötődés a partnerek között.

A befektetési modell (Rusbult 1980, 1983) azt feltételezi, hogy a jutalmak és költségek mellett még egy tényező befolyásolja a kapcsolattal való elégedettséget és az az iránti elköteleződést: a befektetések. A szerző kétféle befektetés hatását vizsgálta. Külsődlegesnek nevezte azokat a befektetéseket, amelyek nem a kapcsolatra vonatkoznak, de az ember elveszítheti, ha kilép a kapcsolatból. Ilyen például az otthon, ha két ember együtt él, vagy a barátok, ha közös barátaik vannak. Belső befektetéseknek hívja a szerző azokat, amelyek konkrétan a kapcsolatra vonatkoznak, mint például a kapcsolatba fektetett idő, pénz,

vagy érzelmi befektetés. Azt találta, hogy mindkét típusú befektetés növeli az elköteleződést a párkapcsolat iránt.

A kötődés kialakulásával a pszichológiai irodalomban is találkozhatunk. Hazan és Shaver (1987) leírta, hogy ugyanúgy, mint az újszülöttek és a gondviselőjük esetében, a párok között is kialakul kötődés. Az elszakadás által okozott reakciók és ezek megjelenési sorrendje azonos a két esetben: pánik és stressz, majd letargia és depresszió, végül eltávolodás (detachment). Emellett mindkét kapcsolattípus esetén jellemző az intim interakció és a testi érintkezés, amelyek erősítik a kötődést (Hazan–Diamond 2000). A párkapcsolatokban kialakuló kötődés (és az emberekre jellemző monogámia) magyarázható evolúciós érvelés alapján is (Hazan–Diamond 2000; Fraley–Shaver 2000; Brumbaugh–Fraley 2006).

A lehetőségek rendszere

Blau és Schwartz (1984) azt feltételezték, hogy ha egy városban nagyobb a heterogenitás, akkor a heterogámia (csoporton kívüliekkel kötött házasság) aránya is magasabb lesz, mivel a heterogénebb közegben az emberek egyszerűen nagyobb valószínűséggel találkoznak tőlük különbözőekkel, és ezáltal több kapcsolat is alakul ki olyan emberek között, akik egymástól különböznek. Ezt a korrelációt megvizsgálták a faj, származás, anyanyelv, etnikum, születési hely, munkahely és foglalkozás változóira, és mindegyik esetben statisztikailag szignifikáns pozitív korrelációt kaptak a heterogenitás és a csoportok közötti házasság között. Kalmijn és Flap (2001) tanulmánya arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen hatást gyakorol a párok közös csoporthoz való tartozása a homogámiára. Azt feltételezték, hogy azok a párok, amelyek esetében valamely szervezett keret közös, homogámabbak lesznek a szerint a tulajdonság szerint, amely szerint a keret feltételezhetően homogén. Hipotézisük szerint, akik az iskolából ismerik egymást, azok nagy valószínűséggel egykorúak, és azonos a végzettségük. További feltételezés, hogy a közös munkahely nagyobb valószínűséggel jelent azonos pozíciót a társadalmi rétegződésben, illetve, hogy a közös szomszédság, iskola, vagy családi kapcsolat növeli a vallási homogámia esélyét. Az adatok ezeket a hipotéziseket igazolták. McPherson és Smith-Lovin (1987) civil szervezeteket vizsgált. Az adatok alátámasztották a hipotézist, hogy minél heterogénebb a csoport, annál több lesz a csoportban a heterogén barátság.

Hipotézisek

E tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a párválasztás elméletei alapján különbözik-e a homofília internetes ismerkedés és személyes ismerkedés esetén. A cél tehát nem ezen elméletek összevetése, érvényességük tesztelése, hanem elsősorban az internetes párválasztás homofíliára gyakorolt hatásának előrejelzése.

A bemutatott korábbi kutatások és elméletek szempontjából az internetes párkeresés két ponton tér el a hagyományostól. Egyrészt a csoportheterogenitás nagysága különböző lehet – feltételezhetően az internetes ismerkedés helyszínei heterogénebbek, mint a személyes ismerkedés terei (például oktatási intézmények, munkahelyek, vagy baráti hálózatok). Másrészt, a potenciális partnerek tulajdonságai közül mások figyelhetők meg alaposan a kapcsolat kezdeti szakaszában internetes ismerkedés esetében.

A korábbi kutatások alapján (Blau–Schwartz 1984; Kalmijn–Flap 2001; McPherson–Smith-Lovin 1987) az várható, hogy a heterogénebb ismerkedési helyszín a párok hasonlóságának csökkenését eredményezi. Azonban elképzelhető az is, hogy internetes ismerkedés esetében ez az összefüggés nem áll fenn. A csoportheterogenitás és a homofília közötti makro-összefüggés háttérében azt a mechanizmust feltételezhetjük, hogy a heterogenitás növekedésével az emberek kevesebb magukhoz hasonló és több tőlük különböző emberrel találkoznak, márpedig a szociálpszichológia egy erős eredménye, hogy a találkozás gyakoriságának növekedése növeli a vonzalom kialakulásának valószínűségét (Festinger–Schachter–Back 1950; Segal 1974; Newcomb 1961). Elképzelhető azonban, hogy ez a mechanizmus az internetes ismerkedés esetében nem működik. Az interneten, a társkereső oldalakon ugyanis az emberek nem találkoznak egymással véletlenszerűen, csak azokkal veszik fel a kapcsolatot, akikkel szeretnének. Így nincsenek jelen nem szándékolt találkozások, amelyek különböző emberek között vonzalom kialakulásához vezetnének.

1. hipotézis:

A csoportheterogenitás növekedése nem jár együtt a homofília csökkenésével internetes társkereső oldalak esetében.

Természetesen a fentiek alapján az 1. hipotézis fennállását csak olyan tulajdonságok esetén várhatjuk el, amelyek megfigyelhetők a társkereső oldalak esetében. A felhasználók ugyanis ezeket használhatják keresési feltételként.

Emellett feltételezhető, hogy az emberek más tulajdonságok mérlegelése alapján választanak párt internetes ismerkedés esetében, mint személyesen. Ez pedig szintén befolyásolja a homofíliát. Murstein (1971, 1987) szerint a párválasztás folyamata döntések sorozata, mely során az idő elteltével más-más szempontokat mérlegelünk (és döntünk arról, hogy folytassuk-e a kapcsolatot,

vagy nem). Elsőként figyeljük meg a külső tulajdonságokat, a szépséget és vonzerőt, majd az értékeket, végül a szerepek összeegyeztethetőségét. A preferenciák alapján feltételezhető, hogy egy-egy lépésben az emberek magukhoz hasonló párt választanak (akár a homofília, akár a csereelmélet feltételezéseiből indulunk ki). Ha ehhez hozzáadjuk, hogy a párkapcsolat során a párok kötődnek korábbi partnereikhez (Rusbult 1980, 1983, Hazan–Shaver 1987), azt várhatjuk, hogy minél hamarabb és minél jobban megfigyelhető egy tulajdonság az adott ismerkedési környezetben, annál nagyobb lesz ebben a tekintetben a homofília.

Ezt a szabályt alkalmazva az internetes ismerkedés különböző formáira, a következő hipotézisek adódnak:

2.1. hipotézis

A társadalmi státus több indikátorára könnyű rákeresni a társkereső oldalon. A chat oldalakon ezzel ellentétben általában nincs erre vonatkozó információ. A személyes találkozás során az embereknek van bizonyos korlátozott lehetőségük arra, hogy társadalmi státuszukat jelzések formájában kifejezzék, illetve számos ismerkedési helyszín (pl. oktatási intézmények) eleve viszonylag homogén társadalmilag. Ennek alapján azt feltételezem, hogy a társadalmi státus szerepe a párválasztásban a társkereső oldalakon jelentős lesz, a chat oldalakon lesz ennek legkisebb szerepe és a személyes találkozások esetében e két érték között alakul. Várhatóan a homofília is ennek megfelelően alakul.

2.2. hipotézis

A származásról (családi háttérrel) a társkereső oldalak jellemzően nem tartalmaznak információt. Erre vonatkozóan a személyes találkozások esetében van egy korlátozott jelzési lehetőség, illetve a személyes ismerkedés egyes helyszínei (pl. a lakókörnyezet, ahol az emberek felnőnek, vagy a felsőoktatási intézmények) e szerint is bizonyos mértékig homogének. Ezért várható, hogy a párok homofíliája is kisebb lesz származás szerint az internetes ismerkedés esetében, mint személyes esetben.

Módszerek, adatok

Annak vizsgálatára, hogy hogyan alakul a homofília az internetes ismerkedés esetén, interneten megismerkedett párok megfelelő nagyságú mintájára volt szükség. És bár az internetes ismerkedés, amint erről korábban szó volt, manapság nem tekinthető ritkaságnak vagy egzotikumnak, hanem az ismerkedés egy egyre inkább bevett és széles körben ismert módja, az interneten megis-

merkedett párok aránya a társadalomban még alacsony. Ezért a hipotézisek vizsgálatához olyan mintavételre volt szükség, ahol az interneten megismerkedett párok gyakorisága nagyobb. Emiatt mintavételre az internetes társkereső oldalakat választottam. Ezen a mintán lehetőség van a személyes ismerkedéssel történő összehasonlításra is, hiszen egy adott pillanatban a társkereső oldal felhasználói között gyakori, hogy valaki még nem találkozott senkivel az internetről, de személyes ismerkedésben már van tapasztalata. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy az internetes társkeresők tagjai, akik személyesen is ismerkedtek, valószínűleg nem reprezentálják az összes „hagyományos módon” ismerkedőt. Egyrészt a populáció eleve eltér a teljes népességtől, hiszen internethasználókról van szó. Másrészt azok, akik regisztráltak a társkereső oldalra, szintén szisztematikusan eltérhetnek az „egyszerű” internethasználóktól. Emiatt tehát a kutatás eredményei korlátozottak, ugyanis e szelekció hatását a homofiliára a módszer miatt nem lehet figyelembe venni, nem lehet mérni. Ehhez külön összehasonlító mintára lett volna szükség a teljes népességből és/vagy az internethasználókból, azonban a kutatás keretei erre nem adtak lehetőséget.

Az 1. hipotézis vizsgálatához különböző társkereső oldalakra vonatkozóan van szükség a heterogenitás és a párok homofiliájának adataira. A potenciális társkereső oldalak kiválasztása során kiderült, hogy a kisebb, valamilyen csoportra specializálódott oldalak felhasználóinak száma alacsony, így a feltételezhető mintanagyság nem lett volna elegendő a vizsgálathoz. Ezért a nagyobb, általános társkereső oldalakkal vettem fel a kapcsolatot, melyek közül kettő vállalta a kutatásban való együttműködést.

A homofiliára vonatkozó adatokat a párok egyik tagjának megkérdezésével gyűjtöttem, rákérdezve a kérdezett saját, illetve partnerének adataira.

Első társkereső oldal

Az adatgyűjtés a csajozas/pasizas.hu oldalon 2006. március 10. és március 30. között történt. A kutatáshoz a résztvevőket egy banner segítségével hívtam meg, melyet az oldal tagoknak szóló felületére helyeztek el az oldal üzemeltetői. Összesen 410 felhasználó kezdte meg a kérdőív kitöltését, az első, demográfiai adatokról szóló oldalt 368 személy töltötte ki, és 293 ért el a kérdőív végéig. Az átlagos kitöltési idő 11 perc volt. A vizsgálat 20 napos időszakában kb. 18 ezer felhasználó lépett be az oldalra, ami azt mutatja, hogy a banner nem volt igazán hatékony módja a felhasználók megkeresésének.

A kérdőívben rákérdeztem, hogy a felhasználók megismerkedtek-e már olyan valakivel az internetről, akivel legalább kétszer személyesen is találkoztak. A válaszadók közül 108 számolt be az társkereső oldalon való korábbi megismerkedésről, amely ezt a feltételt kielégítette.

A válaszadók kisebb része (36%) nő, többsége (64%) férfi volt. Felsőfokú végzettséggel 37%, középfokú vagy szakmunkás végzettséggel 61%, és befejezett általános iskolai végzettséggel 12% rendelkezett. A válaszadók között igen jelentős volt a fiatalok aránya az internethasználó népesség összetételéhez képest is (1. táblázat). A fiatalok magas aránya állt a viszonylag alacsony átlagos végzettség háttérében is: az általános iskolai végzettségűek 84%-a, a középfokú végzettségűek közül pedig 46% még tanuló volt.

Második társkereső oldal

Az adatgyűjtés a Randivonal társkereső oldalon 2007. március 20–27. között zajlott. A felhasználók meghívása a kutatásba e-mail segítségével történt, melyet az oldal munkatársai küldtek ki a felhasználók regisztrációkor megadott e-mail címére. A kutatás ideje alatt az oldal 94 000 regisztrált felhasználóval rendelkezett, akik közül 12 203-an töltötték ki a kérdőívet.

A kitöltők közül 73% töltötte ki végig a kérdőívet, 27% esett ki korábban. A válaszadók 48%-a volt nő, 52%-a férfi. Több mint felük (54%) rendelkezett felsőfokú végzettséggel, 45% középfokú vagy szakmunkás, és 1% általános iskolai végzettséggel. Az internethasználó népességhez viszonyítva a felhasználók tipikusan magasabb végzettségűek, míg életkor tekintetében azzal nagyjából megegyezőek (1. táblázat). A fiatalok alacsonyabb arányának megfelelően a tanulók aránya is kisebb volt ebben a mintában, mindössze a válaszadók 7%-a tanult még.

A nagyobb elemszám miatt ez a minta alkalmas volt az ismerkedési helyszín hatásának (2.1 és 2.2 hipotézis) vizsgálatára is. A párok homofíliájára vonatkozó információ itt is az egyik fél megkérdezésén alapult. Az ismerkedés helyszínére vonatkozóan azt a kérdést tettem fel, hogy a kérdezett hol ismerkedett meg legutóbbi partnerével. Azok közül, akiknek volt valaha partnerük, 3344 (51%) személyesen ismerkedett meg legutóbbi partnerével, 1508 (23%) a társkereső oldalon, 1182 (18%) más társkereső oldalon, és 473 (7%) chaten vagy messenger programot használva. A kapcsolat típusa szerint a legutolsó kapcsolatot 11% minősítette alkalmi találkozásnak, 26% együttjárásnak, 11% válaszolta, hogy együtt éltek, 3% számolt be házasságról és 5% választotta az „egyik sem” kategóriát, mely az alkalmi szexuális kapcsolatokat is tartalmazta.

*1. A minta megoszlása nem, végzettség és életkor szerint, %
Sample by sex, educational attainment and age, %*

	1. társkereső oldal N=368	2. társkereső oldal N=12 203	Online népesség (18 év felett)	Teljes népesség (18 év felett)
Nem				
Férfi	63,7	52,1	47,2	46,9
Nő	36,3	47,9	52,8	53,1
Iskolai végzettség				
8 általános	11,9	0,9	4,4	27,1
Szaktanácsos	12,2	11,6	21,3	56,3
Érettségi	48,8	33,2	43,8	
Felsőfokú	27,1	54,2	30,5	16,5
Korcsoport				
-29	69,7	32,8	29,3	20,6
30-39	19,9	31,7	30,4	19,6
40-49	6,7	20,6	19,6	15,7
50-59	3,4	12,7	13,0	18,5
60-	0,3	2,2	7,6	25,5

Adatok forrása: TÁRKI Omnibusz kutatás, 2008. június (online népesség), Eurostat adatbázis (2008. teljes népesség).

A homofília és a csoportheterogenitás mérőszámai

A homofília mérése különböző módszerekkel történhet. Blau és Schwartz (1984), illetve Kalmijn és Flap (2001) például a csoporton belüli házasság arányát használja. Egy másik lehetőség, amit például McPherson és Smith-Lovin (1987) használt, a diádok (esetükben barátok) közötti átlagos különbség mérése. Ezek közül én ez utóbbit használom, mivel ebben az esetben nem veszítjük el az információt a skálák lefelé transzformálása következtében. Fontos megjegyezni, hogy a dichotóm (megegyező/különböző) és a különbség-alapú mérések gyakran eltérő eredményre vezethetnek (McPherson–Smith-Lovin–Cook 2001).

A csoportheterogenitás és a homofília összefüggésének vizsgálatára (1. hipotézis) a két társkereső oldal életkor és végzettség szerinti összehasonlítása szolgált. Az életkor kódolása években történt, a végzettségé pedig ötfokú skála segítségével (1: nyolc általános 2: szaktanácsos, 3: érettségi, 4: főiskola, 5: egyetem).

Tekintve, hogy a befejezett iskolai végzettség mutatója a tanulók esetében félrevezető lehet, az első minta esetében a végzettség különbségének számításakor a tanulókat kihagytam a vizsgálatból. A második mintától megkérdeztem

azt is, hogy a tanulók milyen intézményben tanulnak. Ennek alapján bizonyos intézménytípusok (szakmunkásképző, főiskola, egyetem) esetében jól előrejelezhetőnek tekintetem a befejezett végzettséget, így ezt az értéket használtam. Az általános iskolában és gimnáziumban tanulók végzettségét ennél a mintánál is kihagytam az elemzésből a végzettség-különbség számításakor.

Az ismerkedés helyszínének homofíliára gyakorolt hatását a 2. társkereső oldal adatfelvétele alapján elemzem. A végzettség szerinti homofília mellett a származás szerinti homofíliát is vizsgálom. A származás mérőszámaként az apa végzettségét használom, melyet ugyanazon az ötfokú skálán mérek, mint az iskolai végzettséget.

Meg kell jegyezni, hogy a homofília ilyen különbségi mérőszámmal való mérése azon az erős implicit feltevésen nyugszik, hogy a változók, beleértve a végzettséget is, intervallumskálán mérhetők. Azaz, a módszer használatával feltételezem, hogy ugyanannyira különböző egy szakmunkás-érettségi végzettségű pár, mint egy főiskolát-egyetemet végzett (mindkét esetben 1 a különbség a skálán). Mivel elképzelhető, hogy ez a feltételezés nem helytálló, a számításokat az ilyen feltételezést nem használó egyezik/nem egyezik-típusú mérésekkel is kontrollálom.

A csoportheterogenitás mérésére a párok közti különbség értékét használtam, feltételezve, hogy a csoport tagjai véletlenszerűen választanak társat. Itt figyelembe vettem azt is, hogy a két nem megoszlásai eltérnek egymástól, és az emberek ellenkező nemű társat választanak. Fontos megjegyezni: abból következően, hogy a két nem között eltérések vannak, bizonyos mértékű különbség mindenképpen lesz a párok esetében. Ez elsősorban a végzettséggel kapcsolatban merül fel. Ismert, hogy míg az idősebb generációk körében hagyományosan a férfiak értek el magasabb végzettséget, az elmúlt évtizedekben a felsőoktatásban a nők vesznek részt nagyobb arányban (Róbert 2000; Fényes–Pusztai 2006). Ehhez járul még hozzá az, hogy az általam használt ötös felosztás a középfokú végzettségek között különbséget tesz szakmunkás és érettségi végzettség között, melyek közül a férfiak körében a szakmunkás gyakoribb.

*2. A férfiak és nők végzettségének megoszlása a mintában, %
Educational attainment of men and women in the sample, %*

	1. társkereső oldal		2. társkereső oldal	
	férfi	nő	férfi	nő
Iskolai végzettség				
8 általános	5,7	22,7	1,1	0,6
Szakmunkás	13,9	9,2	15,9	6,5
Érettségi	51,7	43,7	30,5	32,1
Főiskola	14,4	17,6	33,6	44,0
Egyetem	14,4	6,7	18,9	16,7

Eredmények

A csoportheterogenitás hatása

Az átlagos korkülönbségek véletlen párválasztás esetén (csoportheterogenitás) és a valós párok átlagos korkülönbsége (homofília) a 3. táblázatban láthatók. A véletlen párválasztás esetében az is figyelembe van véve, hogy a párok csak ellentétes neműek lehetnek. Életkor szerint a két társkereső oldal közül a második minta láthatóan heterogénebb. A párok átlagos különbözősége is nagyobb ennek az oldalnak az esetében. Végzettség tekintetében fordított a helyzet, ebből a szempontból az első minta a heterogénebb. A valós pároknál mért átlagos végzettségkülönbség szintén az első társkereső oldalon nagyobb, azonban a két oldal között – ellentétben az életkorral – végzettség szempontból nincs statisztikailag szignifikáns különbség. Ennek alapján úgy tűnik, nem állítható, hogy az internetes ismerkedés esetében ne lenne hatása a csoportheterogenitásnak.

Érdekes egy pillantást vetni arra is, hogyan alakul a csoportheterogenitás és a valós párok közötti különbözőség aránya a két tulajdonság esetében. Míg életkor szempontjából kb. háromszoros eltérés található, végzettség szerint a heterogenitás a valós párok átlagos különbségének kb. másfélszerese, azaz végzettség szerint a valós választás közelebb esik a véletlenszerűhöz, mint életkor szerint. Ez annak jele, hogy a párválasztásban az életkor fontosabb tényező, mint a végzettség.

3. Csoportheterogenitás és homofília Group heterogeneity and homophily

	Átlagos különbség véletlen választás esetén		Valós párok közötti átlagos különbség	
	1. társkereső	2. társkereső	1. társkereső	2. társkereső
Életkor	9,97	12,87	3,64	4,33*
Iskolai végzettség	1,23	1,02	0,76	0,70

* A homofília különbözősége statisztikailag szignifikáns ($p = 5\%$) független mintás t-próba alapján.

Az ismerkedés helyszínének hatása

Az átlagos végzettségbeli különbség az ötfokú skálán 0,75 volt. Érdekes eredmény, hogy a társkereső oldalak és a személyes találkozáshoz képest se nem csökkentették, se nem növelték a homofíliát. Magasabb volt viszont a

chaten való megismerkedés esetében. A társkereső oldalon és a chaten való találkozás közötti különbség statisztikailag szignifikáns volt (varianciaanalízis alapján 5%-os szinten). A személyes találkozás és a chat közötti különbség 10%-os szinten volt különböző. Mindkét eredmény megfelel a 2.1. hipotézisnek.

A végzettség mellett a származás hatását is vizsgáltam, amit az apa végzettségével mértem. A szülők végzettsége nem figyelhető meg a társkereső oldalon, mivel erre vonatkozóan nincs kérdés az adatlapon. A 2.2. hipotézisnek megfelelően azt találtam, hogy a homofília valóban személyes találkozás esetén volt nagyobb, mint a társkereső oldalakon történő megismerkedésnél. A chat oldalakon való ismerkedés azonban nem különbözött szignifikánsan a két másik helyszíntől.³

4. Homofília személyes ismerkedés, társkereső oldalakon, illetve chaten való találkozás esetén

Homophily in the case of face to face encounter, and meeting on online dating sites and on chat

	Személyes	Társkereső oldal	Chat oldal
Átlagos különbség a pár tagjai között			
Iskolai végzettség	0,72 _{ab}	0,70 _a	0,81 _b
Származás	0,91 _a	1,02 _b	0,95 _{ab}

Az azonos sorban található értékek közül azok, melyeknek nincsenek közös indexei, $p < 5\%$ szinten statisztikailag különböznek varianciaanalízis és Tukey-féle post hoc teszt alapján.

A fenti elemzés mindössze az első találkozás helyszíne szerint vizsgálta a homofíliát. Könnyen elképzelhető azonban, hogy a találkozás helyszíne helyett más, nem megfigyelt különbségek okozzák ezeket a különbségeket. Adódik például a kapcsolat szorossága mint alternatív magyarázat: feltételezhető, hogy a személyesen találkozott párok között több a szorosabb kapcsolat, és az is, hogy szorosabb kapcsolatok esetében nagyobb a homofília (homogámia). Elsőként ennek a kérdésnek a kétváltozós elemzését, majd a demográfiai változókat is tartalmazó többváltozós modelleket mutatom be.

³ A különbség alapú mérőszámok mellett a kérdést megvizsgáltam „egyező/nem egyező” dichotóm mérőszámokkal is. Az eredmények megegyeznek a fent bemutatottakkal: a végzettség szerinti homofília nagyobb a társkereső oldalakon, mint a chat oldalakon megismerkedett párok esetében, és a származás szerint nagyobb személyes találkozás, mint ismerkedési oldalak esetében. Ezzel a módszerrel viszont a két összefüggésből csak az utóbbi szignifikáns statisztikailag (Khí négyzet tesztel, $p = 5\%$ -on).

A kapcsolat szorossága és a homofília közötti összefüggésről szól a kirostálási hipotézis (Blackwell–Lichter 2004), így ezt az alternatív magyarázatot mindenképp meg kell vizsgálni.

Az 5. táblázat felső felében látható a kapcsolat szorosságának megoszlása aszerint, hogy hol találkozott a pár. Látható, hogy az erősebb kapcsolatok (az együttélés és a házasság) gyakrabban fordul elő a személyesen találkozott párok, mint internetes ismerkedés esetén. Ez a mintavételre vezethető vissza: a kérdezeteknek a legutóbbi kapcsolatukat kellett megnevezni, és az internetes ismerkedés egy viszonylag új és növekvő népszerűségű forma. Emiatt a régebbi (következésképpen erősebb) kapcsolatok felülreprezentáltak a személyes találkozások esetében. Ez a keresztmetszeti eredmény azonban egyáltalán nem prediktív az interneten kialakult kapcsolatok várható mélységére és tartósságára vonatkozóan. (Ezzel kapcsolatban lásd McKenna–Green–Gleason 2002, illetve Tokody 2009.)

Az 5. táblázat alsó felében a párok tagjai közötti átlagos végzettségbeli és származási különbségek láthatók a kapcsolattípusok szerint. Az adatok nem mutatnak szignifikáns különbséget az együtt járás, együtt élés és a házasság között. Ez ellentmond a kirostálási hipotézisnek, miszerint az erősebb kapcsolattípusok felé haladva a homofília növekedne.

*5. A kapcsolat szorosságának hatása, %
Effect of relationship's closeness, %*

	Alkalmi találkozások	Együttjárás	Együttélés	Házasság	Egyéb
A párok megoszlása a kapcsolat szorossága szerint					
Személyes találkozás	13,9	45,9	25,6	10,5	4,1
Társkereső oldal	25,9	53,5	12,3	1,3	7,1
Chat	27,3	46,6	16,6	1,7	8,1
Átlagos különbség a pár két tagja között ¹					
Iskolai végzettség	0,70 _a	0,73 _{ab}	0,74 _{ab}	0,76 _{ab}	0,82 _b
Származás	0,98 _a	0,91 _a	0,97 _a	0,95 _a	0,92 _a

¹ Az azonos sorban található értékek közül azok, melyeknek nincsenek közös indexei, $p < 5\%$ szinten statisztikailag különböznek varianciaanalízis és Tukey-féle post hoc teszt alapján.

A hatások együttes vizsgálata céljából a kétváltozós elemzés mellett többváltozós regressziós modelleket vizsgáltam. Ezekben az eddigiek mellett demográfiai háttérváltozók bevonására is lehetőség volt.

A 6. táblázatban látható lineáris regressziós modellekben a függő változó a párok közötti átlagos végzettség különbség (1–3. modell) és származási különbség (4–6. modell) ötfokú skálán kifejezve.

6. Lineáris regressziós modellek
Linear regression models

Függő változó:	1. modell Végzettség- különbség (0-4)	2. modell Végzettség- különbség (0-4)	3. modell Végzettség- különbség (0-4)	4. modell Származási különbség (0-4)	5. modell Származási különbség (0-4)	6. modell Származási különbség (0-4)
Függő változók						
Megismerkedés helye ¹						
Személyes (társkereső oldalhoz képest)	0,010	0,011	-0,028	-0,126**	-0,100*	-0,110**
Chat (társkereső oldalhoz képest)	0,106*	0,114**	0,082	-0,087	-0,026	-0,061
Chat (személyeshez képest)	0,096*	0,103*	0,110*	0,039	0,074	0,050
Kapcsolat típusa ²						
Alkalmi találkozások	-0,038	-0,055	-0,124**	0,055	0,047	0,052
Együttélés	0,009	0,004	-0,019	0,080	0,077	0,079
Házasság	0,045	0,010	0,025	0,074	0,028	0,026
Egyéb	0,044	0,028	0,025	0,163	0,139	0,169
Iskolai végzettség		-0,063***	-0,071***		0,077***	0,077***
Életkor		0,002**	0,001		0,007***	0,007***
Származás (apa végzettsége)			-0,033**			0,021
Végzettségkülönbség						0,117***
Származási különbség			0,063***			

b paraméterek

¹ A paraméterek két külön regressziós becslésből származnak, egyik esetben a társkereső oldal, másik esetben a személyes találkozás volt a referencia kategória. Tekintve, hogy a két modell között mindössze ennyi a különbség, a kontrollváltozók statisztikai megegyeznek a két esetben.

² Referenciakategória: együttjárás.

*: p<5% **p<1% *** p<0.1% (t teszt)

A lineáris regressziós specifikációban kimutatható, hogy a személyes ismerkedéshez képest a chaten megismerkedett párok esetében kisebb a végzettségi homofília (1. modell) – ez a különbség a kétváltozós modellben csak 10%-

on volt szignifikáns. Ez a hatás megmarad akkor is, ha az életkorra és a végzettségre kontrolláljuk a modellt (2. modell), illetve a származás és a származás szerinti homofília bevonásával is. (3. modell). Az is kimutatható, hogy a chaten az internetes társkeresőhöz képest is kisebb a homofília. Ez a hatás igaz a végzettségre és az életkorra kontrollálva is. Abban az esetben viszont már nem mutatható ki, ha a származást és a származás szerinti homofiliát is bevonjuk a modellbe.

A személyes találkozás esetén kimutatható a nagyobb származási homofília a társkereső oldalakhoz képest, a megismerkedés helyszínét (4. modell), majd az életkort és a végzettséget (5. modell) is bevonva, sőt, a származással és a végzettségkülönbséggel kontrollálva is (6. modell).

A kapcsolattípusok hatásáról a regressziós modellek alapján sem látszik, hogy az erősebb kapcsolatok növekvő homofiliával járnának.

Másrészt viszont felfedezhető, hogy a végzettségi homofília a végzettség növekedésével növekszik. Ez a hatás megmarad a származás hatásával kontrollálva is, melynek növekedése kisebb mértékben, de szintén magasabb homofiliával jár együtt (3. modell). A végzettség és a homofília közötti pozitív összefüggés nem mond ellent a korábbi kutatásoknak. Mare (1991. 23) adatai azt mutatják, hogy a magas végzettségűek (16 évig vagy hosszabb ideig tartó tanulás) nagyobb valószínűséggel létesítenek homofil kapcsolatot, mint az alacsony végzettségűek (10 évnél kevesebb tanulás) az Egyesült Államokban. Bukodi (2004) kimutatta, hogy Magyarországon a homogámia esélye mind a magas (felsőfokú), mind az alacsony (8 általános) végzettségűek esetében magasabb a két érték közötti végzettséghez képest. Mivel az e tanulmányban vizsgált mintában nagyon kicsi az alacsony (8 általános) végzettségűek aránya, a Bukodi által talált U alakú összefüggés első felét (alacsony és közepes iskolai végzettségűek közti különbség) nem tudtam vizsgálni (egyébként a bemutatott lineáris specifikáció nem is teszi lehetővé az U alakú összefüggés tesztelését.). Az eredményül kapott végzettséggel együtt növekvő homofília arra utalhat, hogy a Bukodi által talált U alakú összefüggés második felét (közepes és magas végzettségűek közti különbség a végzettség szerinti homofiliában) mutatja a regressziós modell.

Emellett kimutatható egy pozitív összefüggés a két típusú vizsgált homofília között. Ez nem meglepő, tekintve, hogy a saját végzettség és az apa végzettsége rendszerint erősen korrelál, ha tehát egy kapcsolat homofil az egyik jellemző szerint, akkor nagy valószínűséggel a másik szerint is az lesz (3, 6. modell).

Meglepőbb eredmény viszont a végzettség és a származási homofília között talált negatív összefüggés: magasabb végzettségű párok esetén valamivel kevésbé fontos a származás (5, 6. modell). Ennek magyarázata további kutatásokat igényelne⁴

⁴ A modelleket a homofiliát dichotóm változóként kezelő módszerrel is megvizsgáltam. Ebben az esetben a lineáris regressziós modelleket logisztikus regressziósra cseréltem. A

Következtetések

Magyarországon az internetes társkeresés fontos jellemzője, hogy jelenleg főképp nagy, általános társkereső oldalakon történik. Egy-egy ilyen oldalon többtízezer aktív felhasználó található a társadalom gyakorlatilag minden internet-hozzáféréssel rendelkező rétegéből. Ezek az emberek a hagyományos, személyes ismerkedési helyszíneken (például iskolákban, munkahelyeken, szórakozóhelyeken) kis eséllyel találkozónának. Így az internetes ismerkedés potenciálisan csökkentheti a homofliát és a homogámiát. A kutatás keretei nem tették lehetővé annak vizsgálatát, hogy milyen különbségek vannak azok között, akik nem használnak internetes társkeresőt, és akik igen, ugyanis az ismerkedés módjának hatását az internetes társkereső populációján vizsgáltam.

A tanulmányban elemeztem, hogy a csoportheterogenitásnak van-e hatása egyáltalán az internetről kezdeményezett párválasztásra. Ez az összefüggés a személyes találkozások esetében korábbi kutatások által igazolt. Egy lehetséges mikromechanizmus ennek hátterében az a jól ismert szociálpszichológiai tény, hogy a gyakori találkozás növeli a vonzalom kialakulásának valószínűségét. Az internetes ismerkedés esetében azonban nem triviális, hogy van ilyen hatás. A társkereső oldalakon beépített keresők segítik a pártalálást, így elképzelhető, hogy egyáltalán nincsenek véletlen találkozások. Emellett, míg a pártalálás hagyományos közösségeiben (például egy iskolában vagy munkahelyen) számos találkozás, interakció történik függetlenül attól, hogy a felek épp tetszenek-e egymásnak, az ismerkedési oldalakon ilyenek nincsenek, az emberek csak azokkal veszik fel a kapcsolatot, akikkel „randizni” akarnak.

A csoportheterogenitás hatásának vizsgálata az interneten két magyar oldal összehasonlításával történt életkor és végzettség szerint. Az eredmények azt mutatják, hogy az elmondottak ellenére feltételezhetően van hatása a csoportheterogenitásnak, legalábbis amennyire ebből a kevés adatból általánosítani tudunk. Kérdés, mivel magyarázható ez a jelenség. Egy lehetséges magyarázat, hogy az emberek nem mindig használják a keresési lehetőségeket a társkereső oldalakon, néha csak nézelődnek, írnak az új felhasználóknak stb. Ezt igazolja, hogy a randivonal.hu-n például 2010 márciusában a számos keresési lehetőség közül 19%-ot tett ki a böngészés használata, további 30% volt az egyszerű térképes kereső használata, ahol életkor és megye szerint lehet keresni. Az online lista böngészése 9%-ot tett ki. A bonyolultabb, részletes keresőt, ahol az

módszer várható következménye, hogy a lineáris regressziókkal talált hatások egy része így nem áll fenn, vagy gyengül. Ez történt a chat változó hatásával a végzettség szerinti homofliára, a többi, lineáris regressziók esetében talált hatás azonban ezzel a specifikációval is kimutatható volt.

összes tulajdonságra lehet keresni, illetve az ehhez hasonló extra keresőt pedig összesen 24% használta. Azaz annak ellenére, hogy az oldalon szinte mindenre lehet keresni, ezeket a lehetőségeket a felhasználók csak egy része használja ki.

A címben megfogalmazott kérdéssel kapcsolatban a konklúzió az, hogy a társkereső oldalak nem csökkentették a homofiliát végzettség szempontjából, ami megfigyelhető tulajdonság volt az oldalon, míg származás szerint, amiről nem volt adat a társkereső oldalon, a homofília csökkent.

Ahhoz, hogy tudjunk mondani valamit az internetes ismerkedés homofiliára gyakorolt hatásának nagyságáról, érdemes az eredményeket korábbi kutatásokkal, illetve más, nem internetes kontextus hatásokkal összevetni. Dutton, Helpser, és Whitty (2009) azt találta, hogy az interneten megismerkedett házaspárok 36%-a volt végzettség szerint különböző, míg a személyesen megismerkedettek esetében ez csak 21%. Ez lényegesen nagyobb különbség annál, mint amekkoráról ebben a kutatásban szó van. A különbséget magyarázhatja a vizsgált országok különbözősége, illetve a mintavétel különbözősége is: az ő mintájuk a házaspárokra nézve volt reprezentatív, míg ebben a kutatásban egyetlen társkereső oldal felhasználóit vizsgáltam. Így azok a különbségek, amelyek abból adódhatnak, hogy valaki használ-e egyáltalán társkereső oldalt, ebben a kutatásban nem jelentek meg. Emiatt azonban elmondható az is, hogy az ő eredményeik esetében lehetséges, hogy az internetes ismerkedést használók és nem használók közötti (például preferenciabeli) különbségek is hozzájárulhattak a hatáshoz, míg a fent bemutatott eredmények esetében ez nem merül fel.

A hatások nagysága összehasonlítható Kalmijn és Flap (2001) személyes ismerkedés helyszíneit vizsgáló kutatásával is. Megjegyzendő azonban, hogy az ő kutatásuk szintén házaspárokkal foglalkozott, míg itt mindenféle párkapcsolat szerepel a mintában, így az összehasonlítás lehetősége korlátozott. Végzettség szerint a chat oldalakon az azonos végzettségűek aránya 39% volt, míg a teljes mintában 43%. Az ennek megfelelő log-lineáris paraméter 0,18. Származás tekintetében az ismerkedési oldalon megismerkedett párok közül 37% volt azonos származású, míg a teljes mintában ez 40% volt. Az ennek megfelelő log-lineáris paraméter 0,17. Kalmijn és Flap (2001) tanulmányában a státusz-homogámia log-lineáris paraméterei a különböző ismerkedési helyszínek esetében 0,15–0,20 közöttiek, végzettség esetében pedig 0,05–0,41 közöttiek. Ez azt mutatja, hogy az internetes ismerkedés hatása nagyjából hasonló mértékű, mint a különböző személyes találkozási helyek között talált különbségek.

További érdekes eredménynek tekinthető a homofília változatlanúsága a párválasztás folyamatában a randevúzástól a házasságig. Ez ugyanis ellentmond a kirostálódási hipotézisnek, miszerint a heterogén párok nagyobb valószínűséggel szakítanak, míg a hasonlóak nagyobb eséllyel eljutnak a házasságig, így a kapcsolat előrehaladtával a homofília nő. Egyébként e hipotézis fennállására Blackwell és Lichter (2004) sem talált bizonyítékot az amerikai National Survey of Family Growth (1995) adatai alapján. Kérdés, hogy mi lehet ennek

az oka. Egy lehetséges magyarázat, hogy a kirotálódás még a párválasztás korábbi szakaszában játszódik le, például az első randevún. Ezt alátámasztják Kenrick et al. (1993) adatai, akik azt találták, hogy a végzettségi, életkorbeli, és faji hasonlóság szerepe megnő, ha már nemcsak egy egyszeri randevúról vagy szexuális kapcsolatról kérdezték az embereket, hanem együttjárásról. A rendszeres randevúzás, együttélés és házasság között azonban nem volt ilyen különbség. Természetesen ezt a feltételezést a társkereső oldalakat nem használó népesség körében is meg kellene vizsgálni.

HIVATKOZÁSOK

- Angelusz R.–Tardos R. (2005): A választói tömbök rejtett hálózata. In Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Törések, hálók, hidak*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 65–160.
- Baker, A. (2002): What makes an online relationship successful? Clues from couples who met in cyberspace. *Cyberpsychology and Behavior*, 5, 363–375.
- Blackwell, D. L.–Lichter, D. T. (2004): Homogamy among dating, cohabiting and married couples. *The Sociological Quarterly*, 45, 719–737.
- Blau, P. M. (1977): *Inequality and heterogeneity. A primitive theory of social structure*. Free Press, New York.
- Blau, P. M.–Schwartz, J. E. (1984): *Crosscutting social circles. Testing a macrostructural theory of intergroup relations*. Transaction Publishers, New Brunswick, NJ.
- Brumbaugh, C. C.–Fraley, R. C. (2006): The evolution of attachment in romantic relationships. In M. Mikulincer–G. S. Goodman (eds.): *The dynamics of romantic love: Attachment, caregiving, and sex*. Guilford Press, New York. 71–101.
- Bukodi, E. (2002): Who and when marries whom? Life-course and historical changes in marital selection in Hungary. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 8, 5–35.
- Bukodi, E. (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Századvég Kiadó, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest.
- Buss, D.–Barnes, M. (1986): Preferences in human mate selection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 559–570.
- Byrne, D. (1971): *The attraction paradigm*. Academic Press, New York.
- Collins, R. (2004): *Interaction ritual chains*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Dutton, W.–Helsper, E. J.–Whitty, M. (2008): *Marriage and the Internet*. Retrieved July 09, 2009, from http://www.oii.ox.ac.uk/research/20080730_eHarm_EHSlides.pdf.
- Elder Jr., G. H. (1969): Appearance and education in marriage mobility. *American Sociological Review*, 34, 519–533.
- Festinger, L.–Schachter, S.–Back, K. (1950): *Social pressures in informal groups*. Stanford University Press, Stanford, CA.
- Fényes, H.–Pusztai, E. (2006): Férfiak hátránya a felsőoktatásban egy regionális minta tükrében. *Szociológiai Szemle* 16/1. 40–59.

- Fiore, A. T.–Donath, J. S. (2005): Homophily in online dating: When do you like someone like yourself? In *CHI '05 extended abstracts on Human factors in computing systems*. ACM Press, New York. 1371–1374.
- Fraley, R. C.–Shaver, P. R. (2000): Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, 4, 132–154.
- Hardie, E.–Buzwell, S. (2006): Finding love online: The nature and frequency of Australian adults' Internet relationships. *Australian Journal of Emerging Technologies and Society*, 4, 1–14.
- Hazan, C.–Shaver, P. R. (1987): Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511–52.
- Hazan, C.–Diamond, L. M. (2000): The place of attachment in human mating. *Review of General Psychology*, 4, 186–204.
- Hitsch, G.–Hortacsu, A.–Ariely, D. (2006): *What makes you click? Mate preferences and matching outcomes in online dating*. Retrieved July 09, 2009, from <http://home.uchicago.edu/~hortacsu/onlinedating.pdf>.
- Homans, G. C. (1961): *Social behavior: Its elementary forms*. Harcourt, Brace és World, New York.
- Kahneman, D.–Tversky, A. (1979): Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263–291.
- Kalmijn, M. (1993): Trends in black/white intermarriage. *Social Forces*, 72, 119–146.
- Kalmijn, M. (1998): Intermarriage and homogamy: Causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology*, 24, 395–421.
- Kalmijn, M.–Flap, H. (2001): Assortive meeting and mating: Unintended consequences of organized settings for partner choices. *Social Forces*, 79, 1289–1312.
- Kenrick, D. T.–Groth, G. E.–Trost, M. R.–Sadalla, E. K. (1993): Integrating evolutionary and social exchange perspectives on relationships: Effects of gender, self-appraisal, and involvement level on mate selection criteria. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 951–969.
- Lazarsfeld, P.–Merton, R. K. (1954): Friendship as a social process: A substantive and methodological analysis. In M. Berger–T. Abel–C. H. Page (eds.), *Freedom and Control in Modern Society*. Van Nostrand, New York. 18–66.
- Li, N. P.–Kenrick, D. T.–Bailey, M. J.–Linsenmeier, J. A. W. (2002): The necessities and luxuries of mate preferences: Testing the tradeoffs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 947–955.
- Mare R. D. (1991): Five decades of educational assortative mating. *American Sociological Review*, 56, 15–32.
- McKenna, K. Y. A.–Green, A. S.–Gleason, M. E. J. (2002): Relationship formation on the Internet: What's the big attraction? *Journal of Social Issues*, 58, 9–31.
- McPherson, J. M.–Smith-Lovin, L. (1987): Homophily in voluntary associations: Status distance and the composition of face-to-face groups. *American Sociological Review*, 52, 370–379.
- McPherson, M.–Smith-Lovin, L.–Cook, J. (2001): Birds of a feather: Homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415–44.
- Mesch, G.–Talmud, I. (2007): The impact of online relations on homophily: A social network analysis. *Journal of Research on Adolescence*, 17, 455–466.

- Murstein, B. I. (1971): A theory of marital choice and its applicability to marriage adjustment. In B. I. Murstein (ed.), *Theories of attraction and love*. Springer, New York.
- Murstein, B. I. (1987): Clarification and extension of the SVR theory in dyadic pairing. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 929–933.
- Newcomb, T. M. (1961): *The acquaintance process*. Holt, Rinehart és Winston, New York.
- NRC Market Research (2006): Férfi túlsúly az internetes társskeresőben. Retrieved July 09, 2009, from http://www.nrc.hu/hirek?news_id=374&epage=details.
- Rice, R. E.–Love, G. (1987): Electronic emotion: Socioemotional content in a computer-mediated network. *Communication Research*, 14, 85–108.
- Róbert P. (2000): Bővülő felsőoktatás – ki jut be? *Educatio* 9/1. 79–94.
- Rosenfeld, M. J. (2005): A critique of exchange theory in mate selection. *American Journal of Sociology*, 110, 1284–1325.
- Rusbult, C. E. (1980): Commitment and Satisfaction in Romantic Associations. A Test of the Investment Model. *Journal of Experimental Social Psychology* 16, 172–186.
- Rusbult, C. E. (1983): A longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in heterosexual involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 101–117.
- Scheff T. J. (1990): *Microsociology. Discourse, emotion and social structure*. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Schmitz, A.–Skopek, J.–Blossfeld, H. (2009): *Classifying Dyadic Interactions – The example of a virtual marriage market*. Presentation at the General Online Research Conference, Vienna, April 08, 2009.
- Schoen R.–Wooldredge J. (1989): Marriage choices in North Carolina and Virginia, 1969–71 and 1979–81. *Journal of Marriage and the Family*, 51, 465–481.
- Schoen, R.–Weinick R.M. (1993): Partner choice in marriages and cohabitations. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 408–414.
- Segal, M. (1974): Alphabet and attraction: An unobtrusive measure of the effect of propinquity in a field setting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30, 654–657.
- Sproull, L.–Kiesler, S. (1986): Reducing social context cues: Electronic mail in organizational communication. *Management Science*, 32, 1492–1512.
- Sprecher, S.–Sullivan, Q.–Hatfield, E. (1994): Mate selection preferences: Gender differences examined in a national sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 1074–1080.
- Stephen, T. D. (1984): A symbolic exchange framework for the development of intimate relationships. *Human Relations*, 37, 393–408
- Stephen, T. D. (1985): Fixed-sequence and circular-causal models of relationship development: Divergent views on the role of communication in intimacy. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 955–963.
- Stevens G.–Owens D.–Schaefer E. C. (1990): Education and attractiveness in marriage choices. *Social Psychological Quarterly*, 53, 62–70.
- Surra, C. (1990): Research and theory on mate selection and premarital relationships in the 1980s. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 844–865.

- Taylor P. A.–Glenn N. D. (1976): The utility of education and attractiveness for females' status attainment through marriage. *American Sociological Review*, 41, 484–498.
- Thibaut, J. W.–Kelly, H.H. (1959): *The social psychology of groups*. John Wiley and Sons Inc., New York.
- Tokody, B. (2009): *Ismerkedés 2.0: Mennyiben különböznek az interneten ismerkedő személyek és az ott létrejövő párkapcsolatok azoktól, akik a hagyományos utat választják?* Szakdolgozat, BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet, Szociológia Tanszék.
- Verbrugge, L. M. (1977): The structure of adult friendship choices. *Social Forces*, 56, 576–597.
- Whitty, M. T. (2004): Cyberflirting: An examination of men's and women's flirting behaviour both offline and the Internet. *Behaviour Change*, 21, 115–126.

Tárgyszavak:

Párválasztás

Homofília

Homogámia

Társkereső Oldal

EFFECT OF INTERNET DATING ON HOMOPHILY AND HOMOGAMY

Abstract

This paper analyzes how Internet dating affects couples' homophily and homogamy, compared to traditional, face-to-face dating. On-line dating typically takes place on general websites, where every layer of society can be found which has Internet access. Therefore, partners can find each other, who would not meet face-to-face, thus online dating may decrease the similarity between partners (homophily). Additionally, people select partners based on the observable attributes, and on-line dating environments are different from face-to-face ones considering the attributes, which are observable in the early stage of dating. This may also affect homophily.

Two surveys were conducted on two different Hungarian dating sites (N=368 and N=12,203). Couple homophily data were collected by asking respondents where they met their partners (on dating sites, using chat, or face-to-face), and about their and their partners' social-demographic characteristics (N=226 and N=6507 couples).

Multivariate regression analysis demonstrated that if a characteristic is not readily observable (social background on the dating sites and education in chat groups), homophily is reduced. When comparing couples formed on the two dating sites, age homophily is higher on the more homogeneous dating site, suggesting that heterogeneity of the dating sites also affects homophily.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKK

PRONZATO, C. D.: Return to work after childbirth: does parental leave matter in Europe? (Visszatérés a munkába a gyermekszülés után: számít-e a gyermekgondozási díj Európában?) *Review of Economics of the Household*, 2009/7. 341–360.

A tanulmány célja, hogy megvizsgálja: a különböző típusú családpolitikák miként hatnak a nők munkapiacra való visszatérésére gyermekszülés után. Európa szerte rendkívül sokféle családpolitika létezik. A gyermekgondozási díj (parental leave) minimuma 3 hónap (Belgiumban, Portugáliában és Hollandiában), míg a maximuma 2–3 évig terjed (Franciaországban, Spanyolországban, Ausztriában, Németországban, Finnországban), a helyettesítési arány pedig a 0 és 100 százalék közötti skálán mozog. Az igénylés feltételei is különböznek, bár a legtöbb országban az igénybevételhez egy éves munkaviszony megléte szükséges. Ennek két aspektusára fókuszál a tanulmány: a munkahely védelmének a biztosítására és a pénzbeli támogatás időtartamára.

A vizsgálat során olyan anyákat hasonlítanak össze 8 európai országban (Görögország, Spanyolország, Portugália, Franciaország, Belgium, Ausztria, Nagy-Britannia és Finnország), akik azonos humán tőkével és háztartási feltételekkel rendelkeznek. Csak a szülés utáni első munkába való visszatérést elemzik. Az eltérő gyermekellátási rendszereket – melyek szintén hatással vannak a nők munkába állására – szintén figyelembe veszi a szerző.

A nők a munkaerő-piaci részvételéről szóló döntéseiket annak alapján hozzák meg, hogy maximalizálják a háztartás hasznát. Ez függ a saját jövedelmüktől, illetve ha partnerkapcsolatban élnek, akkor párjuk jövedelmétől is. A döntést az is befolyásolja, hogy otthoni tevékenységük mennyi haszonnal jár. Ezt a gyermek életkora határozza meg. Amikor egy nőnek kisgyermek van, akkor emelkedhet a rezervációs bére, mivel az anyaság időintenzív. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy rezerváció bére csökken, mivel megnövekszik a piaci termékek iránti kereslete. Amint a gyermek idősebb lesz, gondozása kevésbé lesz időintenzív, ezért az anyák rezervációs bére is csökken.

A European Community Household Panel (ECHP) adatbázison diszkrét hazard modellt alkalmaznak, melyet az Eurostat tett közzé. A megfigyelés 1994–2001 között történt. A vizsgálat azokra a nőkre fókuszált, akiknek a megfigyelési időszak alatt gyermekük született, a szülés előtt pedig dolgoztak. A függő változó a szülés és a munkába állás között eltelt idő, hónapokban mérve.

A vizsgált országokban a nők 25%-a kezd el dolgozni közvetlenül a szülési szabadság (maternity leave) lejáratá után. Ez alól Finnország és Ausztria kivétel, ahol lassabb ütemben térnek vissza a nők a munkaerőpiacra, valószínűleg a nagyvonalú gyermekgondozási díjnak köszönhetően. A nők legmagasabb iskolai végzettségének erős pozitív hatása van a nők munkába való visszatérésére különösen a dél-európai országokban, míg ennek a hatása alacsony Finnországban. Ez összhangban áll a korábbi kutatások

eredményeivel (Gustafson et al. 1996; Gutierrez-Domenech 2005; Kenjoh 2005)¹, melyek rámutattak arra, hogy az anyák iskolai végzettségének alacsonyabb a hatása a munkába állásra azokban az országokban, ahol a gyermekgondozási díj nagyvonalú. A háztartási jövedelemnek negatív hatása van a munkába állásra. A második gyermek születése szintén negatívan hat a visszatérésre azokban az országokban, ahol a „parental leave” időtartama hosszú. Ezekben az országokban a nők ugyanis legtöbbször úgy döntenek, hogy csak egyszer szakítják meg a karrierjüket. Azokban az országokban térnek vissza a nők a leggyorsabban a munkaerőpiacra, ahol nagyon rövid a gyermekgondozási díj (3 hónap Portugáliában és Belgiumban, 4 hónap az Egyesült Királyságban).

Az eredmények azt mutatják, hogy a munkahely védelmének a hossza megnöveli a visszatérés esélyét, míg a pénzbeli juttatások annak az esélyét növelik, hogy a nők tovább maradnak otthon gyermekükkel.

Szalma Ivett

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION az Európai Népesedési Társaság folyóirata 2010. No. 1.

- ADSERA, A.: Where Are the Babies? Labor Market Conditions and Fertility in Europe.
DALLA-ZUANNA, G.–ROSINA, A.: An Analysis of Extremely High Nineteenth-Century Winter Neonatal Mortality in a Local Context of Northeastern Italy.
TORKILD HOVDE LYGSTAD: Does Community Context Have an Important Impact on Divorce Risk? A Fixed-Effects Study of Twenty Norwegian First-Marriage Cohorts.
AGADJANIAN, V.–DOMMARAJU, P.: Culture, Modernization, and Politics: Ethnic Differences in Union Formation in Kyrgyzstan
EKBERG, J.: Will Future Immigration to Sweden Make it Easier to Finance the Welfare System?

¹ Gustafson, S., Wetzels, C., Vlasblom, J. D., Dex, S. (1996): Women's labour force transition in connection with childbirth: A panel comparison between Germany, Sweden, and Great Britain. *Journal of Population Economics*, 9. 223–246. Gutierrez-Domenech, M. (2005): Employment after motherhood: a European comparison. *Labor Economics* 12, 99–123. Kenjoh E. (2005): New mothers' employment and public policy in the UK, Germany, the Netherlands, Sweden, and Japan. *Review of Labor Economics and Industrial Relations*, 19, 5–49.

2011. No. 2.

- BILLINGSLEY, S.: Second and Third Births in Armenia and Moldova: An Economic Perspective of Recent Behaviour and Current Preferences.
- TAPIA GRANADOS, J. A.–IONIDES, E. L.: Mortality and Macroeconomic Fluctuations in Contemporary Sweden.
- RAYMER, J.–DE BEER, J.–VAN DER ERF, R.: Putting the Pieces of the Puzzle Together: Age and Sex-Specific Estimates of Migration amongst Countries in the EU/EFTA, 2002–2007.
- HÄRKÖNEN, J.: Children and Dual Worklessness in Europe: A Comparison of Nine Countries.
- GEORGIADIS, K.: Fertile Debates: A Comparative Account of Low Fertility in the British and Greek National Press.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY
 az USA Családi kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2011. No. 1.

- DEW, J.–WILCOX, W. B.: If Momma Ain't Happy: Explaining Declines in Marital Satisfaction among New Mothers.
- CLEMENTS, M. L.–MARTIN, S. E.–CASSIL, A. K.–SOLIMAN, N. N.: Declines in Marital Satisfaction among New Mothers: Broad Strokes Versus Fine Details.
- MILKIE, M. A.: Social and Cultural Resources for and Constraints on New Mothers' Marriages.
- PERRY-JENKINS, M.–CLAXTON, A.: The Transition to Parenthood and the Reasons "Momma Ain't Happy".
- WILCOX, W. B.–DEW, J. Motherhood and Marriage: A Response.
- LEVINE COLEY, R.–RIBAR, D.–VOTRUBA-DRZAL, E.: Do Children's Behavior Problems Limit Poor Women's Labor Market Success?
- FOMBY, P.–ESTACION, A.: Cohabitation and Children's Externalizing Behavior in Low-Income Latino Families.
- GASSMAN-PINES, A.: Associations of Low-Income Working Mothers' Daily Interactions with Supervisors and Mother-Child Interactions.
- KAHN, J. R.–MCGILL, B. S.–BIANCHI, S. M.: Help to Family and Friends: Are There Gender Differences at Older Ages?
- ZHEN CONG–SILVERSTEIN, M.: Intergenerational Exchange between Parents and Migrant and Nonmigrant Sons in Rural China.
- LEOPOLD, T.–RAAB, M.: Short-Term Reciprocity in Late Parent-Child Relationships.
- C. Y. CYRUS CHU–YU XIE–RUOH RONG YU: Coresidence with Elderly Parents: A Comparative Study of Southeast China and Taiwan.
- RUGGLES, S.: Intergenerational Coresidence and Family Transitions in the United States, 1850–1880.
- TURNERY, K.: Chronic and Proximate Depression Among Mothers: Implications for Child Well-Being.
- MUSTILLO, S. A.–DORSEY, S.–CONOVER, K.–BURNS, B. J.: Parental Depression and Child Outcomes: The Mediating Effects of Abuse and Neglect.

- SCHMEER, K.: The Child Health Disadvantage of Parental Cohabitation.
- ZIMMERMAN, G. M.–POGARSKY, G.: The Consequences of Parental Underestimation and Overestimation of Youth Exposure to Violence.
- KILLOREN, S. E.–UPDEGRAFF, K. A.–CHRISTOPHER, F. S.–UMAÑA-TAYLOR, A. J.: Mothers, Fathers, Peers, and Mexican-Origin Adolescents' Sexual Intentions.
- DU ROCHER SCHUDLICH, T. D.–WHITE, C. R.–FLEISCHHAUER, E. A.–FITZGERALD, K. A.: Observed Infant Reactions during Live Interparental Conflict.
- ROSTILA, M.–SAARELA, J. M.: Time Does Not Heal All Wounds: Mortality Following the Death of a Parent.
- FITZGIBBONS SHAFER, E.: Wives' Relative Wages, Husbands' Paid Work Hours, and Wives' Labor-Force Exit.
- GIBSON-DAVIS, C.: Mothers but Not Wives: The Increasing Lag between Nonmarital Births and Marriage.
- AMATO, P. R.–KANE, J. B.: Life-Course Pathways and the Psychosocial Adjustment of Young Adult Women
- HOHMANN-MARRIOTT, B.: Coparenting and Father Involvement in Married and Unmarried Coresident Couples.

2011. No. 2.

- CARLSON, M. J.–PILKAUSKAS, N. V.–MCLANAHAN, S. S.–BROOKS-GUNN, J.: Couples as Partners and Parents over Children's Early Years.
- GARRETT-PETERS, P.–MILLS-KOONCE, R.–ZERWAS, S.–COX, M.–VERNON-FEAGANS, L.: Fathers' Early Emotion Talk: Associations with Income, Ethnicity, and Family Factors.
- DEMARIS, A.–MAHONEY, A.–PARGAMENT, K. I.: Doing the Scut Work of Infant Care: Does Religiousness Encourage Father Involvement?
- KIECOLT, K. J.–BLIESZNER, R.–SAVLA, J.: Long-Term Influences of Intergenerational Ambivalence on Midlife Parents' Psychological Well-being.
- HENRETTA, J. C.–SOLDO, B. J.–VAN VOORHIS, M. F.: Why Do Families Differ? Children's Care for an Unmarried Mother.
- GANONG, L. H.–COLEMAN, M.–JAMISON, T.: Patterns of Stepchild–Stepparent Relationship Development.
- TOGUCHI SWARTZ, T.–KIM, M.–UNO, M.–MORTIMER, J.–BENGTSON O'BRIEN, K.: Safety Nets and Scaffolds: Parental Support in the Transition to Adulthood.
- MAZELIS, J. M.–MYKYTA, L.: Relationship Status and Activated Kin Support: The Role of Need and Norms.
- SEIGER, C. P.–WIESE, B. S.: Social Support, Unfulfilled Expectations, and Affective Well-being on Return to Employment.
- KILLEWALD, A.: Opting Out and Buying Out: Wives' Earnings and Housework Time.
- PAIK, A.: Adolescent Sexuality and the Risk of Marital Dissolution.
- SMITH SLEP, A. M.–FORAN, H. M.–HEYMAN, R. E.–SNARR, J. D.: Risk Factors for Clinically Significant Intimate Partner Violence among Active-Duty Members.

GOLDBERG, A. E.– KINKLER, L. A.– RICHARDSON, H. B.– DOWNING, J. B.:
Lesbian, Gay, and Heterosexual Couples in Open Adoption Arrangements: A
Qualitative Study.

2011. No. 3.

- TEACHMAN, J.: Modeling Repeatable Events Using Discrete-Time Data: Predicting
Marital Dissolution.
- YONGMIN SUN–YUANZHANG LI: Effects of Family Structure Type and Stability
on Children's Academic Performance Trajectories.
- MANDARA, J.–ROGERS, S. Y.–ZINBARG, R. E.: The Effects of Family Structure on
African American Adolescents' Marijuana Use.
- TURNEY, K.–CARLSON, M. J.: Multipartnered Fertility and Depression Among
Fragile Families.
- GOODMAN, W. B.–CROUTER, A. C.–LANZA, S. T.–COX, M. J.–VERNON-
FEAGANS, L.: Paternal Work Stress and Latent Profiles of Father–Infant Parenting
Quality.
- FRECH, A.–TOLBERT KIMBRO, R.: Maternal Mental Health, Neighborhood
Characteristics, and Time Investments in Children.
- NOMAGUCHI, K. M.–BROWN, S. L. Parental Strains and Rewards among Mothers:
The Role of Education.
- FAGAN, J.–PALKOVITZ, R.: Coparenting and Relationship Quality Effects on Father
Engagement: Variations by Residence, Romance.
- RENDALL, M. S.: Breakup of New Orleans Households after Hurricane Katrina.
- LAUER, S. R.–YODANIS, C.: Individualized Marriage and the Integration of
Resources.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2011. No. 1.

- ROMANIUK, A.: Persistence of High Fertility in Tropical Africa: The Case of the
Democratic Republic of the Congo.
- MARGOLIS, R.–MYRSKYLÄ, M.: A Global Perspective on Happiness and Fertility.
- THÉVENON, O.: Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis.
- IACOVOU, M.–TAVARES, L. P.: Yearning, Learning, and Conceding: Reasons Men
and Women Change Their Childbearing Intentions.
- HEARD, G.: Socioeconomic Marriage Differentials in Australia and New Zealand.
- LIVI BACCI, M.: The Demise of the American Indians.
- TULJAPURKAR, S.: Demography as the Human Story.
- REHER, D. S.: Reflections on the Fate of the Indigenous Populations of America.
- NOYMER, A.: Population Decline in Post-Conquest America: The Role of Disease.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2011. No. 1.

- VAN HOOK, J.–ZHANG, W.: Who Stays? Who Goes? Selective Emigration Among the Foreign-Born.
- CHANDRASEKHAR, S.–GEBRESELASSIE, F.–JAYARAMAN, A.: Maternal Health Care Seeking Behavior in a Post-Conflict HIPC: The Case of Rwanda.
- PO YIN WONG: Mothers' Marital Status and Type of Delivery Medical Care in Guatemala.
- TAMBORINI, C. R.–IAMS, H. M.: Are Generation X'ers Different than Late Boomers? Family and Earnings Trends among Recent Cohorts of Women at Young Adulthood.
- SASTRY, N.–BURGARD, S.: Changes in Diarrheal Disease and Treatment among Brazilian Children from 1986 to 1996.
- HERBST, C. M.: The Impact of the Earned Income Tax Credit on Marriage and Divorce: Evidence from Flow Data.
- GERST, K.–BURR, J. A.: Welfare Use among Older Hispanic Immigrants: The Effect of State and Federal Policy.
- OBARE, F.–BIRUNGI, H.–KAVUMA, L.: Barriers to Sexual and Reproductive Health Programming for Adolescents Living with HIV in Uganda.

2011. No. 2.

- FARFAN-PORTET, M.–LORANT, V.–PETRELLA, F.: Access to Childcare Services: The Role of Demand and Supply-Side Policies.
- LAPUERTA, I.–BAJZÁN, P.–GONZÁLES, M. J.: Individual and Institutional Constraints: An Analysis of Parental Leave Use and Duration in Spain.
- SPARKS, P. J.–BOLLINGER, M.: A Demographic Profile of Obesity in the Adult and Veteran US Populations in 2008.
- TAYMAN, J.–SMITH, S. K.–RAYER, S.: Evaluating Population Forecast Accuracy: A Regression Approach Using County Data.
- KARAGIANNAKI, E.: Changes in the Living Arrangements of Elderly People in Greece: 1974–1999.
- JIANG, L.–HARDEE, K.: How the Recent Population Trends Matter to Climate Change?
- TODESCO, L.: A Matter of Number, Age or Marriage? Children and Marital Dissolution in Italy.

2011. No. 3.

- WILMOTH, J. M.–LONDON, A. S.–PARKER, W. M.: Sex Differences in the Relationship between Military Service Status and Functional Limitations and Disabilities.
- CARLSON, E.–HOFFMANN, R.: The State Socialist Mortality Syndrome.
- DRAGO, R.–SAWYER, K.–SHREFFLER, K. M.–WARREN, D.–WOODEN, M.: Did Australia's Baby Bonus Increase Fertility Intentions and Births?
- CHENG HUANG–MEHTA, N. K.–ELO, I. T.–CUNNINGHAM, S. A.–STEPHENSON, R.–WILLIAMSON, D. F.–VENKAT NARAVAN, K. M.: Region of Birth and Disability among Recent U.S. Immigrants: Evidence from the 2000 Census.
- WALTHER, C. S.–POSTON, D. L.–YUANG GU: Ecological Analyses of Gay Male and Lesbian Partnering in the Metropolitan United States in 2000.
- HEATON, T. B.: Does Religion Influence Fertility in Developing Countries.
- MCFARLAND, M.–SMITH, C. A.: Segregation, Race, and Infant Well-Being.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
2011. No.1.

- EASTWOOD, R.–LIPTON, M.: Demographic Transition in Sub-Saharan Africa: How Big Will the Economic Dividend Be?
- ADSERA, A.–MENENDEZ, A.: Fertility Changes in Latin America in Periods of Economic Uncertainty.
- ISHIDA, K.–STUPP, P.–ERSKINE, M.–GOLDBERG, H.–MORGAH, K.: The Problems of Eligibility and Endogenous Confounders When Assessing the Mortality Impact of A Nationwide Disease-Prevention Programme: The Case of Insecticide-Treated Nets in Togo.
- SAIKIA, N.–JASILIONIS, D.–RAM, F.–SHKOLNIKOV, V. M.: Trends and Geographic Differentials in Mortality under Age 60 in India.
- KOHLER, I. V.–PRESTON, S. H.: Ethnic and Religious Differentials in Bulgarian Mortality, 1993–98.
- HOLLAND, J. A.–THOMSON, E.: Stepfamily Childbearing in Sweden: Quantum and Tempo Effects, 1950–99.

DEMOGRÁFIA

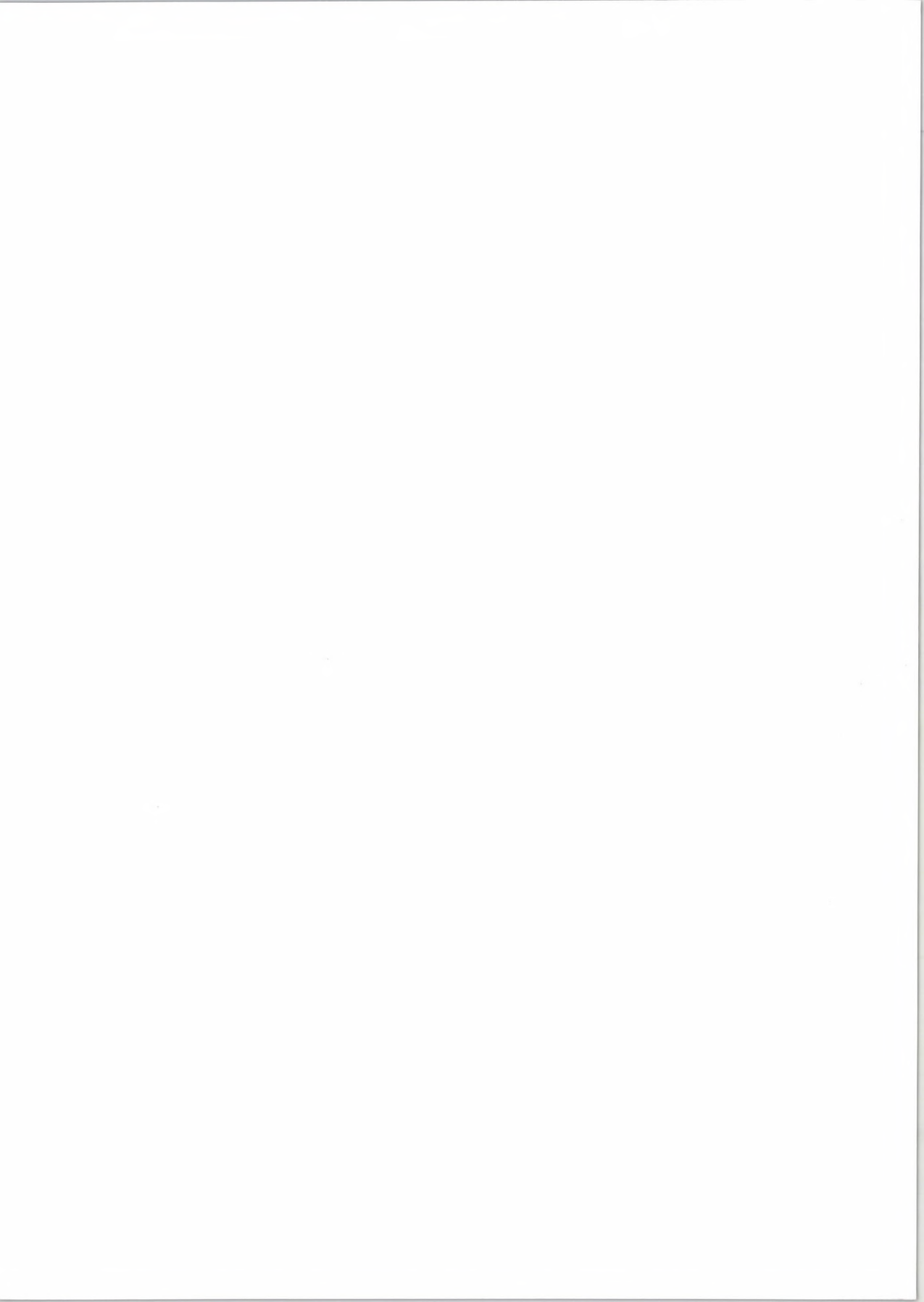
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség

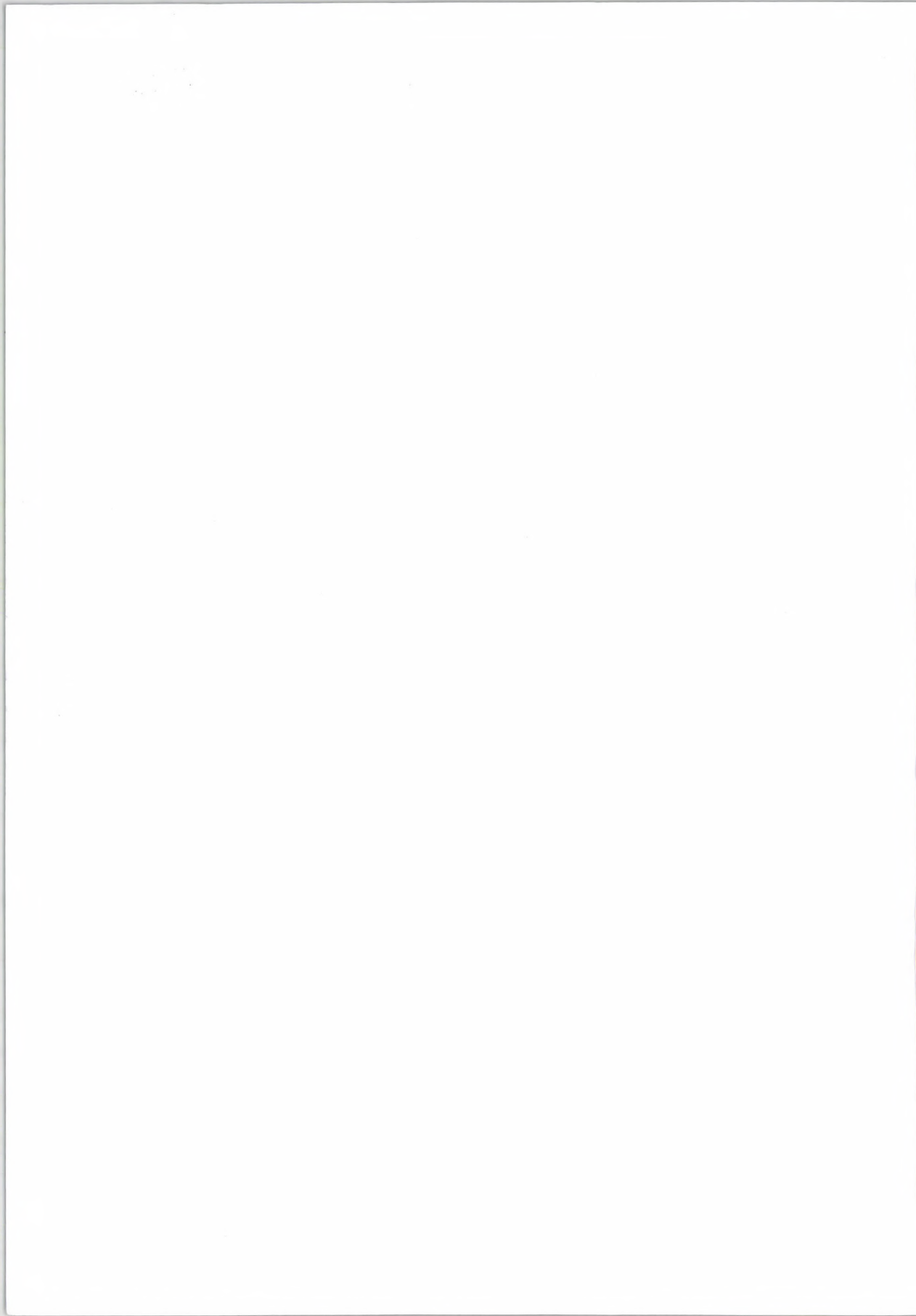

Ára: 260,-Ft+Áfa

54175
3 F D47

DEMOGRÁFIA

2011. LIV. ÉVF. 2–3.

2011 DEC. 14

DEMOGRÁFIA

54. ÉVF. 2-3. SZÁM

BUDAPEST
2011

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA,
PONGRÁCZ TIBORNÉ, SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ÓRI PÉTER felelős szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő
MURINKÓ LÍVIA szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ÓRI responsible editor
FERENC KAMARÁS editor
LÍVIA MURINKÓ editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

S. MOLNÁR EDIT

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Gödri Irén: A Magyarországon élő külföldiek jellemzőinek területi sajátosságai és ezek összefüggése a munkaerő-piaci helyzetükkel	81
Branislav Šprocha: A szlovákiai roma nők termékenységének longitudinális és keresztmetszeti vizsgálata	121
Reizer Balázs: A gyermekvállalás hatása a család jövedelmére Magyarországon	160

KÖZLEMÉNYEK

Makay Zsuzsanna: A magyarországi bölcsődék működésének néhány jellemzője	176
--	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

Mazzucato, V. – Schans, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. (Transznacionális családok és a gyermekek jóléte: fogalmi és módszertani kihívások.) <i>Journal of Marriage and Family</i> 73 (August 2011), 704–712. (Tóth Erzsébet Fanni)	198
Rodin, J.: Fertility Intentions and Risk Management: Exploring the Fertility Decline in Eastern Europe During Transition. (Gyermekvállalási szándékok és kockázat-management: a kelet-európai termékenység csökkenése az átalakulás folyamán.) <i>AMBIO</i> , 2011. Vol. 40. 221–230. (Spéder Zsolt)	200
Toothman, E. L. – Barrett, A. E.: Mapping midlife: An examination of social factors shaping conceptions of the timing of middle age. (A középkorúság feltérképezése: A középkor időzítésére ható társadalmi tényezők elemzése.) <i>Advances in Life Course Research</i> , 2011. Vol. 16, 99–111. (Murinkó Lívია)	201

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

European Journal of Population	203
Journal of Marriage and Family	203
Population and Development Review	204
Population Research and Policy Review	205
Population Studies	205
Population Trends	205

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Irén Gödri: Spatial characteristics of the foreign population living in Hungary and the correlations with their position on the labour-market	81
Branislav Šprocha: Longitudinal and transversal analysis of the fertility of Roma women in Slovakia	121
Balázs Reizer: Impact of childbearing on the income of families in Hungary	160

ARTICLES

Zsuzsanna Makay: Some characteristics of the working mechanisms of crèches in Hungary	176
---	-----

REVIEW

ARTICLES

Mazzucato, V. – Schans, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. <i>Journal of Marriage and Family</i> 73 (August 2011): 704–712. (Erzsébet Fanni Tóth)	198
Rodin, J.: Fertility Intentions and Risk Management: Exploring the Fertility Decline in Eastern Europe During Transition. <i>AMBIO</i> , 2011. Vol. 40. 221–230. (Zsolt Spéder)	200
Toothman, E. L. – Barrett, A. E.: Mapping midlife: An examination of social factors shaping conceptions of the timing of middle age. <i>Advances in Life Course Research</i> , 2011. Vol. 16, 99–111. (Lívía Murinkó)	201

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

European Journal of Population	203
Journal of Marriage and Family	203
Population and Development Review	204
Population Research and Policy Review	205
Population Studies	205
Population Trends	205

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ KÜLFÖLDIEK JELLEMZŐINEK TERÜLETI SAJÁTOSSÁGAI ÉS EZEK ÖSSZEFÜGGÉSE A MUNKAERŐ-PIACI HELYZETÜKKEL

GÖDRI IRÉN

Bevezetés¹

A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok száma az elmúlt évtizedben folyamatosan emelkedett. A bevándorlási statisztikában a 2000 és 2001 között végrehajtott adatrevíziót² követően 2001. január 1-re mintegy 110 ezer itt tartózkodó külföldit tartottak nyilván, majd számuk folyamatos növekedés mellett 2011. január 1-re megközelítette a 207 ezer főt. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az említett időszakban arányuk a teljes népességen belül majdnem duplájára, azaz 1,1%-ról 2,1%-ra emelkedett. E növekedés annak ellenére történt, hogy a magyar állampolgárság megszerzése révén évente több ezren kikerültek az itt tartózkodó „külföldiek” köréből: 2001 és 2009 között ugyanis összességében mintegy 61 ezer főt honosítottak Magyarországon.³

A külföldi állampolgárok számának emelkedése mellett a területi megoszlásban, valamint az ezer lakosra jutó arányuk területi egységenkénti sorrendjében viszonylag állandóság figyelhető meg. Ugyanakkor sajátos képet mutat a külföldiek különböző jellemzők szerinti területi megoszlása. A bevándorlási statisztika azonban a külföldi állampolgárok jellemzőinek meglehetősen szűk körét tartalmazza, és semmit nem árul el a munkaerő-piaci helyzetükről. Ezért érdemes a népszámlálási adatokhoz fordulni, ugyanis a 2001. évi népszámlálás a magyar állampolgárok mellett az ország területén három hónapnál hosszabb ideig tartózkodó külföldi állampolgárokra, hontalan személyekre, valamint a menekültekre is kiterjedt. Azáltal, hogy a születéskori lakóhely mellett – 1960 óta először – az állampolgárságot is regisztrálták, a 2001. évi népszámlálás a Magyarországon élő külföldi állampolgárságú népesség teljes körű keresztmet-

¹ A tanulmány a K 73237 számú, *Állandó változás vagy változófélnben levő állandóság a demográfiai viselkedésben. Demográfiai folyamatok és a demográfiai viselkedés térbeli differenciái a 18–20. századi Magyarországon* c. OTKA-kutatás keretében készült.

² Az itt tartózkodó külföldi állampolgárok nyilvántartásából törölték az érvénytelen (lejáró) tartózkodási engedéllyel rendelkezőket, aminek következtében az állomány létszáma mintegy 40 ezer fővel csökkent.

³ Arról nincs ismeretünk, hogy a honosítottak milyen arányban tartották meg a korábbi állampolgárságukat is.

szeti adatbázisát jelenti. Ugyanakkor fontos előnye, hogy lehetővé teszi a külföldi állampolgárságú népesség területi elhelyezkedésének és különböző jellemzőinek összehasonlítását egyfelől a *külföldi születésű* népesség, másfelől a *fogadó népesség* azonos módon feltárt jellemzőivel.

A népszámlálási adatok az alapvető demográfiai jellemzők (nem, életkor, családi állapot, gyermekszám) mellett az iskolázottság, az idegennyelv-ismeret, a nemzetiség, az anyanyelv, a nyelvi és kulturális kötődés, valamint a gazdasági aktivitás és foglalkozás részletes vizsgálatára is lehetőséget nyújtanak. Ennek alapján nem csupán a külföldi népesség társadalmi-demográfiai összetétele, hanem integrációjának különböző aspektusai is vizsgálhatók. Ez azért különösen fontos, mert a bevándorlók ezen jellemzőiről teljes körű adatok egyébként nem állnak rendelkezésünkre, csak néhány szűkebb körű – bizonyos célcsoportokra fókuszáló – adatfelvétel tartalmaz erre vonatkozó információkat.

Mindezt figyelembe véve a népszámlálási adatok egyedülálló jelentőséggel bírnak a külföldi népesség vizsgálata szempontjából, azonban a felsorolt előnyök mellett meg kell említeni az adatforrás egyik – a migrációs elemzések szempontjából különösen fontos – hátrányát is: mivel a népszámlálási adatok csak tízévente frissülnek, nem alkalmasak a külföldi népesség összetételében, helyzetében végbemenő rövid távú változások feltárására, csupán a nagyobb léptékű változások megragadását teszik lehetővé. Ezzel együtt egy adott időben az országban élő külföldi állampolgárságú népesség létszámáról, valamint fontosabb jellemzőiről a népszámlálás a bevándorlási statisztika adatainál jóval részletesebb képet nyújt.

Tanulmányunkban a bevándorlási statisztika napjainkig vezetett területi idősorai mellett a 2001. évi népszámlálás adatai alapján bemutatjuk a külföldi népesség fontosabb jellemzőinek területi sajátosságait, és az aktív korúak esetében megvizsgáljuk e jellemzők összefüggését a munkaerő-piaci helyzetükkel. Bár a népszámlálási adatok a tíz évvel ezelőtti helyzetet tükrözik, feldolgozásuk azért is fontos, mert ezen adatforrás migrációs vonatkozású adatainak kiaknázása az elmúlt évtizedben nem történt meg. Ahhoz viszont, hogy a 2011. évi népszámlálás alapján feltárhassuk majd a változásokat, amelyek az elmúlt tíz évben a Magyarországon élő külföldi népesség összetételében, munkaerő-piaci, társadalmi stb. helyzetében bekövetkeztek mindenképpen szükséges a korábbi helyzet ismerete.

A külföldiek területi megoszlása a bevándorlási statisztika alapján

A KSH migrációs statisztikája, amely a bevándorlók vonatkozásában a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) által szolgáltatott adatokra épül, az *országban tartózkodó külföldi állampolgárok* közé sorolja azokat a külföldieket, akik tartózkodásra, illetve letelepedésre jogosító engedéllyel rendelke-

nek, és az adott év január 1-jén Magyarországon tartózkodnak. Az itt tartózkodó külföldiek állampolgárság szerinti származási országát tekintve napjainkban is megfigyelhető a magyarországi bevándorlás két évtizede tartó sajátossága: legnagyobb arányt az ezredforduló után is a szomszédos országok állampolgárai (együttesen 60–69%), továbbá a német (5–9%) és a kínai (5–6%) állampolgárok képviseltek.

A külföldi állampolgárok területi elhelyezkedését tekintve a szakirodalomból már ismert (Dövényi 2005, Kincses 2009) tendenciák rajzolódnak ki. Látható, hogy jelentős arányban a közép-magyarországi régióban, és ezen belül elsősorban a fővárosban tömörülnek (1. táblázat). 2001 óta mind a Budapesten, mind a Pest megyében élők arányában növekedés figyelhető meg, aminek következtében a 2000-es évek közepétől már valamennyi évben a külföldi állampolgárok több mint fele (52–57%-a) a közép-magyarországi régióban található. Emellett nagyobb arányban élnek még külföldiek a dél-alföldi, valamint az észak-alföldi régióban, bár arányuk mindkét esetben valamelyest csökkent 2001-hez képest. A két régióon belül leginkább azokban a megyékben (Szabolcs-Szatmár-Bereg és Csongrád) esett vissza a külföldiek aránya, ahol 2001-ben Pest megye után a legnagyobb volt. Ugyancsak enyhe csökkenés figyelhető meg a külföldiek arányában az általuk legkevésbé preferált észak-magyarországi régióban is, ami feltehetően azzal függ össze, hogy ez a terület egyre inkább az ingázó migránsok (határmenti munkavállalók) célterülete, és kevésbé a tartózkodási vagy letelepedési engedéllyel rendelkezőké. A főváros és környéke mellett egyedül a nyugat-dunántúli régióban, és ezen belül Győr-Moson-Sopron, illetve Zala megyékben nőtt a külföldiek aránya az elmúlt évtizedben. A felsorolt változások ellenére azonban összességében a külföldi állampolgárok területi megoszlásában viszonylagos állandóság figyelhető meg, a régiók megoszlási arány szerinti sorrendje alig módosult.

A regionális, valamint a megyei szintű áttekintése a külföldiek területi megoszlásának ugyanakkor elfedi azokat a jelentős eltéréseket, amelyek a régiókon, sőt az egyes megyéken belül is előfordulnak. Település szintű bontásban ugyanis megfigyelhető, hogy az Alföld, valamint az észak-magyarországi régió jelentős nagyságú területein nem, vagy alig élnek külföldiek (Dövényi 2006).

1. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok megoszlása területi egység szerint (%), 2001–2010. január 1.
Distribution of foreign citizens in Hungary by regions and counties (%) 1st of January 2001–2010

Területi egység	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Budapest	35,6	37,7	37,3	37,4	38,2	42,8	42,1	42,6	43,4	41,5
Pest	9,6	11,2	11,7	12,0	14,1	13,6	13,3	13,5	13,3	14,3
Közép-Magyarország	45,2	48,9	49,0	49,4	52,3	56,4	55,4	56,1	56,7	55,9
Fejér	2,8	2,9	3,1	3,2	3,1	2,7	2,7	2,7	2,6	2,5
Komárom-Esztergom	2,8	2,7	2,0	2,7	2,5	2,1	2,1	2,2	2,1	1,7
Veszprém	2,1	2,1	2,2	2,2	2,0	1,8	1,8	1,8	1,8	1,9
Közép-Dunántúl	7,7	7,8	7,3	8,2	7,6	6,6	6,6	6,7	6,6	6,0
Győr-Moson-Sopron	2,5	3,0	2,4	3,3	2,6	3,1	3,1	3,2	3,3	3,3
Vas	1,3	1,3	1,4	1,3	1,2	1,4	1,3	1,3	1,4	1,3
Zala	1,9	1,7	1,9	1,8	1,6	1,8	2,2	2,2	2,2	2,6
Nyugat-Dunántúl	5,7	6,0	5,7	6,4	5,4	6,4	6,6	6,7	6,9	7,2
Baranya	3,5	3,2	3,2	2,9	2,5	2,1	2,5	2,5	2,5	2,9
Somogy	2,7	2,4	2,5	2,3	2,0	1,8	2,5	2,3	2,3	2,6
Tolna	1,5	1,4	1,5	1,4	1,3	1,0	1,1	1,0	1,0	1,0
Dél-Dunántúl	7,7	7,0	7,1	6,6	5,8	4,8	6,2	5,9	5,8	6,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,9	2,7	2,9	2,8	2,6	2,4	2,3	2,1	2,2	1,9
Heves	1,7	1,7	1,8	1,8	1,8	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4
Nógrád	0,9	0,9	1,0	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7
Észak-Magyarország	5,5	5,2	5,6	5,5	5,4	4,8	4,6	4,3	4,4	4,0
Hajdú-Bihar	4,4	4,1	4,2	4,1	3,9	3,5	3,3	3,2	3,4	3,8
Jász-Nagykun-Szolnok	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	7,0	6,0	6,3	5,8	5,6	4,9	4,6	4,2	4,1	3,8
Észak-Alföld	13,2	11,9	12,3	11,7	11,3	9,8	9,3	8,8	8,7	8,8
Bács-Kiskun	4,2	3,8	3,6	3,5	3,8	3,4	3,5	3,7	3,5	4,0
Békés	2,8	2,4	2,5	2,3	2,3	1,9	1,9	1,6	1,5	1,5
Csongrád	8,0	7,0	6,9	6,4	6,2	6,0	5,8	6,2	6,0	6,1
Dél-Alföld	15,0	13,2	13,0	12,2	12,3	11,2	11,2	11,5	11,0	11,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	110 028	116 429	115 888	130 109	142 153	154 430	166 030	174 697	184 358	197 819

Forrás: Demográfiai évkönyv, 2009.

A lakóhely településtípusa szerint vizsgálva a külföldi állampolgárok megoszlását látható, hogy a főváros növekvő vonzereje a városokban élők arányának csökkenésével járt együtt, miközben a községekben élők arányában az elmúlt évtizedben nem történt lényeges változás (2. táblázat).

2. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok megoszlása településtípus szerint (%), 2001–2010. január 1.

*Distribution of foreign citizens in Hungary by type of settlement (%)
1st of January 2001–2010*

Településtípus	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Főváros	35,6	37,7	37,3	37,4	38,2	42,8	42,1	42,6	43,4	41,5
Városok	42,0	40,8	40,4	39,9	38,9	36,4	36,8	36,4	37,1	37,3
Községek	22,4	21,6	22,3	22,7	23,0	20,9	21,1	21,1	19,5	21,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Demográfiai évkönyv, 2009.

A külföldi népesség létszáma és összetétele a népszámlálás alapján

Mielőtt a népszámlálási adatok alapján is megvizsgálánk a külföldiek területi elhelyezkedését, tekintsük át röviden, milyen létszámúak és összetételűek voltak a külföldiek különböző szempontok alapján elkülöníthető csoportjai.

A 2001. évi népszámlálás szerint az ország 10 millió 198 ezer fős lakónépességének 1,1%-a, azaz 110 ezer 598 fő volt valamely más ország állampolgára, ebből 17 593 fő magyar állampolgársággal is rendelkező kettős állampolgár. A külföldi állampolgárságú népesség létszáma tehát közel azonos volt a bevándorlási statisztika által ugyanerre az évre rögzített létszámmal. Ennek közel háromszorosát tette ki azonban a külföldi születésű népesség száma: mintegy 293 ezer fő, ami a lakónépesség 2,9%-át jelentette. A külföldi születésű és a külföldi állampolgársággal (is) rendelkező népesség közötti különbség (mintegy 182 ezer fő) nagyobb része azokból a bevándorlókból állt, akik időközben megszerezték a magyar állampolgárságot.⁴ Ugyanakkor ide sorolhatók azok az idősebb személyek is, akik nem tényleges bevándorlók, hanem a régi Magyarország azon területein születtek, amelyek később a határmódosítások következtében a szomszédos országokhoz kerültek (így a jelenlegi határokat figyelembe véve „külföldön” születtek).

A külföldi állampolgársággal (is) rendelkező népesség 62%-a a szomszédos országok állampolgára volt (3. táblázat): 36%-uk román, közel egy-egytizedük ukrán, illetve jugoszláv (szerbiai és montenegrói) és 4%-uk szlovák állampolgár. (Az osztrák, horvát és szlovén állampolgárok aránya együtt sem érte el a 3%-ot). A jelenlegi Európai Unió tagságot figyelembe véve összességében

⁴ Csak 1993 és 2000 között mintegy 68 ezer fő kapott magyar állampolgárságot (majd 2001-től 2009-ig – mint korábban említettük – további 61 ezer fő).

42%-uk volt ún. harmadik ország állampolgára.⁵ E csoportot azért érdemes külön kiemelni, mert a bevándorlók integrációjának vizsgálata kapcsán napjainkban leginkább ők kerülnek a figyelem középpontjában, rájuk irányulnak a különböző integrációs programok.

*3. A szomszédos országbeliek és a harmadik országbeliek száma és aránya a külföldi állampolgárságú és a külföldi születésű népesség körében, 2001
Number and proportion of citizens of neighboring countries and of third country nationals among foreign citizens and in foreign-born population, 2001*

A népszámlálásban megjelenő külföldi népesség	Fő	%	Arányuk a teljes népességben (%)
Külföldi állampolgár	110 598	100,0	1,1
ebből:			
szomszédos országbeli	68 582	62,0	0,7
harmadik országbeli	45 126	40,8	0,4
Külföldön született	292 740	100,0	2,9
ebből:			
szomszédos országban	240 520	82,2	2,4
harmadik országban	82 190	28,1	0,8

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

Megjegyzés: A szomszédos országok, illetve az ún. harmadik országok között átfedés van, mivel Ukrajna, valamint Szerbia és Montenegró mindkét besorolásban szerepel.

A külföldi születésű népéségen belül a szomszédos országokban születettek aránya jelentősebb volt (82%), és főleg a Romániában és a Szlovákiában születettek aránya volt magasabb (49%, illetve 13%), mint a külföldi állampolgárok körében. Ez a korábbi migrációs folyamatok, illetve a szlovák-magyar lakosságcsere következménye. A harmadik országban születettek aránya a külföldi születésű népesség körében viszont alacsonyabb volt, mindössze 28%-ot tett ki (3. táblázat).

Összességében a népszámlálás által elért külföldi állampolgárok zöme (83%-a) európai ország állampolgára volt, és még jelentősebb a külföldi születésű népesség körében az Európán belül születettek aránya (92%). Magyarország tehát a rendszerváltás után sem igazán jelentett az Európán kívüliek számára célországot, és ez a tendencia azóta is alig változott.

⁵ Bár a népszámlálási adatok a 2001-es állapotot tükrözik (amikor még Magyarország sem volt EU-tag), a „harmadik országbeli” címkét a jelenlegi szabályozás szerint alkalmaztuk, tehát azokra a külföldiekre, akik nem az EGT tagállamok (az Európai Unió tagállamai, Izland, Norvégia, Liechtenstein) és nem Svájc állampolgárai.

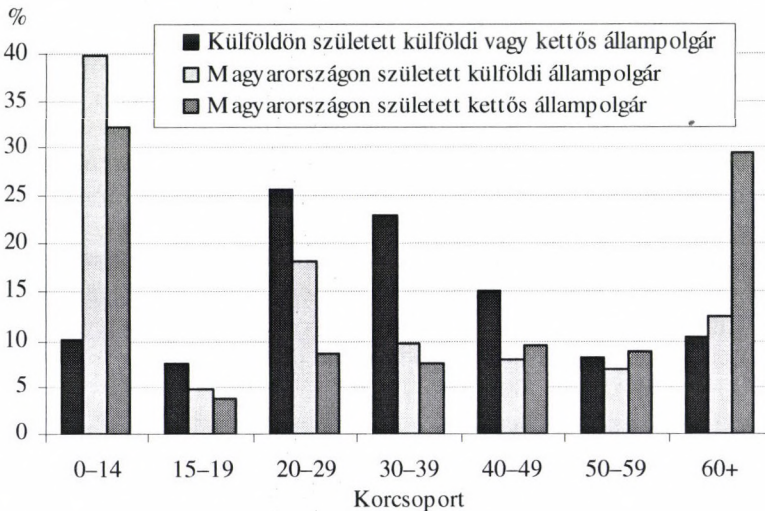
A külföldi kötődésű népesség e két csoportja – a külföldi állampolgárok és a külföldi születésűek – között nyilván átfedés van, azonban nem minden „külföldi állampolgár” tartozik a „külföldön születettek” csoportjába, 14,4%-uk ugyanis Magyarországon született. Valamivel kisebb ez az arány (9%) a csak külföldi állampolgársággal rendelkezők, és jóval jelentősebb (42%) a kettős állampolgárok körében. A Magyarországon született külföldi, illetve kettős állampolgárok csoportjába tartoznak egyrészt azok az ún. második generációs bevándorlók, akik külföldi állampolgárságú szülők gyermekeként már itt születtek, másrészt – mint látni fogjuk – azok a korábbi emigránsok is, akik megszerelve egy másik ország állampolgárságát, visszatértek Magyarországra.

A külföldi állampolgárok 16%-a rendelkezett magyar állampolgársággal is, bizonyos csoportok esetében azonban jóval jelentősebb volt a kettős állampolgárok aránya, így az Ausztráliából (76%), a Kanadából (69%), az Egyesült Államokból (51%), a Svájcban (56%), az Izraelből (32%), a Németországból (27%), valamint a többi EU-s tagországból (29%) érkezettek körében. Emögött az áll (amit a születési hely szerinti megoszlásuk is alátámaszt), hogy a felsorolt országok állampolgárságával (is) rendelkező külföldiek jelentős része a korábban kivándorolt, majd hazatérő magyarok közül került ki. Tehát ők azok a *visszatelepült migránsok*, akik az időközben szerzett külföldi (amerikai, svájci, német stb.) állampolgárságukat is megőrizték.

Erre utalnak a külföldi állampolgárok nemzetiség szerinti megoszlásának eredményei is. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a Magyarországon élő külföldi állampolgárok közel 60%-a nyilatkozott úgy, hogy magyar nemzetiségű, ugyanakkor a nemzetiségre vonatkozó kérdést a megkérdezettek egy része nem kívánta (14%), vagy nem tudta (2,5%) megválaszolni. Az érvényes válaszokat tekintve összességében 71% volt a magyar nemzetiségűek aránya, és az átlagosnál nagyobb volt a román (92%), a jugoszláv (szerb és montenegrói) (86%), a szlovák (82%), az ukrán (80%), továbbá az ausztrál (93%), a kanadai (86%), a svájci (76%), valamint az amerikai (74%) állampolgárok körében. Látható tehát, hogy nem csupán a szomszédos országokból, de a távoli földrészekről érkezettek körében is magas arányban voltak a magyar nemzetiségű bevándorlók – feltehetően visszatelepülők. Ezt azért fontos kiemelni, mert a magyarországi bevándorlás kapcsán mindig elhangzik, hogy a bevándorlók kétharmada a szomszédos országokból érkezik és zömében (mintegy 90%-ban) magyar nemzetiségű, tehát csak fenntartásokkal tekinthető „nemzetközi migránsnak”, a másik egyharmadra viszont úgy tekintünk, mint „igazi bevándorlók”-ra, akik idegen országokból, idegen kultúrából érkeznek. Látható azonban, hogy körükben sem elhanyagolható (sőt, bizonyos csoportjaikban jelentős) a magyarok aránya, és ezt fontos szem előtt tartani, ha az integrációjukat akarjuk vizsgálni. A külföldi születésű népesség körében még hangsúlyosabb volt a magyar nemzetiségűek aránya: kevesebb mint egytizedük tagadta meg a nem-

zetiségre vonatkozó kérdésre a választ, az érvényes választ adók körében pedig 89% volt a magyarok aránya.

Azt a megállapítást, hogy a Magyarországon született külföldi állampolgárok nagyrészt a második generációt jelentik, míg az itt született kettős állampolgárok közt a második generáció tagjai és visszatelepülők egyaránt vannak, jól tükrözi a *korcsoportos összetételük* is (I. ábra). Míg a külföldön született külföldi vagy kettős állampolgárok korcsoportos megoszlása tipikus migráns populációra utal (ugyanis közel 50%-uk 20 és 40 év közötti, kétharmaduk 20 és 50 év közötti), a Magyarországon született külföldi állampolgárok 40%-a 15 év alatti, a Magyarországon született kettős állampolgárok közt pedig a 15 év alattiak és a 60 év felettek aránya egyaránt kiemelkedő.

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

I. A külföldön, illetve a Magyarországon született külföldi és kettős állampolgárok korcsoportos megoszlása, 2001

Age distribution of foreign citizens born abroad and individuals with foreign or double citizenship born in Hungary, 2001

Az eddigiek alapján is látható, hogy a népszámlálási adatokban megjelenő külföldi népesség nemcsak származási ország, valamint állampolgárság szerint, de a „migrációs háttérét”, illetve a fogadó országbeli státusát (első vagy második generációs bevándorló, visszatelepülő) tekintve is nagyon heterogén csoportot alkot. Mindezek a kategóriák könnyebben beazonosíthatók lennének, amennyiben a népszámlálási kérdőív kérdései a migráció időbeliségének megragadására is alkalmasak lettek volna. Az ebből a szempontból kulcsfontosságú adatok (mint

például mióta él Magyarországon, aki nem itt született; mikor honosították azt, aki külföldön született, de magyar állampolgár; milyen jogi státussal/mióta rendelkezik az, aki nem magyar állampolgár stb.) azonban nem kerültek rögzítésre.

A külföldiek területi megoszlása a népszámlálás alapján

A *külföldi állampolgárok* országban belüli területi elhelyezkedése a 2001. évi népszámlálási adatok alapján meglehetősen nagy hasonlóságot mutat a bevándorlási statisztika 2001. évi adatai alapján kirajzolódó képpel, ami egyúttal azt is jelzi, hogy a külföldiek tényleges tartózkodási helye nem tér el lényegesen (legalábbis megyék és régiók szintjén) a „hivatalosan rögzített” lakóhelytől. A népszámlálás szerint ugyan valamelyest erőteljesebb a koncentrációjuk a közép-magyarországi régióban (mind Budapestet, mind Pest megyét tekintve), valamint kisebb mértékben a közép- és nyugat-dunántúli régiókban is (ezen belül Fejér megye, valamint Győr-Moson-Sopron megye mutat nagyobb arányokat), ugyanakkor a két alföldi régióban viszont kisebb (4. táblázat). Mindezek az eltérések azonban nem módosítják az alapvető tendenciákat, sem a régiók közötti sorrendet. A külföldi állampolgárok közel fele tehát a népszámlálás szerint is a közép-magyarországi régióban élt, és ezen belül elsősorban a fővárosban. Emellett nagyobb arányban voltak jelen az észak-, illetve a dél-alföldi régiókon belül néhány határmenti megyében is (4. táblázat), ami az ukrán és a jugoszláv állampolgárok jelenlétének köszönhető, ugyanis e csoportok nagyobb mértékben választják a kibocsátó országukkal határos megyéket (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Csongrád) letelepedési helyként.

A külföldi népességen belül a harmadik országbeliek – bár számukra is a közép-magyarországi régió az elsődleges, és vonzereje 2001 óta erősödött – még jelentősebb arányban koncentrálnak az alföldi régiókban, mint a teljes külföldi népesség (Hárs 2010b).

A népszámlálási adatokból a külföldi állampolgárok jogi státusa sajnos nem derül ki, holott korábbi vizsgálatból⁶ tudjuk, hogy a külföldiek ebből a szempontból elkülönülő csoportjainak (menekültek, bevándorlási engedéllyel rendelkezők, vendégmunkások stb.) területi elhelyezkedésében meglehetősen nagyok a különbségek (Dövényi 1997).

Ami a *külföldi születésű népesség* területi megoszlását illeti, kisebb eltérések figyelhetők meg. A fővárosban tömörülés ugyan rájuk is jellemző volt, bár kissé elmaradt a külföldi állampolgárokétól, de még így is jóval meghaladta a teljes népesség itt élő hányadát (4. táblázat). A külföldi állampolgárokhoz képest nagyobb arányban voltak jelen a dél-dunántúli régióban (a teljes népesség ottani arányát is meghaladva), és valamelyest a közép-dunántúli régióban is.

⁶ 1995-ben (valamint 1992-ben is) készült kérdőíves felmérés, amelynek során a polgármesterek szolgáltatottak adatokat a településükön élő külföldiekről.

Nyugat-Dunántúl és Észak-Magyarország viszont az ő esetükben is a két legkevésbé preferált régió. Bár ez utóbbiban arányuk meghaladta a külföldi állampolgárokét, messze elmaradt a teljes népességétől.

4. A külföldi állampolgárságú, a külföldi születésű és a teljes népesség megoszlása területi egység szerint (%), 2001
Distribution of foreign citizens, foreign born individuals and total population by regions and counties (%), 2001

Területi egység	Külföldi állampolgárságú népesség	Külföldi születésű népesség	Teljes népesség
Budapest	37,4	31,2	17,4
Pest	11,2	12,2	10,6
Közép-Magyarország	48,5	43,4	28,1
Fejér	3,8	3,8	4,3
Komárom-Esztergom	2,6	3,7	3,1
Veszprém	2,2	2,5	3,7
Közép-Dunántúl	8,5	10,0	11,0
Győr-Moson-Sopron	3,1	3,4	4,3
Vas	1,4	1,3	2,6
Zala	1,6	1,3	2,9
Nyugat-Dunántúl	6,1	6,1	9,8
Baranya	3,2	4,9	4,0
Somogy	2,3	2,4	3,3
Tolna	1,4	3,5	2,4
Dél-Dunántúl	6,9	10,8	9,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,8	3,7	7,3
Heves	1,8	1,8	3,2
Nógrád	0,9	1,2	2,2
Észak-Magyarország	5,4	6,7	12,7
Hajdú-Bihar	4,4	4,2	5,4
Jász-Nagykun-Szolnok	1,6	1,7	4,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5,2	4,3	5,7
Észak-Alföld	11,2	10,2	15,2
Bács-Kiskun	3,9	4,3	5,4
Békés	3,0	3,3	3,9
Csongrád	6,4	5,1	4,2
Dél-Alföld	13,3	12,8	13,5
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	110 598	292 740	10 198 315

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

A lakóhelyük településtípusát tekintve megfigyelhető, hogy mind a külföldi állampolgárságú, mind a külföldi születésű népesség – a fővárosi koncentráció-

dása következtében – kisebb arányban fordult elő a városokban és különösen a községekben, mint a teljes népesség (5. táblázat). Míg községekben például az össznépesség mintegy 36%-a élt, a külföldi születésűeknek alig több, a külföldi állampolgároknak pedig kevesebb mint egynegyede. A megyeszékhelyek tekintetében viszont nem mutatkozott eltérés egyik csoport esetében sem.

5. A külföldi állampolgárságú, a külföldi születésű és a teljes népesség megoszlása településtípus szerint (%), 2001

Distribution of foreign citizens, foreign born individuals and total population by type of settlement (%), 2001

Településtípus	Külföldi állampolgárságú népesség	Külföldi születésű népesség	Teljes népesség
Főváros	37,4	31,2	17,4
Megyeszékhely	17,8	18,3	17,9
Többi város	21,9	24,7	29,2
Község	22,9	25,7	35,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

A külföldiek ezer lakosra jutó aránya

A külföldi népesség területi elhelyezkedésének másik mutatója az *ezer lakosra jutó arányuk* a különböző területi egységeken (régiókon, megyéken) belül. A külföldiek fogadó népességen belüli aránya azért is fontos mutató, mivel számos más tényezővel, így például a fogadó népesség külföldiekkel szembeni attitűdjével, vagy a külföldi népesség különböző beilleszkedési mutatóival is összefüggésben lehet.

A *külföldi állampolgárok* ezer lakosra jutó aránya 2001-ben országosan 10,8 volt (mind a népszámlálás, mind a bevándorlási statisztika szerint), és régiós összehasonlításban – a már bemutatott területi megoszlással összefüggésben – Közép-Magyarországon volt a legnagyobb, ezen belül elsősorban a fővárosban, ahol az országos érték több mint kétszerese figyelhető meg (6. táblázat). Továbbá a dél-alföldi régióban érte még el a mutató az országos értéket, ezen belül Csongrád megyében volt kiemelkedően magas (16,4), és néhány megyében (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Fejér és Komárom-Esztergom) megközelítette azt.

6. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség 1000 lakosra jutó aránya területi egység szerint, 2001, 2005, 2010
Number of foreign citizens or foreign born population living in Hungary per 1000 inhabitants by regions and counties, 2001, 2005, 2010

Területi egység	Külföldi állampolgárságú népesség	Külföldi születésű népesség	Külföldi állampolgárságú népesség		
	Népszámlálás, 2001		Bevándorlási statisztika		
			2001	2005	2010
Budapest	23,2	51,3	22,3	32,0	47,7
Pest	11,4	33,0	9,9	17,5	23,1
Közép-Magyarország	18,8	44,4	17,6	26,2	37,4
Fejér	9,6	25,8	7,3	10,1	11,5
Komárom-Esztergom	9,1	33,8	9,7	11,3	10,5
Veszprém	6,4	19,6	6,0	7,8	10,4
Közép-Dunántúl	8,4	26,0	7,6	9,7	10,9
Győr-Moson-Sopron	8,0	23,0	6,2	8,5	14,7
Vas	5,8	14,6	5,2	6,6	10,1
Zala	5,8	13,2	7,1	7,5	17,5
Nyugat-Dunántúl	6,8	17,8	6,2	7,7	14,3
Baranya	8,7	34,9	9,3	8,8	14,6
Somogy	7,6	21,1	8,7	8,5	15,9
Tolna	6,3	40,9	6,7	7,8	8,8
Dél-Dunántúl	7,7	31,7	8,5	8,4	13,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	4,1	14,7	4,2	5,1	5,5
Heves	6,0	16,3	5,8	8,0	8,7
Nógrád	4,3	16,0	4,4	6,1	6,8
Észak-Magyarország	4,6	15,3	4,7	6,0	6,6
Hajdú-Bihar	8,8	22,4	8,8	10,2	13,9
Jász-Nagykun-Szolnok	4,2	11,6	4,5	5,9	6,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	9,9	21,9	13,1	13,7	13,3
Észak-Alföld	8,0	19,3	9,3	10,4	11,7
Bács-Kiskun	7,8	23,2	8,5	10,0	14,8
Békés	8,4	24,4	7,7	8,5	8,0
Csongrád	16,4	34,6	20,5	20,8	28,6
Dél-Alföld	10,7	27,1	12,0	12,9	17,3
Együtt	10,8	28,7	10,8	14,1	19,8
N	110 598	292 740	110 028	142 153	197 819

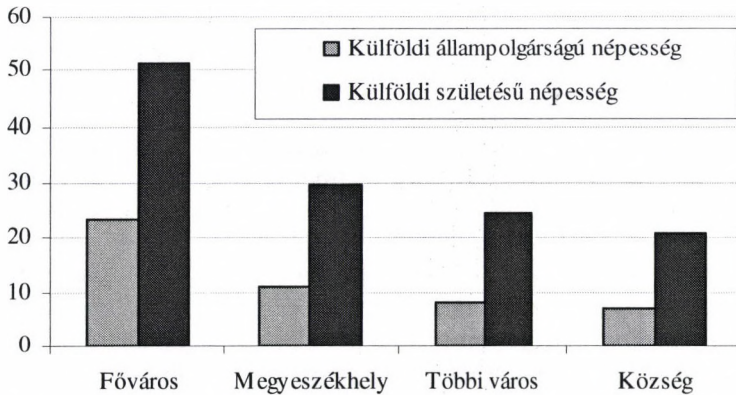
Forrás: Népszámlálás, 2001; Demográfiai évkönyvek.

A külföldi születésű népesség ezer lakosra számított aránya – ami országosan a külföldi állampolgárok arányának közel háromszorosa volt (28,7) – csak részben követi ez utóbbi területi mintázatát. Bár legmagasabb szintén a közép-magyarországi régióban (44,4), és különösen a fővárosban (51,3) volt, ugyanakkor a dél-dunántúli régióban is (31,7) – és ezen belül főleg Tolna és Baranya megyékben – meghaladta az országos értéket, holott a külföldi állampolgárok

aránya ezeken a területeken elmaradt az országostól (6. táblázat). Még további két megyében volt átlag feletti a külföldön születettek népességen belüli aránya: Csongrád és Komárom-Esztergom, az összes többi megyében elmaradt attól.

Ha a külföldi állampolgárok ezer lakosra jutó arányának időbeli változását vizsgáljuk (amire csak a bevándorlási statisztika nyújt lehetőséget), látható, hogy miközben a 2001. évi országos érték 2010-re már közel duplájára (19,8-re) nőtt, ez a növekedés nem volt egyforma az egyes régiók, illetve megyék szintjén (6. táblázat). Budapesten és Pest megyében, ahol egyébként már 2001-ben is a legnagyobb arányban voltak jelen a népességen belül a külföldiek, a növekedés hangsúlyosabb volt, és jelentősebb volt a Nyugat-Dunántúl két megyéjében: Zala és Győr-Moson-Sopron megyékben is. Ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés és Komárom-Esztergom megyékben alig növekedett a külföldiek ezer lakosra jutó aránya az elmúlt évtized alatt. Mindezek ellenére a külföldiek népességen belüli arányának területi különbségeiben mégsem történt igazán nagy átrendeződés. Bár a nyugat- és dél-dunántúli régiók ebből a szempontból megelőzték az észak-alföldi régiót, Közép-Magyarország után továbbra is a Dél-Alföldön vannak jelen legnagyobb arányban a külföldi állampolgárok.

A különböző településtípusokon belül vizsgálva a külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség ezer lakosra jutó arányát (II. ábra), jól látható, hogy a mutató értékei – mindkét esetben – már a megyeszékhelyeken is jóval elmaradnak a fővároshoz képest, majd tovább csökkenve, a községekben a legalacsonyabbak, tehát a külföldiek fogadó népességen belüli aránya itt a legkisebb (alig egyharmada, illetve kétötöde a budapesti értékeknek).

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

II. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség 1000 lakosra jutó aránya településtípus szerint, 2001
Number of foreign citizens or foreign born population living in Hungary per 1000 inhabitants by type of settlement, 2001

A külföldiek területi megoszlása származási ország szerint

A főbb származási országok, illetve földrészek szerint vizsgálva a külföldi népesség regionális megoszlását, meglehetősen nagy különbségek figyelhetők meg (7. táblázat). A közép-magyarországi régió, és ezen belül főként a főváros a távolabbról érkezett bevándorlók számára jelent elsődleges célterületet. Különösen nagy arányban éltek a fővárosban a 2001. évi népszámlálás szerint az ázsiai – főként kínai, vietnámi, izraeli és szíriai – állampolgárok, valamint a más földrészekről érkezett (amerikai, afrikai és ausztráliai) külföldiek is. Ezzel szemben a szomszédos országokból érkezettek, mint korábban utaltunk rá, elsősorban a kibocsátó országukhoz közeli országrészekben telepedtek le: az ukrán állampolgárok az észak-alföldi, a jugoszláv (szerb és montenegrói) állampolgárok a dél-alföldi, a horvát állampolgárok pedig a dél-dunántúli régióban. A szlovák állampolgárok aránya Közép-Magyarország mellett a közép-dunántúli, valamint az észak-magyarországi régiókban is kiemelkedő volt. Ezzel e tendenciától a román állampolgárok területi elhelyezkedése, ők ugyanis legnagyobb arányban nem a keleti megyéket, hanem a jobb munkaerő-piaci kilátásokkal kecsegtető fővárost és környékét preferálták.

Megfigyelhető továbbá, hogy a német, valamint a más nyugat-európai (EU-15, illetve svájci) állampolgárok számára a közép-magyarországi régió elsődlegessége mellett az egyes dunántúli régiók jelentettek még vonzó célterületeket. Jól mutatja e csoportok sajátos, a bevándorlók többségtől eltérő migrációs céljait az is, hogy nagyobb hányaduk telepedett le községekben (például a német és a svájci állampolgárok közel egyharmada, miközben a teljes külföldi állampolgárságú népesség 23%-a), ami idősebb korösszetételükkel is összhangban arra utal, hogy migrációjuk kevésbé volt gazdasági motivációjú, illetve munkavállalási célú.

A származási ország mellett – azonban azzal összefüggésben – a külföldiek anyanyelv szerinti területi megoszlása is érdekes képet mutat. Miközben minden megyében és Budapesten is a magyar anyanyelvűek voltak többségben a külföldi állampolgárok között, a területi különbségek meglehetősen nagyok: míg a fővárosban részesedésük alig haladta meg az 50%-ot, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 80%-ot is túllépte. Megfigyelhető továbbá, hogy a Budapesten élő külföldiek anyanyelvi struktúrája jóval differenciáltabb, több anyanyelvi csoport szinte csak itt fordult elő (pl. afrikai, arab, görög, modern héber, örmény) (Dövényi 2005).

7. A főbb származási országokból (földrészekről) érkezett külföldi állampolgárok megoszlása régiók szerint, kiemelve a fővárost (%), 2001
 Distribution of foreign citizens arriving from main source countries (continents) by region, with emphasis on the capital city (%), 2001

Állampolgárság szerinti származási ország / földrész	Buda-pest	Régiók								N
		Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen	
Európa										
Románia	32,2	48,5	9,6	5,7	5,7	5,4	11,6	13,5	100,0	40 184
Ukrajna	23,2	31,2	6,0	2,6	3,3	9,1	41,5	6,5	100,0	10 536
Szerbia-Montenegro	22,1	26,4	6,2	3,9	8,9	1,1	2,4	51,0	100,0	10 248
Szlovákia	25,9	35,4	22,6	10,2	4,7	19,4	4,1	3,6	100,0	4 493
Horvátország	16,5	18,9	2,7	7,0	58,1	0,3	1,4	11,7	100,0	1 450
Németország	27,1	38,6	12,4	12,3	14,7	6,8	5,9	9,3	100,0	7 802
többi EU-15	50,1	60,6	7,0	13,5	5,8	3,9	3,2	6,0	100,0	7 826
Oroszország	56,7	68,9	6,4	3,1	4,7	4,1	8,0	4,8	100,0	2 846
Lengyelország	40,7	52,8	12,3	6,8	8,2	7,2	5,1	7,6	100,0	2 240
Svájc	30,5	38,8	14,2	20,3	10,9	2,3	5,1	8,4	100,0	930
Törökország	64,1	70,7	5,5	2,7	4,3	2,1	1,8	12,9	100,0	560
Ázsia										
Kína	81,5	83,8	2,6	2,9	2,7	0,9	3,0	4,2	100,0	4 191
Vietnám	91,8	93,5	1,0	0,2	1,3	0,6	1,1	2,4	100,0	1 989
Izrael	77,3	81,8	1,7	1,8	1,7	1,3	5,8	5,8	100,0	759
Mongólia	54,0	66,9	6,1	0,9	11,2	5,3	7,2	2,4	100,0	694
Szíría	71,0	76,0	3,3	1,3	4,6	3,8	2,7	8,3	100,0	603
Afganisztán	30,8	35,2	9,2	0,4	1,7	1,3	44,3	7,9	100,0	522
Amerika										
AEÁ	49,7	65,2	5,4	5,7	5,3	3,7	7,8	6,8	100,0	3 235
Kanada	45,2	59,8	7,5	7,4	4,1	7,1	8,2	5,9	100,0	1 092
Afrika	49,7	55,2	12,7	4,1	4,4	4,4	9,0	10,1	100,0	1 670
Ausztrália	46,0	58,0	6,9	8,7	7,8	3,8	5,2	9,5	100,0	576
Összes külföldi állampolgár	37,4	48,6	8,5	6,1	6,9	5,4	11,2	13,3	100,0	110 598

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

Megjegyzés: Szürkével az átlagosnál (a teljes külföldi népességre jellemzőnél) magasabb értékeket emeltük ki (és ez a további táblázatokra is vonatkozik).

A bevándorlási statisztika idősorai alapján az előzőekben láthattuk, hogy Budapest és Pest megye preferenciája a bevándorlók körében 2001 óta tovább nőtt. A főbb kibocsátó országok állampolgárai esetében a területi elhelyezkedésük kapcsán megfigyelt tendenciák egyes csoportoknál tovább erősödtek, másoknál változtak. 2010-ben a Magyarországon tartózkodó román állampolgároknak már 64%-át regisztrálták Közép-Magyarországon (40%-át a fővárosban), a kínaiaknak 86%-át ugyanebben a régióban (83%-át fővárosban). Az ukrán állampolgárok közép-magyarországi aránya szintén növekedett (52%-ra, amiből 37% Budapestre esett), észak-alföldi jelenlétük viszont mérséklődött (27%-ra). A szerb állampolgároknak több mint a fele (54%) azonban továbbra is a

dél-alföldi régióban található, a fővárosban és környékén nem változott az arányuk. A szlovák állampolgárok esetében viszont megnőtt a nyugat-dunántúli régió preferenciája (10%-ról 26%-ra változott itteni arányuk), és tovább fokozódott a német állampolgárok dunántúli régiókban való koncentrálódása is (a 2001. évi 39%-ról 52%-ra nőtt e három régión belüli együttes arányuk).

A külföldiek főbb demográfiai jellemzőinek területi sajátosságai

A származási ország mellett a külföldi népesség különböző demográfiai jellemzők szerinti területi megoszlása is sajátos képet mutat. Az alábbiakban a nem, a korcsoport, valamint az iskolai végzettség szerinti összetételük területi különbségeit tekintjük át.

A magyarországi népesség körében mutatkozó enyhe nőbőblettel (52,4%) szemben a külföldi állampolgárok körében összességében *kiegyenlített volt a nemek aránya* (49,2% férfi, 50,8% nő), származási országonként azonban jelentős eltérések figyelhetők (M1. táblázat). Néhány ázsiai országból (például Szíriából, Afganisztánból), valamint Törökországból és Afrikából kifejezetten férfi migráció zajlott, az innen származók közt ugyanis 70% feletti volt a férfiak aránya. Szintén férfibőblet figyelhető meg az EU15-ök állampolgárai körében (a németek kivételével), továbbá a horvát, a szerb és montenegrói, a svájci, a kínai, a vietnámi, valamint az amerikai és az ausztrál állampolgárok körében is. Ezzel szemben a mongol, az orosz, a szlovák, a lengyel és az ukrán állampolgárok közt a nők voltak jelentős többségben, a 60%-ot is elérte, illetve meghaladta az arányuk.

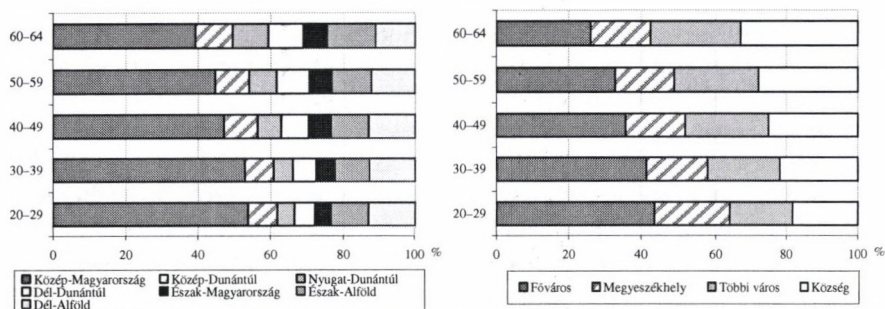
Az egyes régiókon, valamint településtípusokon belül vizsgálva a külföldi állampolgárok nemek szerinti összetételét, enyhe nőbőblet figyelhető meg az észak-magyarországi (56%) és az észak-alföldi régióban (54%), valamint a községekben (54%).

A külföldi állampolgárok *korösszetétele összességében fiatalabb*, mint a magyarországi népességé, ugyanakkor származási ország szerinti különbségek ez esetben is megfigyelhetők (M2. táblázat). 2001-ben 52%-uk tartozott a 15–39 éves korcsoportba (hasonló arányban mindkét nemnél), míg a teljes népességnek mindössze 35%-a. Még jelentősebb (60% körüli) volt e korcsoport aránya a román, a szlovák, a török állampolgárok körében, valamint az ázsiai származásúak többségénél. Bár a 15 év alattiak aránya a külföldiek közt összességében nem érte el a magyarországi népességen belüli arányukat, néhány csoport (EU-15-ök, néhány ázsiai ország, Egyesült Államok és Kanada állampolgárai) esetében meghaladta azt. Ugyanakkor néhány kibocsátó ország (mint például Svájc, Németország, Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália) esetében az idősebb – 55–64 éves, illetve a 65 év feletti – korosztályok voltak a fogadó népességhez képest jóval nagyobb arányban képviselve. A *legmagasabb átlag-*

életkor a svájci, az amerikai, az ausztráliai, továbbá a német, az orosz és a lengyel állampolgárok esetében figyelhető meg, míg a legalacsonyabb az ázsiai országokból érkezetteknel.

Mivel a munkaerő-piaci integráció vizsgálata szempontjából az *aktív korúak*, azaz a 15–64 év közöttiek jelentik a releváns népességet, erre a korcsoportra szűkítjük az elemzést. A külföldi állampolgársággal (is) rendelkező népesség 78%-a – mintegy 86 ezer fő – tartozott a 15–64 év közötti korcsoportba (míg a fogadó népesség 68%-a). A férfiak és nők között nem volt különbség az aktív korúak arányában, viszont származási ország szerint – mint az előzőekben láthatuk – jelentős eltérések figyelhetők meg. Jóval átlag feletti arányban volt képviselve ez a korcsoport a szlovák (87%), a lengyel (85%) és a kínai (84%) állampolgárok körében – akiknél jellemzően munkavállalási célú migráció zajlott –, viszont az Egyesült Államokbeli, a kanadai és az ausztrál állampolgárok mindössze 53–55%-a, a svájciak 58%-a és az EU15-ből származóknak is csak kétharmada volt aktív korú.

Regionális, illetve településtípus szerinti összehasonlításban megfigyelhető, hogy a fiatalok (a 20–29, valamint a 30–39 éves korcsoportok) nagyobb arányban választják Közép-Magyarországot, és ezen belül Budapestet, míg az idősebbek (különösen az 50, illetve a 60 év felettiek) ezzel szemben az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő Észak-Alföldön, valamint a dunántúli régiókban, és a községekben (III. ábra).

III. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú népesség megoszlása régiók, illetve településtípus szerint, korcsoportos bontásban, 2001
Distribution of foreign citizens living in Hungary by region, type of settlement, and age group, 2001

A külföldi állampolgárságú népesség nem csupán fiatalabb, de *iskolai végzettség* tekintetében átlagosan képzettebb is, mint a hazai népesség. A megfelelő korú magyarországi népességgel összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy mind az érettségizettek, mind a felsőfokú végzettségűek jóval nagyobb arányban vannak jelen a külföldiek körében. Míg 2001-ben a 18 éves és idősebb magyarországi népesség

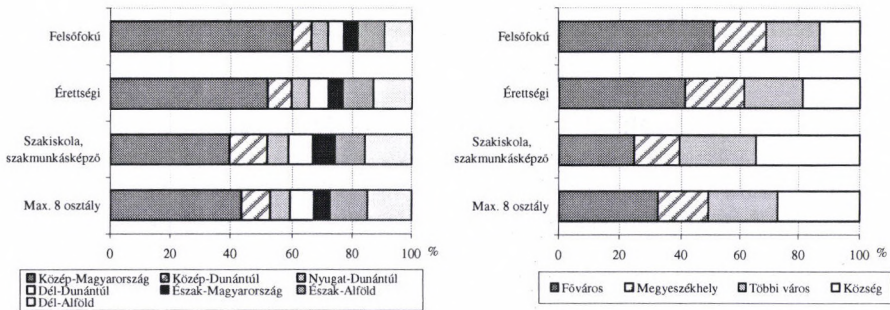
38%-a rendelkezett legalább középiskolai érettségivel, valamint a 25 éves és idősebb népesség 13%-a felsőfokú végzettséggel, a külföldi állampolgárok esetében mindkét arány jóval nagyobb volt: 57%, illetve 25%. Különösen a külföldi férfiak közt volt magas a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (28%).

A különböző származási országok szerint, valamint egyes országok esetében a nemek között is jelentős eltérések figyelhetők meg az iskolai végzettség tekintetében (M3. táblázat). A legalább érettségivel rendelkezők aránya különösen magas volt (70% feletti) az orosz, az izraeli, valamint az amerikai állampolgárok esetében, de a legtöbb csoportnál meghaladta a hazai arányt. Mindössze az afgán állampolgárok, valamint a mongol és a szíriai nők esetében volt kissé alacsonyabb az érettségizettek aránya a 18 év felettiek körében, mint a magyarországi népesség esetében. A felsőfokú végzettségük aránya kiemelkedő volt az orosz, a lengyel és az EU15 állampolgárok körében (kivéve a németeket), továbbá több ázsiai csoport (szíriaiak, vietnámiak, izraeliek), valamint az amerikai és az afrikai állampolgárok körében is. Jóval átlag alatti volt viszont – bár így is meghaladta a magyarországi népességét – a román és a török állampolgárok körében.⁷

A legtöbb kibocsátó ország esetében a férfiak nagyobb arányban rendelkeztek felsőfokú végzettséggel, mint a nők. Főként az afgán nők maradtak el e tekintetben a férfiak mögött (és egyedüli csoportként a magyarországi nőkhöz képest is), de ugyanakkor a svájci, a szíriai, a vietnámi, az amerikai és az ausztrál nők közt is kisebb volt a diplomások aránya, mint a férfiak közt. Ugyanakkor bizonyos csoportoknál éppen fordítva, a nők körében volt nagyobb a felsőfokú végzettségük aránya. Különösen szembeötlő ez utóbbi különbség a lengyel állampolgároknál, de a szerb és montenegrói, az izraeli és a török nők is „megelőzték” kissé a férfiakat ebből a szempontból.

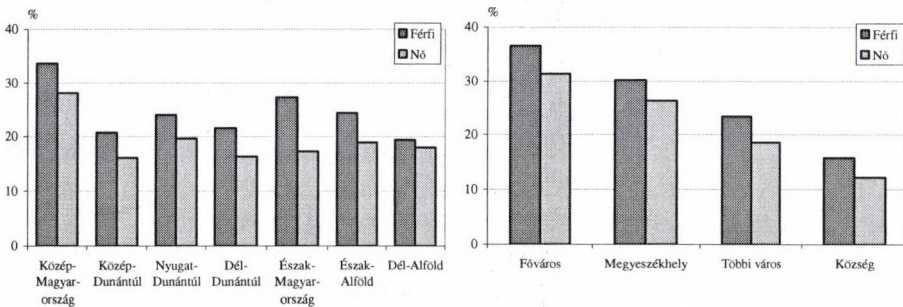
Régiók, illetve településtípus szerint vizsgálva a külföldi állampolgárok iskolai végzettségét megfigyelhető, hogy a magasabb iskolai végzettségűek – különösen az egyetemi, vagy főiskolai diplomával rendelkezők, de az érettségizettek is – nagyobb arányban választják Közép-Magyarországot, és ezen belül Budapestet. Ezzel szemben az alacsony iskolai végzettségűek (legfeljebb nyolc osztályt végeztek) az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő az alföldi régiókban és a községekben, a szakmunkás végzettségűek pedig a közép-dunántúli, az észak-magyarországi és az észak-alföldi régiókban, valamint ugyancsak a községekben (IV. ábra).

⁷ Bár a bevándorló román állampolgárok közt viszonylag magas a felsőfokú végzettségük aránya (a Bevándorlók 2002 c. vizsgálat szerint 27% volt), ők azok, akik meglehetősen nagy arányban szerzik meg a magyar állampolgárságot, ami viszont iskolai végzettség szempontjából pozitív szelekciót jelent, így a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban kerülnek ki a „külföldi állampolgár” státusból.

IV. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú népesség megoszlása régiók, illetve településtípus szerint, iskolai végzettség szerinti bontásban, 2001
Distribution of foreign citizens living in Hungary by region, type of settlement, and by educational attainment, 2001

Jól látható, hogy a felsőfokú végzettségűek aránya a nők körében valamennyi régióban és településtípuson belül elmarad a férfiakhoz képest (V. ábra). Ugyanakkor mindkét nem esetében kiugróan magas diplomások aránya a közép-magyarországi régióban (34%, illetve 28%), és különösen a fővárosban (37%, illetve 31%) az országoshoz képest (28, illetve 23%). A kisebb városokban, valamint a községekben jóval kisebb arányban vannak jelen a diplomások külföldiek.

V. A felsőfokú végzettségűek aránya a 25 éves és idősebb külföldi állampolgárok körében régiók, illetve településtípus szerint, 2001
Proportion of persons with tertiary education among the 25-year-old and older foreign citizens by region and type of settlement, 2001

A külföldiek munkaerő-piaci helyzete – meghatározó tényezők, vizsgált mutatók

A bevándorlók, külföldi állampolgárok fogadó országbeli munkaerő-piaci helyzete – akár egyéni, akár csoportszinten vizsgáljuk – a strukturális integrációjuk egyik mutatója. A sikeres munkaerő-piaci integráció, bár nem feltétlenül jelent egyben társadalmi vagy kulturális integrációt is, a legfontosabb lépés ahhoz, hogy a bevándorlók a fogadó társadalom teljes jogú tagjává váljanak, és a fogadó népesség részéről is elfogadásban legyen részük. A munkaerő-piacról való kiszorulás viszont nem csak szegénységet, rossz lakáskörülményeket eredményezhet, hanem társadalmi kizárást is. A bevándorlók munkaerő-piaci integrációja a fogadó ország szempontjából is fontos, hiszen egyfelől az európai országok többségében a népesség elöregedése miatt szükség van a munkaerő pótlására, másfelől sikeres integráció esetén a bevándorlók nem terhelik az adott ország szociális ellátórendszerét. Ennek ellenére a bevándorlók gyakran nehézségekkel – olykor korlátozásokkal, valamint diszkriminációval – szembesülnek ezen a területen, még akkor is, ha már évek óta a befogadó országban élnek.

A különböző országokra fókuszáló korábbi vizsgálatok arra mutattak rá (Werner 1997; Duvander 2001; Liebig 2007) – és ezt a közelmúltban megjelent európai áttekintés is megerősítette (Münz 2008) –, hogy a legtöbb európai országban a bevándorlók munkaerő-piaci mutatói rosszabbak, mint a fogadó (helyi születésű) népességé. Alacsonyabb foglalkoztatottság, magasabb munkanélküliségi ráta jellemző rájuk, és a foglalkoztatott bevándorlók is gyakran alacsony képzettséget igénylő, rosszul fizetett foglalkozásokba tömörülnek, amely nincs összhangban a saját végzettségükkel. Ez utóbbi szelekció – az alulfizettség és alulfoglalkoztatottság – főleg a szegényebb országokból érkező bevándorlókra jellemző. A munkaerő-piaci hátrányok ugyanakkor az ún. második generációnál, azaz a bevándorlóknak már a fogadó országban született gyerekeinél is kimutathatók (Liebig 2007).

A bevándorlók munkaerő-piaci integrációjának sikeressége több tényezőtől is függ. Egyrészt az *intézményi feltételek*, az adott fogadó országra, adott időben jellemző migrációs rendszer és szabályozás (ideértve a külföldi állampolgárok munkavállalásának feltételeit is), valamint a *makro-gazdasági kontextus*, a fogadó ország gazdasági helyzete, munkaerő-piaci és társadalmi körülményei is meghatározzák a bevándorlók számára elérhető integrációs lehetőségeket. Ugyanakkor a *migráció körülményei* is rányomják bélyegüket az integrációs folyamatra: a gazdasági migránsként (munkavállalási céllal), a családgyesítés révén vagy a menekültként érkezők számára eltérő munkaerő-piaci életút bontakozhat ki. Másrészt a *bevándorlók jellemzői* is fontos szerepet játszanak beilleszkedésük sikerességében. A külföldi állampolgárságú (vagy születésű) népesség, és ezen belül a különböző kibocsátó országokból érkezettek összetétele – nem, életkor, iskolai végzettség, szakképzettség tekintetében – meghatározó a

munkaerő-piaci helyzetük szempontjából. Az iskolai végzettség/szakképzettség olykor nehezen konvertálható (részben a végzettséget igazoló papírok elfogadtatásának nehézségei, részben az egyes országok eltérő képzési rendszere és munkaerő-piaci követelményei miatt), ugyanakkor fontos mellette az ún. *nyelvi kompetencia*, azaz a fogadó ország nyelvének ismerete, valamint a bevándorlóknak a fogadó népességtől való *etnikai, kulturális távolsága* is. A nyelvi hiányosságok megfelelő végzettség esetén is megnehezíthetik az elhelyezkedést, valamint az etnikai, kulturális távolság meglétével együtt növelhetik az etnikai diszkrimináció esélyét is. Fontos differenciáló tényező a bevándorlók munkaerő-piaci helyzetében a *nemi hovatartozás* is. A bevándorló nők fogadó országbeli munkaerő-piaci integrációja az európai országok többségében általában elmarad a férfi bevándorlókhoz képest. Gyakrabban kerülnek alacsony státusú, rosszul fizetett és bizonytalan pozíciókba, illetve dolgoznak olyan nem szabályozott területeken (pl. háztartási alkalmazottként, beteggondozóként), ahol nagyobb az esély a kizsákmányolásukra. Bizonyos csoportok esetében a migráns nőknek a migráns férfiakhoz viszonyított rosszabb munkaerő-piaci helyzete a kedvezőtlenebb strukturális jellemzőikből (idősebb korösszetétel, alacsonyabb iskolai végzettség) is adódhat, azonban gyakran egyéb okok is állnak a háttérben, mint például *gender-specifikus hátrányok* (Dumont – Liebig 2005), illetve *nemi diszkrimináció*. Ezek az etnikai diszkriminációhoz adódva azt eredményezik, hogy a bevándorló nőknek gyakran kettős megkülönböztetésben van részük: egyfelől bevándorlóként hátrányban vannak a fogadó országbeli nőkhöz képest, másfelől nőként hátrányban vannak az azonos országból érkezett és azonos jellemzőkkel rendelkező férfiakkalhoz képest is (Kraal – Roosblad 2008).

Végül, ám nem utolsó sorban a bevándorlók munkaerő-piaci helyzetét azok a *kontextuális tényezők* is meghatározzák, amelyek a fogadó országon belüli területi elhelyezkedésükből, és a területileg (regionálisan) eltérő gazdasági helyzetből fakadnak. Magyarország esetében bizonyos makrogazdasági, illetve munkaerő-piaci mutatók – mint például az egy főre jutó GDP, a foglalkoztatottság, a munkanélküliség – meglehetősen nagy eltérései figyelhetők meg a régiók közötti összehasonlításban, valamint a munkaerő-piaci lehetőségeket tekintve is mind a regionális, mind a településtípus szerinti különbségek jelentősek.

Az alábbiakban a Magyarországon élő külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetét vizsgáljuk, különös tekintettel azokra az eltérésekre, amelyek az egyes csoportok eltérő összetételéből, valamint sajátos területi elhelyezkedéséből adódnak. A munkaerő-piaci helyzetük bemutatásához a 2001. évi népszámlálási adatok alapján a *gazdasági aktivitásukat*, illetve annak különböző indikátorait – *foglalkoztatási ráta*, *aktivitási arány*, *munkanélküliségi ráta*⁸ – tekintjük

⁸ *Foglalkoztatási ráta*: a foglalkoztatottak aránya a teljes népességen belül. *Aktivitási arány*: a gazdaságilag aktívak (azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes) aránya a teljes népességen belül. *Munkanélküliségi ráta*: a munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népességen belül.

át. Ezeket együtt figyelembe véve rajzolódik ki a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzete, ugyanis bizonyos csoportokban a foglalkoztatottság viszonylag magas szintje ellenére is magas lehet a munkanélküliségi ráta, amennyiben a gazdaságilag aktívak aránya is magas. Mivel a bevándorlók többnyire nem regisztrált munkanélküliek, előfordulhat, hogy nem is tekintik magukat munkanélkülinek, hanem eltartottnak, még akkor is, ha egyébként tervezik a munkavállalást. Másfelől az eltartotti státus gyakran a *passzív munkanélkülieket* is magában rejt, akiknek nem sikerült munkát találni és (átmenetileg legalábbis) feladták a keresést. Ez főként a családtagként érkező bevándorló nőkre lehet jellemző.

A felsorolt indikátorokat egyrészt a fogadó társadalommal való összehasonlításban, másrészt a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci szempontból releváns jellemzőit (nem, korcsoport, iskolai végzettség), valamint származási országát figyelembe véve vizsgáljuk, feltárva ugyanakkor a régiók, valamint a településtípusok szerint mutatkozó eltéréseket is.

Végül többváltozós elemzéssel a foglalkoztatottság esélyét meghatározó tényezőket is megvizsgáljuk, rávilágítva azokra a regionális és településtípus szerinti különbségekre, amelyek a külföldi népesség összetételének hatását kiszűrve is fennállnak. A többváltozós elemzésben a *nem, korcsoport, iskolai végzettség és származási ország*, valamint a magyarországi lakóhely jellemzői: *régió és településtípus* mellett a következő változókat is figyelembe vesszük: *nemzetiség* (magyar nemzetiségű-e vagy sem), *kettős állampolgárság* (a külföldi állampolgárság mellett rendelkezik-e magyar állampolgársággal is), *az érkezés óta eltelt idő*. Ezekről a változókról ugyanis feltételezhető, hogy hatással vannak a külföldiek munkaerő-piaci helyzetére: a magyar nemzetiség, valamint a magyar állampolgárság növeli a foglalkoztatottság esélyét, akárcsak a – nyelvismeret, helyismeret, kapcsolatháló bővülését eredményező – fogadó országban eltöltött idő. Ez utóbbi csupán a vizsgált népesség egy részénél ismert – azoknál, akiknek a kérdezés előtti utolsó lakóhelye külföldön volt –, ezért figyelembevétele az elemszám csökkenésével jár.

Gazdasági aktivitás

A munkaerő-piaci helyzet vizsgálata során – mint korábban említettük – az aktív korú, azaz a 15–64 év közötti korcsoportra szűkítjük az elemzést. E korcsoporton belül a gazdasági aktivitás szerinti megoszlásokból látható, hogy 2001-ben a külföldiek körében a foglalkoztatottak aránya kissé magasabb, a munkanélküliek aránya pedig kissé alacsonyabb volt, mint a teljes népességben, minek következtében ugyanakkora aktivitási arány, viszont alacsonyabb munkanélküliségi ráta volt jellemző rájuk (8. táblázat). Ugyanakkor az inaktív keresők aránya sokkal kisebb, az eltartottaké pedig nagyobb volt, mint a fogadó népességben belül.

Ellentétben tehát az európai országok többségével, Magyarországon a külföldi népesség foglalkoztatottsága nem maradt el a hazai átlagtól, sőt valamelyest magasabb volt annál. A népszámlálási adatokból kirajzolódó képet némiképp árnyalják a más adatforrásokból, így a munkavállalási engedélyek alapján, a KSH munkaerő-felméréséből, valamint a különböző adminisztratív adatforrásokból (OEP, illetve APEH adatbázisa) nyerhető információk a külföldiek munkaerő-piaci jelenlétéről, illetve gazdasági aktivitásáról (lásd ezekről: Hárs 2010a).

8. A 15–64 éves külföldi állampolgárságú népesség és a 15–64 éves teljes népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%), 2001
Distribution of 15–64-year-old foreign citizens and of 15–64-year-old total population by economic activity (%), 2001

Gazdasági aktivitás	Külföldi állampolgárságú népesség	Teljes népesség
Foglalkoztatott	53,9	52,7
Munkanélküli	4,7	6,0
Inaktív kereső	16,1	26,2
Eltartott	25,3	15,1
Összesen	100,0	100,0
Aktivitási arány	58,6	58,7
Munkanélküliségi ráta	8,0	10,2

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

A népszámlálási adatok alapján a külföldiek általánosan kedvezőnek mondható munkaerő-piaci pozíciója mellett, a különböző demográfiai jellemzők – nem, korcsoport, iskolai végzettség – szerint azonban eltérések figyelhetők meg a gazdasági aktivitás különböző mutatóiban (9. táblázat).

Nemek szerint vizsgálva az aktív korú külföldiek gazdasági aktivitását látható, hogy csak a férfiak esetében volt magasabb a foglalkoztatottság, valamint az aktivitási arány, és kisebb a munkanélküliségi ráta, a nők esetében sem a foglalkoztatottság, sem az aktivitási arány nem érte el a fogadó népességben belüli megfelelő arányokat (bár nem sokkal maradt el azoktól), a munkanélküliségi ráta viszont kissé magasabb volt. Érdekes módon, míg a teljes népességben a férfiak munkanélküliségi rátája volt magasabb 2001-ben, a külföldi állampolgárok közt a nőké. Ugyanakkor a nők körében mind az inaktív keresők, mind az eltartottak aránya jóval magasabb volt, mint a férfiak körében.

9. A 15–64 éves külföldi állampolgárok gazdasági aktivitása a különböző demográfiai jellemzők szerint (%), 2001
Economic activity of 15–64-year-old foreign citizens by various demographic characteristics (%), 2001

Demográfiai jellemzők	Gazdasági aktivitás				Összesen	Aktivitási arány	Munkanélküliségi ráta
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott			
<i>Nem</i>							
férfi	62,0	4,6	11,7	21,7	100,0	66,6	6,9
nő	46,2	4,8	20,4	28,6	100,0	51,0	9,4
<i>Korcsoport</i>							
15–19	7,1	2,3	1,6	89,0	100,0	9,4	24,0
20–24	38,2	5,2	8,7	47,9	100,0	43,4	12,1
25–29	61,2	5,0	13,8	20,1	100,0	66,2	7,5
30–39	70,8	5,3	11,1	12,7	100,0	76,1	7,0
40–49	72,2	5,7	10,9	11,1	100,0	78,0	7,4
50–54	61,6	4,9	21,8	11,7	100,0	66,5	7,4
55–59	34,7	2,6	53,0	9,8	100,0	37,3	6,9
60–64	11,1	0,6	83,0	5,3	100,0	11,7	5,3
<i>Iskolai végzettség</i>							
max. alapkú szakiskola, szakmunkás-képző	37,6	4,7	19,8	37,9	100,0	42,3	11,1
érettségi	67,5	7,3	13,5	11,7	100,0	74,9	9,8
felsőfokú	51,3	4,7	15,6	28,4	100,0	56,0	8,5
<i>Együtt</i>	73,6	2,9	13,5	10,1	100,0	76,5	3,7
Teljes magyarországi népesség	53,9	4,7	16,1	25,2	100,0	58,6	8,0
	52,7	6,0	26,2	15,1	100,0	58,7	10,2

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

Ami a korcsoportok szerinti bontást illeti, a foglalkoztatási ráta, valamint az aktivitási arány a 30–49 évesek körében volt a legmagasabb, de átlag feletti volt a 25–29, valamint az 50–54 éves korcsoportokban is (9. táblázat). Ezzel szemben a munkanélküliség a 25 év alattiakat érintette leginkább, és különösen magas volt a munkanélküliségi ráta a 15–19 évesek körében. Ezek a tendenciák mindkét nemre érvényesek, ha viszont összehasonlítjuk a férfiak és a nők mutatóit az egyes korcsoportokban, megfigyelhető, hogy a munkanélküliség – bár általában a nőket érintette inkább – a 25 év alatti férfiaknál valamivel magasabb volt, mint a nőknél, ugyanakkor a nők foglalkoztatottsága az 50 éves – és még inkább az 55 éves – életkor felett sokkal inkább csökkent, mint a férfiaké, míg munkanélküliségi rátájuk az 50–54 éves korcsoportban nőtt.

Az, hogy az idősebb korcsoportokra átlag alatti munkanélküliségi ráta volt jellemző, miközben foglalkoztatási rátájuk is nagyon alacsony volt, az inaktív keresők magas arányának köszönhető. Már az 55–59 éveseknek is több mint a fele

tartozott ebbe a kategóriába, a 60–64 éveseknek pedig már több mint négyötöde (és még magasabbak ezek az arányok a megfelelő női korcsoportokban: 65%, illetve 87%).

A külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetét a fogadó országban az iskolai végzettségük is meghatározza, ezért a különböző végzettségi szinteken eltérőek a gazdasági aktivitás mutatói (9. táblázat). A legnagyobb arányban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, majd a szakiskolát, illetve szakmunkásképzőt végzetek voltak foglalkoztatottak 2001-ben a külföldi népességen belül, a legkisebb foglalkoztatási ráta pedig – mint várható volt – a nyolc általánost vagy kevesebbet végzetek körében figyelhető meg. Hasonlóképpen alakult az aktivitási arány is az egyes végzettségi szinteken, a munkanélküliségi ráta pedig az iskolai végzettség növekedésével jelentős csökkenést mutat. Ezek a tendenciák mind a férfiak, mind a nők körében érvényesek. A legnagyobb különbség a foglalkoztatási ráta, illetve az aktivitási arány tekintetében a nemek közt – a férfiak javára – a szakmunkás és felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében figyelhető meg. A munkanélküliségi ráta bár mindkét nem esetében csökkent az iskolai végzettség növekedésével, azonban valamennyi végzettségi szinten magasabb volt az értéke a nőknél, mint a férfiaknál. Ez szintén a nők munkaerő-piaci elhelyezkedésének nehézségeit jelzi, hiszen nem csupán az alacsony iskolai végzettségűek, hanem a szakmával vagy főiskolai, egyetemi végzettséggel rendelkező nők is nagyobb mértékben szorultak ki a munkaerő-piacról, mint a férfiak.

A külföldi állampolgárok gazdasági aktivitása tekintetében származási ország szerint is jelentős eltérések mutatkoznak. Míg a teljes 15–64 év közötti külföldi népesség körében 54%-os volt a foglalkoztatási ráta, az egyes országok esetében ez 14% (Afganisztán) és 67% (Kína) között változott (M4. táblázat). Nemcsak a foglalkoztatottság, hanem az aktivitási arány is hasonlóan széles határok közt mozgott, ami arra utal, hogy a különböző országokból származó külföldi népesség körében a munkaerő-piacra való belépés hajlandósága is nagyon eltérő volt. Míg a kínaiak 77%-a, a vietnámi és mongol állampolgárok 73%-a volt jelen a munkaerő-piacon, továbbá a lengyel, a román, a szíriai és a török állampolgárok is több mint 60%-a, addig az izraelieknek 37%-a, a svájciaknak 29%-a és az afgánoknak mindössze 17%-a. Az afgánok szélsőségesen alacsony aktivitási aránya – amely mindkét nemre jellemző volt – nyilvánvalóan is összefügg, hogy menekültként érkezve Magyarországra jóval behatároltabb voltak a munkaerő-piacra való belépési lehetőségeik.

Más csoportok (svájciak, szíriaiak, törökök, izraeliek és afrikaiak) esetében azonban az alacsony foglalkoztatási ráta, illetve aktivitási arány csak – vagy elsősorban – a nőkre volt jellemző, sőt némely csoportnál (mint a szíriai és a török állampolgárok) a férfiakat kifejezetten magas foglalkoztatottság jellemezte. Ezeknek a nemek közötti különbségeknek feltehetően kulturális gyökerei vannak: a tradicionális női szerepek és a hagyományok a muszlim országokból érkezettek körében eleve arra „ítélik” a nőket, hogy a munkaerő-piacon kívül

rekedjenek és eltartotként éljenek. A férfiak és a nők gazdasági aktivitásának a származási ország szerint mutatkozó eltéréseiben azonban a kulturális különbségek mellett más tényezők is szerepet játszhatnak: egyfelől a különböző csoportok vélhetően eltérő migrációs motivációi és migrációs körülményei, másfelől a különböző országokból érkezettek eltérő demográfiai összetétele, valamint nemzetiség és kettős állampolgárság szerinti megoszlása.

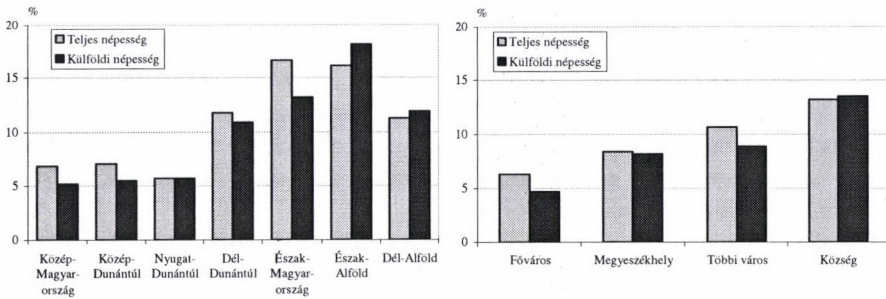
A külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetének területi sajátosságait jól tükrözik mind a régiók közötti, mind a településtípus szerinti eltérések (10. táblázat). A foglalkoztatási ráta 2001-ben a közép-magyarországi régióban, illetve a fővárosban volt a legnagyobb, valamint kissé átlag feletti volt a közép- és nyugat-dunántúli régiókban is. Hasonlóképpen alakult az aktivitási arány is. A munkanélküliek aránya és a munkanélküliségi ráta viszont az észak-alföldi, valamint az észak-magyarországi régiókban, illetve a községekben volt a legnagyobb, és szintén magas volt a dél-alföldi, valamint a dél-dunántúli régiókban. Ugyanakkor a nyugat- és dél-dunántúli, valamint az észak-magyarországi és észak-alföldi régiókban, továbbá a községekben magas volt az inaktív keresők aránya is külföldi állampolgárok körében, összefüggésben az idősebb korosztályok – köztük feltehetően a nyugdíjasok – itteni magasabb arányával. Az eltartottak aránya pedig az észak- és dél-alföldi régióban volt a legnagyobb, ahol a 15–19 éves korosztály aránya is jóval átlag feletti volt.

10. A 15–64 éves külföldi állampolgárok gazdasági aktivitása régiók és településtípus szerint (%), 2001
Economic activity of 15–64-year-old foreign citizens by region and type of settlement (%), 2001

Területi jellemzők	Gazdasági aktivitás				Összesen	Aktivitási arány	Munkanélküliségi ráta
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott			
<i>Régió</i>							
Közép-Magyarország	60,4	3,3	12,8	23,5	100,0	63,7	5,2
Közép-Dunántúl	56,6	3,3	17,1	22,9	100,0	60,0	5,5
Nyugat-Dunántúl	56,4	3,4	20,5	19,6	100,0	59,9	5,7
Dél-Dunántúl	47,9	5,9	22,5	23,7	100,0	53,8	10,9
Észak-Magyarország	47,9	7,3	21,4	23,4	100,0	55,2	13,2
Észak-Alföld	37,8	8,3	20,7	33,2	100,0	46,1	18,1
Dél-Alföld	46,3	6,3	17,0	30,5	100,0	52,6	11,9
<i>Településtípus</i>							
Főváros	60,8	3,0	11,6	24,6	100,0	63,8	4,7
Megyeszékhely	48,0	4,3	14,1	33,5	100,0	52,3	8,2
Többi város	52,5	5,1	17,5	24,9	100,0	57,6	8,9
Község	48,2	7,5	24,4	19,9	100,0	55,7	13,5
Együtt	53,9	4,7	16,1	25,2	100,0	58,6	8,0

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

A külföldi állampolgárok foglalkoztatottságának, valamint munkanélküliségi rátájának területi különbségeit érdemes összevetni a teljes népesség körében mért hasonló mutatókkal (VI. ábra). Megfigyelhető, hogy miközben a külföldi állampolgárok körében összességében a munkanélküliség alacsonyabb és a foglalkoztatottság magasabb volt, mint a magyarországi népesség körében, némely régió, illetve településtípus esetében ez az összefüggés megfordult. A legjobb munkaerő-piaci helyzetük a fővárosban, valamint a közép- és nyugat-dunántúli régiókban élő külföldieknek volt, ahol a teljes népesség munkaerő-piaci mutatói is a legjobbak voltak. Viszont az átlagosnál magasabb munkanélküliségi rátával rendelkező területeken – a községekben és az alföldi régiókban – a külföldiek munkanélküliségi rátája elkerülte a fogadó népességét. Ugyanakkor ez az összefüggés az észak-magyarországi régióban – ahol szintén rosszabb a fogadó népesség munkaerő-piaci mutatói – nem állt fenn.

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

VI. A munkanélküliségi ráta a 15–64 éves külföldi állampolgárok és a 15–64 éves teljes népesség körében régiók, illetve településtípus szerint, 2001
Unemployment rate among the 15–64-year-old foreign citizens and in the 15–64-year-old total population by region and type of settlement, 2001

Arra a kérdésre, hogy a külföldi állampolgárok foglalkoztatottságának területi különbségeit mennyire határozzák meg a különböző jellemzők szerinti megoszlásuk előzőekben bemutatott területi sajátosságai és mennyiben azok a kontextuális tényezők, amelyek a különböző régiók, illetve településtípusok eltérő gazdasági helyzetéből, munkaerő-piaci körülményeiből adódnak, többváltozós elemzéssel próbálunk választ adni.

A foglalkoztatottság esélyét meghatározó tényezők

A foglalkoztatottság esélyének vizsgálatára a *többszörös logisztikus regresszió* módszerét alkalmaztuk. A függő változó 1-es értéket kapott, amennyiben a megkérdezett foglalkoztatott volt, és 0-t amennyiben munkanélküli vagy eltartott. A függő változó ily módon való meghatározásával a már említett passzív munkanélküliséget is szeretnénk volna megragadni, amelyet a bevándorlók esetében, mint láthattuk, gyakran az eltartott státus rejt magában. Az elemzést a 25 éves és idősebb aktív korú külföldiekre szűkítettük, akiknél az eltartott státus már kevésbé tartott tanulókat. A magyarázó változók hatását a hozzájuk tartozó esélyhányadosok és szignifikancia-szintek alapján értelmezzük (11. táblázat).

Az eredmények alapján látható, hogy a férfiak és a nők eltérő korcsoportos és iskolai végzettség szerinti megoszlását figyelembe véve is a nőknek fele akkora esélyük volt a foglalkoztatottságra, mint a férfiaknak (*1. modell*). Ugyanakkor a 25–29 éves korcsoporthoz képest a 30 és 54 év közötti korcsoportokban a foglalkoztatottság esélye nőtt, a 60 év felettiéknél viszont csökkent. Mint az eddigiekben is láthattuk, jelentős az *iskolai végzettség* szerepe, különösen a diplomás külföldieknek jobbak az elhelyezkedési esélyeik. Az alapfokú végzettségükhöz képest a szakmunkások, illetve az érettségizettek is közel kétszeres eséllyel voltak foglalkoztatottak, a felsőfokú végzettség viszont háromszorosára növelte ezt az esélyt.

A *magyar nemzetiség*, illetve a *magyar állampolgárság* meglétét is figyelembe véve (*2. modell*) látható, hogy mindkét tényező hatása szignifikáns, de kevésbé jelentős, mint az életkor, illetve az iskolai végzettség. A magyar nemzetiség mintegy 50%-kal, a magyar állampolgárság pedig mindössze 20%-kal növelte a foglalkoztatottság esélyét a vizsgált csoportban. Bár általában a fogadó ország állampolgárságát megszerző bevándorlóknak több mutató tekintetében is jobb a munkaerő-piaci helyzete: magasabb foglalkoztatási ráta, jobb foglalkozási pozíciók és magasabb bérek jellemzik őket (OECD, 2010), ez a hatás a vizsgált csoport foglalkoztatottsága tekintetében eléggé szerénynek mondható. Nyilván a magyar állampolgárság megszerzése gyakoribb a magyar nemzetiségük körében, tehát e két tényező együttes figyelembevétele egymás hatását gyengíti. Ha azonban csak az állampolgárság hatását vizsgáljuk (a nem, a korcsoport és az iskolai végzettség mellett), az akkor is csak mindössze 30%-kal növelte a foglalkoztatottság esélyét.⁹

⁹ Figyelembe kell venni viszont, hogy azok a bevándorlók, akik már megszerezték a magyar állampolgárságot, és nem szerepeltek kettős állampolgárként, nem kerültek be az elemzett sokaságba. Továbbá az állampolgárság megszerzésének nagyobb a valószínűsége a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében, tehát feltehetően az iskolai végzettséget is figyelembe véve az állampolgárság hatása kevésbé érvényesült.

11. A 25–64 éves külföldi állampolgárok foglalkoztatottságának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (Exp (B))
Odds ratios of logistic regression models analyzing the employment chances of the 25–64-year-old foreign citizens' (Exp (B))

Magyarázó változók és kategóriák	A foglalkoztatottság esélye					
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell
<i>Nem</i> (ref.: férfi)						
Nő	0,429***	0,395***	0,399***	0,397***	0,390***	0,397***
<i>Korcsoport</i> (ref.: 25–29 évesek)						
30–39 évesek	1,551***	1,554***	1,602***	1,618***	1,617***	1,661***
40–49 évesek	1,828***	1,853***	1,959***	1,969***	2,047***	1,896***
50–54 évesek	1,557***	1,559***	1,630***	1,634***	1,752***	1,530***
55–59 évesek	1,078	1,009	1,050	1,040	1,114	0,861
60–64 évesek	0,751**	0,729**	0,765**	0,757**	0,829	0,718**
<i>Iskolai végzettség</i> (ref.: max. 8 általános)						
Szakiskola, szakmunkásképző	1,809***	1,546***	1,587***	1,562***	1,613***	1,594***
Érettségi	1,705***	1,545***	1,475***	1,471***	1,595***	1,367***
Egyetem, főiskola	2,977***	2,834***	2,592***	2,626***	3,086***	2,464***
<i>Nemzetiség</i> (ref.: nem magyar)						
Magyar		1,463***	1,562***	1,619***	1,489***	1,738***
<i>Állampolgárság</i> (ref.: csak külföldi)						
Kettős (magyar is)		1,219***	1,208***	1,158***	1,232***	1,031
<i>Településtípus</i> (ref.: község)						
Város			1,375***	1,462***	1,480***	1,432***
Budapest			1,704***	1,290***	1,268***	1,194**
<i>Régió</i> (ref.: Közép-Magyarország)						
Közép-Dunántúl				1,055	1,068	1,059
Nyugat-Dunántúl				1,053	1,067	1,021
Dél-Dunántúl				0,695***	0,767***	0,625***
Észak-Magyarország				0,741***	0,750***	0,727***
Észak-Alföld				0,428***	0,435***	0,414***
Dél-Alföld				0,607***	0,659***	0,550***
<i>Származási ország (földrész)</i> (ref.: Románia)						
Ukrajna					0,808***	
Szerbia és Montenegro					0,690***	
Szlovákia					0,935	
EU15					0,838***	
Oroszország					0,483***	
Törökország					0,787	
Kína					1,864***	
Vietnam					2,413***	
Izrael					0,234***	
Szírnia					0,605**	
Egyéb					0,583***	
<i>Mióta él Magyarországon?</i> (ref.: legfeljebb 2 éve)						
3–5 éve						1,252***
6–10 éve						1,457***
11–20 éve						1,708***
Több mint 20 éve						1,788***
<i>Nagelkerke-féle R²</i>	0,097	0,104	0,113	0,127	0,144	0,140
N	53 062	43 803	43 803	43 803	43 803	22 312

Szignifikancia-szintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,05.

A nem magyar nemzetiségű külföldiek esetében a *magyar nyelv ismerete* is szerepelt a népszámlálási adatokban. Ez a változó azonban meglepő módon nem hatott a foglalkoztatottság esélyére, holott a fogadó ország nyelvének ismerete elvileg csökkenti a munkavállalás korlátait, és növeli a munkavállalási lehetőségeket. A hatás elmaradásának az lehet az oka, hogy a nyelvismeret – miután önbeválláson alapult – nem mindig jelentett olyan szintű nyelvtudást, ami a munkaerő-piaci elhelyezkedés szempontjából ne jelentene hátrányt, illetve nem adna okot diszkriminációra a munkaadók részéről.

A következő modellekben az eddigi változók mellé építettük be a vizsgáltunk szempontjából kulcsfontosságú változókat: a magyarországi lakóhely településtípusát és a régiót. A *településtípust* figyelembe véve (3. modell) látható, hogy a városokban, és különösen a fővárosban élők foglalkoztatottsági esélye nagyobb volt, mint a községekben élőké. A *régiókat* is bevonva az elemzésbe (4. modell) a közép-magyarországi régió általánosan előnyös helyzete valamelyest csökkentette a budapestiek előnyét, azonban teljesen nem tűnt el. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy Közép-Magyarországhoz képest csak a közép- és nyugat-dunántúli régiókban élő külföldiek foglalkoztatottsági esélye nem volt rosszabb, a többi régióban – és különösen Észak-Alföldön¹⁰ – ez az esély az egyéni jellemzők, köztük az iskolai végzettség kontrollálása ellenére is kisebb.

A *származási ország* szerinti különbségek a többváltozós elemzésben is megmutatkoznak (5. modell).¹¹ A román állampolgárokhoz képest csak a kínai és a vietnámi állampolgárok foglalkoztatottsági esélye volt szignifikánsan nagyobb (az egyes csoportok összetételbeli különbségeit is figyelembe véve). Ugyanakkor némely csoport – mint az orosz, a szíriai és az izraeli állampolgárok – esetében különösen alacsony volt a foglalkoztatottság esélye, kevesebb mint fele, illetve az utóbbiaknál negyede a román állampolgárokénak. A foglalkoztatottság esélyét tekintve tehát még jobban kirajzolódnak az egyes országok közötti különbségek, mint a foglalkoztatottsági ráta alapján. Ugyanis bizonyos csoportoknak az iskolai végzettség szempontjából jóval előnyösebb összetételük ellenére volt átlagos vagy átlag alatti a foglalkoztatottságuk.

A Magyarországra *érkezés idejének* figyelembevétele a minta elemszámának csökkenésével járt (a korábban már említett ok miatt), ezért a származási ország sok-kategóriás változóját ebből a modellből kihagytuk (6. modell). Jól látható, hogy a fogadó országban töltött idő növekedésével a foglalkoztatottság esélye is folyamatosan növekszik, a modellbe bevont egyéb tényezők kontrollá-

¹⁰ Itt fontos megjegyezni, hogy ez a régió (Észak-Alföld), mind a foglalkoztatási arányt, mind a munkanélküliségi rátát tekintve a leghátrányosabb régiók közt volt, és az egy főre jutó GDP az országos átlag 64%-át érte el 2000-ben.

¹¹ A származási ország változójában csak a főbb, illetve a függő változó szempontjából sajátos országokat különítettük el, ezért az „egyéb” kategória nagyon vegyes tartalmú, önmagában nem értelmezhető.

lása mellett is. Azok, akik 2001-ben 5–10 éve éltek Magyarországon, mintegy 50%-kal nagyobb eséllyel voltak foglalkoztatottak, mint azok, akik legfeljebb két éve éltek az országban. Ez annak köszönhető, hogy a fogadó országban töltött idő növeli a helyi munkaerő-piaci lehetőségek megismerését, valamint az ún. ország-specifikus készségek elsajátítását is, mint pl. a nyelvismeret, valamint a kulturális és interakciós készségek. Ugyanakkor valamennyi korábbi változó hatása is megmaradt (néhány – mint a magyar nemzetiségé – még hangsúlyosabb is lett).

Megfigyelhető, hogy a nők hátránya – azaz a férfiakéhoz képest kisebb foglalkoztatottsági esélye – valamennyi figyelembe vett magyarázó változó bevonásával is érvényes maradt. Ez azt jelenti, hogy a nők munkaerő-piaci hátránya nem csupán alacsonyabb iskolai végzettségüknek köszönhető, hanem e tekintetben egyéb társadalmi, kulturális normák, illetve feltehetően diszkriminációs hatások is érvényesülnek.¹²

Külön vizsgálva a nők és a férfiak foglalkoztatottsági esélyét meghatározó tényezőket (lásd erről: Gödri 2011), megállapítható, hogy a szakmunkás végzettség és az érettségi hatása a nőknél kissé erősebb volt, a felsőfokú végzettség viszont sokkal jobban növelte a férfiak foglalkoztatottsági esélyét (közel négyszeresére), mint a nőkéét. A településtípus szerinti különbségek a férfiaknál kevésbé érhetők tetten, az ő esélyeik – azonos egyéb jellemzők esetén – vidéken sem voltak szignifikánsan rosszabbak, mint a fővárosban. A régió azonban meghatározó, és az általános tendenciának megfelelően Közép-Magyarországon, valamint Közép- és Nyugat-Dunántúlon voltak a legjobbak a külföldi férfiak kilátásai, míg Észak-Alföldön a legrosszabbak. A nők esélyei leginkább a két alföldi, valamint részben a dél-dunántúli régióban tűnnek rosszabbnak.

Fontos eredménye a többváltozós elemzésünknek, hogy a külföldi állampolgárok foglalkoztatottságának területi különbségei – mind regionálisan, mind településtípus szerint – a demográfiai jellemzőik, a származási országuk, valamint a Magyarországon töltött idő hosszának a figyelembevételével is megmaradtak. Ez arra utal, hogy a külföldiek munkaerő-piaci integrációját nem csak emberi, etnikai tőkékük, illetve az országban töltött idő, hanem a letelepedési helyük is meghatározza, így ez a gazdasági, munkaerő-piaci szempontból hátrányosabb térségekben jóval nehezebb.

¹² Ugyanakkor bizonyos korcsoportokban a nők a gyermekvállalás miatt is nagyobb arányban lépnek ki a munkaerőpiacról. Amennyiben a munkától való távolmaradás a családtámogatási rendszer valamely támogatásának (gyes, gyed stb.) igénybevételével járt, akkor a megkérdezett inaktív keresőnek minősült, és a fenti elemzésben nem szerepel. A bevándorló (külföldi állampolgárságú) nők körében azonban nagyobb a családtámogatási rendszerből való kiszorulás esélye, így elképzelhető, hogy a gyermekvállalás miatt nem dolgozók egy része is eltartottként jelent meg. Adataink azonban, sajnos, nem teszik lehetővé ezeknek az eseteknek a megragadását (azaz a kisgyermekes anyák kiszűrését az eltartottakon belül).

Összegzés

A tanulmány a Magyarországon élő külföldiek területi (regionális, illetve megyék és településtípus szerinti) elhelyezkedését, valamint a különböző demográfiai jellemzőik és a munkaerő-piaci helyzetük területi sajátosságait vizsgálja, rávilágítva az ezek közötti összefüggésekre.

A külföldi állampolgárok koncentrálódása a közép-magyarországi régióban, és ezen belül a fővárosban régóta ismert. Ez a koncentráció az elmúlt évtizedben tovább erősödött. A központi régióban, illetve a fővárosban való tömörülés a külföldi születésű népességre is jellemző – bár kisebb mértékben –, azonban a többi régió közötti megoszlásukban eltérések vannak a külföldi állampolgárságú népességhez képest. A különböző régiók és településtípusok preferenciája a külföldi népesség ezer lakosra számított arányában is tükröződik.

A külföldiek regionális megoszlásában a származási ország szerinti különbségek jelentősek. A közép-magyarországi régió, és főleg a főváros az ázsiai származású bevándorlók számára jelent különösen vonzó célterületet. A környező országokból érkezettek több csoportjánál is megfigyelhető a kibocsátó országukkal szomszédos területeken való koncentrálódás, míg a nyugat-európai állampolgárok a dunántúli régiókban vannak felülreprezentálva.

Sajátos képet mutat a külföldiek különböző jellemzők szerinti területi megoszlása is. Regionális, illetve településtípus szerinti összehasonlításban megfigyelhető, hogy a fiatalok (20–39 évesek) és a magas iskolai végzettségűek választják legnagyobb arányban Közép-Magyarországot, és ezen belül Budapestet. Az idősebbek és az alacsony iskolai végzettségűek ezzel szemben az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő a kisebb településeken (különösen a községekben), valamint az alföldi régiókban.

Ami a külföldiek munkaerő-piaci helyzetét illeti, a népszámlálási adatok is alátámasztják a különböző survey vizsgálatokból is ismert tendenciát, miszerint Magyarországon a bevándorlók körében a munkanélküliség általában alacsonyabb, és a foglalkoztatottság magasabb, mint a hazai népesség körében. Azonban mind származási ország szerint, mind területi elhelyezkedésüket tekintve jelentős eltérések tapasztalhatók. A legjobb munkaerő-piaci helyzetük a fővárosban élő külföldieknek van, körükben a legnagyobb a foglalkoztatottság és legkisebb a munkanélküliségi ráta. Viszont az átlagosnál rosszabb munkaerő-piaci, gazdasági mutatókkal rendelkező területeken – az észak-magyarországi és a két alföldi régióban, illetve a községekben – a külföldiek munkanélküliségi rátája jóval magasabb, adott esetben elkerüli a fogadó népességét. A többváltozós elemzésünk azt igazolta, hogy ez nem csupán az itt letelepedett külföldiek kedvezőtlenebb korösszetételének és alacsonyabb iskolai végzettségének köszönhető, hanem feltehetően a kontextuális hatás is érvényesül. A gazdasági mutatók (az egy főre jutó GDP, a foglalkoztatottság, a munkanélküliség) regionális eltérései a külföldi állampolgárok foglalkoztatási esélyeire is rányomják

bélyegüket. A foglalkoztatottságban tapasztalt területi (regionális és település-típus szerinti) esélykülönbségek ugyanis a külföldiek demográfiai jellemzőinek, származási országának, valamint a Magyarországon általuk töltött idő hosszának a figyelembevételével is megmaradnak.

HIVATKOZÁSOK

- Dövényi Z. (1997): Adalékok a Magyarországon élő "idegenek" területi megoszlásához. In Sik E. – Tóth J (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest: 97–105.
- Dövényi Z. (2005): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás néhány területi aspektusa. *Kisebbségkutatás* 14/3. 338–344.
- Dövényi Z. (2006): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás területi jellemzői. In Tóth Pál Péter (szerk.): *Bevándorlás Magyarországra*. Lucidus Kiadó, Budapest: 121–147.
- Dumont, J. C. – T. Liebig (2005): *Labour market integration of immigrant women: overview and recent trends*. Report for the joint OECD and European Commission Seminar: Migrant women and the labour market: diversity and challenge, Brussels, 26–27. September 2005.
- Duvander, A.-Z. (2001): Do country-specific skills lead to improved labor market positions? An analysis of unemployment and labor market returns to education among immigrants in Sweden. *Work and Occupations*, 28/2. 210–233.
- Gödri I. (2011): Nemek közötti eltérések a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetében Magyarországon. In Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.): *Szerepváltások. Jelentés a férfiak és a nők helyzetéről 2011*, TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest, 88–112.
- Hárs Á. (2010a): Migráció és munkaerőpiac Magyarországon. Tények, okok, lehetőségek. In Hárs Á. – Tóth J. (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 15–53.
- Hárs Á. (2010b): Migráció harmadik országokból a statisztikai adatok tükrében. In Örkény A. – Székelyi M. (szerk.): *Az idegen Magyarország. Bevándorlók társadalmi integrációja*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 15–48.
- Kincses Á. (2009): A Magyarországon élő külföldiek területei elhelyezkedése. *Tér és Társadalom* 23/1. 119–131.
- Kraal, K. – J. Roosblad (2008): *Equal opportunities on the labour market for immigrant people and ethnic minorities*. IMISCOE Working Paper No. 22, IMISCOE Network Office, Amsterdam.
- Liebig, T. (2007): *The labour market integration of immigrants in Germany*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 47, OECD Publishing, Paris.
- Münz, R. (2008): *Migration, labor markets, and integration of migrants: an overview for Europe*. Social Protection Discussion Paper Series, No. 0807, Social Protection & Labor, The World Bank, April 2008.

OECD (2010): *International Migration Outlook: SOPEMI – 2010 Edition*, OECD, Paris.

Werner, H. (1997): *Integration of foreign workers into the labour market – France, Germany, The Netherlands and Sweden*. In *Measurement and indicators of integration*. Council of Europe, Germany, 141–166.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Területi elhelyezkedés
Fogalalkoztatottság esélye

SPATIAL CHARACTERISTICS OF THE FOREIGN POPULATION LIVING IN HUNGARY AND THE CORRELATIONS WITH THEIR POSITION ON THE LABOUR-MARKET

Abstract

The study analyses the spatial distribution of foreign citizens in Hungary (by region, county and by type of settlement), together with their various demographic features, labour market position, and their mutual relationship.

High prevalence of foreign citizens in the central Hungarian regions and within it in the capital city is well known. It has shown an increasing tendency in the last decade. This concentration in the central region and in the capital city is characteristic of the foreign-born population as well – though in lesser degree –, however if compared to foreign citizens they show differences in their prevalence in other regions. Furthermore, preference of different regions and types of settlements is reflected in the proportion of foreign population per thousand inhabitants.

There are significant differences in the regional distribution of foreigners by country of origin. The central Hungarian region, but particularly the capital city constitutes a highly attractive destination for Asian immigrants. Migrants arriving from neighbouring countries tend to settle down in regions bordering their source country, while Western-European immigrants are overrepresented in the western part of Hungary.

Regional distribution of foreigners according to various features also provides an interesting ground for analysis. If we compare immigration trends by regions and by types of settlements, we can observe that the young generations (20-39 year-olds) and people with high level of education opt for central Hungary, and within in Budapest the most frequently. Older people and immigrants with lower educational attainment, in contrast, tend to be overrepresented in smaller settlements (particularly in villages) and in the Alföld region.

Considering the labour market situation of foreigners, both census data and various surveys confirm the well-known tendency that unemployment is usually lower and employment is higher among immigrants than in the Hungarian population. Nevertheless, both by country of origin and by regional distribution there are considerable differences. Immigrants in the capital city have the best situation in the labour market: employment is the highest and unemployment is the lowest among them. However, in areas with lower than average labour market situation and economic indicators – like in northern Hungary or in two regions of the Alföld, and in villages – unemployment rate of the foreigners is much higher, in certain cases it exceeds that of the host population. Our multivariate analysis indicates that it is not only caused by less-favourable age composition and lower educational attainment of foreigners inhabiting these regions, but probably contextual factors also play role in the emergence of this phenomenon. Regional differences of economic indicators (GDP per capita, employment, unemployment) have significant effect on employment chances of foreigners as well, as regional (by region and type of settlement) differences in the chances of employment remain unchanged even if we control for demographic features of foreigners, country of origin and their time spent in Hungary.

MELLÉKLETEK

M1. A külföldi állampolgárok megoszlása nemek szerint származási országoként (%), 2001
Distribution of foreign citizens by sex and country of origin (%), 2001

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	Nem		Összesen
	Férfi	Nő	
Európa			
Románia	46,6	53,4	100,0
Ukrajna	40,3	59,7	100,0
Szerbia-Montenegró	54,5	45,5	100,0
Szlovákia	35,3	64,7	100,0
Horvátország	57,2	42,8	100,0
Németország	46,8	53,2	100,0
többi EU-15	58,6	41,4	100,0
Oroszország	35,3	64,7	100,0
Lengyelország	36,4	63,6	100,0
Svájc	53,4	46,6	100,0
Törökország	73,9	26,1	100,0
Ázsia			
Kína	55,1	44,9	100,0
Vietnám	53,0	47,0	100,0
Izrael	59,7	40,3	100,0
Mongólia	33,4	66,6	100,0
Szíria	79,9	20,1	100,0
Afganisztán	73,6	26,4	100,0
Amerika			
AEÁ	56,5	43,5	100,0
Kanada	55,3	44,7	100,0
Afrika	77,5	22,5	100,0
Ausztrália	58,2	41,8	100,0
Összes külföldi állampolgár	49,2	50,8	100,0
Teljes magyarországi népesség	47,6	52,4	100,0

Forrás: Népszámlálás 2001, saját számítás.

M2. A külföldi állampolgárok megoszlása korcsoportok szerint származási országoként (%), 2001
 Distribution of foreign citizens by age group and country of origin (%), 2001

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	Korcsoport										Összesen	Átlag- életkor	
	0-14	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-54	55-59	60-64	65+			
Európa													
Románia	12,0	6,3	12,2	17,8	23,4	11,2	3,4	3,3	3,1	7,3	100,0	33,2	
Ukrajna	13,2	11,9	12,0	12,4	16,6	13,1	4,7	3,5	4,1	8,5	100,0	33,8	
Szerbia-Montenegró	15,8	11,3	12,2	12,8	20,3	12,8	3,9	3,2	2,4	5,4	100,0	31,1	
Szlovákia	5,2	14,4	20,4	11,0	14,5	16,8	5,1	3,1	1,7	7,8	100,0	34,1	
Horvátország	14,7	9,5	7,7	8,6	20,0	15,1	7,4	4,7	3,8	8,5	100,0	35,5	
Németország	13,7	5,7	9,4	6,2	11,9	22,0	6,8	6,9	6,7	10,9	100,0	39,0	
többi EU-15	21,5	2,4	6,2	6,9	18,5	14,1	5,7	6,1	6,2	12,3	100,0	36,7	
Oroszország	10,6	7,1	8,3	7,9	20,5	20,3	6,4	3,7	4,5	10,7	100,0	38,2	
Lengyelország	9,6	5,5	7,9	6,2	13,6	33,8	10,8	4,8	2,7	5,0	100,0	38,8	
Svájc	13,1	2,8	1,8	3,0	8,6	11,1	6,5	10,6	14,0	28,5	100,0	49,0	
Törökország	16,6	3,9	12,0	16,3	32,0	11,6	1,8	2,1	1,1	2,7	100,0	29,4	
Ázsia													
Kína	14,6	6,1	7,6	12,5	32,1	21,2	3,1	0,9	0,8	1,0	100,0	30,8	
Vietnám	21,4	5,8	9,2	10,9	32,5	16,4	2,3	0,9	0,3	0,4	100,0	27,5	
Izrael	13,7	3,8	20,0	23,8	15,7	8,7	4,7	1,8	1,2	6,5	100,0	30,5	
Mongólia	21,0	6,5	15,4	16,7	26,9	10,1	2,0	1,0	0,3	0,0	100,0	25,9	
Szíria	17,4	3,5	8,6	13,4	38,0	14,1	1,8	1,7	0,3	1,2	100,0	29,0	
Afganisztán	27,0	22,8	9,0	8,6	15,5	10,7	2,7	1,7	1,1	0,8	100,0	23,7	

folytatás

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	Korcsoport										Összesen	Átlag- életkor	
	0-14	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-54	55-59	60-64	65+			
Amerika													
AEÁ	22,8	4,0	7,5	5,1	11,6	11,7	4,1	5,0	5,7	22,5	100,0	39,6	
Kanada	18,7	4,4	3,8	5,4	14,2	11,2	4,9	4,6	6,5	26,5	100,0	42,4	
Afrika	17,4	8,8	9,3	12,8	31,7	14,0	2,5	1,4	0,5	1,8	100,0	28,7	
Ausztrália	16,1	4,3	3,1	4,0	12,2	16,0	3,6	3,6	6,8	30,2	100,0	45,3	
Összes külföldi állampolgár	13,9	7,3	11,1	12,9	20,8	14,1	4,4	3,7	3,5	8,3	100,0	34,1	
Teljes magyarországi népesség	16,6	6,6	7,9	7,7	12,8	15,0	6,9	6,0	5,2	15,2	100,0	38,7	

Forrás: Népszámlálás 2001, saját számítás.

M3. A külföldi állampolgárok iskolai végzettsége a megfelelő korúak százalékában, származási országok és nemek szerint, 2001
Educational attainment of foreign citizens (percentages in the given age-groups) by country of origin and sex, 2001

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	18- éves			25- éves		
	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő
	legalább középfiskolai érettségi			egyetem, főiskola		
Európa						
Románia	49,0	45,7	51,8	14,6	15,9	13,5
Ukrajna	58,9	61,2	57,5	28,1	32,1	25,8
Szerbia-Montenegró	60,0	59,4	60,8	25,2	23,9	26,9
Szlovákia	60,3	61,0	60,0	25,0	32,7	22,0
Horvátország	55,5	54,8	56,5	22,2	22,2	22,1
Németország	54,2	57,8	51,2	26,8	33,5	21,4
többi EU-15	68,4	69,0	67,3	38,3	41,1	33,7
Oroszország	76,7	74,3	77,9	54,8	57,8	53,6
Lengyelország	67,1	55,8	73,0	31,9	26,4	43,4
Svájc	53,3	59,2	46,8	23,8	27,9	19,0
Törökország	51,6	49,7	58,3	16,9	16,4	19,2
Ázsia						
Kína	41,7	42,5	40,7	21,2	22,4	19,7
Vietnám	62,3	64,8	59,6	34,4	41,4	26,6
Izrael	78,6	79,6	77,1	31,0	30,1	32,9
Mongólia	39,4	42,9	38,0	20,2	22,9	19,2
Szíria	64,1	69,0	34,8	41,6	43,0	30,4
Afganisztán	34,6	34,9	33,3	23,3	28,5	8,8
Amerika						
AEÁ	71,2	73,9	67,5	43,7	50,0	34,9
Kanada	69,2	68,0	70,6	37,3	41,0	32,1
Afrika	65,7	67,3	57,6	42,1	43,7	32,2
Ausztrália	56,8	58,6	54,1	30,0	34,1	24,0
Összes külföldi állampolgár	56,5	56,1	56,9	25,3	28,0	22,8
Teljes magyarországi népesség	38,2	35,9	40,2	12,6	13,8	11,6

Forrás: Népszámlálás 2001, saját számítás.

M4. A 15–64 éves külföldi állampolgárok gazdasági aktivitása
származási országoként, 2001

Economic activity of 15–64-year-old foreign citizens by country of origin, 2001

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	Gazdasági aktivitás				Összesen	Aktivitási arány	Munka- nélküli- ségi ráta
	Foglalkoztatott	Munka- nélküli	Inaktív kereső	Eltartott			
Európa							
Románia	58,2	5,9	16,0	19,9		64,1	9,2
Ukrajna	44,2	7,0	18,8	29,9	100,0	51,3	13,7
Szerbia- Montenegró	48,7	5,3	12,4	33,6	100,0	54,0	9,9
Szlovákia	48,5	4,8	13,1	33,7		53,4	9,0
Horvátország	49,7	3,5	19,1	27,6	100,0	53,2	6,6
Németország	50,9	3,6	23,2	22,4		54,5	6,6
többi EU-15	55,6	1,8	21,9	20,7		57,4	3,2
Oroszország	48,5	4,9	16,1	30,5	100,0	53,4	9,2
Lengyelország	60,2	5,2	14,4	20,2		65,4	7,9
Svájc	27,1	1,8	48,3	22,8	100,0	28,9	6,4
Törökország	62,2	0,9	6,9	30,1	100,0	63,1	1,4
Ázsia							
Kína	76,7	0,4	5,5	17,4	100,0	77,1	0,5
Vietnám	72,5	0,8	8,0	18,6	100,0	73,3	1,1
Izrael	35,3	1,8	18,6	44,2	100,0	37,1	4,9
Mongólia	71,7	1,8	6,6	19,9	100,0	73,5	2,5
Szíria	62,3	3,5	8,6	25,7	100,0	65,8	5,3
Afganisztán	14,1	2,9	6,4	76,7	100,0	17,0	17,2
Amerika							
AEÁ	46,2	1,0	25,8	27,0	100,0	47,2	2,2
Kanada	51,3	3,2	25,2	20,4	100,0	54,4	5,8
Afrika	48,4	4,2	9,1	38,2	100,0	52,7	8,0
Ausztrália	49,2	3,6	26,9	20,4	100,0	52,8	6,7
Összes külföldi állampolgár	53,9	4,7	16,1	25,2	100,0	58,6	8,0
Teljes magyaror- szági népesség	52,7	6,0	26,2	15,1	100,0	58,7	10,2

Forrás: Népszámlálás 2001, saját számítás.

A SZLOVÁKIAI ROMA NŐK TERMÉKENYSÉGÉNEK LONGITUDINÁLIS ÉS KERESZTMETSZETI VIZSGÁLATA¹

BRANISLAV ŠPROCHA

1. Bevezetés

A szlovákiai roma népesség demográfiai jellegzetességeivel kapcsolatban mind laikus, mind szakmai körökben az egyik leggyakrabban vitatott téma a roma nők termékenysége, főképp termékenységi magatartásuknak az utóbbi két évtizedben tapasztalt alakulása és a szlovákiai össznépesség reprodukciós szintjéhez való viszonyítása. A roma népességet leggyakrabban a magas termékenységgel hozzák összefüggésbe, amit többnyire az egy nőre jutó gyermekek számával és a szülések időzítésével támasztanak alá. Ezek a diskurzusok azonban gyakran túlságosan általánosak, ami mindenekelőtt abból következik, hogy a népesség 1989 utáni reprodukciós magatartását elemző releváns kutatási eredmények hiányoznak, illetve nem hozzáférhetők. A reprodukciós magatartás egyes mutatói gyakran elavultak, és a mai jelenségekről csak keveset mondanak. Előfordul az is, hogy a kritika nélkül átvett indikátorok specifikus, (főképp szegregált) roma közösségekre vonatkoznak, mégis Szlovákia teljes roma lakosságára általánosítják azokat. Az információk ilyen szintű, az egész roma népességre történő kiterjesztése nemcsak félrevezető, de bizonyos mértékig veszélyes is. Kimutatható, hogy a többségi (nem roma) népesség érzékenyen reagál a romák termékenységi magatartását taglaló „bombasztikus” hírekre, amelyek meglehetősen negatív hozzáállást váltanak ki. A roma népesség nagymértékű növekedésével kapcsolatos spekulatív becslések terjesztése a veszélyeztetettség érzésének kialakulását eredményezheti, amikor domináns attitűddé válik az a meggyőződés, hogy a roma népesség a közeljövőben szám-szerű többségbe kerül Szlovákiában.

Tanulmányom célja, hogy a számomra hozzáférhető adatok alapján legalább részlegesen jellemezsem a roma nők jelenkori termékenységét, mindemellett képet adjak a lehetséges generációs változásokról is. A hozzáférhető adatok eredetével és jellegével kapcsolatban már a bevezetőben felhívom az olvasó figyelmét arra, hogy a következőkben felhasznált mutatók közül lényegében

¹ A tanulmány előadásként hangzott el a 2010. október 21-én Budapesten megrendezett magyar-szlovák demográfiai szemináriumon.

egyik sem reprezentatív az egész szlovákiai roma populációra nézve, hanem csupán egyes csoportokat jellemez különböző kritériumok alapján.

2. A kutatás módszertana és az adatok forrása

Az összetett probléma, vagyis a roma termékenység alakulásának elemzése megfelelő adatbázis hiányában azt tette szükségessé, hogy különböző forrásból és időszakból származó adatokra támaszkodjak.

Az adatokat, amelyeket a roma nők termékenységének jellemzésére használtam, forrásuk tekintetében általánosságban három csoportra oszthatjuk. Az elsőt az 1970., 1980., 1991. és a 2001. évi népszámlálások képezik. Itt azonban megjegyzendő, hogy a roma népességhez való tartozás kritériumai Szlovákiában jelentősen különböztek az említett időpontokban. Az első kettő esetében a roma (illetve akkor még cigány) népességhez tartozást egy kívülálló személy (legtöbb esetben a kérdezőbiztos) ítélte meg előre meghatározott jegyek alapján (főképp antropológiai típus, életmód és lakóhely, nyelvhasználat stb. alapján, a nemzeti bizottságok listái szerint). Az egyénnek, még ha romának (illetve cigánynak) érezte is magát, nem volt lehetősége arra, hogy deklarálja hovatartozását, hiszen az önálló roma (ill. cigány) nemzetiséget az állam nem ismerte el. Az 1991. és a 2001. évi népszámlálás már lehetővé tette a roma nemzetiség szabad választását.

A második csoportba különböző terepmunkák eredményei tartoznak, például Soročínová (1976), Finková (1977;1979), Garassy (2000), Haviarová (2001) és UNDP (2002, 2005), amelyek néhány helyi roma népességre fókuszáltak. A harmadik csoportba olyan roma helységek népességét soroltuk, amelyeket a „*Szlovákia roma közösségeinek atlasza*” (2004) című kiadvány alapján választottak ki. Az Atlasz minden ismert szlovákiai roma helység jegyzékét tartalmazza azok néhány fő jellemzőivel (mint pl. az infrastruktúra kialakítása, a lakhatás törvényes volta, a házak száma stb.). Ezen kívül olyan információk is rendelkezésre állnak, mint az adott közösségben élő személyek megközelítő száma, amely alapján hozzávetőlegesen becsülhető a településen élő roma népesség száma is. Ebben az elemzésben azokra a településekre fordított figyelmet, amelyekben az Atlasz szerint a teljes népességen belül a roma népesség aránya a legnagyobb volt, tehát meghaladta a 95%-ot. Az ily módon kiválasztott települések csoportját ezért roma lokalitásoknak neveztem el (95+). E települések 1996–2009 közötti statisztikai nyilvántartási adatai alapján elemeztem a roma nők termékenységének alapvető jellemzőit. Azonban a terepmunkákból származókhoz hasonlóan ezen adatok is a Szlovákiában élő roma népesség csak egy részének termékenységi magatartását jellemzik, tehát nem általánosíthatók a teljes szlovákiai roma népességre. Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy a roma lokalitásokról rendelkezésre álló adatok jellegüket tekintve bizonyos mértékig

reprezentatívák a roma népességnek legalább arra a részére, amely a többségi társadalomtól szegregáltan él.

A demográfiában kétfajta elemzési módszer alkalmazható. Az első a keresztmetszeti, amely a megfigyelt jelenséget évente, illetve bizonyos időszakonként vizsgálja. Ez a leggyakrabban használt módszer. A második a longitudinális (generációs) elemzés, amikor egyes generációk demográfiai magatartása a vizsgálat tárgya. Jelen tanulmány mindkét módszert felhasználja, ezért két fő részre tagolható. Az első rész keresztmetszeti módszerrel a roma lokalitásokban élő nők termékenységre fókuszál, míg a második rész longitudinális perspektívájával a roma nők termékenységének generációs változásait jellemzi.

3. A termékenység keresztmetszeti elemzése

A Szlovákiában élő roma nők termékenységének keresztmetszeti vizsgálatát jelentősen megnehezíti a szükséges adatok hozzáférhetősége. A második világháború után a roma nemzetiséget nem ismerték el önálló nemzetiségként, ezért a romáknak a népszámlálások és más népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések során más, elismert nemzetiségűeknek kellett feltüntetniük magukat. Ezért 1990-ig a roma nők termékenységével kapcsolatban keresztmetszeti vizsgálat nem alkalmazható. Annak ellenére, hogy 1991-től a gyermek születésekor szabadon választható a roma nemzetiség deklarálása, e lehetőséggel a feltételezett szlovákiai roma népességnek csak egy kis része él. Ennek a jelenségnek az az eredménye, hogy a szlovákiai roma népesség termékenységének intenzitásával és időzítésével kapcsolatban máig nem lehet releváns választ adni.

A helyi mikropopulációkra vonatkozó eredmények és a roma nők termékenységének alakulása alapján az 1970-es években néhányan megbecsülték a roma populáció teljes termékenységét. Kalibová (1991) prognózisa alapján a volt Csehszlovákia területén élő roma nők teljes termékenységének 1981 és 2000 között egy nőre számítva 4,3 gyermekről 3,1 gyermekre kellett csökkennie.² Szlovákia teljes roma népességére kiterjedő hasonló becslést készített a 21. század elején Mészáros és Vaňo (2004). Szlovákia egész roma népességére valamivel alacsonyabb szintű középtávú termékenységi prognózist dolgozott ki két évvel korábban Vaňo (2002), amely kiindulópontként azt feltételezte, hogy a roma nők teljes termékenysége egy nőre számítva 2,3 gyermek körül lehet.

Bár a teljes roma népesség demográfiai magatartását mutató adatok a Szlovákia teljes népességével való összehasonlításban nagy jelentőségűek, a reprodukció jellegének és alakulásának részletesebb megértése érdekében

² Vagyis ennyi gyermeket hoz egy nő átlagosan a világra termékeny életszakasza alatt. Itt és a továbbiakban a mutató ebben az értelemben fordul elő. (A Szerk. megjegyzése.)

feltétlenül szükséges az egyes roma közösségek közötti termékenységi magatartásbeli különbségek ismerete.

Már az 1970. és 1980. évi népszámlálási adatok is kimutatják, hogy Szlovákia roma népességének termékenysége nem egységes. Minden valószínűség szerint a termékenység a legjelentősebben azoknál a romáknál változott, akik viszonylag gyenge kapcsolatban álltak a roma népességgel, s akik gyakran hagyták el a vidéki településeket, és romák által kevésbé lakott területekre költöztek. Ide tartoznak azok is, akik aktív résztvevői voltak a munkaerőpiacnak, és magasabb iskolai végzettség megszerzésére törekedtek. Ezen változások hatására az érintett romák körében az életkörülmények mellett a teljes szociális, társadalmi és kulturális színvonal is változott. Becslések szerint ez az ún. integrált közösség Szlovákia teljes roma népességének közel 20%-át teszi ki. Tekintettel arra, hogy e személyek az esetek nagy részében nem élnek koncentráltan egy helyen a roma településeken belül, nagyon nehéz róluk adatot gyűjteni. Továbbá nehézséget jelent e személyek identifikációja, tekintettel arra, hogy környezetük nem mindig a roma etnikum tagjaiként azonosítja őket.

Az integráltan élő roma csoportok termékenysége Mészáros és Vaňo (2004) becslése alapján csaknem megegyezik Szlovákia teljes népességének termékenységeivel. Még az integráltan élő szlovákiai roma nők termékenységi intenzitásának csökkenéséről szóló becslés ellenére sem tételezhető fel azonban, hogy a 21. század elején termékenységük a szlovákiai átlaggal azonos szintre érte el. Tekintettel az integrált roma családokra jellemző gyermek-centrikus szemléletmód továbbélésére, az alacsonyabb iskolai végzettségre és a munkanélküliség nagyobb mértékére, feltételezhető, hogy a termékenység szintje egy nőre számítva 2,0–2,5 gyermek körül lehet.

Az ellentétes pólust azok a személyek képezik, akik a helyi többségi társadalomtól gyakran nemcsak szociálisan, de földrajzilag is elkülönülve élnek. A nem roma lakossággal való kölcsönös társadalmi kontaktusok mértékétől függően két fő csoportot különböztethetünk meg. Az elsőt azok az ún. szegregált romák alkotják, akik a nem roma közösséggel nagyon kevés kapcsolatban állnak, amit a térbeli elkülönültség is előidéz. Ezen kívül a társadalmi exklúzió mértéke is fontos szerepet játszik, ami éppen ezekben a lokalitásokban a legerősebb valamennyi közösség között. Általánosságban ezért feltételezhető, hogy éppen a szegregált roma lokalitások lakossága körében történt a legkisebb változás a termékenységet illetően. Hosszú távon ezt a csoportot tartják a leginkább különböző termékenységi magatartással rendelkezőnek, melyet bizonyos mértékig szokások és hagyományok is befolyásolnak. Mészáros és Vaňo (2004) e csoport termékenységét egy nőre számítva 4,6 gyermekre becsülte, amely hozzávetőlegesen megegyezik a szerző által Szlovákia romák által legsűrűbben lakott településein tapasztalt szinttel. Ezért feltételezhető, hogy a szegregáltan élő roma nők teljes termékenysége meghaladja az egy nőre jutó 4 gyermeket.

A szegregáltan és integráltan élő roma népesség közötti elképzelt mezsgyén található egy csoport, amelyet általánosságban mint szeparátat jellemeznek (más helyütt félig integráltként, illetve részlegesen integráltként is jelölik őket). A társadalmi exklúzió mértéke esetükben kisebb. A demográfiai reprodukció szemszögéből feltételezhető, hogy a szeparált romák az integrált és a szegregált roma népesség között állnak. Ezzel összhangban feltehető, hogy e csoport nő tagjai körében fokozatos és tudatos termékenységhatározás ment végbe, de ez a folyamat csak később és kisebb mértékben történt, mint az integrált romák esetében. Ezért e csoport termékenységét 3,0–3,5-re becslik.

Arra, hogy a roma népesség növekvő integrációjával változik a termékenység, főképp a helyi terepmunkákból származó adatok szolgáltatnak némi bizonyítékot. Például a Garassy (2009) által jegyzett kutatás alapján a Rimaszombat (szlovákul Rimavská Sobota) környéki szeparált roma közösségek teljes termékenysége az elmúlt évszázad 90-es éveiben átlagosan 3,1 gyermek/nő szinten mozgott. Hasonló eredményekről számoltak be a szepességi régió szeparált lokalitásaira vonatkozóan is a 2000–2004 közötti időszakban, ahol átlagosan egy reprodukzív korban lévő roma nőre nem egészen három gyermek jutott (lásd az 1. táblázatot). Havariová (2001) valamivel alacsonyabb szintről adott számot a Besztercebánya (Banská Bystrica) és Breznóbánya (Brezno) térségében végzett terepmunkája során, s Mészáros és Vaňo (2004) is hasonló eredményre jutott az olyan települések lakosságát tekintve, ahol alacsony az életszínvonal. Ezzel ellentétben az általam kiválasztott települések adatai, amelyekben a roma népesség aránya a legmagasabb, s amelyek túlnyomó többsége a szegregált roma lokalitások közé tartozik, arra utalnak, hogy a roma lakosság e típusánál a termékenység továbbra is nagyon magas szintet ér el. Az 1996–2009 közti években egy 15–49 éves kor közötti roma nőre átlagosan 4,2–4,8 gyermek jutott.

I. Roma lokalitásokban élő nők, Szlovákia különböző térségeiben élő roma nők és Szlovákia teljes népessége termékenységeinek összehasonlítása 1996 és 2009 között, ezer nőre jutó korspecifikus termékenységi arányszámok és egy nőre jutó teljes termékenységi arányszám

Comparison of fertility of women living in Roma localities, Roma women in different regions of Slovakia and population of Slovakia in the years 1996–2009, age-specific fertility rates per 1000 women and TFR per one woman

Korcsoport (év)	Roma lokalitások 95+	Rimaszombat (Rimavská Sobota) környéki települések ¹	Besztercebánya és Breznóbánya térsége (Banská Bystrica, Brezno) ²	Szepességi térség (Spiš) ³	Szlovákia népessége
– 19	140,8	150,1	79,6	100,2	15,1
20 – 24	298,2	260,2	179,6	200,1	75,3
25 – 29	216,5	110,2	119,8	160,3	87,2
30 – 34	136,3	60,2	49,6	80,4	53,8
35 – 39	73,3	30,1	59,8	30,2	19,1
40 – 44	20,8	10,2	19,6	20,1	3,4
45+	2,0	0,1	0,0	0,2	0,1
Teljes termékenység	4,76	3,12	2,54	2,96	1,31

¹ 1990–1999 évek átlaga.

² 1999-es év.

³ 2000–2004 évek átlaga.

Forrás: Garassy (2000), Haviarová (2001), saját adatok, adatok csoportosítása és számítása a szerző által.

A Szlovákiában élő roma népesség (és annak egyes, az integráció mértékétől függő kirekesztettséggel küszködő csoportjai) termékenységi intenzitásának és időzítésének mélyebb keresztmetszeti elemzése a szükséges adatok hiánya miatt csak néhány, helyileg körülhatárolt népesség esetében lehetséges. E tanulmányhoz olyan településeket választottunk, amelyekben a „*Szlovákia roma közösségeinek atlasza*” (2004) szerint több, mint 95% azok aránya, akiket környezetük romának tekint.

Az elemzéshez kiválasztott roma lokalitások (95+) népességének termékenységi intenzitása Szlovákia össznépségének termékenységeivel összehasonlítva arányaiban véve lényegesen nagyobb volt. Mint a 2. táblázatban, s még inkább az I. ábrán látható, legnagyobb különbség a legfiatalabb (25 év alatti) korcsoportokban figyelhető meg. Szlovákia női lakosságának termékenysége 20 éves korig majdnem 90%-kal alacsonyabb volt, s a 20–24 éves korcsoportban is a roma termékenység több mint 70%-al volt magasabb. Ezek a különbsé-

gek a 90-es években még hangsúlyosabbá váltak a gyermekszülésnek a szlovákiai népesség körében jelentkező késleltetésével (leginkább az első szülés idejének kitolásával). A szegregált roma lokalitások nő tagjai azonban továbbra is megőrzik a korai és egyben magas intenzitású gyermekvállalás modelljét. A legkisebb aránytalanságot a 25–29 évesek csoportjában figyelhetjük meg, tehát abban a korcsoportban, amelyben a szlovákiai nőknek az 1996–2009 közti években a legmagasabb volt a termékenysége.

2. *A roma lokalitásokban élő nők és a szlovákiai össznépesség termékenységének alapvető jellemzői 1996–2009 között*
Basic characteristics of fertility of women living in Roma localities and population of Slovakia between 1996 and 2009

Mutató	Roma helységek 95+	Szlovákia Népessége
Teljes termékenység	4,76	1,31
A termékenysége aránya korcsoportonként ³		
–19	1,05	0,11
20–24	1,49	0,38
25–29	1,08	0,44
30+	1,15	0,38
Teljes termékenység születési sorrend szerint		
1.	1,11	0,59
2.	0,77	0,42
3. és további	2,89	0,30
A nők családi állapot szerinti teljes termékenysége		
Házas	2,01	1,02
Hajadon	2,75	0,29
Házasságon kívül született gyermekek aránya (%-ban)	60,9	22,3
Az anyák átlagéletkora a gyermekek születésénél (születési sorrend)		
1.	20,88	24,96
2.	21,67	27,67
3.	23,83	29,82
Együtt	25,55	27,13

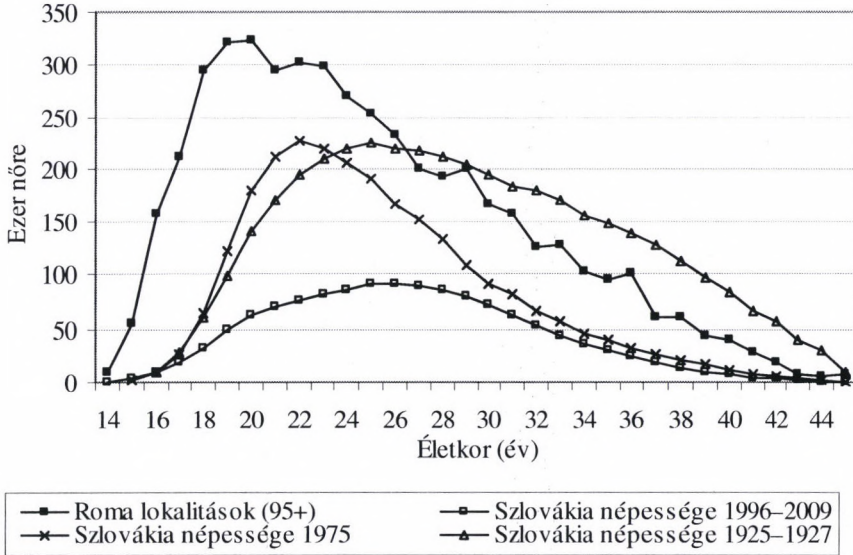
Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

³ Az 1. táblázat korszpecifikus arányszámait az mutatták, hogy egy megfelelő korcsoportbeli nő 1996 és 2009 között egy év alatt átlagosan hány gyermeket szült. Itt ellenben azt látjuk, hogy a fenti periódusban átlagosan a megfelelő korcsoportbeli nők összesen hány gyermeket szültek (az 1. tábla értékeinek ötszöröse). (A szerk. megjegyzése.)

A szülések eloszlása és a termékenységek az anya életkora szerinti intenzitása jellemzi a teljes reprodukciós magatartást, és alapvető képet nyújt az egyes népelemek közti különbségekről. Mint az a roma lokalitások (95+) és a szlovákiai népesség összehasonlításából látható, az előbbieken élő nők csaknem minden megfigyelt évben sokkal hamarabb és magasabb intenzitással válnak anyákká. Bizonyos mértékig ehhez a modellhez közelítettek a 70-es évek második felében a szlovákiai nők. Ekkor még főképp az elmúlt politikai rendszerre jellemző specifikus körülményeket teremtő ún. kelet-európai reprodukciós modell volt érvényben, amelyet a korai gyermekvállalás és a termékenység viszonylag keskeny kor-intervallumba való koncentráltsága jellemzett. A roma lokalitásokban élő nők termékenysége azonban 20 éves korig még e változások ellenére is lényegesen magasabb volt, mint ugyanezen időszakban a szlovákiai nőké összességükben. Kimutatható, hogy hosszú távon éppen e korcsoportban koncentrálódnak a termékenységi folyamat leglényegesebb különbségei a szlovákiai népesség és a roma lokalitások népessége között (és lényegében ez vonatkozik a teljes roma népességre is). Ebbe a képbe illik az is, hogy a szlovák nők termékenysége 20-as éveik második felében a legmagasabb, míg a roma helységekből származóké 20-25 éves koruk között. Tekintettel arra, hogy a teljes termékenység és a születési sorszám szerinti termékenység szintje az 1920-as évekbeli Szlovákia össznépeisége és a roma lokalitások lakossága esetében szinte megegyezett, a differenciációs folyamatban legfőbb szerepe az időzítésnek volt. A roma lokalitások női tagjai korábban váltak szülővé és hamarabb fejezték be reprodukciós pályájukat a múltban és a jelenben is.

A roma lokalitásokban élő nők kor szerinti termékenységi intenzitása specifikus és valószínűleg egyedülálló képet mutat, amelynek fő jellegzetessége a reprodukciós korszak első felében jelentkező extrém szülési gyakoriság. Ezzel ellentétben 30 éves kor fölött a termékenység intenzitása a roma lokalitásokban jelentősen alacsonyabb, mint a 20-as években volt Szlovákia össznépeisége esetében.

Annak oka, hogy miért válnak a roma nők nagyon korán anyává, többértű. Az elmúlt évszázad 20-as éveiben a szlovákiai népességgel összehasonlítva a különbségek fő oka a termékenység struktúrája volt. A szlovákiai nők ebben az időszakban főképp házasságkötés után vállaltak gyermeket. A házasságon kívül született gyermekek aránya ebben az időszakban 6–8% volt (Šprocha – Tišliar 2008). A kor szerinti teljes termékenység ezért a házasságkötések intenzitásától és főképp időzítésétől függött. A roma lokalitások női tagjai esetében azonban megfigyelhető, hogy a teljes termékenységet, illetve az összes gyermekszám nagy részét házasságon kívüli szülések teszik ki (2. táblázat). Tekintettel arra, hogy e népesség gyermekeinek 50–60%-a házasságon kívül születik, a házasságkötés és a termékenység közti összefüggés meglehetősen gyenge.

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

I. A roma lokalitások (95+) és az 1925–1927 és 1996–2009 közötti Szlovákia női népessége termékenységének összehasonlítása
Comparison of fertility of women in Roma localities and women of Slovakia in the years 1925–1927 and 1996–2009

Ha a roma lokalitásokban élő nők termékenységét Szlovákia teljes női népességével hasonlítjuk össze, a fiatalabb korcsoportokban előtérbe kerül néhány további különbség. Mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy a roma nők részvétele az általános iskola utáni továbbtanulásban nagyon csekély. Márpedig az 1990-es években és a 21. század elején a szlovákiai nők körében a közép- és felsőfokú intézményekben való továbbtanulás a gyermekvállalás időzítésének egyik legerősebb meghatározó tényezője (Šprocha – Potančoková 2010).

A korai szülővé válás valószínűleg a nőknek a roma lokalitások társadalmán belüli helyzetével, továbbá az aktív szexuális élet kezdetével, a szülővé válás melletti alternatív lehetőségek összességével is összefügg, csakúgy, mint a fogamzásgátlás rendelkezésre álló hatékony lehetőségeivel. Azt a kérdést is fontolóra kell azonban vennünk, hogy a tizenéves lányok terhessége és szülővé válása az adott roma lokalitások társadalmában mennyire számít problematikus jelenségnek, illetve azt is mérlegelnünk kell, hogy a korai anyaság nem számít-e körükben széles körben elfogadott jelenségnek. Ezzel áll összhangban az ún.

„bizonytalanság redukciója” elmélet is, amely feltételezi, hogy minden egyén fő törekvése a bizonytalanság csökkentése. Eszerint az egyén döntési helyzetben olyan alternatívát választ, amelyről azt hiszi, hogy következtében képes lesz az események további alakulásának befolyásolására (Friedman – Hechter – Kanazawa 1994). A szerzők szerint a nagyon fiatal és gyakran egyedülálló nők anyává válása fontos stratégiai lépés, melynek célja a jövőjükkel kapcsolatos bizonytalanság leküzdése. A szülői mintán és a gyermekek korai szülővé válásának csöndes elfogadásán kívül jelentős hatása van a kortárs-csoportoknak is. Éppen az a helyzet, hogy az egyén napi kapcsolatai során igen kevés olyan ismerőssel találkozhat, akik alternatív életmódot választottak, eredményezi végzetül a másféle lehetőségekről való lemondást, illetve erősíti meg azt a meggyőződést, hogy „... ez így helyes, ennek így kell lennie.”

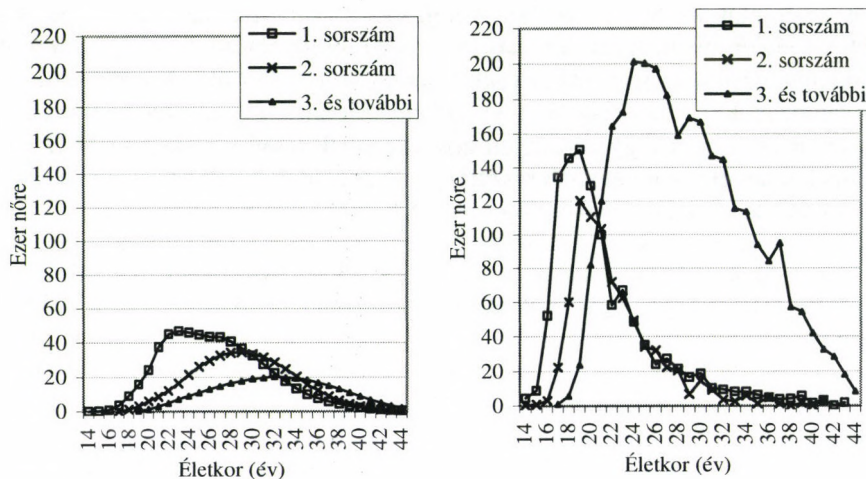
Ezzel ellentétben főképp a roma lokalitásokban élő 30 évesnél idősebb nők esetében figyelhetünk meg stabil termékenységsökkenést, amely továbbra is erősebb, mint Szlovákia jelenlegi össznépessége körében, jöllehet a 25–30 éves korcsoporttal összehasonlítva már alacsonyabb szintet ért el. A Szlovákia két világháború közötti népességével való összehasonlítás során tudatosítanunk kell, hogy a demográfiai átmenetnek megfelelően ekkor jelentős változás történt a termékenységben. A teljes termékenység intenzitását és a frekvenciagörbék alakulását figyelve a roma lokalitások népességén belül is felfedezhetjük a családnagyság tudatos korlátozására irányuló törekvést a magasabb korcsoportokban. Éppen az idősebb roma nők esetében néhány kutatás (lásd például Žultáková 2006 és 2007) bizonyítja a termékenység szabályozását, néhány megbízható fogamzásgátló módszer alkalmazását (főképp a méhen belül elhelyezett fogamzásgátló eszközöket). A terhességmegszakítások elemzéséből (Šprocha – Potančoková 2008) az is kiderül, hogy a gyermekszám korlátozásának fontos eszközévé válik a művi terhességmegszakítás. A teljes befejezett termékenységre jelentős hatással van a roma nők kedvezőtlen egészségi állapota és reprodukciós egészsége, s ezekkel összefüggésben a terhességek spontán vetéléssel, illetve halvaszületéssel történő megszakadása is (Šprocha – Potančoková 2008). Ezért valószínűleg a terhesség tudatos szabályozása és a biológiai tényezők hatásának kombinációja hat szignifikánsan a roma lokalitások 30 éven felüli női népességének termékenységi intenzitására.

3.1 Termékenység a gyermekek születési sorrendje alapján

Szlovákia és a roma lokalitások népességének demográfiai reprodukciója közötti fő különbség a fiatalabb korban szült gyermekek születési intenzitása, és ezzel összefüggésben a nők gyermekeik száma szerinti megoszlása. A roma lokalitásokban napjainkban legfeljebb a tudatos termékenységsökkentés kezdeteiről beszélhetünk, míg Szlovákia teljes népességének körében a demográfiai

ai átmenet már az 50-es években befejeződött. Emellett az elmúlt politikai rendszer idején olyan specifikus termékenységi minta alakult ki, melynek egyik fő jellemvonása a kétgyermekes családmodell volt. 1989 után további dinamikus változások mentek végbe a termékenységekben, melyek eredménye nagy valószínűség szerint a gyermektelen nők számának lassú növekedése és az egy gyermeket nevelő nők nagyobb részaránya a népességben (Potančoková 2009).

Mindezek következménye, hogy az 1996–2009 közötti években főképp elsősülött gyermekek születtek Szlovákiában, akik az összes született gyermek 46%-át tették ki. Ebben az időszakban a megszületett gyermekek több mint 3/4-e gyermektelen vagy egygyermekes anyától származott. A roma lokalitásokban ugyanezen időszakban az elsősülött gyermekek az összes élve született gyermek 26%-át jelentették csak, a másodsülöttek esetében pedig ez az arány nem egész 20%. A szülések biológiai sorrend szerinti eltérő struktúrája mindenképp a roma nők eltérő összetételének az eredménye, melynek oka főképp a paritás szerinti termékenység intenzitásának különbsége. A termékenységi intenzitás születési sorszám szerinti alakulásának leggyakrabban használt mutatója a teljes termékenység, melyet a született gyermekek biológiai sorrendje szerint számítanak ki. Mint a II. és III. ábrán is látjuk, lényegében az összes születési sorrend esetében a roma lokalitásokban élő nők termékenysége lényegesen magasabb volt, mint Szlovákia népessége esetében. Életkor és sorrend szerinti összetétel alapján a roma lokalitások az 1920-as évek második felének szlovákiai mutatóihoz hasonlíthatók. Az egyedüli különbség a maximális értékek időzítésének kezdetében volt, amiről már fentebb szóltunk. A legnagyobb különbséget a roma lokalitások és Szlovákia népessége között az 1996–2009 közötti években leginkább a harmadik és magasabb sorrendű szülések esetében tapasztalunk, ahol általában egy roma nő változatlan termékenység esetén reprodukzív korban átlagosan 2,4–2,9 gyermeket hoz világra. A szlovákiai nők esetében ez megközelítőleg csak 0,3 gyermek lenne. Mindezt alátámasztja az a tény is, hogy a roma lokalitásokban csak az 5. sorszámú gyermekeknél volt a teljes termékenység 0,5 vagy több, míg ez a szint Szlovákia népességénél csak az első szülések esetében mondható el (0,59 gyermek).

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

*II. A szlovákiai és a roma lokalitásokban (95+) élő nők termékenysége
1996 és 2009 között a gyermek születési sorrendje alapján
Fertility rate of women in Slovakia and women in Roma localities (95+)
in the years 1996–2006 according to the birth order of the child*

3.2 Termékenység családi állapot szerint

Családi állapot szerint a hajadon nők termékenysége jelenti a legfontosabb különbséget a szlovákiai és a roma lokalitások népességének reprodukciós magatartásában. A nem házas termékenység magas intenzitása, s ezzel összefüggésben a házasságon kívül született gyermekek magas aránya a roma népesség gyakran emlegetett termékenységi jellegzetessége. A hozzáférhető adatok alapján azonban ezen állítások igazságtartamát nem tudjuk Szlovákia egész roma népességére nézve vizsgálni. Ezzel szemben részleges eredmények azt mutatják, hogy több lokális szubpopulációban, ahol magas a romák aránya, illetve magas azon népességé, mely magát roma nemzetiségűnek vallja, elterjedtebb a házasságon kívüli gyermekszülés. Mészáros és Vaňo (2004) becslése alapján a szlovákiai romák körében megközelítőleg 37% a házasságon kívül született gyermekek aránya, azonban ez az arány az integráció fokától függ. Az integrált romák esetében a szerzők a házasságon kívüli szülések arányát 19%-ra becsülik, miközben a nem integrált közösségekben ez az arány 39%.⁴ Ebből a szempontból érdekes a roma nemzetiségű anyák gyermekeiről szóló adat is: az

⁴ Érdekes, hogy a részlegesen integrált csoportokkal kapcsolatban a szerzők már azt feltételezték, hogy a gyermekek 44%-a házasságon kívül születik.

1996–2009 közötti években 53% volt azon gyermekek aránya, akiknek hajadon volt az édesanyja és a gyermek születésekor roma nemzetiségűnek vallotta magát. A roma lokalitások esetében szintén magas a házasságon kívüli gyermekszülések aránya: megközelíti a 61%-ot.

Érdekes megfigyelni a házasságon kívüli gyermekek arányát az anya legmagasabb iskolai végzettségének tükrében. Tekintettel az általánosságban alacsony iskolai végzettségre, a roma lokalitások női népessége körében csak két alapszintű iskolai végzettséget vizsgáltam: az általános (beleértve a nem befejezett) és magasabb iskolai végzettséget (utóbbi esetében a nem befejezett középiskolai, a befejezett középiskolai, főiskolai, illetve egyetemi végzettségűeket is). A 3. táblázatból láthatjuk, hogy minden vizsgált népesség körében alacsonyabb volt a házasságon kívül született gyermekek aránya azon nők esetében, akik a szüléskor azt vallották, hogy általános iskolánál magasabb végzettségük van. Úgy tűnik, hogy az iskolai végzettség nemcsak a termékenység teljes intenzitásában játszik szerepet (lásd alább), hanem megmutatkozik annak jellegében a legitimitás szemszögéből is. A műveltebb nők alacsonyabb termékenysége mellett szerepet játszott a párkapcsolati együttélés formája is. A házasságkötések elemzése és a lakosság családi állapot szerinti összetétele azt mutatja, hogy azok a roma lokalitásokban élő nők, akik magasabb iskolai végzettséggel rendelkeztek, valamivel gyakrabban éltek törvényes házasságban. Hasonló jelenség figyelhető meg összszlovákiai szinten is, hiszen a nem házas termékenység főképp az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező nőkre jellemző. Ennek oka, hogy miért inkább az alacsony kulturális tőkével rendelkező nők szülnék házasságon kívül⁵, sokrétű. Potančoková (2007) szerint ösztönzést jelenthetnek a szociális juttatások, az anyasági juttatások, kedvezmények, továbbá az egyedülálló nők számára biztosított hosszabb szülési szabadság (37 hét). Ezen kívül Hamplová és Řeháková (2006) arra hívják fel a figyelmet, hogy a kevésbé művelt nőknek – összefüggésben a műveltségi homogámiával – kevésbé művelt partnerei vannak, akik munkaerő-piaci helyzete rendkívül bizonytalan, bevételük alacsony és rendszertelen, esetenként hosszútávon állandó lakhelyüktől távol dolgoznak. Az ilyen partner nem nyújt elég ösztönzést a nők számára a házasság megkötéséhez, még teherbeesés után sem.

A roma lokalitások női népessége esetében a házasságon kívül született gyermekek magas aránya az összességében magas intenzitású hajadon női termékenységgel és az elterjedt és elfogadott, főképp fiatalabb korcsoportokban megjelenő, különböző párkapcsolati formákkal magyarázható. A házasságkötés nélküli együttélést több aspektusban, főképp a szegregált és részlegesen szeparált roma lokalitásokban még mindig nagymértékben más értékek és normák igazgatják, amelyek helyi kulturális szokásokon, hagyományokon alapulnak. Termékenység szempontjából a fiatalok élettársi kapcsolata nemcsak a partne-

⁵ Az általános iskolai végzettséggel rendelkező nők gyermekeinek több mint 60%-a házasságon kívül születik.

rek párkapcsolatának házasságkötés előtti tesztelésére szolgálnak (ún. házasságkötés előtti együttélés), hanem a termékenységi szándékok megvalósíthatóságának kipróbálására is, s így a hagyományosan értelmezett házassági köteleknek alternatíváját jelenthetik (lásd alább). Más oldalról vizsgálva a roma lokalitásokban a korai anyává válás azt jelenti, hogy a házasságon kívül született gyermekek bizonyos része olyan nőktől származik, akik fiatal életkoruk miatt még nem köthetnek házasságot, illetve ehhez bírósági határozatra van szükségük.⁶ Ezen a házasságkötést szabályozó rendeleten kívül létezik néhány adminisztratív eljárás, melyet a roma lokalitások népessége fölösleges bürokratikus akadálynak tekint. Feltételezhetjük, hogy a házasságkötés nélküli együttélés az esetek többségében meghonosodott kulturális mintákon és tradíciókon alapul, amelyek a helyi népesség szemében éppúgy legitimálják a párkapcsolat minden funkcióját (beleértve a reprodukciót is), mint a jogilag elfogadott házasságkötések esetében.

A roma lokalitások női népességét befolyásolhatja továbbá az a tényező is, hogy gyakran az ő szülei is hajadonként váltak szülővé, s hasonlóan viselkednek korcsoportjuk tagjai is. A korai gyermekvállalás iránt tanúsított magas szintű tolerancia, a kulturális tradíciók és értékrendek hatása és az alternatív stratégiai lehetőségek hiánya ebből a szempontból jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a roma lokalitások női népessége eltérő reprodukciós viselkedést mutat.

3. *A házasságon kívül született gyermekek aránya (%) a roma lokalitásokban, Szlovákia népességének körében és azon nők körében, akik születéskor roma nemzetiségűnek vallották magukat, 1996–2009*

Proportion of children (%) born out of wedlock in Roma localities (95+), in the population of Slovakia and among women, who declared themselves Roma at childbirth, 1996–2009

Iskolai végzettség	Roma lokalitások (95+)	Roma nemzetiségű nők	Szlovákia népessége
Általános (vagy kevesebb)	62,5	54,0	56,3
Magasabb, mint általános	45,2	31,0	14,1
Együtt	61,0	52,5	22,3

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

A szlovákiai, illetve roma házas és nem házas (főképp hajadon) nők termékenysége közti jelentős eltéréseket a III. ábra szemlélteti, melyben az anya

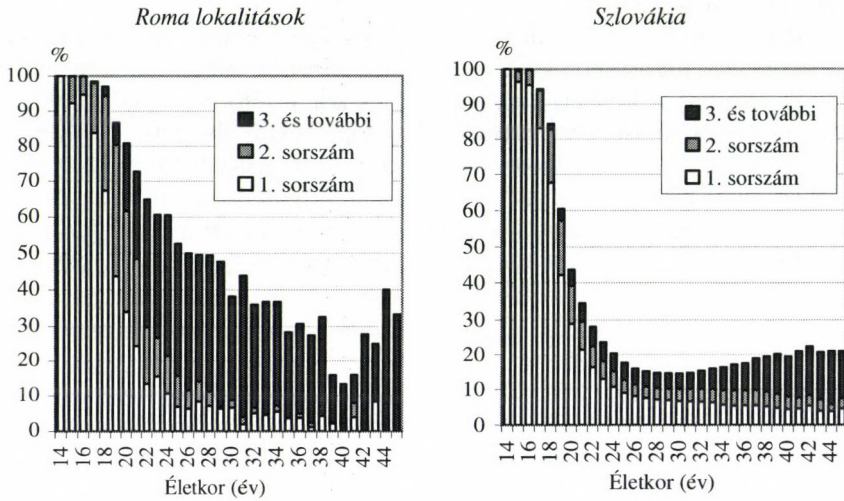
⁶ A 36/2005. évi családkról szóló törvény alapján kiskorú személy nem köthet házasságot. A 16 évesnél idősebb egyének esetében a bíróság kivételt tehet abban az esetben, ha ez a házasság céljával megegyezik.

életkora és a szülés sorrendje alapján számolva a házasságon kívül született gyermekek arányát találjuk.

Mindenekelőtt a roma lokalitások női népessége körében majdnem minden korcsoportban a házasságon kívül született gyermekek magasabb arányát igazolhatjuk. Bizonyos kivételt képez a 35 éves kor fölötti és a legfiatalabb, 15 évesnél fiatalabb korcsoport.⁷ Ezekről a korcsoportokról eltekintve egyértelműen tapasztalható a roma lokalitások egyértelműen magasabb házasságon kívüli termékenysége, amely nemcsak a házasságon kívüli elsőszülött gyermekek arányán látható, hanem főképp a másod-, de mindenekelőtt a harmadszülött és további gyermekek arányából következtethető. Amíg Szlovákia népessége körében a házasságon kívül született gyermekek csak a tizenéves anyák esetében voltak többségben (a 19. életév kivételével), a roma lokalitások női népességénél a házasságon kívül született gyermekek aránya az anya 26 éves koráig meghaladta az 50%-ot az összes született gyermek között. Ezen kívül a III. ábra azt is megmutatja, hogy ezen belül a harmadszülött és a további gyermekek voltak jelentős többségben, akik a 21–32 éves női korcsoport által szült összes gyermeknek megközelítőleg 30–41%-át képezték.

Feltételezhetjük, hogy minél szegregáltabb egy lokalitás, annál később történik házasságkötés szempontjából változás a termékenység jellegében. Ennek eredménye nemcsak az a jelenség, hogy a házasságon kívül született gyermekek aránya Szlovákia népességével összehasonlítva sokkal magasabb, hanem gyakrabban fordul elő ez a harmadszülött és további gyermekek esetében is. A házasságon kívüli gyermekszülés a roma lokalitások női népességének viszonylag jelentős csoportjában lényegében teljes életre szóló termékenységi stratégiává vált.

⁷ A 15 éves kor alatti hajadon nőkről szóló szlovákiai statisztikákat valószínűleg nagymértékben befolyásolja a szegregált roma településeken élő nők termékenysége, ezért a rájuk vonatkozó eredmények lényegében azonosak a roma lokalitások (95+) női népességében tapasztaltakkal. Ehhez hasonlóan a későbbi életkorokban is feltételezhetjük, hogy a házasságon kívül született gyermekek arányát nagymértékben befolyásolja azon nők termékenysége, akik alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, és szegregált roma lokalitásokban élnek, ami miatt a többségi és a roma népesség közti tényleges különbségek kissé torzulnak.

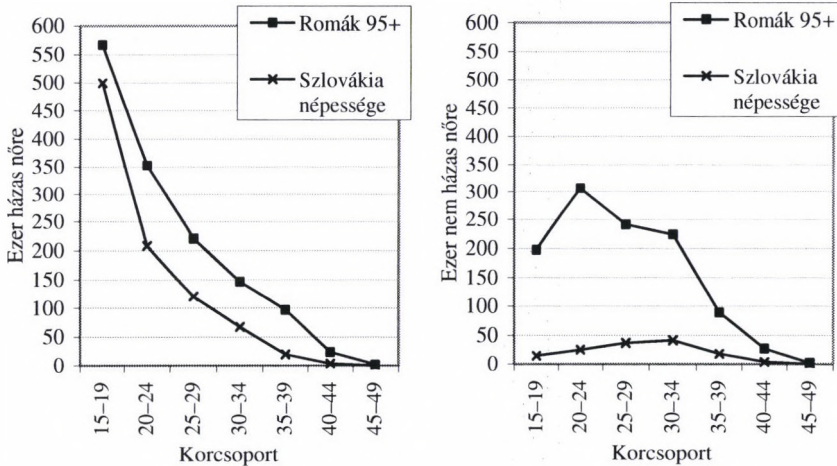
Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

III. A házasságon kívül született gyermekek aránya az anya életkora és a szülés sorszáma szerint a roma lokalitásokban (95+) és

Szlovákiában 1996 és 2009 között

Proportion of children born out of wedlock by the age of the mother and birth order in Roma localities (95+) and in Slovakia in the years 1996–2009

Szlovákia és a roma lokalitások népessége közötti termékenységi különbséget a legitimitás szempontjából a házas és hajadon nők termékenységeinek lefolyása, főképp annak teljes intenzitása mutatja. Amíg Szlovákiában az 1996–2009 közti években a hajadon nők termékenysége a teljes termékenységen belül 22% volt, addig a roma lokalitások esetében ez az arány megközelítette az 58%-ot. Mint a IV. ábra szemlélteti, a roma lokalitások házas és hajadon női népessége körében minden korcsoportban magasabb volt a termékenység szintje, főképp a házasságon kívüli termékenység esetében voltak a különbségek nagyon hangsúlyosak. Ennek eredményeképpen, amíg Szlovákiában a meglévő termékenységi viszonyok fennmaradása mellett egy hajadon nőnek megközelítőleg 0,3 gyermeke születne, addig a roma lokalitásokban ez majdnem 2,8 gyermek lenne.

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

IV. A házas és nem házas nők termékenységi intenzitása a roma lokalitásokban és Szlovákiában 1996 és 2009 között
Intensity of fertility of married and single women in Roma localities and in Slovakia in the years 1996–2009

3.3 A gyermekszülés időzítése

Az anyává és szülővé válás időzítésének különbsége a szegregált és szeparált roma lokalitások, illetve Szlovákia népessége között az egyik legjelentősebb és nagyon gyakran vitatott téma. A Szlovákia roma közösségeinek szexuális és reprodukciós magatartásáról szóló kutatás (Filadelfiová – Mesochoritsová 2005) eredményei is tanúskodnak arról, hogy a korai szülővé válás sok tekintetben olyan magatartást jelent, amelyet a helyi társadalmi normák és eszményképek támogatnak. A roma fiatalság (fiúk és lányok) és szüleik szerint az első gyermek születésére legalkalmasabbnak tartott életkor átlagosan 22,2–22,5 év között van a nők, és 24,0–24,7 év között a férfiak számára. A szlovákiai teljes népesség körében ezek az értékek a nők esetében megközelítőleg három, a férfiaknál pedig négy évvel későbbre tolnak (Filadelfiová 2009). Az UNDP (2002) által végzett kutatás eredményei azonban azt mutatják, hogy a szülővé válás ideális életkora a roma nők esetében még korábbi életkorra tehető. Az első gyermek megszületésére a 19,5 éves életkort tartották ideálisnak a Szlováki-

ában megkérdezett roma válaszadók⁸. Hasonlóan alacsony életkort jelöltek meg a romák Bulgáriában (19,4 év), Romániában (19 év), Magyarországon és Csehországban (mindkét helyen 20,9 év). Az anya első szüléskori átlagos életkoráról szóló adatok a roma lokalitásokban és a nagyon alacsony életszínvonalú közösségekben valamilyen mértékben megfelelnek a korai szülővé válásról szóló elképzeléseknek (Mészáros és Vaňo 2004). 1996 és 2009 között az első gyermek születésekor mért átlagos életkor a roma lokalitásokban 20,9 év körül mozgott. A roma településeken élő, első gyermeküket szülő nők között az alsó életkori decilis 15,4 év volt, míg ez Szlovákiában átlagosan 18,1 éves korban volt. A roma lokalitásokban élő nők fele 18,5 éves koráig már megszülte első gyermekét (lásd a 4. táblázatot). Szlovákiában az életkori medián az elsőszülöttek esetében ugyanezen időszakban 23,5 év körül mozgott.

4. A termékenység időzítésének alapvető jellemzői a roma lokalitásokban élő nők és Szlovákia népessége körében (1996–2009)

Basic characteristics of timing of fertility among women in Roma localities and in the population of Slovakia in the years between 1996–2009

Mutató	Roma lokalitások (95+)	Szlovákia népessége
	Összes szülés	
Átlagéletkor a szüléskor	25,55	27,13
Megvalósult termékenység %		
10%	17,15	19,26
25%	19,44	22,05
50%	23,42	25,79
75%	28,78	29,75
90%	33,92	33,52
Interdecilis terjedelem	16,78	14,26
	Első szülések	
Átlagéletkor az első szüléskor	20,88	24,96
Elsőszülött megvalósult termékenység %		
10%	15,36	18,14
25%	17,68	20,23
50%	18,47	23,48
75%	21,74	27,10
90%	26,59	30,50
Interdecilis terjedelem	11,23	12,36

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

⁸ A válaszadók minden országban azonos kérdésre válaszoltak: „Milyen életkorban gondolja, hogy a lányának gyermeke kellene, hogy szülessen?”

A roma lokalitások női népessége egyfelől korábban vált anyává, másfelől azonban, mint azt a felső decilis mutatja, termékenységüket a szlovákiai nőkkel nagyjából egyidőben fejezték be. A szélesebb interdecilis terjedelem a roma lokalitások női népessége körében (megközelítőleg 16,7, illetve 16,8 év) ezért mindenekelőtt a reprodukció korábbi elkezdésének eredménye. A szülés átlagos életkora az 1996–2009 közti években a roma lokalitásokban 25,6 év, míg Szlovákia népességének körében 27,1 év körül mozgott.

A születek közötti intervallumok fontos információval szolgálnak a születek időzítéséről. Értékük szorosan összefügg a termékenység sorrend és időzítés szerinti intenzitásával. A születek közti intervallumok értéke ezért megfelelő mutatóként szolgál nemcsak a szülési sorrend és szóródás megfigyelésére, hanem a vizsgált népesség termékenységi karakterének indikátoraként is használható.

A roma lokalitások női népessége körében az 1996–2009 közti években a születek közti intervallum (családi állapotra való tekintet nélkül) átlagosan 30,6 hónap volt. A házas nők esetében ez megközelítőleg 35 hónapot, míg a hajadonok körében alig több mint 28 hónapot tett ki. Az előző és a következő gyermekek születése között eltelt idő a roma lokalitásokban azonban mindkét esetben rövidebb volt, mint Szlovákia népessége körében. A magasabb szintű termékenységnek éppen az egyes születek közti rövidebb intervallumok a soron következő fontos meghatározó tényezői. Elméleti síkon az interdecilis terjedelem különbsége, amely a roma lokalitások és Szlovákia népessége között megközelítőleg 30 hónap volt, az anyává válás időzítésének kiegyenlítése, valamint az intenzitás és születek közti intervallumok megtartása mellett a teljes termékenység 1 gyermekkel való csökkenését jelentené. Ebben az esetben a megmaradó különbség (a termékenység teljes intenzitásában 2,0–2,5 gyermek egy nőre számítva) a születek közti rövidebb intervallumok eredménye.

4. A termékenység longitudinális vizsgálata

A roma nők, illetve a roma lokalitásokban élő nők termékenységének keresztmetszeti mutatói lényegében egy hipotetikus női kohorsz termékenységű intenzitását és időzítését mérik, amely összesen 35 olyan valós generációból áll, amelyek a vizsgált időszakban (leggyakrabban egy adott naptári évben) realizálták termékenységüket. Ezen generációk termékenység-története különbözhet egymástól, hiszen a vizsgált időben a bennük érintettek életciklusuk és családi ciklusuk különböző fázisában vannak. Ezért az eredmények azt mutatják, hogy e hipotetikus női kohorsz az adott időszakban a valós kohorszokétól különböző szülési valószínűségekkel jellemezhető.

A teljes keresztmetszeti termékenység a termékenység intenzitásának és időzítésének függvénye (Sardon 1990). Azt fejezi ki, hogy változatlan korspeci-

fikus termékenység mellett átlagosan hány gyermeket szülne egy nő életének propagatív szakaszában. Ha az egyes generációk termékenységi viselkedésében változás történik, akkor a teljes keresztmetszeti termékenység értékei jelentősen változhatnak. Ezért fontos olyan elemzés készítése, amely generációs adatokon alapul.

A befejezett termékenység mint a generációs elemzés alapmutatója az egy bizonyos generációhoz tartozó nők propagatív korban ténylegesen megszült gyermekeinek számát fejezi ki. Ennek értéke nem függ az időzítés hatásától, azt egyedül a termékenység intenzitása határozza meg. A keresztmetszeti mutatókkal összehasonlítva a generációs mutatók sokkal stabilabbak, és csak abban az esetben változnak, ha jelentős és hosszú távú módosulás történik a termékenységi magatartásban.

A befejezett termékenység alkalmazásának egyedüli hátránya az adatokhoz való hozzáférés, mert az egy nőre jutó tényleges átlagos gyerekszámot csak akkor lehet kiszámítani, amikor az adott generáció már túljutott termékeny életszakaszán.

Az olyan összetett probléma megoldása, mint amilyen a roma nők termékenységének generációs elemzése, a mutatók kialakítása, több forrásból származó adatok felhasználását tette szükségessé. Egyfelől ezek főképp az 1970., 1980. és 2001. évi népszámlálási adatok voltak, amelyek lehetővé tették a romák, illetve magukat roma nemzetiségűnek vallók alapvető generációs jellegzetességeinek kiszámítását. A másik csoportba az UNDP (2005) vizsgálatából származó adatokat sorolhatjuk, amelyek segítségével lokális szinten bizonyos mértékig meghatározhatóvá váltak a befejezett termékenység és gyermektelenség különbségei a különböző mértékben szegregált roma csoportok körében is.

A forrásokról szólva fontos egy rövid megjegyzést tenni a felhasznált adatok jellegéről is. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy az egyes népszámlálások során jelentősen különbözött a roma lakosságról szóló adatok konstruálásának módja. Az 1970. és 1980. évi népszámlálásoknál a cigány népességhez tartozást egy másik személy (leggyakrabban a kérdezőbiztos) ítélte meg előre meghatározott jegyek alapján (főképp antropológiai típus, életmód és lakóhely, nyelvhasználat stb. alapján, a nemzeti bizottságok listái szerint). Amint arról már szóltunk, az egyénnek, még ha romának (illetve cigánynak) érezte is magát, nem volt lehetősége deklarálni ezt a hovatartozását, hiszen az önálló roma (illetve cigány) nemzetiséget az állam nem ismerte el. A 2001. évi népszámlálás már lehetővé tette a roma nemzetiség szabad választását. Ezt a lehetőséget csak kevesebb, mint 90 ezer ember használta ki, ami a szlovákiai romák becsült számának nagyjából negyed része lehet. E hiány ellenére is úgy tűnik, hogy az így nyert adatmennyiség elég lehet ahhoz, hogy viszonylag megbízhatóan reprezentálja a teljes roma népesség struktúráját. A 2001. évi népszámlálás idején magukat roma nemzetiségűnek vallók – tekintettel a népszámlálás módjára – bizonyos mértékig egy lényegében véletlenszerű statisztikai mintavételt jelent-

hetnek, megfelelően az adott nemzetiségű össznépesség struktúrájának (Finková 2000). Közvetetten ezt igazolják a befejezett termékenységek szintjéről szóló adatok is. Az 1920-as, 30-as és részben 40-es évek elején született roma nők befejezett termékenysége, (vagyis azoké, akik az 1980. évi népszámlálás idején már túljutottak termékeny életszakaszukon, illetve ennek végén voltak), nagy mértékben megegyezik ugyanezeknek a korcsoportoknak a 2001. évi népszámlálás alapján számított értékeivel. Ezzel összhangban feltételezhető, hogy a befejezett termékenység szintje e fiatalabb generációkban is nagyjából azonos lenne, tehát e nők termékenységi intenzitása bizonyos mértékig reprezentálná a teljes roma népességet. Ezért mindkét népszámlálást felhasználjuk a befejezett termékenység alakulásának elemzésére. Az 1940-ben és korábban született nők esetében az 1980. évi népszámlálás adatait használtuk, az 1940 után született nők esetében pedig a 2001. évi népszámlálási adatokat vettük alapul.⁹

Az UNDP (2005) felmérése a megszületett gyermekek számáról, azok koráról és születési évről is próbált információt szerezni. Ezek az információk az integráció foka szerint három roma csoportról is tájékoztatnak, ami ebben a körben is lehetővé teszi a számításokat és a generációs termékenység jellegzetességeinek következetes vizsgálatát. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy az adatok egy korlátozott méretű, mikrolokális mintából származnak, ezért az eredményeket nem lehet automatikusan általánosítani a teljes roma népességre. A fő előny, hogy össze tudjuk hasonlítani a befejezett termékenységet, annak struktúráját, a gyermektelenség mértékét a különböző környezetből származó roma nők körében. Ennek alapján tudjuk részlegesen megerősíteni (vagy elvetni) azt a feltételezést, amelyet a termékenység keresztmetszeti adatai alapján mondtunk ki a roma nők termékenysége és a növekvő mértékű integráció összefüggéséről.

4.1 A roma nők befejezett termékenysége

Az 1970. és 1980. évi népszámlálási adatok bizonyos hiányosságok és a feltételezett enyhe alulbecslés ellenére is a legjelentősebb és részlegesen megbízható adatforrást képeznek a roma népességről, annak struktúrájáról és termékenységről (Srb 1984; Kučera 1984). Éppen az e népszámlálásokból származó termékenységi adatoknak köszönhetően igazolta valószínűleg elsőként Srb a csehszlovákiai roma nők termékenységi folyamatában zajló változásokat (1984, 1988).

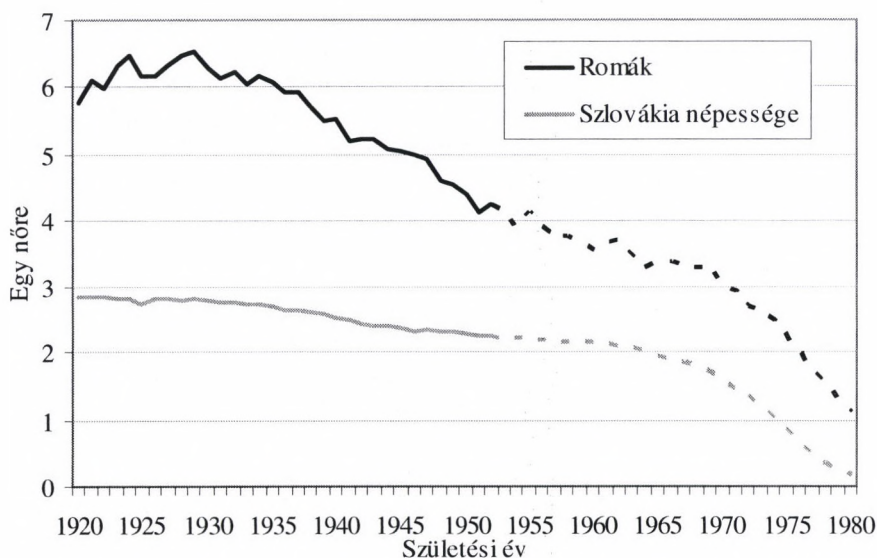
⁹ Vagyis a 2001-es befejezett roma termékenység (azoké, akik magukat minősítették így) nagymértékben megfelel a korábbi külső minősítés alapján romának számító generációk befejezett termékenységgel, és így magyarázható az a különben igen erős állítás, miszerint a 2001-es roma populáció termékenysége megfelel az „összroma” populáció termékenységének (a Szerk. megjegyzése).

Egy az adatfelvétel idején házas roma nő összesen megszületett gyermekeinek száma a termékeny időszak végén (45–49 éves korában), 1980-ban megközelítőleg 9%-kal volt alacsonyabb 1970-hez viszonyítva. Az összes korcsoport-hoz tartozó házas roma nő termékenysége összességében majdnem 19%-kal volt alacsonyabb. A termékenység csökkenésére a legfiatalabb nőkön kívül minden korcsoport esetében figyeltek. A termékenység intenzitásában mért legjelentősebb csökkenést a 30–39 éves korcsoportban jegyezték fel.

A termékenységi magatartásban bekövetkezett változásra utal a házas, magasabb gyermekszámmal (5 vagy több gyermekkel) rendelkező nők arányának kismértékű csökkenése. Az 1980. évi népszámlálásban a korábbi népszámláláshoz viszonyítva legnagyobb csökkenést a fiatalabb (25–40 éves) nők körében mérték. Ezért feltételezhetjük, hogy a termékenység korlátozása, a magasabb sorszámú gyermekek szülésének elutasítása a 70-es években kezdődött a szlovákiai roma népesség körében, főképp a fiatalabb korcsoportokban, tehát a 2. világháború után született generációkban. E két népszámlálásból származó eredmények rámutattak arra is, hogy a roma nők körében mért termékenységszűkülés a cseh országrészben és városi környezetben volt erőteljesebb.

Az 1980. és 2001. évi népszámlálási eredmények összehasonlítása a termékeny kort befejező nőkre jutó átlagos gyermekszám további csökkenését mutatja. Bebizonyosodott, hogy a roma nők befejezett termékenysége általánosságban csökkenő tendenciát mutat generációs összehasonlításban. Az elérhető adatok alapján a maximális értéket azon nők generációiban érte el, akik a múlt század 20-as éveiben és a 30-as évek első felében születtek, amikor is egy roma nőre átlagosan 6 vagy több gyermek jutott. A roma nők fiatalabb generációiban jól megfigyelhető csökkenés mutatkozik a megszült gyermekek átlagos számában. Az 1936–1946 között született nőknek kevesebb, mint 6 gyermekük volt. Az utolsó női generációknak, akik esetében a 2001. évi népszámlálási adatok alapján már befejezett termékenységről beszélhetünk, átlagosan alig több mint 4 gyermekük volt. Tekintettel a 40 éves kor fölötti arányaiban alacsony termékenységi intenzitásra (Šprocha 2007a), feltételezhetjük, hogy a befejezett termékenység szintje jelentősebben nem változott az 50-es években született nők esetében sem. Átlagosan így egy, az 50-es évek végén született nőre megközelítőleg 3,6 gyermek jutna. A generációk közti befejezett termékenységben bekövetkezett hangsúlyos csökkenés ellenére is a roma nők átlagos gyermekszáma a szlovákiai népességhez képest még mindig nagyon magasnak tűnhet. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a roma és a szlovákiai népesség a demográfiai változás tekintetében különböző történelmi szinten van. Amíg Szlovákia népessége körében a demográfiai átmenet a második világháború után befejeződött, addig a roma népesség körében a termékenységi átmenet első jelei csak a múlt század 70-es éveiben jelentek meg. Ezért a múlt század 20-as éveiben született szlovákiai nőknek – tekintettel a demográfiai átmenet második fázisának sokkal korábbi kezdetére – átlagosan 2,7–2,8 gyermekük volt, az 50-

es évek elején született nők generációjának pedig csak 2,2–2,3. További, több generációt is érintő csökkenés is történt a szlovák népesség befejezett termékenységében. Ez a tudatos termékenység-korlátozás eredménye, ami a demográfiai átmenet második fázisának befejeződése, valamint a kétgyermekes családmodell elterjedésének következménye volt, és széles körben jellemzővé vált az elmúlt politikai rendszer idején.

Megjegyzés: szaggatott vonallal azokat a generációkat jelöltem, akik a 2001. évi népszámlálás idején még nem fejezték be termékenységüket.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

V. Az egy nőre jutó átlagos gyermekszám alakulása az 1920 és 1980 között született roma nők és a szlovákiai nők esetében az 1980. és a 2001. évi népszámlálási adatok alapján

Development of average number of children per one woman living in Roma localities and in Slovakia, birth cohorts 1920–1980, census data from 1980 and 2001

A szlovákiai és a roma nők közötti egy nőre jutó átlagos gyermekszámban tapasztalható, máig jelenlévő, számottevő különbség oka ezért az, hogy a roma népesség jelentősen később kezdte tudatosan csökkenteni termékenységét.

A bejezett termékenység mellett fontosak azok az adatok is, amelyek a még termékeny korban lévő nők átlagos gyermekszámáról tájékoztatnak. Mint a szaggatott vonallal jelzett görbéken az V. ábrában és számadatokon az 5. táblá-

zatban is látható, a szlovákiai és a roma nemzetiségű női népesség közötti termékenységi különbségek már a legfiatalabb korcsoportokban kialakulnak. Erről tanúskodnak és ezt erősítik meg a roma nők termékenységi időzítésének keresztmetszeti vizsgálatából származó adatok: a roma nők sokkal korábban válnak először anyává, majd többgyermekes szülővé, mint a szlovákiai nők. Ennek eredménye, hogy már fiatal életkorban viszonylag jelentős különbségek keletkeznek az egy nőre jutó átlagos gyermekszámban. A múlt század 60-as éveinek második felében született roma nőknek például átlagosan több mint 3 gyermekük van, míg a szlovákiai nőknek csak 1,7–1,9. Hasonló eredményeket mutatnak azok a generációk is, amelyek a 2001. évi népszámlálás idején még termékeny korszakuk elején voltak. A szülővé válás eltérő időzítése miatt már jelentős mértékben különbözik megvalósult termékenységük. Az 1978–1981-es generációhoz tartozó roma nőknek átlagosan 1,0–1,5 gyermekük volt, ezzel szemben a teljes szlovákiai népességen belül erre a generációra átlagosan 0,1–0,3 gyermek jutott.

5. Egy nőre jutó átlagos gyermekszám az 1970., 1980. és 2001. évi népszámlálási adatok alapján

Average number of children per woman based on census data from 1970, 1980 and 2001

Korcsoport	Az egy nőre jutó gyermekek átlagos száma								
	Házasság nélküli nők				Házasságban és nem házasságban élő nők együtt				
	Roma nők		Szlovákiai népessége		Roma nők	Szlovákiai népessége	Roma nemzetiségű nők		Szlovákiai népessége
	1970	1980	1970	1980	1980	1980	1991	2001	2001
15–19	0,88	0,91	0,49	0,56	0,28	0,06	0,30	0,27	0,03
20–24	1,95	1,89	1,05	1,18	1,61	0,77	1,64	1,43	0,34
25–29	3,47	3,06	1,84	1,84	2,96	1,62	2,74	2,51	1,08
30–34	4,77	4,06	2,39	2,25	4,08	2,12	3,63	3,23	1,73
35–39	5,96	5,02	2,72	2,49	5,00	2,40	4,33	3,45	2,03
40–44	6,47	5,70	2,88	2,65	5,73	2,60	4,93	3,72	2,17
45–49	6,45	6,20	2,93	2,77	6,12	2,72	5,44	4,09	2,21
50–54	6,20	6,45*	2,95	2,88	6,35	2,80	5,96	4,55	2,29

Megjegyzés: * 50–59 évesek átlaga.

Forrás: Cigánske obyvateľstvo SSR 1970, s. 15; Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 21, 89; belső adatok ŠŮ SR SEDB 1991, SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

4.2 Gyermektelenség

A befejezett termékenység értékeiben bekövetkezett csökkenést a gyermektelen nők számának növekedése, és a magasabb sorszámú gyermekek születési valószínűségének csökkenése (főképp a második és további gyermekek esetében), esetleg mindkét tényező egyidejű hatása okozhatja. Szlovákia népességében és a roma nemzetiségű nők körében egyaránt a gyermektelenség szintje hosszú ideig nagyon alacsony értékeket mutatott. Azoknak a nőknek az aránya, akik egyszer sem váltak biológiai anyává termékeny időszakuk végéig, Szlovákiában generációkon át 6–10% körüli szinten mozgott. A roma, illetve cigány nemzetiségű nők körében az 1980. és a 2001. évi népszámlálás alkalmából az összes generációban még ennél is alacsonyabb gyermektelenséget mértek. Szlovákia a második világháború után a többi kelet-európai országgal együtt a gyermektelenség legalacsonyabb arányát mutató népességek között volt (Frejka 2008). A gyermektelen nők nagyon alacsony aránya közvetlenül arra utalt, hogy az anyává válás nagyon erős norma volt. Potančoková (2008, 2009) szerint ez az elmúlt rendszer idején tovább erősödött. Több etnográfiai és szociológiai vizsgálat (például Filadelfiová – Mesochoritsová 2005) kimutatja, hogy az anyaság az egyik legjelentősebb értéket jelenti a roma nők életében. A gyermektelenség és a gyermektelen nő hagyományos percepciója a roma társadalomban mindig negatív volt (lásd például Davidová 2004; Hájková 2001; Hübschmannová 1999). Ha a nő nem szült gyermeket, ezért mindig őt tartották bűnösnek, és ez az élettársi (házassági) kapcsolat felbontásához vezethetett. A házasság sikerét a hagyományos roma közösségekben a megszületett gyermekek száma határozta meg.

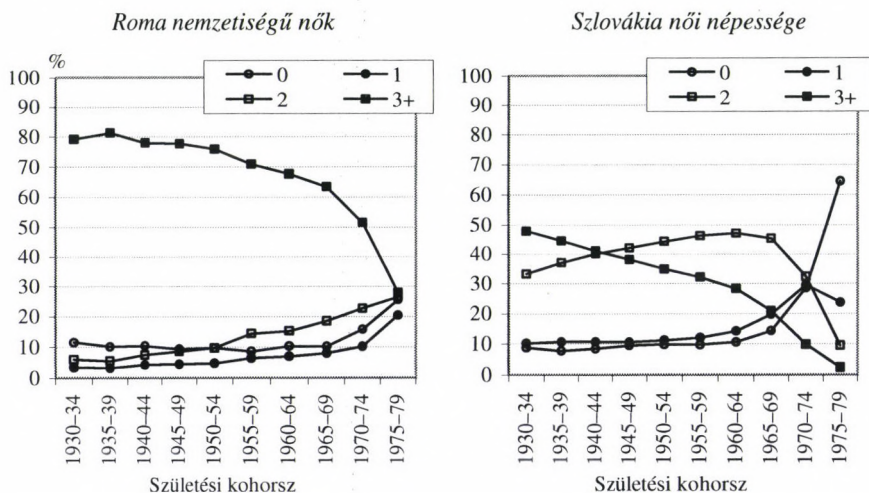
A gyermektelen nők arányában a legnagyobb különbséget a szlovák össznépesség és a roma nemzetiségi csoport között a fiatalabb generációk körében figyelhetjük meg, főképp azoknál, akik termékeny koruk kezdetén voltak. A 70-es évek elején született roma nők több mint 70%-a már legalább 1 gyermekkel rendelkezett a népszámlálási adatok alapján. A szlovákiai népesség e generációiban a gyermektelenség aránya 25–47% körüli szinten mozgott. Még nagyobb különbségeket tapasztalunk a 70-es évek végén született nők esetében. Míg a gyermektelen roma nők aránya megközelítőleg 25–30%-ot ért el, addig a szlovákiai népesség 1977–1979 között született generációjában a gyermektelenség mértéke kb. 65–80% volt. Ezek az adatok is tanúsítják, hogy a szülői pálya kezdetének időzítésében nagy különbség van a szlovákiai és a roma nemzetiségű nők között.

4.3 A nők gyermekszám szerinti megoszlása

Minden generáció termékenységi magatartásának végeredményét a befejezett termékenység alapján elemezhetjük, megvizsgálva a nők élveszületett

gyermekük száma szerinti megoszlását. Szlovákia népessége és a roma népesség között a fő különbség a magasabb gyermekszámú nők arányában található. A szlovákiai és a roma nők befejezett termékenysége között éppen a későbbi gyermekszülés intenzitása jelent különbséget.

A VI. ábrán látható jelentős különbségek főképp a termékenységi magatartás kezdete eltérő időzítésének eredményei. Bizonyos mértékig erről tanúskodnak az 1930-as népszámlálási adatok is, melyek alapján egész Szlovákia házasságú női népessége, amelynek tagjai 1855 és 1885 között születtek, az esetek több mint 70%-ában három vagy több gyermekkel rendelkezett. Bizonyos különbségek tehát valószínűleg a múltban is léteztek a szlovákiai és a roma nők között, azonban távolról sem voltak olyan hangsúlyosak.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvatel'stvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

VI. A roma nemzetiségű nők és a szlovákiai nők megoszlása születési kohorszokként az élveszületett gyermekek száma alapján a 2001. évi népszámlálási adatok tükrében

Distribution of Roma women and Slovakia's female population by birth cohort and the number of live born children, 2001 census data

Hosszú távon a három vagy több gyermekkel rendelkező roma nemzetiségű nők aránya 80% körüli szinten mozgott. Csak a második világháború utáni generációkban láthatunk fokozatos csökkenést. A három vagy többgyerekes nők aránya az 1955–1959-es születési kohorszban elérte a 70%-ot. Ezzel szemben fokozatosan nőtt azoké, akik csak 2 gyermekkel rendelkeztek. A kétgyermekes családmódel a 30-as évek elején a roma nőknek megközelítőleg csak

6%-ra volt jellemző. Az 50-es évek második felében született generációkban ez az arány majdnem 15%-ra nőtt. Kevesebben voltak azonban az egy gyermeket nevelő nők. A 2001. évi népszámlálási adatok megerősítik, hogy az egygyermekes és a gyermektelen családmódel a roma nemzetiségűek körében még mindig marginális. Jelentősebb változás valószínűleg a fiatalabb generációk (a 70-es évek 2. felében születettek) esetében sem várható, hiszen köztük is már a 3 vagy annál több gyermeket nevelő nők vannak többségben. Ezzel szemben a náluk fiatalabbak már inkább hajlanak majd a két-, illetve három gyermek felé, és az ennél több gyermekes családok száma csökkenni fog. Ezt bizonyítja a nők gyermekszám szerinti megoszlásának részletesebb vizsgálata is. Az 1980. évi népszámlálási adatok alapján az 5 vagy több gyermekes roma nők aránya termékenységi időszakuk végén megközelítőleg 65%-ot ért el. A 40-es évek második felében született roma nemzetiségű nők az esetek 50%-ában még 5 vagy több gyermeket neveltek, az 50-es évek elején születetteknél ez megközelítőleg csak 40%, és az 50-es évek végén született generáció körében ez már csak az esetek harmadában volt igaz.

A demográfiai viselkedésben fokozatosan honosodtak meg a demográfiai átmenet keretén belül értelmezhető változások. A szlovákiai népesség körében ez mindenekelőtt a magasabb sorszámú gyermekek megszületésének tudatos korlátozását jelentette, ami a sokgyermekes családok arányának csökkenését is magával vonta. Az eredmény a szlovákiai és a roma népesség gyermekszám szerinti struktúrájában tapasztalt különbségek dinamikus elmélyülése.

A múlt század 30-as éveinek első felében született nők körében a három vagy több gyermeket nevelő nők aránya már csak 48% körül mozgott. A csökkenés a további generációk körében is folytatódott, ezért az 50-es évek elején született nők a 2001. évi népszámlálás alapján megközelítőleg az eseteknek csak harmadában szültek három vagy több gyermeket. A többgyermekes családmódel kárára fokozatosan meghonosodott a kétgyermekes családmódel, amely az 1945–1949-es generációtól kezdve az egész szlovákiai népesség körében dominált. Amíg a 30-as évek elején született nők csak harmadának volt két gyermeke, az 50-es évek első felében született nők körében ez az arány már 45% volt. Az elmúlt két évtized fejlődése azt mutatja, hogy e termékenységi módel fokozatos változásának is tanúi vagyunk. Jelenleg már nem beszélhetünk egységes reprodukciós módelről, sokkal inkább több, egymástól eltérő és egyidőben létező változatról. Az eredmény egyrészt a végleg gyermektelen nők arányának emelkedése lesz. Főképp azonban az egy gyermekes családokmodell elterjedése várható (Potančoková 2008, 2010).

4.4 A családnövekedés valószínűsége

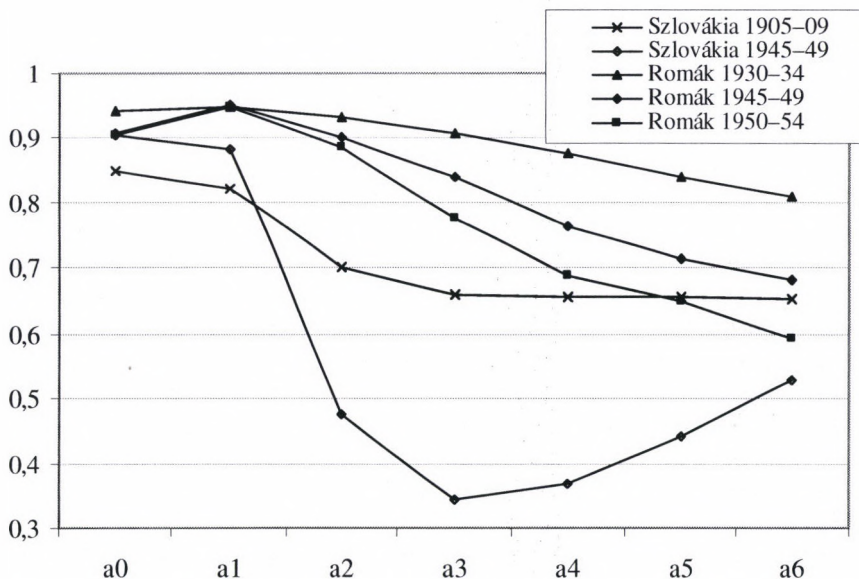
A családnövekedés valószínűsége azt fejezi ki, hogy mekkora az esélye egy gyermek (további gyermek) megszületésének azoknál a nőknél, akiknek lehet (további) gyermekük. Például a harmadik gyermekek születésének valószínűségéről csak a kétgyermekes nők további szüleiének vonatkozásában beszélhetünk.

Azokban a népességekben, amelyek tudatosan nem korlátozták termékenységüket, a nők hatványozottan ki voltak téve újabb és újabb gyermekek születésének. Tudatos születéskorlátozáshoz nem folyamodtak, és az újabb fogantatás valószínűsége nem függött a korábban született gyermekek számától. A családnövekedés valószínűségében nagyon kis különbségek voltak. Ennek az életkorral és a megszületett gyermekek számával párhuzamos fokozatos csökkenése nem a termékenység befejezésére tett tudatos törekvés, hanem a biológiai korlátok eredménye volt. A következő gyermekszülés valószínűségének csökkentése szinte teljesen ismeretlen volt a múlt század 30-as éveiben született roma nők között (lásd a VII. ábrát). Ezzel szemben a 40-es évek második felében született roma nemzetiségű nőknél már látványos a családnövekedés valószínűségének csökkenése, különösen az 5. és további gyermekek esetében. Még erőteljesebb csökkenést tapasztalunk az 50-es évek elején született nők körében. E változás alapján is feltételezhetjük, hogy számottevő átalakulás történt a termékenységben, és ez fokozatosan, generációról generációra honosodott meg a második világháború után született roma nők körében is.

Azok a népességek, amelyek korlátozzák, illetve kontrollálják termékenységüket, az elsőszülött gyermek esetében mutatják a legmagasabb családnövekedési valószínűséget. Azokban a népességekben, amelyekben nincs tudatos termékenység-korlátozás, a második gyermek megszületésének nagyobb a valószínűsége, mint annak a kockázata, hogy egy nőnek első gyermeke születik. A látszólagos ellentmondásnak van logikus magyarázata. Minden népességre nézve igaz, hogy a nők egy bizonyos része biológiai okokból nem lehet anya. Abban az esetben, ha egy népességen belül nincs termékenység-korlátozás, azok a nők, akik már egyszer anyává váltak, a biológiai okokból meddők szelekciója révén nagyobb valószínűséggel szülnék második gyermeket, mint a gyermektelen nők elsőt.

Azokban a népességekben, amelyekben tudatosan korlátozzák a termékenységet, a további gyermekszülés valószínűségi szintjét mindenekelőtt a következő fogamzás akadályozására való törekvés befolyásolja. A termékenység szabályozására tett erős törekvés mindenekelőtt a kívánt gyerekszám elérése után érvényesül. Ez a tény erős visszaesést jelent a családnövekedési valószínűségben. Látványosan jelentkezik ez a 40-es évek második felében született szlovákiai nők generációjában (VII. ábra). A kétgyermekes családmodell elterjedése Szlovákiában azt jelentette, hogy az első és a második gyermekek megszületé-

sének valószínűsége 90% körül mozgott. A nők többségének azon törekvése, hogy a második gyermek megszületése után befejezzék termékenységüket, a harmadik és főképp a negyedik gyermek születési valószínűségének radikális csökkenését eredményezte. A további gyermek születésének valószínűsége esetén azonban a kockázat fokozatosan nőtt. Ennek alapján feltételezhetjük egy olyan szubpopuláció létezését, amely eltérő termékenységi magatartással rendelkezik, és magasabb gyermekszám felé orientálódik.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

VII. A családnövekedés valószínűsége néhány kiválasztott roma nemzetiségű női generáció és Szlovákia népessége körében

Probability of family extension in selected generations of Roma women and in population of Slovakia

A változások kezdetéről, továbbá a 2. világháború után született szlovákiai és roma népesség generációi közti különbség elmélyüléséről szóló feltételezést a VII. ábra igazolja. A családnövekedési valószínűség értékeinek dinamikus csökkenése mindenekelőtt a 4–7. (a3–a6) sorszámú szülésekre hatott. Amíg a 30-as évek közepén született roma nők több mint 95%-os eséllyel szülték meg 4. gyermeküket, a 40-es évek közepén születettek körében ez csak 84%, az 50-es évek elejének generációjában pedig csak 77%. Megközelítőleg hasonló nagyságrendű valószínűségcsökkenést mutatnak a további sorszámú szülések

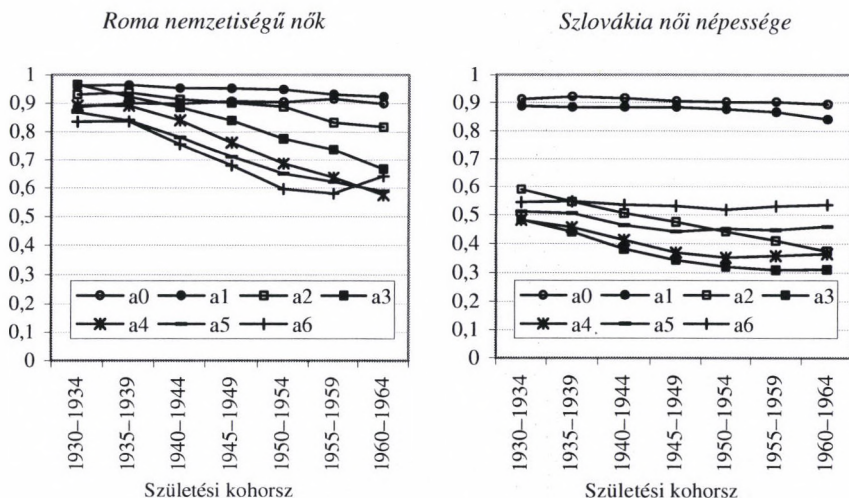
is. Az 1950–1954 között született roma nők generációjában az 5. gyermek születésének kockázata 70%-os szinten mozgott, a 6. gyermek esetében ez 65%, míg a 7. gyermeknél 60% volt.

A valószínűségek jellegének összehasonlítása rámutat azokra a még mindig létező, nagy különbségekre, amelyek a további gyermekek születési esélyei között vannak. A VII. ábra jól szemlélteti ezeket az első és második, illetve további paritások között.

Minden szlovák generációban érvényes az is, hogy az első gyermekek születési valószínűsége magasabb volt a másodikénál. A roma nők esetében, bár a különbségek generációról generációra fokozatosan kisebbé váltak, a legfiatalabb megfigyelt kohorszban is fordított jelenség volt érvényben.

A 2. és 3. szülések valószínűségéből nyilvánvaló, hogy a roma nők csak bizonyos mértékig próbálják szabályozni termékenységüket a 2., illetve a 3. gyermek megszületése előtt. Úgy tűnik, hogy a roma nemzetiségű nőknél továbbra is megőrződött a többgyermekes család normája, és termékenységüket csak a 3. gyermek megszületése után korlátozzák. Ezen kívül megjegyzendő, hogy a gyermektelenség mértéke csak néhány generáció esetén közelítette meg a biológiai határt (3,5–4%), mialatt generációs átlagban elérte a 10%-os szintet.

Érdekes a további (magasabb sorszámú) gyermekek születési esélyének alakulása Szlovákia népessége körében. A második világháború után született generációknál a 6. és 7. gyermek születési esélyei nagyjából ugyanazon szinten stabilizálódtak. Emellett a 4. és 5. gyermekek születési valószínűségének csökkenése is abbamaradt. Egyedül a harmadik gyermek megszületésének esélye csökkent. A 4. és további gyermekek születési esélyének viszonylagos stabilitása a 6. és 7. gyermekek születési valószínűségének magasabb szintjével együtt ismételtén arra utal, hogy a szlovákiai népesség termékenység tekintetében nem homogén.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

VIII. A családnövekedés valószínűsége néhány kiválasztott roma nemzetiségű női generáció és Szlovákia népessége körében a 2001. évi népszámlálási adatok alapján

Probability of family extension in selected generations of Roma women and in population of Slovakia, census data from 2001

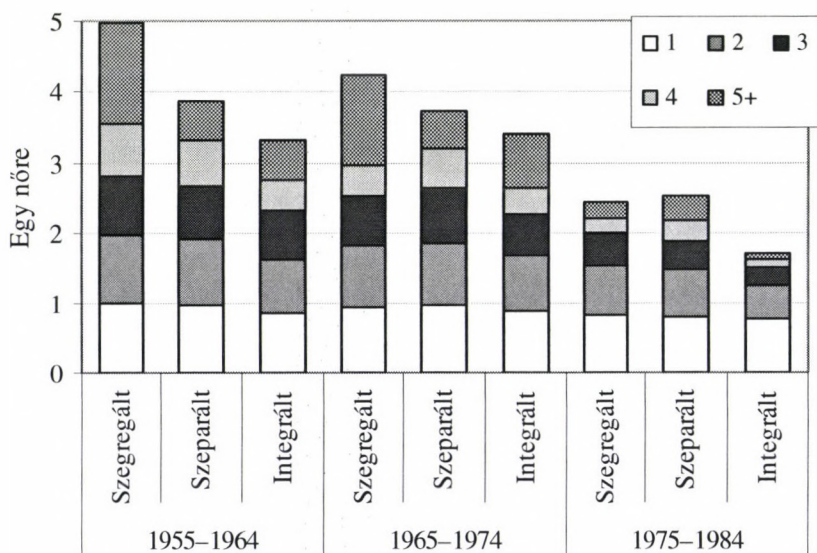
4.5 A szegregáció szintje szerinti termékenység

A roma népesség termékenységi magatartásának eltérő jellege többek között összefüggésben van a többségi, nem roma népességtől való, bizonyos szintű izoláltságával. Minden valószínűség szerint éppen a szegregáció és a vele összefüggő szimbolikus kiközösítés az, ami a társadalmi exklúzió további dimenzióival együtt pozitív összefüggésben van a roma népesség termékenységi magatartásának megkésett változásával.

Az UNDP (2005) által vezetett kutatások eredményei mikrolokális általánosságban szinten kimutatták, hogy a legmagasabb átlagos végső gyermekszámmal azok a nők rendelkeztek, akik szegregált roma telepeken éltek.¹⁰ Átlal-

¹⁰ Az 1955–1964-es generációba azokat a nőket is belefoglalták, akik még nem feltétlenül fejezték be termékenységüket (40 vagy több évesek voltak), de tekintettel a 40 év felettek termékenységi intenzitására, az ő esetükben nem feltételeztünk jelentősebb változásokat a végső gyermekszám tekintetében. Így a szegregált csoportok elkülönülése rájuk nézve is érvényes.

gosan egy 1955–1964 között született szegregált roma telepen élő nőre majdnem 5 gyermekszülés jutott. A szeparált (részlegesen integrált) telepekről származó roma nőknek átlagosan 3,9 gyermekük volt, és az integráltan élő roma nők esetében az átlagos gyerekszám 3,3 volt. Az integráció mértékétől függő átlagos gyermekszámban mért különbségek a fiatalabb generációk esetében is megmutatkoztak, akiknél még nem beszélhetünk befejezett termékenységről. Például a szegregált telepekről származó 1975–1984 között született nők, akik a kutatás idején megközelítőleg 19–29 évesek voltak, 2,5 gyermekkel rendelkeztek, míg az integráltan élő roma nők megközelítőleg csak 1,7 gyermekkel.

Adatok forrása: UNDP (2005), szerző számításai.

IX. A befejezett termékenység szintje és struktúrája a roma nők körében az integráció foka szerint

Level and structure of completed fertility among Roma women by the level of integration

Az UNDP (2005) adatai megerősítették, hogy a vizsgált roma népességekben az integráció mértékével valóban csökkent a termékenység intenzitása, mindamellet ebben a folyamatban legjelentősebb szerepet a magasabb sorszámú gyermekek születésének tudatos korlátozása és a gyermektelenség mértéke játszotta. Amíg a szegregált telepeken az 1955–1964 között született nők körében a négy vagy több gyermekesek aránya meghaladta a 70%-ot, a szeparált

(részlegesen integrált) telepeken ezen nők hányada 63%-ot tett ki, és az integráltan élő roma nők körében megközelítőleg 44% volt.¹¹ Kimutatták továbbá, hogy az integráltan élő roma nők között többen voltak gyermektelenek (megközelítőleg 10%), mint a szegregált telepeken élők között, akiknél a gyermektelenség mértéke a biológiai minimum szintjén mozgott (3–4%).

A roma nők termékenységének az integráció szintje szerinti differenciálódása lényegében nemcsak az utolsó két évtizedben jelent meg. Már az 1980. évi népszámlálási eredmények is rámutattak a roma nők termékenységében megfigyelhető különbségekre. Mint a 6. táblázatban is látszik, legmagasabb termékenységük azoknak a roma nőknek volt, akik vidéken éltek, gazdaságilag inaktívak voltak, és a Kelet-Szlovákiai Kerületben laktak. Ezzel szemben a legkisebb befejezett termékenységet, a 4 vagy annál több gyermeket szült nők legkisebb arányát és a legmagasabb gyermektelenséget azok a roma nők mutatták, akik városban (főképp Pozsonyban) éltek, gazdaságilag aktívak voltak és Szlovákia nyugati részén laktak.

6. A szlovákiai roma nők termékenységének általános jellemvonásai az 1980. évi népszámlálás eredményei alapján
Basic characteristics of fertility of Roma women in Slovakia according to census results of 1980

Népesség	A 45–49 éves nők átlagos gyermekszáma	A gyermektelen nők aránya (%)	4, vagy több gyermekes nők aránya (%)
Roma nők Szlovákiában	6,1	5,7	75,6
Városi roma nők	5,8	5,5	71,5
Vidéki településen élő roma nők	6,3	5,8	78,2
Házassz. roma nők Szlovákiában	6,2	5,1	75,7
Házassz., gazdaságilag aktív roma nők	5,4	5,2	70,6
Házassz., gazdaságilag inaktív roma nők	6,9	5,0	80,2
Házassz. roma nők a fővárosban Pozsonyban ¹	4,3	6,3	52,1
Házassz. roma nők a Nyugat-Szlovákiai Kerületben	5,6	7,1	71,9
Házassz. roma nők a Közép-Szlovákiai Kerületben	5,2	6,9	64,4
Házassz. roma nők a Kelet-Szlovákiai Kerületben	7,0	3,2	84,0

¹ A fővárosi, pozsonyi adatokra nagymértékben hatással lehet a roma nők alacsony száma.
Forrás: Cigány népesség Szlovákiában (1984), SODB 2001, szerző számításai.

¹¹ A többi populációban, amelyet túlnyomó többségben nem roma lakosság tett ki, a 4 vagy több gyermeket szült nők aránya megközelítőleg 18% volt.

Összegzés

A szlovákiai roma nők termékenységének keresztmetszeti vizsgálata néhány érdekes eredményt mutat. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a roma népesség nem kezelhető homogén egységként. A roma lakosság egyes csoportjain belül az integráció mértékétől függően jelentős különbségek vannak. Valószínűleg elsőként a romák azon csoportjai kezdték megváltoztatni termékenységük jellegét, amelyek integráltan éltek a többségi társadalomban, azzal viszonylag széleskörű kapcsolatokat áptak, a településeken belül szétszórtan éltek, és az összlakosságon belül nem alkottak számottevő arányt. Ezek a csoportok jellemezhetők a legalacsonyabb termékenységi intenzitással, aminek szintjét egy nőre vonatkozóan átlagosan 2,0–2,5 gyermekre becsüljük. Ezzel szemben áll a szegregált roma lokalitások népessége, akik a többségi társadalomtól elkülönülten, telepeken élnek, és a többségi társadalommal minimális a kapcsolatuk. Ezen csoportok hosszú távon eltérő termékenységi magatartással jellemezhetők, ami még mindig a régi szokásokon és hagyományokon alapul. A szegregált lokalitások női népességének teljes termékenysége több lokális kutatás alapján ma is meghaladja az egy nőre jutó 4 gyermek szintjét. E két véglet között találhatóak a szeparált (részlegesen integrált) csoportok, amelyek termékenységére néhány lokális kutatás alapján 3,0–3,5 gyermek/nő szinten lehet.

A termékenység intenzitásán kívül a szegregált roma telepeken élő nők a teljes szlovákiai népességtől más, termékenységgel összefüggő tekintetben is különböztek. A magas teljes termékenység fő oka mindenekelőtt a magasabb sorszámú gyermekek születési intenzitásában keresendő. A termékenység elemzése egyértelműen rámutatott a termékenység családi állapot szerint eltérő jellegére is. A szegregált roma településeken a gyermekek több mint 50%-a házasságon kívül születik, és a házasságon kívüli termékenység így domináns szerepet játszik e nők teljes termékenységi folyamatában. Jelentős különbségek mutatkoztak az időzítés jellegében is. A szegregált roma lokalitásokban élő nők nemcsak hamarabb válnak anyává, de náluk az egyes szülések közti intervallumok hossza is sokkal rövidebb, mint a szlovákiai népesség körében. Ezért nemcsak a szülővé válás korábbi kezdete jellemző rájuk, hanem az ismételt szülővé válás sokkal korábbi időzítése is. Ezzel szemben a termékenység 30 éves kor fölött viszonylag jelentős csökkenést mutatott, mialatt a termékenység felső decilise nagyjából ugyanolyan értékeket ért el, mint Szlovákia teljes népessége körében. Ez azt bizonyítja, hogy bár a szegregált roma telepeken élő nők korábban válnak anyává, és tekintettel a rövidebb szülések közti intervallumokra, sokkal gyakrabban szülnek további gyerekeket, de termékenységük befejezését megközelítőleg ugyanazon életkorra időzítik, mint a szlovákiai népesség. Ez a jelenség közvetlenül rámutat az idősebb roma nőknek a családnagyság szabályozására irányuló törekvéseire. Feltételezhetjük, hogy a termékenység folyamatában már megkezdődött az átmenet. Nagy valószínűséggel így van ez a

szegregált roma lokalitásokban is, bár annak intenzitása és terjedelme – tekintettel a fáziskészsre – csak korlátozott mértékben figyelhető meg. Tekintettel a demográfiai átmenet nyújtotta tapasztalatokra, biztonsággal állíthatjuk, hogy ebben a specifikus roma népességben a következő generációk körében tanúi lehetünk majd olyan visszavonhatatlan változásoknak, amelyek eredménye a termékenység és a halandóság jelentős csökkenése és a korstruktúra fokozatos átalakulása lesz.

A szlovákiai cigány, illetve roma nők termékenységének longitudinális vizsgálata megerősítette, hogy a termékenység jellegében egyik generációról a másikra visszavonhatatlan változások kezdődtek. Ez a tudatos családnagyság korlátozására irányuló törekvések fokozatos terjedését jelenti, amely a többi európai népességhez viszonyítva megkétszerezve, a demográfiai átmenet keretein belül megy végbe. A termékenység legnagyobb változását eddig főképp azon roma női generációkban láthattuk, akik a 2. világháború után születtek. Az egy nő által termékeny életszakasza alatt szült gyermekek átlagos száma több mint 6 gyermegről (a 20-as évek második felének generációja) lecsökkent megközelítőleg 4 gyermek/nő értékre (az 50-es években született nőknél). Ezek a változások mindenekelőtt a családnagyság korlátozásának eredményei, amit a sokgyermekes nők arányának és a magasabb sorszámú gyermekek születési valószínűségének csökkenése is igazol.

A roma és a szlovákiai népesség közti termékenységi különbségek ezért főképp a megkésett kvalitatív-kvantitatív termékenységi átmenet eredményei. A befejezett termékenység csökkenésének fő meghatározója most és a jövőben is a további gyermekek születési intenzitásának csökkenése lesz, ami a családnagyság tudatos korlátozásának keretében megy végbe.

IRODALOM

- Davidová, E. (2004): *Romano drom. Cesty Romů 1945–1990*. Centre de Recherches Tsiganes, Olomouc.
- Filadelfiová, J. (2009): *Dáta o ľudských právach rómskych žien*. Kultúrne Združenie Rómov Slovenska, Banská Bystrica.
- Filadelfiová, J. – Mesochoritsová, A. (2005): *Výskum sexuálneho a reprodukčného správania v rómskych komunitách na Slovensku*. Kultúrne združenie Rómov Slovenska, Banská Bystrica.
- Filadelfiová, J. – Gerbery, D. – Škobla, D. (2006): *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. UNDP, Bratislava.
- Finková, Z. (1977): Šetrenie populačnej klímy romských žien. *Demografie*, 19, 296–301.
- Finková, Z. (1979): Zisťovanie plodnosti cigánskych žien. *Demografie*, 21, 336–341.
- Finková, Z. (2000): Štatistika národností a Rómovia. *Geografický časopis*, 52, 285–288.
- Frejka, T. (2008): Overview chapter 2: Parity distributions and completed family size in Europe: Incipient decline of the two-child family model? In Frejka, T., Hoem, I.,

- Sobotka, T., Toulemon, L. (eds.): *Childbearing trends and policies in Europe*. Demographic Research 19, Special collection 7, 47–72.
- Friedman, D. – M. Hechter – S. Kanazawa (1994): A Theory of the Value of Children. *Demography*, 31, 375–401.
- Garassy, L. (2000): *Demogeografická charakteristika rómskeho obyvateľstva na Slovensku*. Diplomová práca, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.
- Hamplová, D. – Řeháková, B. (2006): Mimomanželská plodnosť: individuální charakteristiky žen a vliv regionu. In Hamplová, D. (ed.) *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie 06/05. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 26–39.
- Haviarová, E. (2001): *Vývoj a súčasný stav problematiky rómskeho obyvateľstva*. Diplomová práca, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.
- Hájková, M. (2001): Rodina a zvyky slovenských Romů usazených v České republice. In Šišková, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. Portál, Praha, 127–142.
- Hübschmannová, M. (1999): Několik poznámek k hodnotám Romů. In *Romové v České republice*, Socioklub, Praha, 16–66.
- Jurásková, M. – Kriglerová, E. – Rybová, J. (2004): *Atlas rómskych komúnit na Slovensku 2004*. S.P.A.C.E.
- Kalibová, K. (1991): *Demografické charakteristiky romské populace v Československu*. Disertační práce, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- Kučera, M. (1984): Domácnosti a bydlení cikánskeho obyvateľstva. *Demografie*, 26, 172–178.
- Mészáros, J. – Vaňo, B. (2004): *Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom*. INFOSTAT, Bratislava.
- Potančoková, M. (2008): *Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950–2007 v generačnom pohľade*. INFOSTAT, Bratislava.
- Potančoková M. (2009): Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In Bleha, B. (ed.) *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí. Kontinuita či nová éra?* Geografika, Bratislava, 39–61.
- Potančoková, M. (2010): *Prierezové tabuľky plodnosti pre Slovenskú republiku*. INFOSTAT, Bratislava.
- Sardon, J-P. (1990): *Cohort fertility in Member States of the Council of Europe*. Council of Europe, Strasbourg.
- Soročinová, A. (1976): *Šetrenie populačnej klímy romských žien*. Rigorózná práca, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- Šprocha, B. (2007a): Plodnosť Rómov na Slovensku. *Demografie*, 49, 191–201.
- Šprocha, B. (2007b): Rozdiely v úrovni plodnosti rómskych žien na Slovensku v závislosti od stupňa integrácie. *Slovenská štatistika a demografia*, 17, 1–2, 141–149.
- Šprocha, B. (2007): Plodnosť Rómov na Slovensku. *Demografie*, 49, 3, 191–201.
- Šprocha, B. – Potančoková, M. (2008): Potratovosť vo vybraných rómskych komunitách na Slovensku. *Demografie*, 50, 1, 32–41.
- Šprocha, B. – Potančoková, M. (2010): *Vzdelanie ako diferenčný faktor reprodukčného správania*. INFOSTAT, Bratislava.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. (2008): *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*. STIMUL, Bratislava.

- Srb, V. (1988): Změny v reprodukci československých Romů 1970–1980. *Demografie*, 30, 305–309.
- Srb, V. (1984): Některé demografické, ekonomické a kulturní charakteristiky cikánského obyvatelstva v ČSSR 1980. *Demografie*, 26, 161–172.
- UNDP (2002): *Avoiding the dependency trap: The Roma in Central and Eastern Europe*. UNDP, Bratislava.
- Vaňo, B. a kol. (2002): *Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025*. INFOSTAT, Bratislava.
- Vaňo, B. (2001): *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. INFOSTAT, Bratislava.
- Žultáková, S. (2007): Vplyv demografických a sociálnych faktorov na priebeh tehotenstva u rómskych žien. In: *Verejné zdravotníctvo*, 1.
- Žultáková, S. (2006): Rizikové faktory v tehotenstve rómskych žien. In: *Verejné zdravotníctvo*, 2–3.

AZ ADATOK FORRÁSA

- Federálny štatistický úrad: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 12. 1970. Cigánske obyvateľstvo SSR, Bratislava, 1974.
- Federálny štatistický úrad: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980. Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, Bratislava, 1984.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. 5. 2001. Obyvateľstvo rómskej národnosti, nepublikované údaje, vlastné triedenie.

Fordította: Tóth Erzsébet Fanni

Tárgyszavak:

Termékenység
Születéskorlátozás
Etnikai különbségek
Roma nők termékenysége

**LONGITUDINAL AND TRANSVERSAL ANALYSIS OF THE
FERTILITY OF ROMA WOMEN IN SLOVAKIA***Abstract*

The article examines recent transversal and longitudinal trends of the Roma fertility in Slovakia. The transversal analysis is based on a database containing the annual birth numbers of the villages with the highest proportion of the Roma population in Slovakia. We analyse main fertility characteristics of this population from 1996 to 2009. The longitudinal analysis of fertility is based on census data from 1970, 1980 and 2001.

Firstly, we must be aware of the fact that the Roma population in Slovakia is not homogenous. We can observe many differences in the cultural, demographic and economic spheres of their life. In general, we distinguish three groups of Roma: integrated, separated and segregated. Within these groups we focus on the basic fertility indicators: total fertility rate, mean age of women at birth of first child, extra marital births and birth order.

It is a well-known fact that Roma women have higher fertility compared to the majority of the population, and they become mothers at younger age. The analysis of the present situation shows that there are large differences in reproductive behaviour in comparison to the majority population, but also among Roma women according to the levels of their integration. Women in the segregated Roma communities have the highest total fertility rate, in our case it is 4,0–4,5 children per woman; the mean age of mother at first birth is the lowest (about 20). Women in separated communities have a lower total fertility rate of about 2,5 to 3,1 children per woman. As we expected, integrated Roma women have the lowest fertility rate of 2,0–2,5 children per woman.

Among other differences, we have also found higher proportion of extra-marital births among Roma women, especially in the case of higher birth order. We have found that more than 50 percent of children were born out of wedlock, and births of the third and higher birth order (60%) prevailed among all births in 1996–2009 in the segregated communities. We assume that this indicator also varies according to the level of integration.

In the second part of the article we focus on the intergenerational analysis of fertility of Roma women living in Slovakia. Longitudinal analysis has confirmed the onset of significant changes in the process of fertility as a result of the gradual spread of deliberate restriction of family size in the second phase of the demographic revolution. Wider application of the transformation process of fertility can be seen especially in the generations of women born after World War II. Average number of children per woman fell from a value greater than 6 children, characteristic of the generation born in the second half of the 1920s, to about 4 children per woman born in the 1950s. These changes are primarily the results of limiting family size, which can be confirmed by the generation-by-generation diminishing

number of women with more children, and also by the reducing intergenerational probability of giving birth to these children.

Having studied the historical experience of other populations which have already completed the second phase of the demographic revolution, it can be assumed that fertility decline among Roma women will continue and will result in a gradual stabilisation of fertility at a comparatively lower level, than was observed among Roma women born in the 1950s.

A GYERMEKVÁLLALÁS HATÁSA A CSALÁD JÖVEDELEMÉRE MAGYARORSZÁGON¹

REIZER BALÁZS

1. Bevezetés

A magyar társadalom hosszútávon egyik legégetőbb problémája a kiemelkedően alacsony termékenységi ráta. Mint Spéder és Kapitány (2007) kiemeli, európai összehasonlításban csak Szlovákiában és Lengyelországban találunk alacsonyabb értéket. A kérdéskör fontosságát hangsúlyozza, hogy mindezzel együtt nemzetközi összehasonlításban is kiugróan magas a GDP-arányos gyermek-támogatás összege és a nők munkaerőpiacról való kilépésének hossza.

Ennek ellenére kevés tanulmány született az itthoni gyermekvállalás jövedelmi hatásairól. A nemzetközi szakirodalom a szülőanya bérhátrányára, a termékenységi mutatókra és a gyermekek fejlődésére koncentrál, ami mellett hátrébb szorul a társadalom által nyújtott transzferek jóléti hatásainak elemzése. Ennek a szempontnak az integrálásával bemutatom, hogy a magyar gyermek-támogatási politika milyen mértékben képes ellensúlyozni annak hatását, hogy a szülőanya több évre elhagyja a munkaerőpiacot. Bár a gyermekvállalás által okozott pontos jövedelmváltozás a törvényi keretek ismeretében pontosan meghatározható lenne minden egyes háztartásra, azonban az átlagos jövedelmváltozás mérése mégsem lehetséges ilyen közvetlen módon. Magyarországon ugyanis az elmúlt időszakig nem volt elérhető olyan adatbázis, amely a teljes háztartásra vonatkozó jövedelmi adatokat és gyermeket vállaló háztartásokat is kellő számban tartalmaz.

Így az elemzéshez a KSH NKI *Életünk fordulópontjai* nevű panel-adatfelvételének első két hullámát használom fel, megvizsgálva azt, hogy a két felmérés között eltelt 3 évben mennyit változott a gyermeket vállaló háztartások jövedelme az ezalatt gyermeket nem vállaló háztartásokéhoz képest. Eredményeim szerint a gyermekvállaló családokban *ceteris paribus* mintegy 20 százalékkal csökkent az egy főre jutó jövedelem a gyermekvállalás hatására, ami a 100 fokú jövedelmi skálán körülbelül 12 egységnyi visszaesést jelent az

¹ Szeretnék köszönetet nyilvánítani Seres Gyulának és Spéder Zsoltnak a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségükért.

első gyermeküket vállaló háztartások körében és 8 egységnyi visszaesést azokban a háztartásokban, ahol már korábban is született gyermek.

Dolgozatom felépítése a következő. Első lépésben áttekintem a témához kapcsolódó hazai kutatási eredményeket. Ezután bemutatom a felhasznált adatbázist és különbségek-különbsége, illetve *propensity score matching* módszerrel számszerűsítom a gyermekvállalás hatására bekövetkező ekvivalens jövedelmváltozást.

2. Szakirodalmi áttekintés

Ignits és Kapitány (2006) dolgozatában a családtámogatási rendszerek működtetésének három fő indokát nevezte meg. Az első a gyermeknevelő háztartások „*társadalmi hasznosságához*” kapcsolódik. Az érvelés lényege, hogy a megszülető gyermekek az egész társadalom számára hasznot hoznak, hisz ők lesznek a következő generáció munkavállalói és adófizetői, ugyanakkor a gyermeknevelés költségeit alapesetben egyedül a gyermeket nevelő családok viselik (a gyermekvállalásnak *pozitív externáliái* vannak). Ezért szükséges az, hogy az egész társadalom részt vegyen a gyermekvállalás költségeinek vállalásában. Kétségkívül felfedezhetjük ezt a szempontot a magyar gyermeknevelési támogatások vizsgálatakor, ha figyelembe vesszük, hogy a családi pótlék, amelyre minden gyermekes háztartás alanyi jogon jogosult, az összes ilyen ráfordítás közül a legjelentősebb támogatási forma. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy ez a szempont nemcsak a készpénzes támogatásoknál érvényesül, hanem az államilag finanszírozott, a résztvevők számára ingyenes közoktatási rendszernél is. Magyar adatokon a témában Gábos et al. (2007) kutatását kell megemlíteni. Ők azt vizsgálták, hogy a gyermekvállalás költségeit milyen mértékben ellensúlyozzák az állami kifizetések. A számítások során figyelembe vették a természetbeni juttatásokat és a háztartások „munkaerőköltségét”, azt a szabadidőt, amit a háztartások gyermekneveléssel töltöttek. Eredményeik alapján a társadalom a valós költségei alatt finanszírozza a gyermekvállalást, de a költségek és a támogatások közti különbség a gyermekek számának növekedésével egyre kisebb lesz.

A második fő szempont a „*népeseádpolitika*”. A társadalom fennmaradása és fejlődése szempontjából kiemelkedő fontosságú, hogy elegendő létszámú és megfelelő körülmények között felnevelt gyermek szülessen. Ezért az állam megpróbálhatja különböző támogatási eszközökkel a háztartások gyermekvállalási stratégiáját befolyásolni. E szempont kapcsán meg kell említeni, hogy a szakirodalomban és a magyar közbeszédben is széles körű vita folyik arról, hogy pusztán támogatáspolitikával mekkora mértékben lehet gyermekvállalásra ösztönözni a háztartásokat. Az egyik általam ismert legfrissebb eredmény Gábos et al. (2008) nevéhez fűződik. A szerzők az 1950 és 2003 közötti magyar

aggregált termelékenyégi idősort vizsgálva azt találták, hogy a gyermekneveléshez kapcsolódó transzferek 1%-os növelése 0,25%-kal növeli a teljes termelékenyégi mutatót. Azonban mint Köllő (2008) felhívta erre a figyelmet, a gyermektámogatási transzferek megduplázásával is csak 0,3-del, 1,6-ra tudnánk emelni a teljes termékenységi mutatót. A szerző kiemeli, hogy egy ilyen szakpolitika bevezetésével a gyermeknevelési támogatásaink az OECD-átlag határára emelkednének, és egyáltalán nem egyértelmű, hogy a képzéses támogatások ilyen szintű emelése a leghatásosabb és legköltséghatékonyabb módja a gyermekszám növelésének.² Mint a legtöbb kutatás is kifejti, a népesedéspolitikában kiemelkedő szempont lenne a rendszer kiszámíthatósága és pedig hosszú távú kiszámíthatósága (McDonald 2006). Ennek szempontnak a magyar támogatási politika egyáltalán nem felel meg. A majdnem évente változó szabályok mellett elég arra gondolnunk, hogy a családi pótlék és a gyermekes családoknak járó adókedvezmény milyen mértékben változott a kormányok pártkötődésének függvényében (a családtámogatásra fordított összeg összetételének változását lásd: Gábos 2008).

A harmadik és dolgozatom témájához legszorosabban kapcsolódó szempont „szociálpolitikai” megfontolású. Mint több magyar kutatás is kiemeli, Magyarországon a kisgyermekes háztartások sokkal nagyobb valószínűséggel vannak a szegénység veszélyének kitéve. Ráadásul a többgyermekes és az egyszülős háztartásokban ez a veszély kumulálódik (Darvas – Tausz 2006). Mivel a társadalmak egy bizonyos szint felett nem preferálják a jövedelmi különbségeket, illetve egyes társadalmi csoportok elszegényedését, ezért számukra önmagában értékkel bír a gyermekes háztartások célzott támogatása. A szociálpolitika értékelésekor azt a két fő szempontot érdemes kiemelni, hogy milyen mértékben képes csökkenteni a szegénységet (*hatásosság*), és ezt mennyire célzottan valósítja meg (*hatékony*). Az előbbi szempont kapcsán Gábos (2008) kutatását érdemes kiemelni. Ő azt vizsgálta, hogy milyen hatással lenne a szegénységi mutatókra az egyes támogatástípusok megvonása.³ Számítása szerint a készpénzes támogatások visszavonásával a háztartások körében megközelítőleg 40 százalékkal, a gyermekek körében mintegy 62 százalékkal növekedett volna a szegénységi ráta. A hatásossággal kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy bár a családi pótlék univerzális támogatás, ennek ellenére mégis viszonylag jól célzott, hiszen a gyermekes háztartások felülreprezentáltak a társadalom alsóbb jövedelmi deciliseiben. Ezzel szemben a családi adókedvezményt a jövedelemeloszlás középső és felső tizedeiben tudják a háztartások igénybe venni, hiszen az alsó jövedelmi decilisekben a háztartások sokkal kevesebb adóköteles jöve-

² A gyermekvállalási kedv és a képzéses támogatások kapcsolata körüli vitáról lásd: Ignits és Kapitány (2006). Mivel a kérdéskör nem kapcsolódik szorosan dolgozatom témájához, ezért részletesebb tárgyalásától eltekintek.

³ Mint ahogy a szerző is kiemeli, a módszer hátránya, hogy a háztartások munkaerő-piaci stratégiája eltérő lett volna, ha előzetesen nem számíthatnak transzferekre.

delemmel rendelkeznek (Benedek et al. 2006; Gáspár – Kiss 2009). Darvas és Mózer (2004) javaslata alapján a célzottság növelhető volna az univerzalitás csökkenése nélkül, ha a családi pótlék erőteljesebben differenciálna a gyermekszám függvényében.

A dolgozat fő témájával kapcsolatban ki kell emelni, hogy bár a kisgyermekesek támogatására szolgáló gyesre, illetve gyedre lényegesen alacsonyabb összegeget fordít az államháztartás, mint a családi pótlékre, ennek ellenére nagyon jelentős hatást gyakorolnak a háztartásokra. Mivel jóval szűkebb kör kapja, és maximális összegük is jóval a családi pótlék felett van, így a kisgyermekes háztartások jövedelmének egy jelentős részét, átlagosan mindegy 21 százalékát teszik ki (saját számítás a Háztartási Költségvetés Felmérés 2004-es hulláma alapján). Emellett Bálint és Köllő (2007) részletesen bemutatja, hogy a magyar gyermektámogatási rendszer a vizsgált időszak alatt arra ösztönzött, hogy a kisgyermekes nők hosszú távra kilépjenek a munkaerőpiacról. Köllő (2008) számításai szerint a munkahelyről való kilépéstől a gyermektámogatási rendszer elhagyásáig eltelt idő átlagosan 4,7 év volt Magyarországon 1997-2005 között, a több gyermeket vállalók körében már 5,5 év, ami nemzetközi összehasonlításban példátlanul magas. Ehhez hozzájárulhat az is, hogy a gyermekek napközbeni ellátására a kevés számú és egyes helyeken túl zsúfolt óvodák miatt az állam csak korlátozottan nyújt lehetőséget, megnehezítve az anyák elhelyezkedését (Blaskó et al. 2009).

3. A felhasznált Adatbázis

Az elemzéshez az *Életünk fordulópontjai* nevű demográfiai panelvizsgálat első, illetve második hullámának adatait használok fel, amelyet Köllő János (2008) is javasolt tanulmányában, mint lehetséges adatforrást. Az adatfelvétel során a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete számos szempontnak kívánt megfelelni, a kérdőív tartalmát elsősorban az határozta meg, hogy a második demográfiai átmenethez kapcsolódó hipotézisek tesztelésére alkalmas legyen (Spéder 2003). Ennek előnye, hogy a részletkérdések lefedésének érdekében az adatbázis viszonylag sok megfigyelési egységet tartalmaz. Az adatbázis hátránya azonban, hogy kevésbé részletes a háztartástagok jövedelmi és munkaerőpiaci részvételét illetően.

A második demográfiai átmenet nem egységes elmélet, a szerteágazó narratívák közül többet is szerettek volna tesztelni az adatfelvevők, ezek között a közgazdasági narratíva is felmerült. A közgazdasági narratíván belül a kérdésekkel azt kívánták elemezni, hogy milyen attitűdbeli, gazdasági és szociológiai jellemzők határozzák meg a gyermekvállalást, illetve annak elhalasztását vagy kihagyását (Spéder – Kapitány 2007). Ezen belül az első hullám a következő kérdéscsoportokat használta: korcsoport, családi állapot, testvérek, iskolai vég-

zettség, munkaerő-piaci pozíció, jövedelemosztály, vallási és egyéb attitűdkérdések.

Az adatfelvétel alapjául szolgáló sokaság a 2000. évi magyar lakosság volt. A mintaalanyok kiválasztásával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a meg hiúsuló interjúk miatt azokban a kohorszokban, társadalmi csoportokban és régiókban, ahol legnagyobb az elutasítás esélye, arányosan több alanyt választottak ki. A végleges adatbázisba 16 363 került be a tisztítást követően.⁴ A második hullámban ugyanezen érték 13 540 eredményes interjújt jelent.

A kérdőívben közvetlenül rákérdeznek a háztartások jövedelmére. Az első hullámban 13 817, míg a második hullámban 11 843 válaszadó adta meg háztartásának pontos jövedelmét. Emellett 10 972 azoknak a háztartásoknak a száma, ahol mindkét időszakra rendelkezésre áll a háztartás nettó jövedelme. Ezen háztartások közül 6634-ban élt szülőkorú, azaz 15 és 49 év közötti nő. A gyermekvállalás jövedelmi hatását dolgozatomban az adatbázis létrehozói által képzett ekvivalens háztartási jövedelmeken⁵ keresztül mérem meg. Amennyiben a válaszadó nem tud, vagy nem akar pontos számot mondani, akkor átlagosan 50 ezer forintos intervallumok közül választhat. Az adatbázisban ezeket a jövedelmeket az intervallum közepére helyezték. Ezt a fajta imputálási pontatlanságot azonban véletlennek és nulla várható értékűnek tekintem. Ha ez a feltevés igaz, akkor a pontos számok hiánya nem okoz gondot a paraméterek becslésében, mert az a tény, hogy a függő változót csak egy véletlen hibával figyeljük meg, nem okoz torzítást a paraméterek becslésében, csak a becslések sztenderd hibáját növeli (Wooldridge 2001. 71). Hipotézisem ellenőrzésére elvégeztem az összes becslést egy olyan mintán, ahol csak azokat a háztartásokat vettem figyelembe, amelynek tagjai pontosan megadták a jövedelmüket. Mivel a becslési eredmények kevesebb, mint 1 százalékpontot változnak, ezért közlésüktől eltekintek.

A fentiekhez hasonló fontosságú annak vizsgálata, hogy a két hullámban a jövedelmi kérdésre válaszoló megkérdezettek reprezentálják-e a teljes sokaságot. Egyes társadalmi csoportok, mint például a magasabb státussal rendelkezők, a budapestiek és az illegális jövedelemmel rendelkezők magasabb valószínűséggel tagadják meg a jövedelemre vonatkozó kérdésekre a válaszadást. Bár ezeknek a csoportoknak a jövedelemdinamikája eltérhet azokétól, akik megadják a jövedelmüket, a becsléseim szempontjából azonban ez nem okoz problé-

⁴ Az adatfelvétel módját és a meg hiúsulások okait részleteiben bemutatja Kapitány (2003).

⁵ Az ekvivalens háztartási jövedelem a háztartás jövedelmének és egy képzetes fogyasztási egységnek a hányadosa. Utóbbi képzésénél figyelembe veszik, hogy a háztartás létszámánál kisebb mértékben növekednek a háztartás megélhetési költségei (pl. megoszlik a lakhatási költség a háztartástagok között). A részletekről lásd: Kapitány (2003).

mát, mert nincs okunk feltételezni, hogy a jövedelem megadása korrelál a gyermekvállalással, tehát a szelekció exogénnek tekinthető.⁶

4. Leíró statisztikák

Az 1., illetve 2. táblázat egy-egy kereszt táblán mutatja be a két csoport jövedelemdinamikáját. A háztartások ekvivalens jövedelme szerinti csoportok a teljes mintára vonatkoznak, és mindkét esetben a 2001-es, illetve 2004-es jövedelmi pozíciókat hasonlítják össze. Az előbbi táblázat a teljes mintát tartalmazza, míg a második csak azokat a háztartásokat, amelyekben gyermek született a kérdőív két hulláma között.

1. A 2001-ben adott jövedelmi csoportba tartozók megoszlása 2004-es jövedelmi helyzetük szerint, % (teljes minta)

Distribution of individuals belonging to given income group in 2001 according to their income status in 2004, % (full sample)

Jövedelmi helyzet 2001-ben	Jövedelmi helyzet 2004-ben					Összesen (N=100%)	
	kevesebb, mint a medián		közép- jövedel- műek	több mint a medián			
	50%-a	75%-a		125%-a	150%-a		
Kevesebb, mint a medián 50%-a	38,10	33,72	23,63	2,65	1,91	838	7,43
75%-a	13,34	37,27	41,17	4,68	3,56	2 332	20,69
Középjövedelműek	3,61	16,61	61,97	8,92	8,90	5 072	45,00
Több mint a medián 125%-a	1,21	7,60	46,33	21,63	23,23	1 196	10,61
150%-a	1,42	3,80	22,38	13,83	58,57	1 834	16,27
Összesen	7,57	19,11	46,71	9,72	16,88	11 272	100,00

Forrás: saját számítás.

⁶ A fentiek tesztelésére olyan Heckmann-becsléseket végeztem ahol a szelekciós egyenletben a magasabb státus proxijaként a háztartás számára elérhető bizonyos fogyasztási javak meglétét (pl.: számítógép) és az esetleges segélyjogosultságokat (pl. rendszeres szociális segély) használtam fel. Az esetleges illegális jövedelemmel rendelkező háztartások identifikálására azt használtam fel, hogy van-e vállalkozó, vezető beosztású, esetleg alkalmi munkából élő családtag. Ezek a változók azonban nem korrelálnak az esetleges gyermekvállalással, és az inverz Mills-arány bevonása sem befolyásolta a gyermekvállalás hatására vonatkozó pontbecsléseket a jövedelemegyenletben, így ezek közlésétől eltekintek.

2. A 2001-ben adott jövedelmi csoportba tartozók megoszlása 2004-es jövedelmi helyzetük szerint (gyermeket vállaló háztartások)
Distribution of individuals belonging to given income group in 2001 according to their income status in 2004, % (households with children born between 2001 and 2004)

Jövedelmi helyzet 2001-ben	Jövedelmi helyzet 2004-ben					Összesen (N=100%)		
	kevesebb, mint a medián		közép- jövedel- műek	több mint a medián				
	50%-a	75%-a		125%-a	150%-a			
Kevesebb, mint a medián	50%-a	62,88	19,30	9,84	5,65	2,34	166	27,17
Középjövedelműek	75%-a	42,58	28,31	19,72	7,41	1,97	110	18,00
Több mint a medián	125%-a	30,70	22,28	22,97	12,76	11,30	80	13,09
Összesen	150%-a	11,08	25,64	29,46	23,80	10,02	131	21,44
		6,91	14,21	22,66	24,56	31,66	124	20,29
		32,53	21,63	20,15	14,63	11,06	611	100,00

Forrás: saját számítás.

Mint az látható, a mintában maradt 11 200 háztartásának körülbelül fele (51%-a) nem váltott jövedelmi osztályt 2001 és 2004 között, illetve mindkét időszakban nagyságrendileg ugyannyi háztartás jövedelme nem éri el a medián jövedelem 75%-át, mint ahány meghaladja a 125%-ot. Ezzel szemben a két időszak között gyermeket vállalók körében jelentős eltolódást figyelhetünk meg. Míg 2001-ben a szegény és jómódú családok aránya nagyságrendileg megegyezett, addig 2004-ben a 2001-es adatokhoz képest 19 százalékkal emelkedett azon családok száma, akik jövedelme nem éri el a medián 75%-át. Ha a különböző 2001-es kategóriákat figyeljük meg, akkor is jól látható, hogy a gyermeket vállalók között csakúgy, mint Spéder (2001) kutatásában, a leggyakoribb változás az, hogy egy jövedelmi kategóriával lejjebb kerülnek, és az átlagnál kissé magasabb jövedelmű csoport nagyon instabil. Az alacsony elemszám miatt nem érdemes messzemenő következtetéseket levonni, de ebben a csoportban is jóval gyakoribb a gyermekes családok körében a negatív változás, mint a társadalomban átlagosan. Bár a gyermeket vállalók között is megfigyelhető jövedelmi kategóriaemelkedés, fontos tapasztalat, hogy a gyermeket vállaló családok jellemzően nagyobb arányban csúsznak le, és kisebb arányban emelkednek fel, mint a gyermek nélküli családok. Lényeges eredmény, hogy a gyermeket vállaló családok 27%-ában az egy főre jutó jövedelem már a szülés előtt nem éri el a medián 50%-át és több mint 45%-ban a medián 75%-át.

5. Többváltozós elemzés

Az általam becslült modell a következő:

$$\Delta y_i = \alpha * \Delta \text{gyermekszám}_i + \beta * \text{volt_gyermeke}_i + \gamma * \Delta \text{gyermekszám}_i * \text{volt_gyermeke}_i + \delta * X_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

ahol Δy_i a 3. táblázatban az i . háztartás ekvivalens log-jövedelmének változását, a 4. táblázatban pedig azt mutatja, hogy hány percentilist változott a család helyzete a mintából képzett jövedelmi rangsorban. $\Delta \text{gyermekszám}$ azt mutatja, hogy hány gyermek születik a háztartásban a két hullám között. A volt_gyermeke_i egy olyan dummy változó, ami 1-es értékét vesz fel abban az esetben, ha a háztartásban már 2001-ben is volt 15 évnél fiatalabb gyermek. Ez azért fontos, mert így feltételezhetjük, hogy az esetleges elhalálozásokon kívül nem csökkent a háztartásokon belül a gyermekek száma. X_i a család egyéb tulajdonságait meghatározó vektor. A változó tartalmazza a háztartás férfi tagjának végzettségét, a háztartás lakhelyének település típusát, mint az olyan főbb változókat, amelyek hathatnak a háztartás tagjainak munkaerő-piaci helyzetére és ezáltal a háztartás jövedelemdinamikájára. Emellett kontroláltam a háztartás összetételének a változására. A háztartás változását a keresők, a munkanélküliek és a nyugdíjas háztartástagok számának változásával mértem. Emellett lehetséges az, hogy a férfi (vagy más) háztartástag növeli a munkaerő-piaci erőfeszítéseit, hogy ellensúlyozza a gyermekvállalás jövedelmi hatásait. Élve az adatbázis által nyújtott lehetőségekkel, erre három változó bevonásával kontrolálhatunk Egyrészt bevontam két dummy változót, az első egyes értéket vesz fel, ha a férfi háztartástag munkakört vált⁷, a másik pedig azt jelzi, hogyha a két időszak között megjelenik a háztartások által jelzett jövedelemforrások között az „egyéb munkajövedelem”. Utóbbi változó azt proxizza, hogy egyes háztartástagok a főállásuk mellett egyéb tevékenységekkel kezdik el növelni munkaerő-piaci aktivitásukat. A harmadik kontrollváltozó azt mutatja, hogy a férfi háztartástag által a lekérdezés előtti hétre lejelentett munkaidő változott-e a két hullám között. Bár a valódi munkaidőt jobbra elég zajosan mérik a kérdőívek, ennek ellenére ezzel a változóval valamilyen mértékben kontrolálni tudunk a férfi háztartástagok munkaintenzitásának változására.

A modell ilyen formájú felírásának előnye, hogy a jövedelem differencializálásával kontrolálhatunk a háztartások eltérő munkaerő-piaci stratégiájából fakadó szintbeli jövedelemkülönbségre, míg a férfi háztartástag végzettségének és a háztartás lakhelyének felhasználása segíthet a háztartások eltérő jövede-

⁷ A munkakör váltás mérésére a férfi háztartástag FEOR kódjának változását használtam. Ugyanakkor ezzel a módszerrel nem lehet kontrolálni arra, ha a férfi háztartástag munkahelyet vált, de munkakört nem.

lemdinamikájának meghatározásában. A modellben felírt első három változó egy különbségek-különbsége becslőfüggvényként is értelmezhető, ahol α azt mutatja, hogy mennyivel változik a háztartás jövedelme a gyermekvállalás hatására, ha a háztartás első gyermeke megszületik, míg γ azt mutatja, mekkora hatással van egy újabb gyermek vállalása a háztartás jövedelmére az első gyermek vállalásához képest.

A gyermekvállalás jövedelmi hatását úgy tudjuk legpontosabban mérni, ha a gyermekvállaló családok paramétereit olyan családokéval hasonlítjuk össze, amelyekről csak abban térnek el, hogy a második időszakban gyermekük született. Ezért csak olyan becsléseket is végeztem, amelyben a mintát azokra háztartásokra szorítottam le, amelyben legalább egy 15 és 49 év közötti, azaz szülőkorú nő volt. A mintából kihagytam azokat a háztartásokat, amelyek 2004-ben terhességi-gyermekágyi segélyben (tgyás) részesülnek, mert a többi gyermekgondozási támogatással szemben a tgyás csak átmeneti időre (maximum fél évre) nyújt támogatást és nincsen abszolút felső korlátja.⁸ A felső korlát hiánya a jövedelmi hatást, míg a rövid támogatási idő az ösztönzési hatásokat módosítja a gyeshez és gyedhez képest, így együttes vizsgálatuk torzítaná a gyesről alkotott képünket.

Mivel arányaiban és abszolút értékben is nagyon kevés családban született egynél több gyerek, ezért a gyermekvállalást egyszerűen egy dummy változóval mértem.⁹ Az elemzés során megvizsgáltam, hogy a gyermekvállalás hogyan hat a háztartás jövedelmére annak függvényében, hogy a háztartásban hány gyermek volt korábban. Azonban a gyermekvállalás és a korábbi gyermekek száma alapján képzett dummy változók interakciói nem tértek el egymástól szignifikánsan, ezért közlésüktől eltekintek.¹⁰

6. Családi jövedelem

A 3. táblázatban található az első egyenletben bemutatott, a háztartás ekvivalens jövedelmi tizedeire futtatott regressziók eredményei. A függő változó mindhárom esetben azt mutatja, hogy hány százalékkal változott az adott háztartás jövedelme a két felmérés között. A három becslés csak abban különbözik egymástól, hogy milyen kontroll változókat tartalmaz az adott becslés. Mint a

⁸ A Magyar gyermektámogatási rendszer részleteit lásd: Frey (2001) és Gáspár – Kiss (2009).

⁹ Végeztem olyan becslést is, ahol a megszületett gyermekek számával mértem a gyermekvállalást. Ezzel a módszerrel a gyermekvállalás parciális hatása mintegy 2 százalékponttal alacsonyabbnak adódott.

¹⁰ Emellett érdekes kutatási kérdés a gyermeküket egyedül nevelők helyzetének változása, azonban a mintában csak 24 olyan háztartás volt, ahol gyermek született és a szülő egyedül nevelte gyermekét. Így az alacsony elemszám nem teszi lehetővé a kérdés részletes vizsgálatát.

táblázatban is látható, az első becslésben nem szerepelnek kontrollváltozók, míg a második becslésbe bevontam a háztartás jövedelemdinamikáját befolyásoló, de időben állandó változókat, míg a harmadik becslésben kontrolláltam a férfi háztartástag esetleges munkakörváltására és a háztartás összetételének változására. Mint a 3. táblázatban látható, a gyermekvállalás specifikációtól függetlenül megközelítően 18–19 százalékponttal csökkenti a háztartások ekvivalens jövedelmét. Érdekes eredmény azonban, hogy a gyermekvállalás parciális hatása jóval alacsonyabb, ha a háztartás már vállalt gyermeket, ugyanakkor ez a különbség nem szignifikáns a korábban gyermeket vállaló és nem vállaló háztartások között.

*3. A gyermekvállalás hatása a háztartás ekvivalens jövedelmére
Impact of childbearing on the equivalent income of the household*

	1	2	3
A két időszak között gyermek születik	-0,186*** (0,0362)	-0,193*** (0,0362)	-0,181*** (0,0361)
Volt gyermeke 2001-ben	0,00658 (0,0126)	0,00361 (0,0127)	0,00183 (0,0130)
Volt gyermeke dummy és a gyermekszám interakciója	0,0617 (0,0446)	0,0693 (0,0449)	0,0554 (0,0445)
Szaktmunkás		0,0270 (0,0172)	0,0413** (0,0174)
Középfokú		0,0425*** (0,0143)	0,0602*** (0,0149)
Felsőfokú		0,0597*** (0,0172)	0,0733*** (0,0175)
település típus	nem	igen	Igen
Munkaerő-piaci aktivitás	nem	nem	Igen
Háztartás összetételének változása	nem	nem	Igen
Megfigyelések száma	6643	6643	6643
R-négyzet	0,009	0,012	0,028

A robusztus sztenderd hibák a zárójelben.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Az eredmények interpretálhatóságát nagyban könnyíti, ha nemcsak a jövedelmek változását, hanem a jövedelmi rangsorban elfoglalt helyezést is megvizsgáljuk. A 4. táblázatban látható becslések annyiban különböznek a 3. táblázattól, hogy itt a függő változó nem a jövedelem változása, hanem a háztartás által a százalékos jövedelmi rangsorban elfoglalt helyezés változása. Az egyes specifikációkban a magyarázó változók megegyeznek a fent bemutatott táblázattal. Mint jól látható, a háztartások mintegy 12–13 egységgel kerülnek lejjebb a jövedelmi skálán a gyermekvállalás hatására. Csakúgy, mint a 3. táblázatban,

itt sem találunk elmozdulást azon háztartások körében, akik csak 2001-előtt vállaltak gyermeket, a gyermeket egyáltalán nem vállaló háztartásokhoz képest. Érdekes eltérés az ezelőtti becslésekhez képest, hogy azoknak a gyermekvállaló családoknak, akik már 2001 előtt is vállaltak gyermeket, 4,4–5 egységnyivel kevésbé csökken a helyzetük a jövedelmi skálán, mint az első gyermeket vállaló háztartásoké. Azaz ha egy háztartás már vállalt gyermeket 2001 előtt, akkor a háztartás ekvivalens jövedelme megközelítőleg 8 százalékkal csökken, ha újabb gyermek születik. Ennek az lehet az oka, hogy a már gyermekkel rendelkező háztartások döntően a jövedelemeloszlás bal oldalán helyezkednek el, ami közelebb található az eloszlás móduszához, így viszonylag kis relatív jövedelemváltozás is jelentős és szignifikáns elmozdulást okozhat a jövedelemrangsorban. Érdemes kiemelni azonban, hogy ha kontrollálunk a háztartás összetételének változására és a férfi háztartástag munkaerő-piaci aktivitásának változására, akkor a különbség abszolút értékben is kisebb lesz, illetve az eltérés már nem lesz szignifikáns 5%-os szignifikancia szinten.

4. A gyermekvállalás hatása a háztartás jövedelmi skálán elfoglalt pozíciójára
Impact of childbearing on the household's position on income scale

	1	2	3
A két időszak között gyermek születik	-12,89*** (1,903)	-13,21*** (1,899)	-12,37*** (1,874)
Volt gyermeke 2001-ben	-0,205 (0,692)	-0,329 (0,696)	-0,472 (0,712)
volt gyermeke dummy és a gyermekszám interakciója	5,027** (2,423)	5,397** (2,431)	4,435* (2,394)
Szaktanácsos		1,078 (0,939)	2,197** (0,949)
Középfokú		2,434*** (0,753)	3,812*** (0,786)
Felsőfokú		3,419*** (0,876)	4,458*** (0,918)
település típus	nem	igen	igen
Munkaerő-piaci aktivitás	nem	nem	igen
Háztartás összetételének változása	nem	nem	igen
Megfigyelések száma	6643	6643	6643
R-négyzet	0,013	0,017	0,040

A robusztus sztenderd hibák a zárójelben.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Az eredmények robusztusságának ellenőrzésére a propensity score alapú modellekkel is elvégeztem a fenti elemzést. A modell lényege, hogy a megfigyelhető szempontok alapján minden gyermeket vállaló háztartáshoz hozzá

nagyon hasonló, gyermeket nem vállaló háztartást párosítunk. A kategorizálás alapja, hogy egy csoporton belül a gyermekvállalás feltételes valószínűsége, és a gyermeket vállaló, illetve nem vállaló háztartások eloszlása a különböző szempontok alapján megegyezzen. Mint a módszer kifejlesztői, Rosenberg és Rubin (1983) bemutatják, ez a módszer kiszűri a megfigyelhető változók szerinti szelekciós torzítást. Az elemzés során csak azokat a háztartásokat vettem figyelembe, ahol legalább egy szülőkorú, azaz 15 és 49 év közötti nő volt. A mintát két részre bontottam aszerint, hogy a háztartás már 2001 előtt vállalt-e gyermeket vagy sem. A csoportosítást a háztartás 2001-es tulajdonságai alapján végeztem el. A felhasznált változók a háztartás ekvivalens jövedelmének logaritmus, a háztartás nő tagjának életkora, a dolgozó, munkanélküli, illetve nyugdíjas háztartás tagok száma, a férfi háztartás tag munkakörváltására és a háztartás egyéb jövedelmére vonatkozó dummyk, illetve a férfi háztartás tag által hetente ledolgozott munkaórák számának változása a két adatfelvétel között. Ezenkívül a 2001 előtt gyermeket vállaló háztartások körében felhasználtam még az adott háztartásban élő, 2001 előtt született gyerekek számát.

Az 5., illetve 6. táblázatban láthatóak az így kapott eredmények. A kiértékelést három módszerrel, a kernel párosítási módszerrel (*kernel matching method*), a rétegzett párosítással (*stratification method*), illetve a legközelebbi szomszéd (*nearest neighbour*) módszerrel végeztem el. A táblázat soraiban az így kapott átlagos kezelési hatások (*average treatment effect*), mellette pedig a hozzá kapcsolódó t-statisztikák láthatók. A táblázatok bal oldalán a 2001 előtt gyermeket nem vállaló háztartásokon belül hasonlítom össze a gyermeket vállaló, illetve nem vállaló háztartásokat, míg a jobb oldalon azok a háztartások szerepelnek, ahol már 2001 előtt is vállaltak gyermeket.

Ha összehasonlítjuk a fenti eredményeket a harmadik táblázattal, akkor a legszembetűnőbb eredmény az, hogy a *propensity score*-ok alapján a gyermekvállalás kissé negatívvában érinti a 2001 előtt gyermeket nem vállaló háztartásokat, mint ahogy azt a regressziós módszerrel mértük. Míg a fenti esetben 18–19 százaléknyi eltérést látunk a gyermeket vállaló és nem vállaló háztartások jövedelemdinamikájában, addig az utóbbi módszerrel a gyermekvállalás 23–25 százalékkal csökkenti a háztartás ekvivalens jövedelmét. Ha azokat a háztartásokat tekintjük, ahol már 2001 előtt is született gyerek, ott a két módszer már nagyon hasonló eredményeket ad, mindkét esetben 12–13 százaléknyi az ekvivalens jövedelem visszaesése.

5. A gyermekvállalás hatása a háztartás ekvivalens jövedelmére
(propensity score alapú párosítás)
Impact of childbearing on the equivalent income of the household
(based on propensity score matching)

Párosítási módszer	2001-ben nem volt gyermek		2001-előtt is volt gyermek	
	parciális hatás	t-statisztika	parciális hatás	t-statisztika
Kernel párosítás	-0,235	-5,613	-0,136	-4,765
Rétegzett párosítás	-0,253	-7,899	-0,135	-5,044
Legközelebbi szomszéd	-0,247	-4,474	-0,124	-3,156

A fentiek alapján nem meglepő eredmény, hogy a *propensity score* alapú becsléssel szintén nagyobb elmozdulást tapasztalunk a jövedelmi rangsorban az első gyermeküket vállaló háztartásoknál, mint a regressziós elemzést alkalmazva. Ugyanakkor a két becslés között ebben az esetben kisebb az eltérés. Míg az első módszerrel körülbelül 13 egységnyi különbséget találunk, itt a háztartások 16–17 percentilist esnek vissza az első gyermek megszületésének hatására. Ha azokat a háztartásokat vizsgáljuk, ahol a már 2001 előtt is született gyerek, akkor 8–8,5 percentilisnyi visszaesést tapasztalunk a jövedelmi rangsorban a gyermekvállalás hatására. Ez az eredmény körülbelül megegyezik a panelbecslésekben kapott parciális hatásokkal. Ha a különböző párosítási eszközöket vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az összes becslésnél a kernel párosítási technika mutatja a legkisebb parciális hatást, addig a legközelebbi szomszéd módszer adja a legnagyobb eltérést.

6. A gyermekvállalás hatása a háztartás ekvivalens jövedelmére
(propensity score alapú párosítás)
Impact of childbearing on the equivalent income of the household
(based on propensity score matching)

Párosítási módszer	2001-ben nem volt gyermek		2001-előtt is volt gyermek	
	parciális hatás	t-statisztika	parciális hatás	t-statisztika
Kernel párosítás	-16,13	-7,314	-8,64	-5,347
Rétegzett párosítás	-17,02	-7,775	-8,75	-5,507
Legközelebbi szomszéd	-16,37	-5,457	-8,17	-3,665

7. Következtetések

A magyar gyermektámogatási rendszer nemzetközi összehasonlításban is kifejezetten bőkezűnek mondható a szülői szabadság támogatása szempontjából, és az erre fordított készpénzes támogatások relatív és abszolút nagysága is kiemelkedik az OECD-országok közül (Köllő 2008). A készpénzes transferek

jelentős része az anyák több évre szóló szülési szabadságának finanszírozásra szolgál, ami mellett a gyermekek napközbeni felügyeletére a háztartásoknak korlátozott lehetőségei vannak. Ezek a körülmények együttesen arra ösztönzik az anyákat, hogy a gyermek megszületése után évekig ne térjenek vissza a munkaerőpiacra. Ennek ellenére még nem készült Magyarországon olyan elemzés, amely azt vizsgálta volna, hogy a magyarországi transzferek milyen mértékben képesek ellensúlyozni a gyermekvállalás és az anya munkaerőpiacról való kiesésének jövedelmi sokkját. Dolgozatommal ennek a hiánynak a pótlására tettem kísérletet.

Elemzésem során a KSH NKI által készített *Életünk fordulópontjai* című felmérés 2001-es és 2004-es hullámát használtam. A felmérés előnye, hogy a többi elérhető háztartási panelfelvételhez képest jóval több gyermekszülés megfigyelésére ad lehetőséget, és a panel formának köszönhetően kontrollálni lehet a családok közötti meg nem figyelt heterogenitásra. Az adatbázis hátránya azonban, hogy a háztartások attitűdvizsgálatára és nem a munkaerő-piaci részvételére koncentrált.

Az elemzés eredményei alapján a gyermeket vállaló háztartások mintegy 18–19 százaléknyi ekvivalens jövedelem-visszaesést szenvednek el a gyermekvállalás hatására. Mindez megközelítőleg 11 percentilisnek megfelelő visszaesést jelent a háztartások ekvivalens jövedelmi skáláján, ha a háztartásban az első gyermek születik és 8 százaléknyt, ha a háztartás már korábban is vállalt gyermeket. A különbséget feltételezhetően az első gyermeket vállaló és a már régebb óta gyermekes háztartások összetétele közti eltérés magyarázhatja. Az elemzések robusztusságának ellenőrzésére *propensity score matching* alapú becsléseket is elvégeztem. Utóbbi módszer alapján a gyermekvállalás hatása kissé nagyobbak mutatkoztak, mint az első módszer eredményeinél.

A dolgozatom ugyanakkor csak a gyermekvállalás rövid távú (2–3 éves) hatásait vizsgálja, amíg az édesanya még nagyon nagy valószínűséggel nem tért vissza a munkaerőpiacra, és a vizsgált időszak is viszonylag rövid. Ez a két hiányosság adja a további kutatási lehetőségeket, ugyanis az *Életünk fordulópontjai* felmérés további hullámain vizsgálható lenne a gyermekvállalás hosszabb távú jövedelembefolyásoló hatása, illetve az, hogy az évtized második felében is ugyanakkora visszaeséssel járt-e a gyermekvállalás, mint a 2000-es évek elején.

HIVATKOZÁSOK

- Bálint Mónika – Köllő János (2007): Gyermeknevelési támogatások. In *Közelkép – Jóléti ellátások és munkakínálat*, MTA-KTI, Budapest.
- Benedek Dóra – File Réka – Scharle Ágota (2006): A jóléti újraelosztás mértéke és hatékonysága. *Közpénzügyi Füzetek* 17.

- Blaskó Zsuzsa – Cseres-Gergely Zsombor – Reszkető Petra – Scharle Ágota – Váradi Balázs (2009): *Az 1–3 éves gyermekek napközbeni ellátásának bővítése: költségvetési ráfordítás és várható társadalmi hatások*. Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet, http://www.budapestinstitute.eu/uploads/BI_MEH_bolcsode_091109_FINAL.pdf, letöltés ideje: 2011. július 22.
- Darvas Ágnes – Mózer Péter (2004): *Kit támogassunk? Esély*, 2004/6.
- Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2006): *Gyermekszegénység*. Demos Magyarország, Budapest.
- Frey Mária (2001): A nők keresőtevékenysége és a gyermekvállalás összefüggései. In Cseh-Szombaty László – Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesedés és népességpolitika*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Gábos András (2008): Családtámogatási rendszer és a családok helyzete, In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2008*. TÁRKI, Budapest.
- Gábos András – Gál Róbert Iván – Keller Tamás (2007): *A gyermeknevelés költsége és a társadalmi kompenzáció*. Kézirat, TÁRKI. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b003.pdf>
- Gábos, András – Gál, I. Róbert – Kézdi, Gábor (2008): Fertility effects of the pension system and other intergenerational transfers, In *Assessing intergenerational equity: an interdisciplinary study of aging and pension reform in Hungary*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 171–186.
- Gáspár Katalin – Kiss Áron (2009): A pénzbeli jóléti támogatások célzottsága. *Köz-pénzügyi füzetek* 24. Budapest.
- Kapitány Balázs (2003): Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése. "Életünk fordulópontjai" – *Műhelytanulmányok* 2, KSH NKI, Budapest.
- Köllő János (2008): A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. In Nagy Gyula (szerk.): *Jóléti ellátások, szakképzés és munkakínálat*. KTI Könyvek 10.
- McDonald, Peter (2006): An Assessment of Policies that Support Having Children from the Perspectives of Equity, Efficiency and Efficacy, *Vienna Yearbook of Population Research* 2006, 213–234.
- OECD (2007): Public spending on family benefits in cash, services and tax measures, in per cent of GDP, 2007. <http://www.oecd.org/dataoecd/55/58/38968865.xls>, letöltés ideje: 2011. július 22.
- Rosenbaum, Paul R. – Rubin, Donald B. (1983): The central role of the propensity score in observational studies for causal effects. *Biometrika* 70, 41–55.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (2007): *Gyermekek: Vágyak és tények*. Dinamikus termékenységi elemzések. "Életünk fordulópontjai" – *Műhelytanulmányok* 6. KSH NKI, Budapest.
- Spéder Zsolt (2001): Mikor már köztünk vannak...: A gyermekvállalás anyagi-jóléti következményei. In Spéder Zsolt – Monostori Judit (szerk.): *Mozaikok a gyermekszegénységről*, KSH NKI, Budapest, 57–70.
- Winder, K. L. (2008): *Endogenous Fertility and the Motherhood Wage Penalty*. Working paper, University of California.
- Wooldridge, Jeffrey M. (2001): *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. MIT Press, Cambridge, MA.

Tárgyszavak:

Gyermekvállalás
Gyermekvállalás hatásai
Családpolitika

IMPACT OF CHILDBEARING ON THE INCOME OF FAMILIES IN HUNGARY

Abstract

Hungary, in comparison with other OECD countries, provides exceptionally high direct financial transfer for households with children. Nevertheless, the Hungarian TFR is one of the lowest in Europe. Besides, mothers of small children stay away from the labour market for several years among others due to these transfer politics. The aim of this paper is to describe to what extent the transfer system is able to compensate the decrease of households' income following childbearing, during the maternity leave. For the purpose of the analysis I have made panel estimation on the two following waves of the survey 'Turning points of the life course' (2001 and 2004), and to conduct robustness analysis I have performed *propensity score matching* of households with and without children. My results indicate that the first childbearing causes 20% decrease in the equivalent income of households, furthermore that the decrease is less pronounced in those households which had already child/children prior to 2001.

KÖZLEMÉNY

A MAGYARORSZÁGI BÖLCSŐDÉK MŰKÖDÉSÉNEK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

MAKAY ZSUZSANNA

1. Bevezetés

Nemrég zárult le a Népeségtudományi Kutatóintézet kutatása, amelynek során a hazai bölcsődék működésének speciális területeit vizsgáltuk.¹ A kutatás megtervezésében, a kérdőív összeállításában többek között, a Központi Statisztikai Hivatal bölcsődék körében évente kötelezően végzett adatgyűjtéseire támaszkodhattunk.² Ezek alapvető információkat nyújtanak arról, hogy hány bölcsőde működik az országban, azok milyen finanszírozásúak, hány férőhelyet biztosítanak, és milyen korú gyermekeket látnak el. Információ szolgáltatnak továbbá arról is, hogy a beíratott gyermekek közül hányan részesülnek gyermekvédelmi kedvezményben, illetve korai fejlesztésben, valamint hogy milyen a bölcsődében dolgozó személyzet státusza, képzettsége, végzettsége. Ez az adat-szolgáltatás valamennyi bölcsőde számára kötelező, az adatokat a KSH az évente megjelenő Szociális Statisztikai Évkönyvben teszi közzé.

A legtöbbet idézett statisztikai adat a bölcsődék számának változása a rendszerváltás óta. Innen tudjuk, hogy míg 1990-ben 1003 állandó bölcsőde működött az ország területén, addig ez a szám 2003-ban csak 515 volt, majd 2009-re 625-re emelkedett. A bölcsődék alapvető adatait tehát nyomon tudjuk követni, ám ez még nem elég ahhoz, hogy azt is tudjuk, az intézmények hogyan működnek a mindennapokban. Kutatásunk ennek megismerését célozta.

A bölcsődék tevékenységének egy részét jogszabályok és kormányrendeletek határozzák meg.³ Ezek rögzítik, hogy a bölcsőde „olyan intézmény, amely az alapellátás keretében alaptevékenységként napközbeni ellátást nyújt a gyermek számára”. Feladata „a három éven aluli gyermekek gondozása, nevelése, harmonikus testi-szellemi fejlődésének segítése az életkori és egyéni sajátosságok figyelembevételével” (15/1998. (IV. 30.) NM rendelet, 35. §). A rendeletek többek között meghatározzák, hogy milyen korú gyermek jogosult bölcsődei ellátásra, hány gyermek gondozható egy csoportban, milyen szakképzettséggel kell rendelkezniük a gondozóknak, milyen feltételekkel kaphat az intézmény állami normatívát, napi hány órát tölthet egy gyermek bölcsődében, és hogy

¹A kutatás a Szociális és Munkaügyi Minisztérium Gyermek- és Ifjúságvédelmi Főosztálya megbízásából készült. A kérdőív szerkesztésében és az adatfelvétel lebonyolításában a szerzőn kívül részt vett Blaskó Zsuzsa, Bocz János és Kapitány Balázs. Ez a közlemény egy korábbi kéziraton alapul, amelynek összeállításában Murinkó Livia vett részt.

²OSAP, 1203.

³Ezek közül a két legfontosabb: a Népjóléti Minisztérium 15/1998. (IV. 30.)-as rendelete és a 133/1997. (VII. 29.) Kormányrendelet.

mely szolgáltatásokért milyen térítési díjat lehet kérni a szülőktől. Meghatározzák például, hogy „a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményben (...) az alapellátások keretébe tartozó szolgáltatások közül csak az étkezésért állapítható meg térítési díj” (15/1998. (IV. 30.) NM rendelet, 148. §). Vizsgálatunk idején tehát a bölcsőde alapvetően ingyenes ellátás volt, térítési díjat csak az étkezésért voltak kötelesek fizetni a szülők.

A Népeśség-tudományi Kutatóintézet kérdőíves vizsgálatának az volt a célja, hogy megtudjuk, hogyan történik a jogszabályok átültetése a mindennapokba, milyen a bölcsődék élete, milyen a szülők és a bölcsőde együttműködése.

Magyarországon ugyanis a bölcsődéken kívül alig létezik más olyan gyermekfelügyeleti rendszer, amely lehetővé teszi a szülőknek, hogy gyermekük három éves kora előtt munkába álljanak. Noha kiépülőben van egy családi napközi rendszer, ez nem pótolja a bölcsődék köztudottan alacsony számát, hiszen egyelőre kevés ilyen intézmény van, eloszlásuk az ország területén egyenlőtlen, és általában magas térítési díjjal működnek. Egy, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megbízásából készült 2009-es felmérés szerint elsősorban az átlagnál képzetesebb, feltehetően magasabb jövedelmű szülők veszik igénybe ezt a gyermekfelügyeleti formát, és sok esetben még ők is magasnak tartják a térítési díjakat.⁴

Az átlagos, vagy annál alacsonyabb jövedelmű szülők tehát egyedül a bölcsődékben tudják gyermeküket elhelyezni, amennyiben munkába kell állniuk, és nem tudják gyermeküket a nagyszülökre vagy más családtagjukra bízni. Ezért voltunk kíváncsiak többek között arra, hogy a bölcsődék működése mennyire teszi lehetővé mindkét szülő teljes munkaidőben történő munkavállalását, és hogy melyek azok a tényezők, amelyek ezt megnehezítik. A kérdőívet úgy építettük fel, hogy megtudjuk: mit kínál a bölcsőde a családnak, és milyen kötelezettségeik vannak a szülőknek a bölcsődével szemben a harmonikus együttműködés érdekében.

Az alábbiakban bemutatjuk a kérdőívet, és ismertetjük, hogyan történt az adatfelvétel. Ezután kiemelünk néhány fontos, újszerűnek tartott eredményt. (A teljes kérdőív kiértékelése alapján készült dokumentum a szerzőtől beszerezhető.) A tanulmányt az eredmények összefoglalása és következtetések levonása zárja.

2. Az adatfelvétel és a kérdőív ismertetése

Az adatfelvétel egy háromoldalas önkitöltős kérdőív segítségével valósult meg (lásd függelék), amelyet 2008. év végén csatoltunk a KSH által postán kiküldött kötelező adatszolgáltatói laphoz. Kérdőívünk így az összes adatszolgáltató bölcsődébe, vagyis 594 intézménybe eljutott. A kitöltés nem volt kötelező. A 407 visszaérkező kérdőívből adathiány, valamint a kötelező és a kiegészítő kérdőív összekapcsolási nehézségei miatt végül 393 bölcsőde válaszai elemezhetők. A válaszadási arány 66,2%-os, vagyis a teljes bölcsődei állomány kétharmad részét reprezentálja adatbázisunk. A kérdezés 2009 januárjában zajlott. Az adatok a 2009-re, a gazdálkodási adatok pedig 2007-re vonatkoznak. 2007 illetve 2009 eleje óta számos jogszabályváltozás történt, melyek kihatnak a bölcsődék működésére, legyen szó az egy csoportban gondozható bölcsődés gyerme-

⁴<http://csana-info.hu/data/userfiles/csanatanulmany.pdf>

kek számának növeléséről⁵ vagy arról, hogy 2011 óta az étkezésért fizetendő térítési díjon felül „a nyersanyagköltség legfeljebb 50%-át kitevő rezsiköltség egy ellátottra jutó napi összege”⁶ is beszédhető a szülőktől, ami feltehetően megváltoztatta a havonta fizetendő térítési díjat és így kihatott a bölcsődék gazdálkodására is. Eredményeink tehát nem a bölcsődék jelenlegi helyzetét mutatják be, noha feltételezhető, hogy pl. a nyitva tartás vagy a szülők munkavállalása keveset változott az utóbbi évek jogszabály módosításaival.

A kérdőív az alábbi témaköröket foglalja magába:

– Az első témakör azt tudakolta, milyen nyitvatartási időekkel működnek a bölcsődék, vagyis megoldható-e, hogy a gyermek bölcsődei elhelyezése mellett mindkét szülő teljes munkaidőben dolgozzon. Vizsgáltuk továbbá, hogy általában mennyi időt töltenek a gyermekek egy átlagos napon a bölcsődében, és mely étkezéseket veszik igénybe.

– A második témakör („Díjak és szülői segítség”) kialakítása során kettős cél lebegett a szemünk előtt. Először is azt kívántuk vizsgálni, milyen mértékben kell a szülőknek anyagilag hozzájárulniuk a bölcsőde működéséhez: mennyi az étkezésért fizetendő térítési díj, illetve az esetleges egyéb díjak összege. Sok bölcsődében a szűk anyagi lehetőségek miatt a szülőkre hárulnak olyan feladatok, mint a bölcsőde felújítása, vagy játékok beszerzése, ennek mértékét és jellegét külön kérdésekkel mértük. A szűk anyagi lehetőségeken egy a bölcsődéhez kötődő alapítvány megléte, illetve külső pénzre való pályázás is enyhíthet, ezért ezek iránt is érdeklődtünk.

– A harmadik témakör keretében azt vizsgáltuk, hogy a bölcsődébe járó szülők dolgoznak-e, milyen jellegű a munkarendjük, és mennyire tartják fontosnak, hogy elsősorban munkavállaló szülők gyermekei írathassák be gyermeküket bölcsődébe. Mivel nem volt lehetőség arra, hogy a szülőket kérdezzük, a vezetőnők tapasztalataira hagyatkoztunk, akik feltételezésünk szerint ismerik a szülők helyzetét.

– A „Gyermekek beszoktatása” témakörön belül foglalkoztunk azzal, hogy mennyire rugalmas a bölcsődék év közbeni működése, tudnak-e év közben is új gyermekeket fogadni amennyiben erre lehetőség adódik. Kérdeztük azt is, hogy általában ki szoktatja be a gyermekeket a bölcsődébe. Az édesanyák ezt csak abban az esetben tudják megtenni, amennyiben (még) nem dolgoznak.

– Külön kérdéscsoport keretében tekintettük át, hogy milyen a bölcsődének hely adó épület állapota, felújításra szorul-e az épület, és biztosítottak-e erre az anyagi keretek.

– A bölcsőde megközelíthetősége és az, hogy hogyan hozzák reggel a gyermekeket, információt szolgáltat egyrészt a bölcsőde és a lakóhely, valamint a munkahely közötti távolságról, és bizonyos mértékben jelzi a szülők státusát is, főként, ha egy bölcsődébe sok gyermeket hoznak személygépjárművel.

– A „Plusz szolgáltatások” című témakör esetében arra voltunk kíváncsiak, hogy megfelel-e a jelenlegi nyitva tartás a szülők igényeinek, illetve hogy a gyermekeknek hozzávetőlegesen hány százaléka vesz igénybe külön szolgáltatásokat. Arra vonatkozóan is kapunk információt, hogy hány bölcsődében léteznek ezek a szolgáltatások.

A gyermekek beíratásának időpontjára, illetve a roma gyermekek arányára vonatkozó kérdések mellett arra kértük a vezetőket, hogy adjanak információt a bevételek és kiadások mérlegéről, és arról, hogy mely területek jelentik a bevételek gerincét, illetve a legnagyobb kiadásokat.

⁵ 31/2009. (XII. 22.) SZMM rendelet 6.§.

⁶ 1997. évi XXXI. törvény 2011. január 1. napjától hatályos módosítása.

3. A minta és a válaszadó bölcsődék jellemzői

Az eredmények megfelelő értelmezéséhez röviden bemutatjuk, mi jellemzi a válaszadó bölcsődéket területi elhelyezkedésük szerint. Megnézzük azt is, hogy a bölcsődék fenntartója szerint mennyiben tér el mintánk az országotól.

A válaszadási hajlandóság összességében a fővárosban volt a legnagyobb és a kisebb településtípusok felé haladva csökkent. Míg Budapesten a bölcsődék mintegy 81%-ából visszaküldték a kérdőívet, addig ez a községekben alig 50% (1. táblázat). Ennek megfelelően a válaszadó bölcsődék 30%-a a fővárosban helyezkedik el, minden negyedik megyei jogú városban, minden harmadik egyéb városban, minden tízedik pedig községekben.

1. Az ország területén működő és a válaszoló bölcsődék száma és aránya településtípus szerint

Number of crèche's in the country together with the number and proportion of responding institutions by type of settlement

	Működő bölcsődék száma	Válaszó bölcsődék száma	Válaszó bölcsődék aránya a működők %-ában
Budapest	144	116	80,6
Megyei jogú város	152	100	65,8
Egyéb város	219	138	63,0
Község	79	39	49,4
Összesen	594	393	66,2

A regionális elhelyezkedést tekintve a válaszadó bölcsődék közül minden harmadik, szám szerint 146 a közép-magyarországi régióban, azon belül is a legtöbb Budapesten található (2. táblázat). A többi régióból 30–52 közötti intézmény szerepelt az adatbázisban, a megyénkénti esetszám 2 és 21 között mozgott, Nógrád megyéből pedig nem rendelkezünk adatokkal. Ilyen alacsony esetszámok mellett célszerű az elemzést a régiók szerinti bontásban végezni a megyék szerint bontás helyett.

Összességében elmondható, hogy az önkéntes kérdőívre válaszoló bölcsődék településtípus szerinti elhelyezkedése nagyjából követi az intézmények országos eloszlását, noha az országban működő összes bölcsődéhez képest a kiegészítő kérdőívet kitöltők között valamivel több a fővárosi és kevesebb a községi intézmény. Emellett az NKI vizsgálatában a tízezer fő alatti települések is alulreprezentáltak. A válaszadó intézmények regionális megoszlása is jól leképezi az ország összes bölcsődéjének elhelyezkedését, azzal a kivétellel, hogy a közép-magyarországi régió (a válaszadó fővárosi intézmények viszonylag magas száma miatt) és a Dél-Dunántúl kissé felülreprezentált, a két alföldi régió pedig alulreprezentált. A megyék szerinti megoszlásokban, valamint a hátrányos kistérségek arányában nincs jelentős eltérés a kiegészítő kérdőívre válaszoló és az összes bölcsőde között.

Az országban működő összes bölcsőde túlnyomó többségét, 91%-át valamely önkormányzat működteti. Az NKI adatfelvételében ez az arány 94%, vagyis a nem ön-

kormányzati működési bölcsődék kissé alulreprezentáltak. A nem válaszoló bölcsődéknek ugyanis majdnem 10%-át a nonprofit bölcsődék, míg 6%-át az egyéb bölcsődék teszik ki.

2. A kiegészítő kérdőívre válaszoló bölcsődék megoszlása megyék és régió szerint
Distribution of crèches responding to additional questionnaire by region and county

Régió	Megye	%	N
	Budapest	29,5	116
	Pest	7,6	30
	Közép-Magyarország	37,2	146
	Fejér	3,6	14
	Komárom-Esztergom	4,1	16
	Veszprém	3,1	12
	Közép-Dunántúl	10,7	42
	Győr-Moson-Sopron	4,8	19
	Vas	2,8	11
	Zala	0,5	2
	Nyugat-Dunántúl	8,1	32
	Baranya	4,8	19
	Somogy	4,1	16
	Tolna	1,3	5
	Dél-Dunántúl	10,2	40
	Borsod-Abaúj-Zemplén	5,3	21
	Heves	2,3	9
	Nógrád	n.a	n.a
	Észak-Magyarország	7,6	30
	Hajdú-Bihar	4,8	19
	Szabolcs-Szatmár-Bereg	3,1	12
	Jász-Nagykun-Szolnok	5,1	20
	Észak-Alföld	13,0	51
	Bács-Kiskun	3,6	14
	Békés	4,8	19
	Csongrád	4,8	19
	Dél-Alföld	13,2	52
Összesen		100,0	393

Az önkormányzati fenntartás rendszerint települési önkormányzatot jelent, és adatbázisunkban a 370 önkormányzati bölcsődéből mindössze 14 bölcsődét tart fenn önkormányzati intézményfenntartó társulás. 23 bölcsőde nem önkormányzati fenntartású, ezek csaknem egyenlő arányban oszlanak meg a nonprofit bölcsődék és az egyéb bölcsődék kategóriái között. A nonprofit bölcsődék többségét közhasznú társaság vagy alapítvány tartja fent, míg az egyéb bölcsődék zömét a többcélú kistérségi társulások. A nonprofit kategóriában elhanyagolható az egyházi fenntartású intézmények, az egyéb bölcsődék körében pedig a társas vállalkozási, közalapítványi, illetve a központi költségvetésből fenntartottak száma.

A nem önkormányzati intézmények aránya a községekben a legmagasabb 10%-al. A többi településtípuson ez az arány 3% és 6% között van. A nem önkormányzati intézmények aránya csak a Dél-Alföldön és a Dél-Dunántúlon éri el, illetve haladja meg az összes bölcsőde 10%-át. Közép-Magyarországon ez az arány 5,5%, és szinte elhanyagolható a többi régióban (4% alatti).

4. A bölcsődék működése a mindennapokban

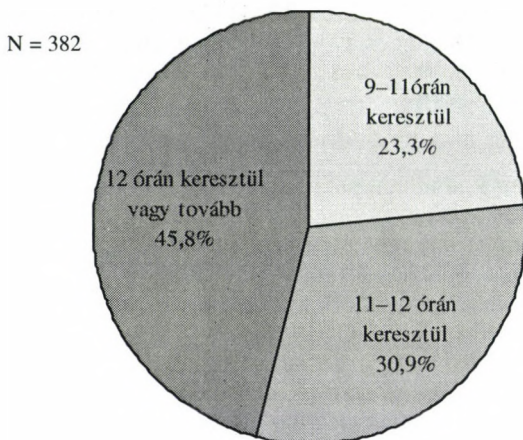
a) A napi nyitva tartás hossza, a reggeli nyitási és az esti zárási időpontok

A kérdőív legelső kérdése a bölcsődék nyitva tartására vonatkozik. Összesen 382 bölcsőde nyitási és zárási időpontjaival rendelkezünk.

A kérdésnek kettős célja volt. Egyrészt annak megállapítása, hogy a nyitva tartás hossza összeegyeztethető-e a klasszikus, nyolc órás munkarend szerint dolgozó szülők munkahelyi kötelezettségeivel. Vagyis elég hosszú ideig vannak-e nyitva az intézmények ahhoz, hogy a szülők reggel munka előtt oda tudják vinni gyermeküket, és délután, vagy kora este munka után érte tudjanak menni. Ehhez az szükséges, hogy az intézmények nyitva tartása meghaladja a nyolc órát, hiszen feltételezhető, hogy a szülők többségének még utazási idővel is kell számolnia a bölcsőde és munkahelye között.

A második cél az volt, hogy összevessük a nyitási és zárási időpontokat a szülők feltételezett munkakezdésével és munkaidejük végével. Minél rövidebb ideig vannak nyitva az intézmények, annál fontosabb ugyanis, hogy a két időpont ne nagyon térjen el a szülők munkájának kezdési, illetve befejezési időpontjától. Ellenkező esetben, például, ha a bölcsődék reggel 7-kor nyitnak, és 17-órákor bezárnak, míg a szülők munkaideje 9 órától 18 óráig tart, ők vagy nem tudnak teljes munkaidőben munkát vállalni, vagy pedig rendszeresen egy harmadik személynek kell elvinni a gyermeket a bölcsődébe vagy hazakísérni. A nyitva tartás hossza tehát, ugyanúgy, mint a nyitási és zárási időpontok, fontos tényezői annak, hogy mennyire tudnak a szülők munkahelyi kötelezettségeiknek megfelelni kisgyermek nevelése mellett.

Adataink szerint a bölcsődék napi nyitva tartása igen hosszú. Mindegyik intézmény legalább napi 9 órán keresztül nyitva tart, nagy részük pedig 12 órás vagy hosszabb nyitva tartással működik (I. ábra). A leghosszabb nyitva tartási idő 13 óra, azonban ez csak néhány intézményben valósul meg.

I. A bölcsődék megoszlása a napi nyitva tartás hossza szerint
Distribution of crèches by the length of daily opening hours

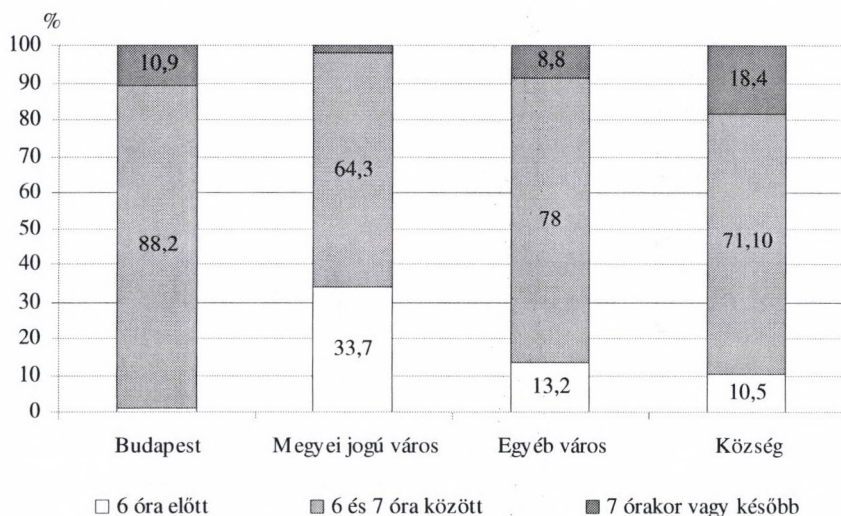
Az eredmények arra utalnak, hogy ha a bölcsődék teljes nyitvatartási idő alatt fogadják a gyermekeket, akkor a klasszikus, napközben nyolc órán át dolgozó szülők még utazással együtt is meg tudják oldani, hogy gyermeküket egész napra a bölcsődére bízzák. Reggel ők maguk tudják vinni, és ők tudnak érte menni délután. Ezt ki is használják a szülők, hiszen – ahogyan az a kérdőív egy másik kérdéséből kiderül – az esetek mintegy 90%-ában vagy az anya, vagy az apa viszi reggel a gyermeket a bölcsődébe, és a hosszú nyitvatartási idő feltehetően lehetővé teszi számukra, hogy délután is ők menjenek érte. A nyitvatartási idő tehát önmagában nem okoz problémát, ugyanakkor ez az idő hosszabb, mint a gondozónők napi munkaideje.⁷ Ugyanakkor, ahogy később látni fogjuk, a gyermekek döntő többsége már a zárás előtti órában távozik a bölcsödéből. Ez három okból lehetséges. Elképzelhető, hogy amíg az egyik szülő reggel elviszi a gyermeket a bölcsődébe, addig a másik szülő reggel korábban megy dolgozni, hogy korán véget érjen a munkaideje és ő tudjon a gyermekért menni. Ez csak akkor lehetséges, ha a szülőknek van bizonyos választási lehetőségük munkakezdési, illetve befejezési időpontjukat illetően, esetleg egyikük nem dolgozik, vagy segítséget kapnak egyéb családtagtól, például a nagyszülőktől. Az is lehet, hogy az egyik szülő részmunkaidőben dolgozik, így a szülők meg tudják oldani, hogy a gyermek korán hazakerüljön. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a „nyitvatartási idő” nem fedi le azt az időt, ami alatt a bölcsőde a gyermekeket fogadja, és a bölcsőde nyomást gyakorol a szülőkre, hogy lehetőleg már jóval zárás előtt menjenek gyermekükért.

⁷ Egy 12 órás nyitva tartás idején ez azt jelenti, hogy egyes gondozónők reggel korán érkeznek, emiatt ők korán is fejezik be a munkát, míg mások később érkeznek, és zárásig maradnak. A gyermek tehát az idő nagy részét saját gondozójával a saját csoportjában tölti, az idő egy kisebb részét pedig nem saját csoportjában, illetve gondozójával. Kérdőívünk nem vizsgálta, hogy pontosan hogyan oszlik meg a gondozónők napi munkaideje, és hogy ez milyen mértékben változik hétről hétre, de feltételezzük, hogy a szülők igyekeznek gyermekük bölcsődei idejét arra az időre tenni, amikor saját csoportjában van.

Általános tendenciaként elmondható, hogy minél nagyobb településtípusról, valamint minél nagyobb intézményről van szó, annál hosszabb ideig van nyitva a bölcsőde. Budapesten például a bölcsődék 87%-a legalább tizenkét órán keresztül van nyitva, míg ez az arány csak 5% a községekben. Számottevő különbség van aszerint is, hogy reggel hány órától fogadják a gyermekeket az intézmények.

Az intézmények döntő többsége reggel 6 és 7 óra között nyitja meg kapuit, csupán 15% nyit ki hat óra előtt, és 9% hét óra után. A nagyon korán nyitó bölcsődék jellemzőbbek a megyei jogú városban, mint máshol, míg a községekben jellemzőbb a késői nyitás (II. ábra).

A régiók közül Nyugat-Dunántúl és Közép-Dunántúl emelkedik ki a korai nyitással: az előbbiben a bölcsődék 60%-a, míg az utóbbiban 41%-uk nyit ki reggel hat óra előtt.

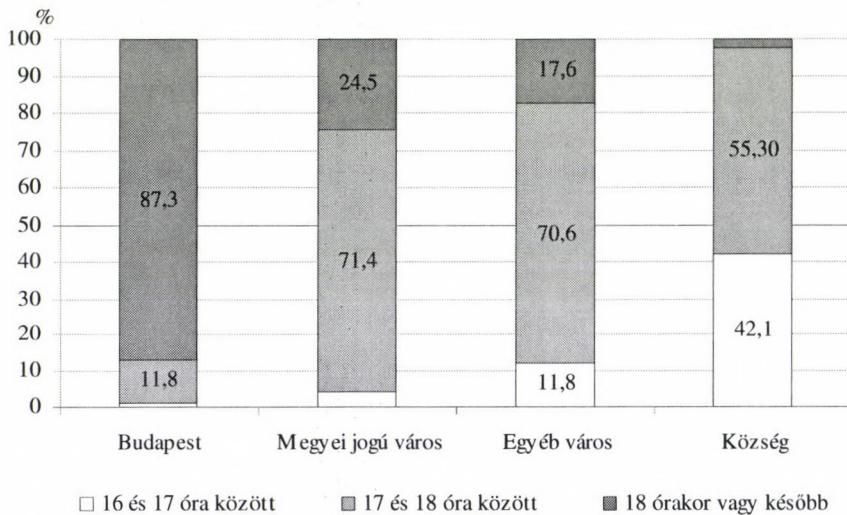
II. A bölcsődék nyitási időpontjának megoszlása településtípus szerint Distribution of opening time of crèches by type of settlement

Este a bölcsődéknek több mint fele 17 és 18 óra között zár. Alig egytizedük zár öt óra előtt, míg több mint egyharmaduk hat óráig vagy tovább tart nyitva.

Településtípus szerint roppant nagy eltérések vannak a különböző zárási időpontok között: a kisebb településeken sokkal nagyobb a korábban záró bölcsődék aránya, mint a nagyokon. Budapest az egyetlen olyan település, ahol a bölcsődék nagy része (majdnem 90%-uk) este hat órakor, vagy később zár (a fél 7 utáni nyitva tartás azonban már ritkaságnak számít), míg itt elenyésző azon intézmények száma, amelyek öt óra előtt zárnak. A községekben ezzel szemben a bölcsődék több, mint 40%-a 17 óra előtt zár, és kevés az olyan intézmény, amely este 6 órakor, vagy ennél később még nyitva van (III. ábra). Összességében tehát a községekben vannak a legrövidebb ideig nyitva, noha nem biztos, hogy az ezen településeken lakó szülőknek rövidebb a napi utazási idejük munkahelyükre, mint egy nagyvárosban. Amennyiben ugyanis másik települé-

sen, esetleg egy szomszédos nagyvárosban dolgoznak, úgy nem kizárt, hogy a munkahelyre való eljutás hosszabb ideig tart, mint egy nagyvároson belül.

A napi nyitva tartás hosszát nemcsak a településtípus befolyásolja, hanem az is, hogy ki a bölcsőde fenntartója. Az önkormányzati bölcsődék közel fele ugyanis legalább 12 órás nyitva tartással működik, míg ez a válaszadó 12 nonprofit bölcsőde egyike sem igaz. A nonprofit bölcsődék nagy része kevesebb, mint 11 órát van nyitva, míg az egyéb fenntartó által üzemeltetett 11 bölcsőde viszonylag arányosan oszlik meg a három nyitvatartási időpont között.

III. A bölcsődék zárási időpontjának megoszlása településtípusok szerint Distribution of closing time of crèches by type of settlement

b) A gyermekek létszáma és részvételük az egyes étkezéseken

Választ kerestünk arra, hogy a gyermekek hány órakor érkeznek a bölcsődébe, mikor távoznak onnan, hány órakor vannak az étkezések, és a gyermekek mekkora része van jelen az egyes étkezéseken. A kérdéskör célja tisztázni, hogy hozzávetőlegesen mennyi időt töltenek a gyermekek a bölcsődében, és mennyien veszik igénybe fél napra a bölcsődét. Arra, sajnos, nem kapunk választ, hogy a beíratott gyermekek hány százaléka van jelen egy átlagos napon, mert a beíratott gyermekek számát csak az előző év május 31-ére vonatkozóan ismerjük a KSH évi rendszerességgel végzett kötelező adatgyűjtéséből.

Hogy pontos információkat kapjunk, a kiegészítő kérdőívben megadtunk egy fix napot, amelyre vonatkozóan megkértük a bölcsődék vezetőit: jelöljék be az aznapi létszámot, valamint azt, hogy hány gyermek vett részt az étkezéseken. A dátum kiválasztásánál ügyeltünk arra, hogy ez olyan nap legyen, amikor az intézmények vezetői már ismerték, kezükben tartották a kérdőívet. Emiatt egy januári napot kellett választani.

ni, ugyanakkor olyan napot, amely nem esik túl közel az újévhez, amikor a gyermekek esetleg még nem érkeztek vissza a karácsonyi szünetből. A választás így 2009. január 14-ére, szerdára esett, amely elvileg egy minden szempontból semleges nap, ünnepek és olyan események nélkül, amelyek indokolhatnák, hogy az átlagosnál több gyermek hiányozzon a bölcsödéből, vagy hogy az intézmények zárva legyenek. Ennek ellenére több bölcsöde jelezte, hogy a megjelölt napon intézményük valamilyen oknál fogva vagy zárva volt (rossz időjárás miatt leállt a városi közlekedés, ónos eső vagy vízhiány miatt nem tudták kinyitni az intézményt), vagy pedig a szülők nem tudták aznap hozni a gyermeküket járvány, vagy rossz időjárás, nehéz közlekedés miatt. Noha statisztikailag nem számottevő azon kérdőívek száma, amelyek ilyen megjegyzéssel érkeztek vissza, mégis felhívják arra a figyelmet, hogy egy átlagos téli napon is előfordulnak olyan, előre nem látott nehézségek, amelyek miatt a szülők vagy nem jutnak el a bölcsödéig, vagy pedig azok nem tudnak kinyitni. Természetesen ez még nem jelenti azt, hogy a szülők munkahelye is szünetel, vagyis nekik ilyen esetben az utolsó pillanatban kell szabadságot kivenniük, vagy más megoldást találniuk gyermekük aznapi elhelyezésére.

A továbbiakban a gyermekek napközbeni létszámát vizsgáljuk. 100%-nak tekintjük a gyermekek számát január 14-én, és megvizsgáljuk, hogy közülük mikor, hányan érkeztek az intézménybe, illetve távoztak a bölcsödéből, és hányan vették igénybe az étkezéseket.

Reggel átlagosan a gyermekek 91,5%-a nyitás és 9 óra között, a maradék 8,5% pedig 9 és 12 óra között érkezik a bölcsödékbe. A távozásra vonatkozó átlagok pedig azt mutatják, hogy a gyermekek 10%-a 12 és 15 óra között, 84,2%-uk 15 és 17 óra között, és 5,7% 17 óra után távozik (3. táblázat).

3. A gyermekek megoszlása a reggeli érkezési és délutáni távozási időpontok szerint
Distribution of children by arrival times in the morning and leaving time in the afternoon

Érkezés	%	Távozás	%
Nyitás és 9h között	91,5	12 és 15h között	10,1
9 és 12h között	8,5	15 és 17h között	84,2
		17h után	5,7
Összesen	100,0		100,0

Az étkezések igénybevétele természetesen erősen összefügg az érkezési és távozási időpontokkal, valamint az étkezések időpontjával, amelyek ütemezése viszonylag hasonló az egyes bölcsödékben. A reggeli általában 8 és 9 óra között zajlik le, és szinte az összes intézményben befejeződik 9 órára. A tízórai fél 10 és fél 11 óra között, míg az ebéd általában fél 12 és fél 1 között van. Az uzsonna három óra körül zajlik. Ennek megfelelően a tízórait és az ebédet veszi igénybe a legtöbb gyerek, hiszen körülbelül délelőtt 10 óra és délután 3 óra között van az a csúcsidőszak, amikor a legtöbb gyermek jelen van. Aki reggel később érkezik, illetve délután korábban távozik, az nem reggelizik, illetve nem uzsonnázik a bölcsödében. Az adott napon a jelen lévő gyermekek 89%-a fogyasztotta a bölcsödében a reggelit, közel 100% a tízórait és az ebédet, és 92% az uzsonnát. A reggelin való részvétel Budapesten, illetve a non profit bölcsödékben a

legalacsonyabb, alig éri el a 80%-ot, míg a többi étkezésen való részvétel szerint nincsenek számottevő különbségek az egyes bölcsődék között.

5. Térítési díjak és a szülők részvétele a bölcsőde életében

A bölcsőde alapvetően szolgáltató intézmény, melynek célja a szülők mindennapi életének megkönnyítése azzal, hogy meghatározott térítési díj ellenében minőségi ellátást nyújt a gyermekek számára. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a törvényileg meghatározott térítési díjon felül milyen egyéb anyagi kiadások terhelik a bölcsődés gyermekek szüleit, illetve milyen mértékben kell egyéb módon hozzájárulniuk a bölcsődék működéséhez: természetbeni támogatással, önkéntes munkával, egyéb módon.

Mivel az állam által fenntartott (ez lehet maga az állam, vagy a helyi önkormányzat, illetve a helyi kisebbségi önkormányzat) intézményekben, csakúgy, mint azon egyéb fenntartó által működtetett intézményekben, amelyek állami normatívában részesülnek, csak az étkezésért lehet térítési díjat kérni, először is arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyi ez a díj az egyes bölcsődékben. Ezt a díjat rendszerint a fenntartó határozza meg. Az eredmények azt mutatják, hogy a térítési díj havi összege az ingyenességtől 17 200 Ft-ig terjed, és átlagosan 6666 Forint. Mellesleg minél kisebb a település, annál alacsonyabb a díj: míg Budapesten a bölcsődék 35,5%-ban kell 7200 forintot vagy annál többet fizetni havonta, addig ez a községi bölcsődéknek csak 11%-ára igaz. A községi bölcsődéknek majdnem a felében nem éri el a fizetendő díj a havi 6000 forintot.

Az étkezésért fizetendő térítési díj tekintetében az ország egyes régió szerint is számottevő különbségek vannak. A díjak átlagosan Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön a legalacsonyabbak (6000 Ft, illetve 6220 Ft), míg Közép-Magyarországon és a Dél-Alföldön a legmagasabbak (6950 Ft). Az önkormányzati bölcsődékben valamivel olcsóbb az étkezés, mint az egyéb fenntartó által működtetett intézményekben, ám a különbség nem számottevő (6650 Ft, illetve 6940 Ft).

Az étkezésért és a kiegészítő szolgáltatásokért elkért, törvényileg szabályozott díjakon kívül a vizsgált 393 bölcsőde közül 110 intézményben (melyekből 105 önkormányzat fenntartású) kérnek a szülőktől további pénzbeli hozzájárulást a bölcsőde működéséhez „csoportpénz” vagy egyéb címen. Ezen hozzájárulás átlaga Budapesten, illetve Közép-Magyarországon meghaladja a havi 1000 forintot, míg a többi településen, illetve régióban 250 és 500 forint között változik.⁸

Érdeklődtünk az iránt, hogy a konkrét pénzbeli támogatáson kívül hogyan járulnak még hozzá a szülők a bölcsőde működéséhez. A bölcsődék 97%-ában nyújtanak a szülők valamilyen segítséget, legtöbbször esetben csak alkalmanként, de az intézmények 18%-ában legalább havonta egyszer. Arra a kérdésre, hogy „legutóbb” milyen formát öltött ez a segítség, a bölcsődei vezetőknek több mint a fele azt jelölte meg, hogy játékokat ajándékoztak a szülők, de az esetek 16%-ában élelmiszert hoztak a bölcsődebe, vagy éppen bútort, berendezést adományoztak (12%). A természetbeni támogatás gyakorisága és annak formája nem független egymástól, hiszen azokban az intézményekben, ahol ez heti vagy legalább havi rendszerességgel előfordul, ott gyakrabban van szó élelmiszert behozataláról, mint ott, ahol a segítség csak alkalmi. Ez utóbbi esetben a játékadományozás a támogatás leggyakoribb formája.

⁸ Számításaink a 2009-ben érvényes térítési díjakat és egyéb tételek összegeit tükrözik.

A bölcsőde működésének segítése önkéntes munkával valamivel ritkább, mint a természetbeni támogatás. A bölcsődék egyharmadában nem segítik ilyen formában a szülők a bölcsődét, és ahol ezt teszik, jellemzően ott is csak alkalmanként. Ahol van ilyen segítség, ott a szülők legutóbb elsősorban a karbantartásban, javításokban, felújításban segítettek, ezt követte a kertápolás, kertrendezés, majd a szervezési feladatok illetve egyéb segítség.

Az eredmények arra derítenek fényt, hogy a bölcsődék sokszor emlegetett „ingyenessége” mögött nemcsak az étkezésért fizetendő, bölcsődénként eltérő térítési díjak húzódnak meg, hanem egyéb címen beszédett díjak is. Emellett a szülők számos módon segítik a bölcsődék mindennapi működését, ami feltehetően sok esetben önkéntes, és könnyíti az intézmények anyagi helyzetét.

6. A bölcsődék igénybevétele és az anyák munkavállalása

Külön részt szenteltünk a bölcsődét igénybe vevő anyák munkaviszonyának, hogy meg tudjuk: a gyermekek többségének a szülei dolgoznak-e vagy sem. Máshogy kell ugyanis működniük az intézményeknek, ha – mintegy helyettesítve a dolgozó szülőket – a gyermekek egész napos ellátását és nevelését kell biztosítaniuk, és máshogy, ha a gyermekeket egyéb okból, például szocializációs céllal, vagy az anyai teendők könnyítése miatt naponta csak rövidebb időre bízzák a bölcsődére. A felvételnél elvben előnyben részesülnek a munkavállaló szülők. Azt vizsgáltuk, hogy a valóságban is elsősorban az ő gyermekeik járnak-e bölcsődébe.

A kérdéskör az anyákra koncentrál. Az apák munkaviszonyát több okból nem vizsgáltuk. Egyrészt nem akartuk, hogy a válaszadási hajlandóság csökkenjen amiatt, hogy a kérdőív túl hosszú. Másrészt az esetek döntő többségében egyébként is az anyák vannak otthon gyermekgondozás miatt a kisgyermekkel, ezért feltételezzük, hogy az ő munkába állásuk teszi szükségessé a gyermek bölcsődei elhelyezését. Ez nem jelenti azt, hogy az apák munkaviszonya érdektelen lenne abból a szempontból, hogy igényelnek-e a szülők bölcsődei helyet. Ez a kérdés azonban mélyebb kutatást kíván, amelyre a kiegészítő kérdőívben nem tudunk kitérni.

Az anyai munkavállalással kapcsolatban vizsgálódásunk három témakört ölelt fel. Egyrészt azt tudakoltuk, hogy a gyermekek beszoktatása idején az anyák tudják-e már, hol fognak dolgozni, vagy pedig ezután kezdenek-e munkát keresni. Lévén, hogy a bölcsődék helyhiánnyal küzdenek, vélhetően azokat a gyermekeket részesítik előnyben, akiknek a szülei dolgoznak. Emiatt viszont hátrányba kerülhetnek azok az anyák, akik visszamennének a munkapiacra, de előbb munkát kell keresniük. Ők ugyanis még nem dolgoznak, de gyermekfelügyeletre lenne szükségük, nemcsak a munkakeresés idejére, hanem azért is, hogy leendő munkaadójuknak azt tudják ígérni: azonnal munkába tudnak állni. Ha az anyák döntő többsége már a beszoktatás ideje alatt tudja, hol fog dolgozni, ez növeli annak valószínűségét, hogy igen nehéz megoldaniuk a gyermekfelügyeletet azoknak az anyáknak, akik munkát keresnek. Foglalkoztunk azzal a problémával is, hogy az anyák vajon megpróbálják-e eltitkolni a bölcsőde vezetése elől, hogy nem dolgoznak. Elképzelhető ugyanis, hogy esetenként ehhez a stratégiához folyamodnak, mert csak így tartják magukat esélyesnek arra, hogy gyermekük felvételt nyerjen a bölcsődébe, illetve hogy ne tanácsolják őt el onnan.

Igyekeztünk megtudni azt is, hogy a bölcsődevezetők szerint az anyák mekkora hányada dolgozik, és hogy ezt általában milyen formában teszik: klasszikus, napi nyolc órában, vagy részmunkaidőben, esetleg kötetlen munkarend szerint. Lévén, hogy a részmunkaidő, illetve a munkavállalás egyéb, kötetlenebb formái alig találhatók meg Magyarországon, feltételeztük, hogy a kisgyermekes édesanyák többsége is a hagyományos nyolc órás munkarend szerint dolgozik.

A kérdéskörhöz kapcsolódott az a felvetésünk is, amely a bölcsődevezetők véleményét tudakolta azzal kapcsolatban: szükség lenne-e több férőhelyre túljelentkezés miatt. Lévén, hogy Magyarországon a bölcsődéken kívül alig van gyermekfelügyeleti lehetőség a három éven aluli gyermekek számára, feltételezzük, hogy igény lenne több férőhelyre a szülők részéről.

374 bölcsőde válaszolt mindegyik kérdésre az anyukák munkájával kapcsolatban. Az eredményeknél figyelembe kell venni, hogy a bölcsődék vezetői a saját véleményüket fejezték ki, vagyis azt, hogy ők mit gondolnak, hogyan látják: a náluk gondozott gyermekek esetében az anyák milyen arányban, milyen formában dolgoznak. A kérdőív kidolgozásánál feltételeztük, hogy viszonylag jól ismerik a gyermekek családi hátterét, és reálisan meg tudják becsülni az anyák munkahelyi helyzetét. Ennek ellenére szem előtt kell tartani, hogy nem maguk az érintettek adták ezeket a válaszokat.

Az eredmények azt sugallják, hogy az anyák döntő többsége dolgozik: a bölcsődék vezetőinek kétharmada szerint a náluk gondozott gyermekek esetében „szinte mind dolgoznak”, míg egyharmaduk szerint, noha nem mind, de a „többség” dolgozik. Elhanyagolható azon vezetők aránya, akik szerint legfeljebb az anyák fele, vagy még kisebb hányada van jelen a munkapiacon.

Településtípus szerinti bontásban azt látni, hogy noha mindenhol „az anyák szinte mind dolgoznak”-vélemény vezet, a fővárosban és a községekben lévő bölcsődékben az anyáknak valamivel kisebb hányada dolgozik, mint a megyei jogú, illetve egyéb városokban (4. táblázat).

4. Az anyák munkavállalásának vélt megoszlása településtípus szerint (%)
Hypothesised distribution of employment of mothers by type of settlement (%)

	„Szinte mind dolgoznak”	„A többség dolgozik”	Összesen
Budapest	58,3	41,7	100,0
Megyei jogú város	76,3	23,7	100,0
Egyéb város	68,1	31,9	100,0
Község	61,8	38,2	100,0

A fenntartó szerinti különbségek azt mutatják, hogy a nonprofit bölcsődéknek csupán az egyharmadában mondták azt a bölcsődevezetők, hogy az anyák szinte mind dolgoznak. Ugyanez az arány kétharmad az önkormányzati fenntartású intézményekben, és még ennél is magasabb az egyéb fenntartó által működtetett bölcsődékben. A nonprofit és az egyéb bölcsődék kis száma miatt azonban ezeket az eredményeket fenntartással kell kezelni.

A bölcsődék vezetői szerint a munkavállaló anyák majdnem háromnegyede hagyományos, nyolc órás munkaidőben dolgozik, ami megmagyarázza, hogy miért van szükség a bölcsődék hosszán tartó, legalább kilenc órás nyitva tartására. Az anyák több mint,

10%-a dolgozik ezen adatok szerint rész munkaidőben, ami jóval magasabb arány, mint amit a hivatalos statisztikák mutatnak a teljes női népességre kivetítve, és mintegy 7,5% dolgozik más munkarendben, illetve otthonról.

Az egyes bölcsődék között egyedül fenntartó szerint vannak számottevő különbségek. Míg az önkormányzati bölcsődékbe járó gyermekek esetében az anyák mintegy 93%-a dolgozik hagyományos, napi 8 órás munkaidőben, addig ez az egyéb fenntartó által működtetett bölcsődékben az anyák 80%-ára igaz, a nonprofit bölcsődékbe járó gyermekeknél pedig az anyák 60%-át jellemzi – az intézményvezetők szerint.

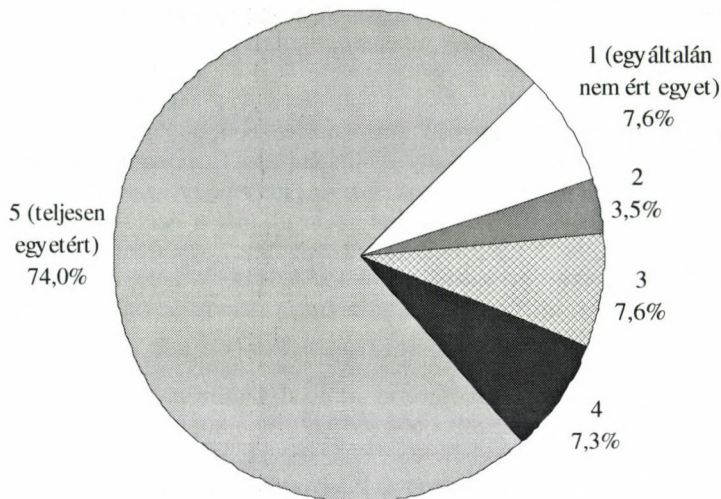
A bölcsődék vezetőinek 93%-a szerint az anyák már a beszoktatás idején tudják, hogy hol fognak dolgozni. Csak 7%-uk nyilatkozott úgy, hogy az anyák akkor kezdenek el munkát keresni, amikor gyermekük már bölcsődébe jár. A második állítás elsősorban a közép-magyarországi, ezen belül is a budapesti, valamint az önkormányzati bölcsődékre igaz.

Az, hogy az anyák döntő többségének már van a munkahelye, amikor gyermekét beszoktatja a bölcsődébe, ismét megerősíti azt a megállapítást, hogy elsősorban a munkavállaló szülők bízzák gyermeküket bölcsődére, illetve hogy ők részesülnek előnyben a felvételnél. Lévén, hogy kevés bölcsődei férőhely van, az intézményeknek valamilyen feltétel alapján dönteniük kell a gyermekek felvételéről, és egyértelmű, hogy ekkor a szülők munkaviszonya az egyik döntő érv. Ugyanakkor az, hogy kicsi azok száma, akik beszoktatáskor még nem tudják, hol fognak dolgozni, arra vall, hogy valószínűleg nehéz egy olyan anyának bölcsődei helyet kapnia, aki munkát keres, és ez idő alatt kell megoldania a gyermekfelügyeletet.

Ez volt az egyik ok, amiért nem tartottuk elképzelhetetlennek, hogy egyes szülők vagy anyák, akiknek nincs biztos munkahelyük, megpróbálják ezt a bölcsőde vezetése elől titkolni. Hiszen a munkaviszonnyal rendelkezők nagyobb eséllyel kapnak férőhelyet, és attól sem kell félniük, hogy felvett gyermeküket eltanácsolják.

Azzal az állítással, miszerint „az anyák sokszor megpróbálják eltitkolni, hogy valójában nem dolgoznak” a bölcsődevezetők többsége nem ért egyet, hiszen 5-ös skálán a válaszadók kétharmada adott 1-es vagy 2-es osztályzatot a kérdésre, kifejezve ezzel egyet nem értésüket. Mindazonáltal 15,6%-uk 4-es vagy 5-ös osztályzatot adott, ami arra enged következtetni, hogy az általuk vezetett bölcsődében ez viszonylag gyakran előfordul. Ez utóbbi esetekben gyakrabban értenek egyet a bölcsődevezetők azzal a kijelentéssel, hogy „nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy a bölcsődébe valóban olyan családok írathassák be a gyermeküket, ahol az anya is dolgozik”: 75% értett egyet és adott erre a kérdésre 4-es vagy 5-ös osztályzatot, míg azon vezetőknek, akiknek nem kell szembesülniük az anyák esetleges titkolózásával, csak a fele. Ettől függetlenül a vezetők többsége úgy véli, fontos, hogy a dolgozó szülők elsőbbségben részesüljenek a gyermekek beíratásakor. Ahogy láttuk, ez az intézményekben általában meg is valósul.

Felvetettük: mennyire látják úgy a vezetők, hogy szükség lenne a férőhelyek bővítésére, és azt kértük, hogy véleményüktől függően itt is 1 és 5 közötti osztályzatot adjanak. A 369 válaszadó döntő többsége 5-ös osztályzatot adva teljesen egyetért azzal, hogy „több férőhelyre van szükség, mert több szülő kívánja bölcsődébe adni a gyermekét, mint amennyi hely van”. Az alábbi ábra mutatja a válaszok megoszlását (IV. ábra).

IV. A bölcsődevezetők véleményének megoszlása aszerint, hogy mennyire értenek egyet a következő állítással: «További férőhelyekre lenne szükség, mert több szülő kívánja bölcsődébe adni gyermekét, mint amennyi hely van» (%)

Distribution of crèche leaders' opinion by their agreement with the statement: 'Additional places would be needed, since the number of parents wishing to place their children in crèches exceeds the capacity of the institutions' (%)

A kérdéssel való egyetértés mértéke lényegében nem függ településtípustól, régiótól, fenntartótól vagy bölcsődemérettől: a bölcsődék vezetőinek többsége ezektől függetlenül egyetért a kijelentéssel.

Ha összevetjük az erre a kérdésre kapott válaszokat azzal, hogy a bölcsődevezetők több mint fele szerint nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy a munkavállaló szülők tudják elsősorban beírni gyermeküket, akkor feltételezhetjük, hogy sok esetben még a dolgozó szülők gyermekeit sem sikerül mind fogadni az intézményekben. Amennyiben férőhelybővítésre kerülne sor, elsősorban továbbra is a munkavállaló szülők gyermekei kerülnének elhelyezésre, és ezután lehetne esetleg a más ok miatt bölcsődei felvételt kérő szülők kívánságának eleget tenni.

7. A bölcsődék gazdálkodása⁹

Kutatásunk kiterjedt a bölcsődék kérdezőt megelőző évének gazdálkodási adataira, külön részletezve a bevételi forrásokat és a főbb kiadási tételeket. A bevételi források között a normatív költségvetési támogatást, az egyéb központi költségvetési támogatást, a pályázati úton elnyert támogatást, a térítési díjból származó bevételt és a nonprofit

⁹ Ahogy már említettük, a gazdálkodás adatairól szóló beszámolók a 2007. évre vonatkoznak, tehát csak tájékoztató jellegűek.

szervezettől kapott támogatást szerepeltettük. A kiadások a következő tételeket tartalmazták: személyi juttatások és munkaadókat terhelő járulékok, dologi és egyéb folyó kiadások, felújítási és karbantartási kiadások, beruházási kiadások.

A továbbiakban áttekintjük, hogyan oszlanak el a bevételek és a kiadások az egyes tételek szerint, és hogy hogyan alakul a bölcsődék gazdálkodási mérlege. Bizonyos megszorítások miatt azonban az eredményeket fenntartással kell kezelnünk. Először is, az egyesített bölcsődék tagintézményeinél nem ismerjük az egyes tagintézményekre eső bevételeket és kiadásokat. Jobb híján azt feltételezzük, hogy az egyesített intézménynél megjelenő bevételeket gyermeklétszám-arányosan osztják szét. A bölcsődék 32%-a valamely összevont intézmény tagja, mely központi intézmények a tagokra vonatkozóan összevont adatokat szolgáltatottak, így 182 esetben az év májusában felmért működő férőhelyek nagysága szerint kiszámított értékeket ismerjük.

Nehezíti a kapott válaszok értelmezését, hogy a kérdőívek kitöltésekor az önkormányzati támogatás összegétnek feltüntetése nem volt egyértelmű. Ez a pályázati pénzek egy része estében ugyancsak problematikusnak bizonyult.

További problémát okozott a nagy arányú válaszhiány: a mintába került közel négyszáz intézménynek csupán harmada adott teljes körű adatokat a költségvetést illetően, továbbá egyes kiadási és bevételi tételekre vonatkozó kérdésekre különösen kevesebben válaszoltak.

A válaszadó bölcsődék gazdálkodási adatait az 5. táblázat tartalmazza. Az adatok szerint az intézmények átlagos bevétele 2007-ben 43 millió Ft, kiadása pedig 57 millió Ft volt. A legfontosabb bevételi forrást a normatív és az egyéb központi költségvetési támogatás jelentette. Pályázati úton átlagosan 12 millió Ft-ot nyertek, térítési díjból mintegy 10 millió Ft-hoz jutottak, nonprofit szervezetektől pedig átlagosan 4 millió Ft-ot kaptak a bölcsődék. A legnagyobb kiadási tételt a személyi juttatások és a munkaadói járulékok jelentették, dologi és egyéb folyó kiadásokra a személyi kiadások töredékét költötték. Intézményenként átlagosan 4 millió Ft-ot költöttek felújítási, karbantartási munkákra és 9 milliót beruházásokra. Az átlagértékeken kívül érdemes a minimumokra, a maximumokra és a szórásokra is figyelni, mert az egyes intézmények között óriási különbségek vannak. Például a pályázaton elnyert legkisebb összeg 30 000 Ft, a legnagyobb 280 millió Ft, továbbá van olyan bölcsőde, ahol felújításra és karbantartásra 108 millió Ft-ot költöttek, de olyan is, ahol csak 3000 Ft-ot.

A fenti adatokat torzíthatja, hogy a bölcsődékbe különböző számú gyermek jár. Ezért számítottuk ki, hogy egy gyermekre 2007-ben átlagosan 911 000 Ft bevétel és 1,3 millió Ft kiadás jut.

5. A bölcsődék gazdálkodási adatai, 2007 (ezer forint)
Financial data of the crèches, 2007 (thousand forints)

		Minimum	Maximum	Átlag	Szórás	N
Összes bevétel		104	318 612	42 700	36 137	290
Ebből:	normatív költségvetési támogatás	1 209	114 463	21 835	15 380	262
	egyéb központi költségvetési támogatás	19	80 625	25 402	22 811	109
	pályázati úton elnyert támogatás	30	280 000	11 830	41 929	46
	tértítési díjből származó bevétel	25	1 745 000	9 806	103 953	281
	nonprofit szervezettől kapott támogatás	1	63 367	3 979	12 464	60
Összes kiadás		1 821	565 070	57 147	54 581	274
Ebből:	személyi juttatások és munkaadókat terhelő járulékok	883	28 000 000	144 391	1 636 394	295
	dologi és egyéb folyó kiadások	2 115	115 000	15 915	13 868	133
	felújítási és karbantartási kiadások	3	108 000	3 775	9 197	168
	beruházási kiadások	22	838 000	9 260	73 885	129
Egy gyermekre jutó bevétel		1	4 772	911	632	290
Egy gyermekre jutó kiadás		182	28 254	1 337	2 396	274

Az egy főre jutó bevétel Budapesten a legnagyobb (1,05 millió Ft), amelyet a megyei jogú városok (928 000 Ft), a községek (824 000 Ft) és a kisvárosok (807 000 Ft) követnek. A kiadások viszont épp az adatok alapján legkevesebb forrással rendelkező egyéb városokban a legnagyobbak (1,5 millió Ft), míg máshol 1,2–1,3 millió Ft körül alakulnak.

A regionális különbségeket tekintve a nyugat-dunántúli és a közép-magyarországi régiókban levő bölcsődék vannak a legjobb anyagi helyzetben, hiszen átlagosan 1–1,1 millió Ft-ot is eléri az egy gyermekre eső bevételük. A legkisebb összeget a dél-alföldi bölcsődék kapnak (683 000 Ft), a többi régióban 800–900 000 Ft-os egy főre eső bevétellel kalkulálhatnak az intézmények.

Intézményméret szerint a kis bölcsődék jutnak a legkisebb bevételhez (viszont a kiadásaik kiugróan magasak), őket a nagy létszámú intézmények követik a legtöbb egy gyermekre jutó bevétellel, átlagosan 940 000 Ft-tal a közepes méretű bölcsődék gazdálkodhatnak. A települési önkormányzati fenntartású bölcsődék átlagosan 900 000 Ft körüli bevételi összeggel számolhatnak. A non-profit és egyéb fenntartású bölcsődék egy főre jutó bevétele jóval magasabb, átlagosan 1,1 millió Ft.

Az egy gyerekre jutó bevétel összefügg bizonyos minőségi mutatókkal, vagyis a magasabb bevétel jobb minőségű szolgáltatást jelenthet. Minél magasabb egy bölcsődében az egy főre jutó bevétel, annál alacsonyabb az egy foglalkoztatottra jutó gyermekek száma (korrelációs együttható: $r = -0,123$) és annál nagyobb a szakképzett dolgozók aránya ($r = 0,126$). A bölcsőde helyszínül szolgáló épület életkorával és felújítási igényével azonban nem függ össze a bevétel nagysága.

Áttekintve, hogyan viszonyulnak egymáshoz a bevételek és a kiadások? A vizsgált intézmények majdnem felének 45,6%-ának negatív az egyenlege, költségvetési hiánnyal küzdenek. 31,7%-nak az egyenlege pozitív, vagyis kevesebbet költenek a rendelkezésre álló összegnél, és az adatok szerint csak 22,8% rendelkezik ugyanannyi bevétellel, mint kiadással (6. táblázat).

6. A bölcsődék megoszlása gazdálkodási egyenlegük szerint, 2007 (%)
Distribution of crèches by their financial status, 2007 (%)

	%	N
Negatív	45,6	118
Nulla	22,8	59
Pozitív	31,7	82
Összesen	100,0	259

A községekben van a legtöbb deficités bölcsőde (63%), míg a városokban ez az arány 40–46% körül mozog. Minden második megyei jogú városban működő intézménynek pozitív a gazdálkodási egyenlege. A régiók közül az észak-magyarországi bölcsődék helyzete a legkedvezőtlenebb, de a közép-magyarországi, a dél- és közép-dunántúli intézmények fele is költségvetési hiánnyal küzd.

Intézményméret szerint a közepes méretű bölcsődék helyzete a legkedvezőbb, a kis és a nagy intézmények között nincs jelentős eltérés. Az önkormányzati fenntartású bölcsődék helyzete nem különbözik az átlagostól, azonban a nonprofit, vagy egyéb intézmények körében csak 12% deficités, és 47% gazdálkodási egyenlege pozitív.

Megállapíthatjuk azt is, hogy az intézmények gazdálkodási egyenlege nem függ össze sem a személyzet számával és képzettségével, sem az épület állapotával.

8. Összegzés

Vizsgálatunk az első olyan jellegű kutatás Magyarországon, amelynek középpontjában a bölcsődék mindennapi működése áll, és amelyben fontos helyet kaptak a szülők és részvételük a bölcsődei életben. Eredményeink alátámasztanak számos olyan vélelmet, amelyek eddig is éltek a köztudatban, ám amelyeket adatok még kevésbé igazoltak. Láttuk például, hogy a szülőknek komoly szerepük van abban, hogy a bölcsődék megfelelő színvonalon működjenek. A kötelezően csak az étkezésért fizetendő térítési díjon felül a bölcsődék mintegy 28%-ában egyéb címen is van havi térítési díj, és szinte az összes intézményben önkéntes munkával vagy természetbeni támogatással is segítik a szülők a bölcsődék működését. Köztudott, hogy játék ajándékozása, gyümölcs bevitele uzsonnára, vagy éppen a karbantartási munkákban való segítség nem számít ritkaságnak a bölcsődék életében.

A szülők ilyen mértékű bevonását a bölcsődék rossz anyagi helyzete indokolja. 259 intézményből közel 50%-nak negatív a gazdálkodási egyenlege annak ellenére, hogy az intézmények többsége keresi a forrásbővítés lehetőségét. A válaszadó bölcsődék mintegy 60%-a kap rendszeresen pénzbeli adományt, illetve kötődik működéséhez támogató alapítvány vagy egyesület. Több mint kétharmaduk pályázott már külső pénzre is.

A nyitvatartási adatok azt mutatták, hogy az intézmények többsége 11–12 órán keresztül fogadja a gyermekeket. Ez lehetővé teszi mindkét szülő teljes idős munkavállalását, és megállapítottuk, hogy a szülők többsége valóban ilyen formában dolgozik. A bölcsődék törekednek arra, hogy elsősorban munkavállaló szülők gyermekeinek biztosítsanak ellátást. Teljes egyetértés van ugyanakkor abban a kérdésben, hogy helyhiány miatt még így sem tudják az igényeket kielégíteni, és hogy férőhelybővítésre lenne szükség.

Adatfelvételünk a bölcsődéket az intézmények oldaláról mutatja be, és a kérdőív rövidsége miatt nem törekedhetett teljességre. Nem tudjuk meg például, hogy miként alakul a mindennapi időbeosztás, mennyit vannak a gyermekek levegőn, milyen szintű és jellegű fejlesztő-nevelő munka folyik az intézményekben. Ezek azok a mutatók, amelyekkel információkat kaphatnánk a gyermekellátás minőségére vonatkozóan, ami azért lenne fontos, mert sok szülőnek fenntartásai vannak az ellátással és a nevelési munka minőségével kapcsolatban. Noha ezek a fenntartások kevés esetben alapulnak konkrét tapasztalaton, sok szülőt eltántorítanak attól, hogy gyermeküket bölcsődébe írassák, aminek következményeként az anyák roppant hosszú időre kiesnek a munkapiacról gyermekvállalás után.

További adatokra és kutatásokra lenne szükség abból a célból, hogy többet tudjunk meg az intézményekről, és megismerjük a szülők nézőpontját és a bölcsődékkal való elégedettségét.

Tárgyszavak:

Gyermekellátó intézmények
Gyermek- és munkavállalás
Kérdőíves vizsgálat

SOME CHARACTERISTICS OF THE WORKING MECHANISMS OF CRÈCHES IN HUNGARY

Abstract

Very few is known about the every-day life of crèches in Hungary mainly because of the lack of data. In this paper we present some results of a survey carried out by the Demographic Research Institute among the crèches in 2008. We show for example that the opening hours of crèches fit rather well the working hours of parents who have regular working hours from the morning to the evening. Furthermore, according to our results, even if in principle parents do not have to pay for the care, several nurseries request in-kind help, besides the financial contribution of parents. The cost of meals also considerably varies across the institutions. We show that, according to the opinion of the headmasters, most mothers who chose a crèche have a full-time job. Finally, we analyse the data of the budget of the crèches, and show which were the main sources of income, expenditures and the balance of payments in the year of 2007.

Függelék: Bölcsődés kérdőív – Kiegészítő lap

		KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET 1024 BUDAPEST BUDAY LÁSZLÓ U. 1/3. TELEFON: +36-1 345-6320 FAX: +36-1 345-1115 WWW.DEMOGRAFIA.HU		lörzszám: <input type="text"/>	
		Az adatszolgáltatás nem kötelező! Az adatgyűjtés statisztikai célra történik!			
BÖLCSŐDEI KÉRDŐÍV - KIEGÉSZÍTŐ LAP					
Az egyszerű kiegészítő lap kitöltése, mivel nem kormányrendelet rendelte el, nem kötelező. Azonban ahhoz, hogy a bölcsődéket érintő szabályozás illeszkedjen a valós viszonyokhoz, illetve, hogy az intézményrendszer fejlesztésére sor kerülhessen, nagyon lényegesek ezek az információk. Az adatok feldolgozása kizárólag összesítően történik, az adatok kezelésének folyamata garantálja, hogy az adott választ szolgáló intézmények azonosítása nem történhet meg. A kitöltött kiegészítő lapot a 1203/08 -as kötelező nyomtatvánnyal együtt a KSH Miskolci Igazgatóságára (3501 Miskolc, Pf: 115.) szíveskedjenek elküldeni 2009 január 31-ig.					
Sorszám	Megnevezés				
Nyitvatartás, étkezés és létszám					
01	A bölcsőde napi nyitvatartása:		- nyitás:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc
			- zárás:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc
02	Az egyes étkezések időpontjai:				
	- Reggeli:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-től	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-ig
	- Tízórai:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-től	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-ig
	- Ebéd:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-től	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-ig
	- Uzsonna	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-től	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-ig
03	Hány gyermek vette igénybe		- a reggelit?	<input type="text"/>	gyermek
			- a tízórait?	<input type="text"/>	gyermek
			- az ebédet?	<input type="text"/>	gyermek
			- az uzsonnát?	<input type="text"/>	gyermek
04	Kérjük jelölje be, hogy hogyan alakult a bölcsőde létszáma 2009. január 14-én, szerdán.		Létszám	A bölcsődébe érkezett gyermekek száma	A bölcsődéből távozó gyermekek száma
	A reggeli nyitás és 9 óra között		<input type="text"/>	gyermek	<input type="text"/>
	9 és 12 óra között		<input type="text"/>	gyermek	<input type="text"/>
	12 és 15 óra között		<input type="text"/>	gyermek	<input type="text"/>
	15 és 17 óra között		<input type="text"/>	gyermek	<input type="text"/>
	17 óra után		<input type="text"/>	gyermek	<input type="text"/>
Díjak és szülői segítség					
05	Mennyi a szülők által havonta, az étkezésért fizetendő térítési díj?				
	<input type="text"/> Ft				
06	Havonta hozzávetőlegesen mennyit fizetnek az érintett szülők az egyes plusz szolgáltatás(ok)ért, ha van ilyen?				
	- játszócsoporthoz	<input type="text"/>	Ft	- gyermekhotel	<input type="text"/>
	- időszakos gyermekfelügyelet	<input type="text"/>	Ft	- egyéb	<input type="text"/>
	- otthoni gyermekgondozás	<input type="text"/>	Ft	egyik szolgáltatás sincs	<input type="text"/>
07	Az étkezésért fizetett térítési díjon és az esetleges szolgáltatásokért fizetett díjon kívül, havonta mekkora összeggel járul hozzá egy-egy szülő a bölcsőde működéséhez? (pl. csoportpénzzel)				
	<input type="text"/> Ft				
08	Szokott-e a bölcsőde külső pénzre pályázni? (kérjük aláhúzni, vagy x-szel megjelölni)				
	igen, rendszeresen	ritkán, de előfordult már			
	igen, alkalmanként	még nem fordult elő			
09	Van-e a bölcsődéhez kötődő illetve működését rendszeresen támogató alapítvány vagy egyesület, illetve kapnak-e olyan pénzübeli adományt, amelyre minden évben számíthatnak?				
	van ☐ nincs ☐				
10	Az elmúlt évben milyen gyakran járultak hozzá a szülők természetbeni támogatással a bölcsőde működéséhez (pl. játékszer, bútor, gyümölcs, stb.)? (kérjük aláhúzni, vagy x-szel megjelölni)				
	általában naponta	alkalmanként			
	általában hetente				
	általában havonta	egyszer sem			
11	Kérjük írja le, hogy legutóbb milyen támogatással járultak hozzá a szülők a bölcsőde működéséhez.				
				

12	Az elmúlt évben milyen gyakran járultak hozzá a szülők önkéntes munkával a bölcsőde működéséhez? (kérjük aláhúzni, vagy x-szel megjelölni)								
	<table border="0"> <tr> <td>általában naponta</td> <td>alkalmanként</td> </tr> <tr> <td>általában hetente</td> <td></td> </tr> <tr> <td>általában havonta</td> <td>egyszer sem</td> </tr> </table>	általában naponta	alkalmanként	általában hetente		általában havonta	egyszer sem		
általában naponta	alkalmanként								
általában hetente									
általában havonta	egyszer sem								
13	Kérjük írja le, hogy legutóbb milyen önkéntes munkát vállaltak a szülők.								
Szülői munkavállalás									
14	<p>Természetesen tudjuk, hogy nem ismerik pontosan, milyen körülmények között éneke, mivel foglalkoznak a bölcsődébe járó gyermekek szülei. Mégis arra kérnénk, próbálja meg megjelölni, hogy leginkább melyik állítás igaz rájuk?</p> <p>A. A bölcsődébe járó gyermekek anyukái szinte mind dolgoznak vagy tanulnak. B. Az anyukák többsége dolgozik vagy tanul. C. Az anyukáknak körülbelül a fele dolgozik vagy tanul. D. Bár sok anyuka dolgozik vagy tanul, azért ők kisebbséget alkotnak az anyukákon belül. E. Néhány kivétellel az anyukák többsége nem dolgozik és nem is tanul.</p> <p>A leginkább igaz állítás: <input type="text"/></p>								
15	<p>Hozzávetőlegesen a munkavállaló anyukák hány százaléka dolgozik</p> <table border="0"> <tr> <td>- hagyományos*, 8 órás munkában, kötött munkarend szerint?</td> <td><input type="text"/> %</td> </tr> <tr> <td>- részmunkaidőben?</td> <td><input type="text"/> %</td> </tr> <tr> <td>- otthon, vagy kötetlen munkarend szerint?</td> <td><input type="text"/> %</td> </tr> </table>	- hagyományos*, 8 órás munkában, kötött munkarend szerint?	<input type="text"/> %	- részmunkaidőben?	<input type="text"/> %	- otthon, vagy kötetlen munkarend szerint?	<input type="text"/> %		
- hagyományos*, 8 órás munkában, kötött munkarend szerint?	<input type="text"/> %								
- részmunkaidőben?	<input type="text"/> %								
- otthon, vagy kötetlen munkarend szerint?	<input type="text"/> %								
16	<p>Kérjük jelölje be, hogy az alábbi két állítás közül melyik jellemzi jobban az anyukák helyzetét!</p> <p>A. Az anyukák többségére az a jellemző, hogy már a beszoktatás ideje alatt biztosan tudják, hogy hol fognak dolgozni. B. Az anyukák többségére az a jellemző, hogy akkor kezdenek munkát keresni, amikor a gyermek már a bölcsődébe jár.</p> <p>A leginkább igaz állítás: <input type="text"/></p>								
17	<p>Mennyire ért egyet a következő állításokkal? Osztyálozzon 1-től 5-ig, mint az iskolában. Adjon 1-est, ha egyáltalán nem ért egyet, 5-öst pedig ha teljes mértékben egyetért.</p> <p>Az anyukák sokszor megpróbálják eltitkolni a bölcsőde vezetése elől, hogy valójában nem dolgoznak.</p> <p>Osztyályzat:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy a bölcsődébe valóban olyan családok irathassák be a gyermeküket, ahol az édesanya is dolgozik. <p>Osztyályzat:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ha túl sok halmozottan hátrányos helyzetű gyermeket kell felvenni az intézménybe, akkor a jobb módú szülők kedve elmegy attól, hogy beírassák gyermekeiket. <p>Osztyályzás:</p> <ul style="list-style-type: none"> - További férőhelyekre lenne szükség, mert több szülő kívánja bölcsődébe adni a gyermekét, mint amennyi hely van. <p>Osztyályzat:</p>								
Gyermekek beszoktatása									
18	<p>Kérjük jelölje be, hogy az alábbi két állítás közül melyik jellemzi a bölcsődét!</p> <p>A. A bölcsődében évente egy vagy két beszoktatási időszak van. B. Van egy vagy két beszoktatási csúcsidezőszak, de emellett folyamatosan is történik a gyermekek felvétele. C. Nincs egy vagy két beszoktatási csúcsidezőszak, hanem folyamatosan történik a gyermekek beszoktatása felvételek után.</p> <p>A bölcsődét leginkább jellemző állítás: <input type="text"/></p>								
19	<p>Amennyiben van évente egy vagy két beszoktatási csúcsidezőszak, kérjük jelölje meg, hogy ezek mettől meddig tartanak</p> <p>1. időszak: <input type="text"/> hónap <input type="text"/> nap-tól <input type="text"/> hónap <input type="text"/> nap-ig</p> <p>2. időszak: <input type="text"/> hónap <input type="text"/> nap-tól <input type="text"/> hónap <input type="text"/> nap-ig</p>								
20	<p>Hozzávetőlegesen az esetek hány százalékában szoktatja be a gyermekét a bölcsődébe</p> <table border="0"> <tr> <td>- az édesanyja?</td> <td><input type="text"/> %</td> </tr> <tr> <td>- az édesapja?</td> <td><input type="text"/> %</td> </tr> <tr> <td>- nagyanyja vagy nagypapja?</td> <td><input type="text"/> %</td> </tr> <tr> <td>- egyéb személy?</td> <td><input type="text"/> %</td> </tr> </table>	- az édesanyja?	<input type="text"/> %	- az édesapja?	<input type="text"/> %	- nagyanyja vagy nagypapja?	<input type="text"/> %	- egyéb személy?	<input type="text"/> %
- az édesanyja?	<input type="text"/> %								
- az édesapja?	<input type="text"/> %								
- nagyanyja vagy nagypapja?	<input type="text"/> %								
- egyéb személy?	<input type="text"/> %								
Felújító munkálatok									
<p>Felújítás alatt minden olyan munkát értünk, mely fizetett szakemberek megbízásával jár, és melynek célja a bölcsőde épületének állapotának javítása.</p>									
21	<p>Melyik évben volt utoljára felújítás a bölcsődében?</p> <p><input type="text"/></p> <p>☒ Volt. ☒ Nem volt.</p>								
2									
F003									

22	<p>Kérjük jelölje meg, hogy mely állítás jellemzi leginkább a bölcsődét!</p> <p>A. A bölcsőde épülete(i) vagy egy részük felújításra szorul, de erre pénz hiányában nincs lehetőség. B. A bölcsőde épülete(i) vagy egy részük felújításra szorul, és ezt, ha lépésenként is, de tudjuk finanszírozni. C. A bölcsőde épülete(i) vagy egy részük felújításra szorul, és ennek finanszírozása gond nélkül megoldható. D. A bölcsőde épülete(i) nem szorul(nak) felújításra.</p> <p>A bölcsődére leginkább jellemző állítás: _____</p>
23	Melyik évben épült a bölcsőde jelenlegi épülete? <input type="text"/>
A bölcsőde megközelítése	
24	A bölcsőde 150 méteres körzetében van-e tömegközlekedési megállóhely? (kérjük aláhúzni!) igen nem
25	Hozzávetőlegesen az esetek hány százalékában hozzák a gyermeket a bölcsődébe
	- gyalog? <input type="text"/> %
	- kerékpárral? <input type="text"/> %
	- tömegközlekedési eszközzel? <input type="text"/> %
	- személygépjárművel? <input type="text"/> %
26	Hozzávetőlegesen az esetek hány százalékában hozza a gyermeket a bölcsődébe
	- az édesanyja? <input type="text"/> %
	- az édesapja? <input type="text"/> %
	- nagyanja vagy nagyapja? <input type="text"/> %
	- egyéb személy? <input type="text"/> %
Plusz szolgáltatások	
27	Van-e arra lehetőségük a szülőknek, hogy a gyermeket a "normális" nyitvatartási időn túl a bölcsődében hagyják? van nincs
28	Ha van, akkor kell-e ezért külön fizetniük? igen nem
29	Ha nincs rá lehetőség, akkor a szülők igényelnék-e ezt a plusz szolgáltatást? igen nem
30	Ha igényelnék, akkor Ön szerint hajlandók lennének külön fizetni azért, hogy gyermekük esetenként tovább maradjon a bölcsődében? igen nem
31	Amennyiben a bölcsőde nyújt külön szolgáltatásokat: A gyermekek hányad része veszi rendszeresen igénybe...
	- a játszócsoport? <input type="text"/> % ☐ Nincs ilyen szolgáltatás.
	- az időszakos gyermekfelügyelet? <input type="text"/> % ☐ Nincs ilyen szolgáltatás.
	- a gyermekhotel? <input type="text"/> % ☐ Nincs ilyen szolgáltatás.
	- az otthoni gyermekgondozást? <input type="text"/> % ☐ Nincs ilyen szolgáltatás.
Záró kérdések	
32	Megfigyelhető-e, hogy akkor íratják be a gyermekeket a bölcsődébe, amikor kistestvéruk születik? igen nem
33	Kérjük, becsülje meg, az Ön véleménye szerint hozzávetőlegesen mekkora a roma gyermekek aránya a bölcsődében! kevesebb, mint 10 % 30-40 % között 10-20 % között 40-50 % között 20-30 % között több, mint 50 %
Gazdálkodási adatok 2007	
34	Összes bevétel: <input type="text"/> ezer Ft
35	Ebből: normatív költségvetési támogatás <input type="text"/> ezer Ft
36	egyéb központi költségvetési támogatás <input type="text"/> ezer Ft
37	pályázati úton elnyert támogatás <input type="text"/> ezer Ft
38	tértítési díjből származó bevételek <input type="text"/> ezer Ft
39	nonprofit szervezettől kapott támogatás <input type="text"/> ezer Ft
40	Összes kiadás: <input type="text"/> ezer Ft
41	Ebből: személyi juttatások és munkaadókat terhelő járulékok <input type="text"/> ezer Ft
42	dologi és egyéb folyó kiadások <input type="text"/> ezer Ft
43	felújítási és karbantartási kiadások <input type="text"/> ezer Ft
44	beruházási kiadások <input type="text"/> ezer Ft
45	Ha egyesített intézményről van szó, hány telephely együttes adatait adta meg? <input type="text"/>

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

MAZZUCATO, V. – SCHANS, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. (Transznacionális családok és a gyermekek jóléte: fogalmi és módszertani kihívások.) *Journal of Marriage and Family* 73 (August 2011), 704–712.

Jóllehet, nemzetközi szinten mind a migrációs, mind a családkutatásoknak nagy hagyománya van, az ún. transznacionális családok vizsgálata mindeddig háttérbe szorult.

A családokat elméleti és módszertani megközelítésben máig főképp nukleáris családokként kezelik, amelynek tagjai egy fedél alatt, s mindenekelőtt egy ország területén élnek. Ez a felfogás azonban gyakorlatilag kizárja a családtagok országhatárokon keresztül mozgását, illetve amennyiben figyelembe is veszi azt, inkább időszakos megoldásnak tekinti, amelynek célja a helyzet mihamarabbi stabilizálása a család újraegyesítése révén. Mindemellett a migrációs szakirodalom ma nagyrészt a migráció által megszerzhető javakra fókuszál, és gyakran figyelmen kívül hagyja a vándorlás családtagokra gyakorolt hatásának vizsgálatát. A szerzők ezért hangsúlyozzák, hogy bár a transznacionális családok elterjedése a világban jelentősen megnőtt az elmúlt évtized folyamán, kutatási eredmények hiányában nem ismerjük annak pontos mértékét, s csupán nemzetközi szervezetek (pl. az UNICEF) jelentéseire hagyatkozva tudjuk, hogy egyes migráns országok esetében a gyermekek megközelítőleg 25%-a él legalább egyik szülője külföldi tartózkodása miatt transznacionális családban.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy az elmúlt évtizedben a szakirodalom csak ritkán foglalkozott e családok helyzetével, és a kutatások fókuszja néhány jól elhatárolható csoportba sorolható. Elsőként megemlítendő a *transznacionális élettér gyermekekre való hatásának* tanulmányozása: például, hogy a gyermekek előnyére válik-e a szülő vándorlása. Az eredmény azonban nagyban függ attól, hogy milyen előnyöket vizsgálunk: hiszen bár a gyermek számára előnyt jelenthet a szülő nagyobb gazdasági aktivitása, pszichológiailag kárát láthatja az apa/anya hiányának. Megemlítendő továbbá a *nemi szerepek* gazdasági és pszichológiai következményekre való hatása. A szerzők Abrego 2009-ben közzétett vizsgálataira hivatkoznak, amelyek azt mutatják, hogy azok a családok, ahol az anya távozik külföldre, jobb anyagi körülmények között élnek (köszönhetően az anyák hatalmas áldozatának, mert keresetük jelentős részét hazaküldik), azonban a törődés hagyományos, társadalmi nemekhez való kötődéséből adódóan a gyermekek több érzelmi problémát tapasztalnak. A *gondozó szerepe* a származási országban szintén egy ritkán kutatott terület. Eddigi kutatásokból ismeretes, hogy azok a gyermekek, akiknek mindkét szülője külföldre távozik, nagyobb eséllyel küzdenek viselkedési zavarokkal s mutatnak gyengébb tanulmányi eredményt. Tehát a gyermekük számára jobb körülményeket külföldi munkavállalás révén megteremteni szándékozó szülők gyakran akár olyan *transznacionális létből fakadó nem várt következményekkel* is szembeesülnek, mint az otthon maradt gyermek iskolakerülése és bandákba tömörülése.

A transznacionális családok vizsgálata a kutatók számára nemcsak a fellelhető szakirodalom hiánya miatt jelent kihívást, hanem a konvencionális *kutatásmódszertan* e környezetben való bonyolult alkalmazása miatt is. A jelenség alapos feltárásával szem-

ben áll ugyanis a 21. század elejére még mindig jellemző *módszertani nacionalizmus*, vagyis a kutatás tárgyának egy országban való elhelyezkedése (ezzel kapcsolatban a tanulmány Wimmer és Glick Schiller 2002-ben publikált munkájára hivatkozik). Mivel természetéből adóan a transznacionális családok vizsgálata legalább két országban való vizsgálatot feltételez, a jelenlegi, egy országban kivitelezett kutatások nagy része nem képes teljes képet adni e jelenségről. Ehhez hozzájárul az a tény is, hogy a kutatások egy részében a gyermekek véleménye háttérbe kerül, így az ő tapasztalataikról csak a családtagjaik, gondozóik válaszaiból tudunk következtetést levonni. Eszerint a családok egy része kívül esik a vizsgálat fókuszán, s a kutatók a gyermekekre ható tényezőknek csupán a töredékét tudják feltárni.

Fontos kiemelni továbbá, hogy az eddigi kutatások nagy része elhanyagolja a kultúra családokra, családok definíálására vonatkozó hatását, s ezáltal a fejlett világ nukleáris családmodelljét tekintik a világ többi részén is kívánatos családmódelnek. Gyakran azt sem veszik figyelembe, hogy nem minden határok által elválasztott család elsődleges célja a család egyesítése, hiszen a családi integráció hiánya a társadalmi mobilitás tudatos stratégiája is lehet. Mindemellett az országok közötti komparatív vizsgálatokból is hiány van, s míg a Mexikóból az Egyesült Államok felé irányuló vándorlás viszonylag jól feltérképezett, a világ több régiójából kiinduló migráció, s azon belül a transznacionális lét különböző kultúrkörből származó gyermekek jólétére gyakorolt hatása máig ismeretlen terület.

A szerzők ezért azt tanácsolják, hogy a transznacionális migráció megismerése érdekében a módszertani nacionalizmus helyett a migráció szereplőit kell követni, azaz *a különböző családtagokat tartózkodási helyükön* szükséges vizsgálni. Továbbá, bár triviálisan hangozhat, az *apák szerepét* nagyon fontos feltérképezni, mert az eddigi kutatások őket gyakran mellékszereplőként kezelték. Ezt megerősítendően a szerzők idézik Nobles 2011-ben közzétett munkáját, amely hangsúlyozza, hogy a migráció hatására távol lévő apák gyermekeikkel való interakciója gyakoribb, mint a válás miatt külön háztartásban élő apáké és gyermekeiké. Továbbá a migráns apák gyermekeikkel való interakciójának pozitív szerepe van a gyermekek iskolai előmenetelére.

A *további családtagok szerepe* sem elhanyagolható, hiszen a transznacionális családok egy jelentős részében, ha mindkét szülő külföldön tartózkodik, a gondozó szerepét a kiterjedt család, pl. a nagyszülő vagy a szülők testvérei veszik át. Nem ritka az sem, hogy a gyermekek gondozását nem családtagok vállalják magukra.

Máig ismeretlenek a *transznacionális migráció különböző típusai* is. Ugyan ismeretes, hogy a gyermekek gondozása különböző formákat ölthet (anya vagy apa a gondozó, egyéb családtag, illetve nem családtag a gondozó, esetlegesen a gyermek magára marad), feltáratlan terület azonban, hogy a különböző formációk milyen hatással vannak az egyes szereplőkre; a megváltozott kulturális kontextus hogyan változtatja meg a család definícióját; a folyamatosan szigorodó törvények és rendeletek miképp alakítják a migráns szülők munkavállalási terveit stb.

A szerzők álláspontja szerint longitudinális kutatások szükségesek annak megismerésére, hogy milyen tényezők játszanak szerepet a családtagok különélésében és újraegyesítésében.

RODIN, J.: Fertility Intentions and Risk Management: Exploring the Fertility Decline in Eastern Europe During Transition. (Gyermekvállalási szándékok és kockázat-management: a kelet-európai termékenység csökkenése az átalakulás folyamán.) *AMBIO*, 2011. Vol. 40. 221–230.

A téma szempontjából némileg szokatlan helyen, az elemzés szempontjából azonban már korántsem meglepő módon egy svéd akadémiai folyóirat, az *AMBIO*, a *Journal of Human Environment* globális kockázatok kezelésével foglalkozó különszámában jelent meg Rodin cikke a kelet-európai termékenységcsökkenés kutatásáról, a lehetséges magyarázatokról. Rodin elégedetlen a kelet-közép-európai országok termékenységcsökkenésére adott gazdasági és diffúziós magyarázatokkal, és azt javasolja, hogy a kockázat-kezelés (risk management) elmélete felől közelítsünk a jelenség megértéséhez. A különben igen rövid cikkben vázolja az eddig felkínált magyarázatok gyengeségeit, az általa előnybe részesített közelítés alapvető jellemzőit, és egyben azt is jelzi, hogy a területen újabb, további kutatásokra van szükség.

Az 1990-es évek elején bekövetkező termékenységcsökkenés *mértékét és sebességét*, továbbá a folyamatok *egyöntetűségét* tartja sajátosnak, és ezzel közvetve meg is kérdőjelezi azokat a megközelítéseket, amelyeket a nyugat-európai termékenységcsökkenés magyarázatára alakítottak ki. E magyarázatokat két csoportba sorolja. A *közgazdasági narratívát*, amely szerint a termékenységcsökkenés a gazdasági átmenet (gazdasági visszaesés) következtében jön létre, nézete szerint az kérdőjelezi meg, hogy a gazdasági növekedés beindulását követően sem indul el a termékenység szintjének emelkedése, illetve hogy nagyon eltérő gazdasági utat bejáró országokban nagyon hasonló, szinte azonos mértékű volt a termékenységcsökkenés. A diffúziós magyarázatot és a második demográfiai átmenetet is ezek közé sorolja. E magyarázatokat pedig azért tartja gyengének, mert a poszt-modern értékek elterjedtsége a közép-kelet-európai régiókban igencsak eltérő, ami nem felel meg a változások egyöntetűségének. Idézi a SDT egyik atyjának, van de Kaa-nak a kijelentését is, miszerint a poszt-modern értékek és a termékenységi viselkedés kapcsolata nem világos.

Rodin új, a korábbi érveléseket is integrálni tudó közelítést, a kockázat-kezelés elméletét, melyet a Philipov által kialakított anómia-magyarázat rokonának tart, alkalmasnak látja a rendszerváltozás után kialakult termékenységi helyzet magyarázatára. E szerint egy adott társadalom a kockázatok érzékelésének, értékelésének és kezelésének meghatározott intézményes módjai, mentális eljárásai alakulnak ki. Ezek az eljárások függenek a problémahelyzetek komplexitásától, az ok-okozati kapcsolatok mikéntjétől, a folyamatok egyértelműségétől. Feltételezése szerint a társadalmi átmenet, az intézményi átalakulások és az új értékek terjedése egy csapásra változtatta meg a hétköznapi ember cselekvésének tereit, növelte a problémahelyzetek komplexitását, változtatta meg a jelenségek oksági viszonyait, kérdőjelezte meg a folyamatok értelmezhetőségét, vonta kétségbe és „helyezte hatályon kívül” a probléma érzékelésének, értékelésének és kezelésének jól begyakorolt módozatait. Rodin a gyermekvállalást az egyéni élet teljességét és lehetőségeit erőteljesen befolyásoló döntésnek tartja. A rendszerváltozás viszont alapjaiban változtatta meg a gyermekvállalási döntések komplexitását, a következményeit és vonta kétségbe a gyermekvállalási döntésekben a korábbiakban alkalmazott értékelési és döntési mechanizmusokat. Ha pedig a kockázatelemzés és kezelés kiszámíthatósága eltűnik, az emberek megkísérlik elkerülni a döntést, a kockázatkezelést, és így a gyermekvállalási döntéseket későbbre halasztják, vagy esetleg végleg lemondanak

arról. (Megjegyezzük, hogy magyarázata erősen kapcsolódik a már említett, ám a nyugati értekezésekben ritkábban említett „anómia-hipotézishez”.)

Rodin természetesen adós marad azzal, hogy részleteiben bemutassa, milyen eljárások (kockázat-kezelés) jellemezték a rendszerváltozást megelőzően a gyermekvállalási magatartást, annak milyen intézményes és mentális elemei kérdőjeleződtek meg, a gyermekvállalási döntések komplexitása hogyan alakult át, azaz mi jellemezte az átmenet előtti, illetve az átmenet során jellemző gyermekvállalási gyakorlatot. Az általa felhozott jellegzetességek főképpen az állami/kormányzati politika megváltozására utalnak. Megemlíti azt a köztudott összefüggést, hogy míg a rendszerváltozást megelőzően minden volt szocialista országot aktív népesedési-politika jellemezte, addig a rendszerváltozást követően a kormányzatok e területekről többnyire visszavonultak. Lényeges azonban a politikatudomány számára közismert, a népesedési viszonyok elemzése során negligált összefüggés, hogy a társadalom intézményei egyrészt teljes bizalomvesztést szenvednek el, másrészt viszont a lakosság mégis a politikától/kormányzattól várja a problémáinak megoldását (paternalizmus).

Rodin a közgazdasági magyarázat kritikájaként felveti, hogy a gazdasági növekedést követően, esetleg némi késleltetés után miért nem indul el a termékenység növekedése. E kritika analógiájaként Rodin magyarázatát értékelve mi is felvethetjük: hogy közelítése nem ad választ arra a kérdésre, hogy a rendszerváltozást követő két évtized alatt miért nem alakultak ki a kockázatok értelmezésének, értékelésének és kezelésének új eljárásai, amelyek az átmenet során jellemző termékenységi viszonyoktól eltérő termékenységi minták létrejöttét eredményezték volna.

Noha Rodin számtalan kérdést hagy megválaszolatlanul, írását a termékenység közép-kelet-európai átmenetét kutatóknak mégsem szabad figyelmen kívül hagyni, hiszen nemcsak jól mutat rá az uralkodó magyarázatok gyengéire, de jól exponálja azt a problémát, hogy választ kell adnunk arra: a sok-sok országgülönbösg ellenére miért volt annyira egységes az 1990 utáni közép-kelet-európai termékenység-visszaesés.

Spéder Zsolt

TOOTHMAN, E. L. – BARRETT, A. E.: Mapping midlife: An examination of social factors shaping conceptions of the timing of middle age. (A középkorúság feltérképezése: A középkor időzítésére ható társadalmi tényezők elemzése.) *Advances in Life Course Research*, 2011. Vol. 16, 99–111.

Az életút egyes szakainak szubjektív megítélésével foglalkozó kisszámú kutatás legfőbbje a felnőtté válásra vagy az öregedésre irányítja a figyelmét. A legkevésbé intézményesült, a szerep-átmenetekkel legnehezebben megragadható középső életszakaszra, a középkorúságra vonatkozó elemzéseket csak elvétve találunk. Ezért különösen érdekes ez a tanulmány.

A tanulmány azt vizsgálja, hogy három tényezőcsoport – a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt pozíció, az egészség és a családi szerepek – milyen módon befolyásolják a középkor mint életszakasz kezdetének és végének időzítéséről kialakult elképzeléseket. Az elemzéshez a „*National Survey of Midlife Development in the United States*” országos panelkutatás két hullámának adatait használják. A kutatás rákérdezett, hogy a válaszadók szerint a nők és a férfiak hány éves korban válnak középkorúvá és

hány évesek, amikor már nem tekinthetők középkorúnak. A nők esetében a középkorúság átlagosan nagyjából a 44 és 59, a férfiak körében pedig a 45 és 61 éves kor közötti időszak.

Az elemzés elméleti kiindulópontját Nydegger (1986) azon megállapítása adja, hogy az életút egészének folyamatáról létező „mentális térképek” a társadalomban nem egységesek, hanem a széles körben elfogadott általános elképzeléseken kívül léteznek ún. specializált, személyes és másoktól függő „menetrendek” is, és ezek felelősek az egyéni vélemények varianciájáért. A specializált menetrendek szerint az életút egészéről alkotott kép a különböző társadalmi rétegek esetében részben eltér. A személyes menetrendek az egyéni tapasztalatokat is figyelembe veszik, amelyek következtében az egyén életútjáról alkotott képe eltérhet a társadalom egészére vagy részcsoportjaira jellemző felfogástól. A másoktól függő menetrendeket pedig más személyek, elsősorban a családtagok életútja formálja.

Az egyszerű lineáris regressziós modellek tanulsága szerint valóban vannak olyan tényezők, amelyek módosítják a középkor, mint életszakasz kezdetének és végének életkorát. Ezek köre azonban meglehetősen szűk és a modellekbe bevont független változók által megmagyarázott variancia csupán 11–14%, ezért a társadalmi csoportonként és a személyes tapasztalatok szerint eltérő középkorúság-konceptciók helyett érdeemes inkább a társadalmi helyzet és az egyéni életút jellemzőinek függvényében kis mértékben módosuló elképzelésekről beszélni.

Az eredmények szerint azok érzékelik úgy, hogy a középkorúság korábban kezdődik, akik életkoruk szerint fiatalabbak, akik az életkoruknál idősebbnek érzik magukat, férfiak, nem fehérek, akik alacsony iskolai végzettséggel vagy jövedelemmel rendelkeznek, rosszabb az egészségi állapotuk, az átlagnál korábban váltak szülővé, elváltak vagy már nem élnek a szüleik. Vagyis a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében előnytelenebb pozíciót elfoglaló, rosszabb egészségi állapotú és bizonyos családi eseményeket viszonylag korán megtapasztaló egyének az életutat „tömörebbnek”, „sűrűbbnek” érzékelik, amelyben az egyes szakaszok gyorsabban váltják egymást, mint az előnyösebb pozícióban levők megítélése szerint. Ennek nemcsak az az oka, hogy társadalmi helyzetükből adódóan maguk is hamarabb élnek meg bizonyos eseményeket, átmeneteket és életszakaszokat, ami erősen formálja az életútjáról kialakult elképzeléseiket, hanem úgy is érzik, kisebb befolyásuk van az életük alakulása felett. A rosszabb egészségi állapotúak gyakrabban gondolkodnak a múlandóságon, mint egészséges társaik. Ez a stresszt okozó, váratlan életeseményeket, mint például egy halálesetet átélőkre szintén igaz. Ez utóbbiak a kontrollvesztés érzése miatt is hajlamosak előbbre hozni a középkorúság életszakaszát.

A középkorúság életkori határainak megítélése a legerősebben a válaszódomenétől és életkorától függ, ezért ezek értelmezésére külön kitérünk. A nők későbbre teszik ezt az életszakaszt, különösen, amikor a nőkről mondanak véleményt. Az idősebb emberek, illetve akik a korukhoz képest fiatalnak érzik magukat, kitolják a középkorúság határait. Az életkori hatás a két nem esetében eltér: a nők, ahogy idősödnek, gyorsabban tolják ki a középkor kezdetét és végét, mint a férfiak. Az idősebb személyek és a nők a középkorúság életkori határainak későbbre tolásával megpróbálják saját magukat fiatalabbnak feltüntetni, ezáltal ellensúlyozva a társadalmi megbecsültségük csökkenését, amely az idősödő nőket jobban sújtja, mint a férfiakat.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2011. No. 3.

- KALMIJN, M.: The Influence of Men's Income and Employment on Marriage and Cohabitation: Testing Oppenheimer's Theory in Europe.
- HOEM, J. M. – MUREŞAN, C.: The Total Marital Fertility Rate and Its Extensions.
- VAN HAM, M. – TAMMARU, T.: Ethnic Minority-Majority Unions in Estonia.
- KOLK, M.: Deliberate Birth Spacing in Nineteenth Century Northern Sweden.
- STAETSKY, L.: Mortality of British Jews at the Turn of the 20th Century in a Comparative Perspective.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2011. No. 4.

- JEONG JIN YU: Reciprocal Associations Between Connectedness and Autonomy Among Korean Adolescents: Compatible or Antithetical?
- MAZZUCATO, V. – SCHANS, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges.
- DONATO, K. M. – DUNCAN, E. M.: Migration, Social Networks, and Child Health in Mexican Families.
- NOBLES, J.: Parenting From Abroad: Migration, Nonresident Father Involvement, and Children's Education in Mexico.
- BLED SOE, C. H. – SOW, P.: Back to Africa: Second Chances for the Children of West African Immigrants.
- GRAHAM, E. – JORDAN, L. P.: Migrant Parents and the Psychological Well-Being of Left-Behind Children in Southeast Asia.
- BERNARDI, L.: Mixed-Methods Social Networks Study Design for Research on Transnational Families.
- HORWITZ, B. N. – NEIDERHISER, J. M.: Gene-Environment Interplay, Family Relationships, and Child Adjustment.
- CALKINS, S. D.: Biopsychosocial Models and the Study of Family Processes and Child Adjustment.
- DEATER-DECKARD, K.: Families and Genomes: The Next Generation.
- HORWITZ, B. N. – NEIDERHISER, J. M.: Understanding Family Process and Child Adjustment through Behavioral Genetic Research: A Reply.
- GEIST, C. – COHEN, P. N.: Headed Toward Equality? Housework Change in Comparative Perspective
- SCHNEIDER, D.: Market Earnings and Household Work: New Tests of Gender Performance Theory.

HARKNETT, K. S. – HARTNETT, C. S.: Who Lacks Support and Why? An Examination of Mothers' Personal Safety Nets.

CHEN, J. – TAKEUCHI, D. T.: Inter-marriage, Ethnic Identity, and Perceived Social Standing among Asian Women in the United States.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2011. No. 2.

CHARBIT, Y. – PETIT, V.: Toward a Comprehensive Demography: Rethinking the Research Agenda on Change and Response.

WOLF, D. A. – LEE, R. D. – MILLER, T. – DONEHOWER, G. – GENEST, A.: Fiscal Externalities of Becoming a Parent.

SOBOTKA, T. – SKIRBEKK, V. – PHILIPPOV, D.: Economic Recession and Fertility in the Developed World.

BAKER, D. P. – LEON, J. – SMITH GREENAWAY, E. G. – COLLINS, J. – MOVIT, M.: The Education Effect on Population Health: A Reassessment.

GREGSON, S. – MUSHATI, P. – GRUSIN, H. – NHAMO, M. – SCHUMACHER, C. – SKOVDAL, M. – NYAMUKAPA, C. – CAMPBELL, C.: Social Capital and Women's Reduced Vulnerability to HIV Infection in Rural Zimbabwe.

DALLA-ZUANNA, G.: Tacit Consent: The Church and Birth Control in Northern Italy.

WILSON, C.: Understanding Global Demographic Convergence since 1950.

2011. No. 3.

SHKOLNIKOV, V. M. – JDANOV, D. A. – ANDREEV, E. M. – VAUPEL, J. W.: Steep Increase in Best-Practice Cohort Life Expectancy.

MEHTA, N. K. – CHANG, V. W.: Secular Declines in the Association between Obesity and Mortality in the United States.

GOLDSTEIN, J. R. – KREYENFELD, M.: Has East Germany Overtaken West Germany? Recent Trends in Order-Specific Fertility.

MADHAVAN, S. – LANDAU, L. B.: Bridges to Nowhere: Hosts, Migrants, and the Chimera of Social Capital in Three African Cities.

EDWARDS, R. D.: Changes in World Inequality in Length of Life: 1970–2000.

CHAMIE, J. – MIRKIN, B.: Same-Sex Marriage: A New Social Phenomenon.

YI ZENG: Effects of Demographic and Retirement-Age Policies on Future Pension Deficits, with an Application to China.

SCHERBOV, S. – LUTZ, W. – SANDERSON, W. C.: The Uncertain Timing of Reaching 8 Billion, Peak World Population, and Other Demographic Milestones.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2011. No. 4.

- CONSTANT, A. F. – ZIMMERMANN, K. F.: Circular and Repeat Migration: Counts of Exits and Years Away from the Host Country.
- BAIJU DINESH SHAH – LAXMI KANT DWIVEDI: Causes of Neonatal Deaths among Tribal Women in Gujarat, India.
- KRITZ, M. M. – GURAK, D. T. – MIN-AH LEE: Will They Stay? Foreign-Born Out-Migration from New U.S. Destinations.
- ACOSTA, P.: Female Migration and Child Occupation in Rural El Salvador.
- FRISANCHO ROBLES, V. – OROPESA, R. S.: International Migration and the Education of Children: Evidence from Lima, Peru.
- QUANBAO JIANG – SHUZHUO LI – FELDMAN, M. W.: Demographic Consequences of Gender Discrimination in China: Simulation Analysis of Policy Options
- WILSON, F. D. – REBHUN, U. – RIVAS, S.: Population Change and Changing Educational Attainment of Ethnic Groups in the United States, 1980–2000.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
2011. No. 2.

- LUY, M. – DI GIULIO, P. – CASSELLI, G.: Differences in life Expectancy by Education and Occupation in Italy, 1980–94: Indirect Estimates from Maternal and Paternal Orphanhood.
- THORNTON, P. – OLSON, S.: Mortality in Late Nineteenth-Century Montreal: Geographic Pathways of Contagion.
- OHLSSON-WIJK, S.: Sweden's Marriage Revival: An Analysis of the New-Millennium Switch from Long-Term Decline to Increasing Popularity.
- READ, S. – GRUNDY, E. – WOLF, D. A.: Fertility History, Health, and Health Changes in Later Life: A Panel Study of British Women and Men Born 1923–49.
- RANDALL, S. – COAST, E. – LEONE, T.: Cultural Constructions of the Concept of Household in Sample Surveys.
- STAETSKY, L.: The Role of Smoking in the Explanation of the Israeli Jewish Pattern of Sex Differentials in Mortality,

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatalának folyóirata
2011. No. 143.

- WATSON, G.: 2011 Census Overview.
- WROTH-SMITH, J. – ABBOTT, O. – COMPTON, G. – BENTON, P.: Quality Assuring the 2011 Census Population Estimates.
- TOWNSEND, N.: 2011 Census Field Design: Getting the Numbers Right.
- SMALLWOOD, S.: Population Bases and the 2011 Census.

2011. No. 144.

WHITWORTH, S. – LOUKAS, K. – MCGREGOR, I.: Short-term International Migration Trends in England and Wales from 2004 to 2009.

ROBARDS, J. – BERRINGTON, A. – HINDE, A.: Estimating Fertility Rates Using the ONS Longitudinal Study – What Difference Does the Inclusion of Non-Continually Resident Members Make?

SHUTTLEWORTH, I.: Who Reports Address Changes Through the Healthcare System? The Characteristics of Laggards and Non-Reporters Using the Northern Ireland Longitudinal Study.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Óri Péter

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

1008 Budapest Orczy tér 1.

Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu

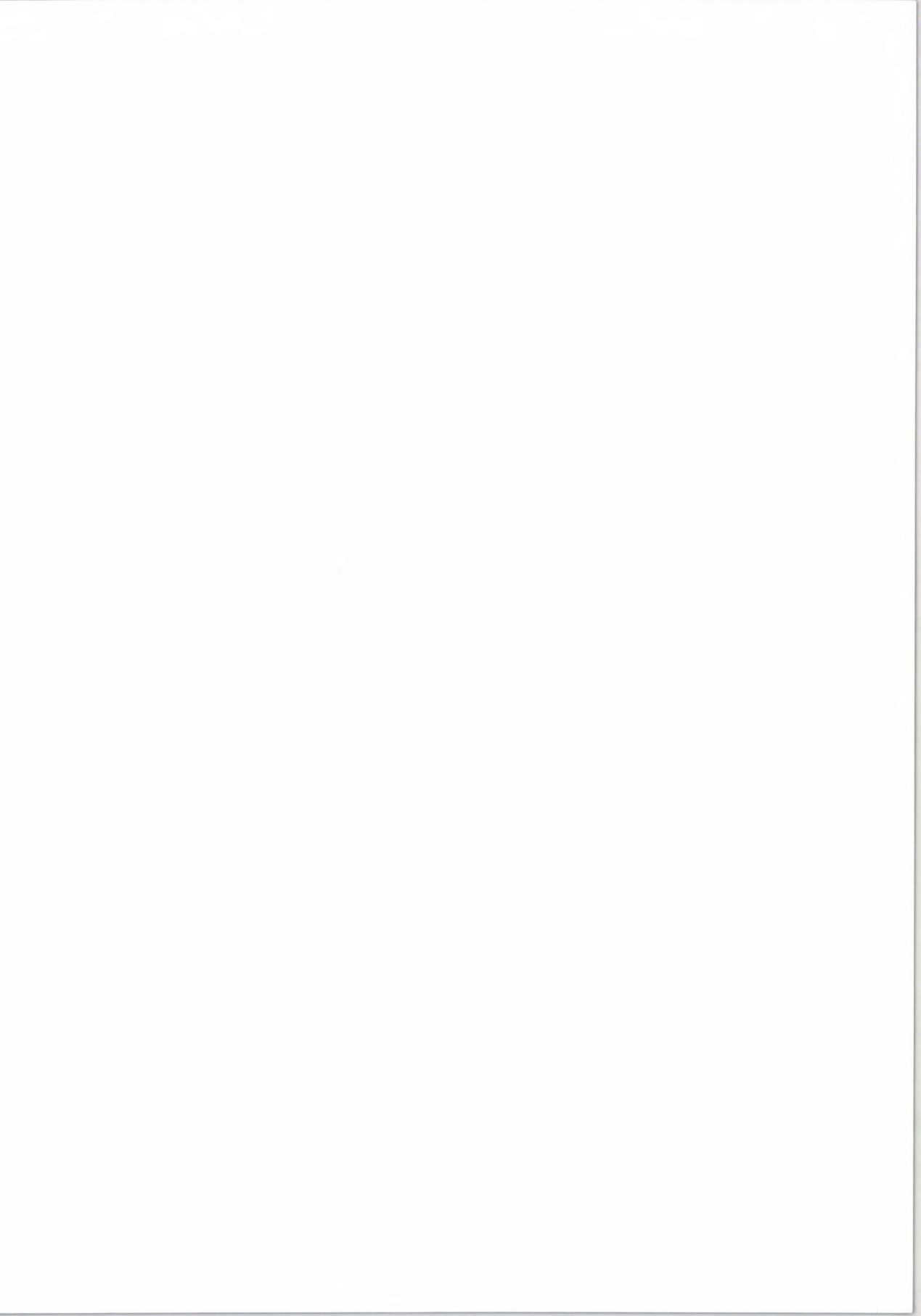
faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444;

Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szede: a Szerkesztőség

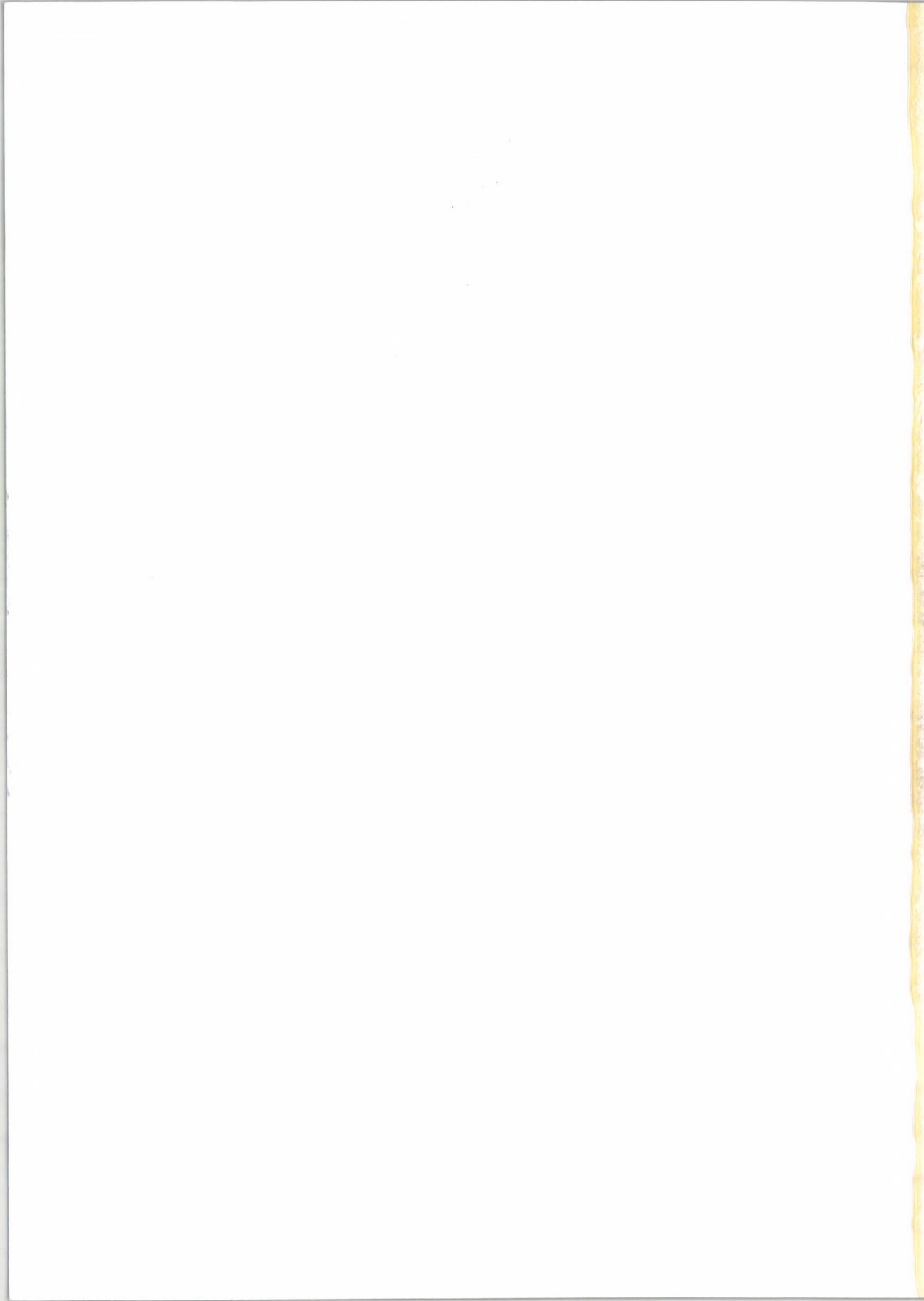

Ára: 520,-Ft+Áfa

54175
3 FI D47

DEMOGRÁFIA

2011. LIV. ÉVF. 4.

2012 JUN. 11

DEMOGRÁFIA

54. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
2011

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA,
PONGRÁCZ TIBORNÉ, SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ÓRI PÉTER felelős szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő
MURINKÓ LÍVIA szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ÓRI responsible editor
FERENC KAMARÁS editor
LÍVIA MURINKÓ editor

OLVASÓSZERKESZTŐK:

NÁCSA KLÁRA, ÓRI PÉTER

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Földházi Erzsébet: Az osztrák és a német munkaerőpiac megnyitásának várható hatása Magyarország népességének alakulására 2011–2030 között 213
- Gál Zsolt: Munkaerő-migráció Szlovákiából az uniós csatlakozás után komparatív szemszögből 236

KÖZLEMÉNYEK

- Farkas Péter: Nyugdíjkorhatár, demográfia, foglalkoztatás 270

FIGYELŐ

- Emlékezés Márai Lajosra. 2012 – halála 20. évfordulója (Kápolnai Iván) 283

IRODALOM

KÖNYVEK

- Hídvégi János: *Hulló magyarság*. Pytheas Kiadó, Budapest, 2011. 217 oldal. (Reprint: Athenaeum, 1938.) (Pongrácz Tiborné) 287
- Takács Judit – Kuhar Roman (szerk.): *Doing families. Gay and lesbian family practices*. (Családok alakítása: a meleg és lesbikus családok mindennapjai.) Mirovni Institut, Ljubljana, 2011. 164 oldal. (Szalma Ivett) 288
- Tarrósy István – Glied Viktor – Keserű Dávid (szerk.): *Új népvándorlás – Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 294 oldal. (Rédei Mária) 292

FOLYÓIRATCIKKEK

- Liefbroer, A. C. – Billari, F. C.: Bringing Norms Back in: a Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour. (A normák visszaállítása: a normák fontosságának elméleti és empirikus megvitatása a demográfiai magatartás megértésének céljából.) *Population, Space and Place*, 2010/16. 287–305. (Spéder Zsolt) 294

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

- European Journal of Population 296
- Journal of Marriage and Family 296
- Population and Development Review 297
- Population Research and Policy Review 297
- Population Studies 298
- Population Trends 298

*Utánnomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

- Erzsébet Földházi: Anticipated effects of the opening of Austrian and German labour markets on the Hungarian demographics between 2011 and 2030 213
- Zsolt Gál: Labour migration from Slovakia after the EU-accession from comparative perspective 236

ARTICLES

- Péter Farkas: Age at retirement, demography, employment 270

CHRONICLE

- Lajos Máday (1917–1992) (Iván Kápolnai) 283

REVIEW

BOOKS

- János Hídvégi: *Hulló magyarság*. (Vanishing Hungarians.) Pytheas Kiadó, Budapest, 2011. 217 p. (Reprint: Athenaeum, 1938.) (Tné Pográczy) 287
- Judit Takács – Kuhar Roman (eds.): *Doing families. Gay and lesbian family practices*. Mirovni Institut, Ljubljana, 2011. 164 p. (Ivett Szalma) 288
- István Tarrósy – Viktor Glied – Dávid Keserű (eds.): *Új népvándorlás – Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. (New mass migration: Migration between Africa and Europe in the 21st century.) Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 294 p. (Mária Rédei) 292

ARTICLES

- Liefbroer, A. C. – Billari, F. C.: Bringing Norms Back in: a Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour. *Population, Space and Place*, 2010/16. 287–305. (Zsolt Spéder) 294

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

- European Journal of Population 296
- Journal of Marriage and Family 296
- Population and Development Review 297
- Population Research and Policy Review 297
- Population Studies 298
- Population Trends 298

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

AZ OSZTRÁK ÉS A NÉMET MUNKAERŐPIAC MEGNYITÁSÁNAK VÁRHATÓ HATÁSA MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSÁRA 2011–2030 KÖZÖTT

FÖLDHÁZI ERZSÉBET

2011. május 1-jén Ausztria és Németország is megnyitotta munkaerőpiacát az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott közép-európai országok előtt: ettől kezdve az EU8 országok – Magyarország, Csehország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia – állampolgárai az Európai Unió „régii” 15 tagállamának mindegyikében korlátozások nélkül dolgozhatnak.

A szabad munkavállalást az unió 2004-es bővítése után az Egyesült Királyság, Írország és Svédország azonnal bevezette. Megindult a kelet-európai, főként a lengyel munkavállalók beözönlése, Magyarországról azonban a csatlakozást követő két évben csupán mintegy 10 ezer fő ment ezekbe az országokba. A többi tagország fokozatosan szüntette meg a korlátozásokat: Finnország, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország 2006-ban, Franciaország, Hollandia és Luxemburg 2007-ben, Belgium és Dánia 2009-ben. Ausztria és Németország a legutolsó időpontig kivárt, kihasználva a maximálisan lehetőséget, 5 plusz 2 éves halasztást.¹

A két ország munkaerő-piaci nyitása minden bizonnyal hatással lesz az érintett közép-európai országokból – így Magyarországról is – az Európai Unió többi tagállamába irányuló vándorlásra. Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy megbecsüljük a munkaképes korú lakosság elvándorlásának várható mértékét és ennek az ország népességére gyakorolt hatását két évtizedes távlatban.

¹ Az EU ezen a területen az úgynevezett 2+3+2-es szabályt alkalmazza. Ha egy tagállam átmeneti mentességet kér a munkaerőpiacának megnyitása alól, akkor azt első körben két évre kapja meg. A két év elteltével – ha a tagállam nem jelezte az EU felé, hogy továbbra is fenn kívánja tartani a munkaerő-piaci korlátozásokat – a munkavállalás szabadsága automatikusan érvénybe lép. Ha jelzi e szándékát, akkor indoklás nélkül további három évvel hosszabbodik meg az átmeneti időszak. Ha letelik a további három év, a korlátozások csak akkor tarthatók fenn, amennyiben a tagállam igazolni tudja, hogy az új tagállamokból érkező munkavállalók korlátozásmentes beáramlása munkaerő-piaci zavarokat okozna. Ebben az esetben további két éves hosszabbítás megengedhető. Összesen tehát 2+3+2, vagyis hét éven keresztül lehet korlátozni a szabad munkavállalást. Forrás: www.euractiv.hu

A migráció típusai, a migrációs potenciál, a migráció mérése

A nemzetközi migráció célja szerint három fő területre osztható, amelyek azonban nem függetlenek egymástól: a képzési, a munkavállalási és a család-egyesítés céljából történő migráció. A legnagyobb volumenű ezek közül a munkavállalási céllal történő migráció. A munkaerő-vándorlás egyik fontos jellegzetessége, hogy a munkavállalót (különböző csatornákon) gyakran követik a családtagok (főként feleségek és gyerekek), akik maguk is bevándorolnak és letelepednek a befogadó országban. Később aztán ők is megjelennek a fogadó ország munkaerőpiacán.

A migráció időtartamát tekintve is különböző formák lehetségesek: a végleg külföldre távozó kivándorlók; a tanulányaikat vagy annak egy részét külföldön végző diákok; a rövidebb-hosszabb munkavállalási időszak után hazatérők; szezonális munkát vállalók (részben a határhoz közeli területeken, részben távolabbi országokban); a határ menti régiókban naponta ingázók; hosszabb időtartamra, esetenként ismétlődően ingázók, akik magyarországi munkahellyel rendelkeznek stb.

A vándorlás mérése összetett feladat, részben a vándorlás sokféle típusa, részben pedig a statisztikák hiányosságai miatt.

A migrációs szándék mérésére szolgál a *migrációs potenciál*, amely „egy ország népességének vagy valamely kisebb egységének (egy társadalmi csoportnak vagy egy régiónak) térbeli elmozdulási szándékainak mértékét fejezi ki. A migrációs potenciál mérése során a rövid és a hosszú külföldi munkavállalás, illetve a külföldi letelepedés szándékát vizsgálják. Valójában egy egyszerű aránymutatóról van szó, amely azt fejezi ki, hogy az adott népesség hány százaléka tervez migrációt – vagyis rövid vagy hosszú távú külföldi munkavállalást vagy kivándorlást” (Sík – Simonovits 2002. 207). A teljes migrációs potenciál azoknak az aránya az adott népességben belül, akik a migráció valamely formáját tervezik.

A tényleges, megvalósult migráció mértékére statisztikai adatokból, illetve különböző felmérések alapján lehet következtetni. A migráció számbavételének statisztikai forrásai lehetnek hivatalos adatgyűjtések, népszámlálások, továbbvezetett adatok, a fogadó országok statisztikái (tükörstatisztikák). Ezekben a statisztikákban a legálisan és tartósan az adott országban tartózkodók és munkát vállalók adatai jelennek meg, ők azonban csak a migráns népesség egy részét jelentik, miközben a már évtizedek óta külföldön élőket is tartalmazzák. Azokat, akik csak rövid időre vállalnak munkát, vagy nem regisztráltatják magukat, nehéz megtalálni a nyilvántartásokban. A survey jellegű felmérések – mint a

munkaerő-felmérés² – ez utóbbiakról is szolgáltathatnak adatokat, de azokat nem érik el, akik családosul mentek külföldre.

Migrációs szándékok – a migrációs potenciál alakulása

A migráció különböző formáira való hajlandóságot – a migrációs potenciált – ismétlődő adatfelvételekkel mérik Magyarországon és a régió más országai-ban is. Magyarországra vonatkozóan alapvetően két dolgot állapíthatunk meg: egyrészt a rendszerváltás után szinte folyamatosan nőtt azok száma, akik a migráció valamilyen formáját tervezték; másrészt, a magyar mutató a legalacsonyabbak közé tartozott és tartozik ma is Közép-Kelet-Európában.

Magyarországon a migrációs potenciál 1990 és 2001 között ugyan több mint kétszeresére nőtt – az emelkedés főleg a munkavállalási szándékban nyilvánult meg –, de még így is alacsonyabb volt, mint a többi kelet-európai országban. Alacsonyabb volt a kivándorlási szándék is.

A rendszerváltást követően az Európai Unióhoz való csatlakozás volt a következő mérföldkő a migráció történetében. A csatlakozás előtti időszakra vonatkozóan 2003-ra több forrásból is vannak adataink. Az ISSP³ adatai szerint az európai országok felnőtt lakosainak 11%-a kész arra, hogy lakóhelyet változtasson, 6% pedig más földrészre is elköltözne. A KSH 2003-as munkaerő-felméréseinek adatai szerint a magyarországi 15–74 éves népesség 4%-a foglalkozott a külföldi munkavállalás gondolatával, ami 300 ezer főt jelent. Közülük 35 ezren tettek tényleges előkészületeket a munkavállalásra, 122 ezren gyűjtöttek információt, csaknem felük azonban – 144 ezren – semmit nem tett ez ügyben. Egy uniós forrás szerint⁴ a magyarok, csehek és szlovákok 11%-a tervezte, hogy öt éven belül munkát vállal az EU régi tagállamaiban, de csak alig több mint 1% gondolta úgy, hogy le is telepszik.⁵

A csatlakozást követően, 2005-ben kiugróan magas volt a migrációs potenciál értéke, bár ekkor még csak három ország (az Egyesült Királyság, Írország és Svédország) nyitotta meg munkaerőpiacát. Átmeneti csökkenés után 2007-ben újabb növekedési hullám következett, amelyet feltehetően az okozott, hogy 2006 májusa és 2007 májusa között újabb hat ország (Görögország, Spanyolország, Portugália, Finnország, Olaszország és Hollandia) szüntette meg a korlá-

² A munkaerő-felmérés keretében a KSH 1992 óta gyűjt adatokat a 15–74 éves személyek gazdasági aktivitásáról, és negyedévente teszi közzé. Hasonló adatgyűjtés folyik az Eurostat koordinálásával az Európai Unió 27 tagországában, a 3 tagjelölt országban és a 3 EFTA országban (Labour Force Survey, LFS).

³ International Social Survey Programme.

⁴ Migration trends in an enlarged Europe (2004) European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.

⁵ Magyarok külföldi munkavállalása. Kutatási beszámoló, Kopint-Tárki.

tozásokat. Ausztria és Németország munkaerő-piaci nyitása várhatóan ismételt növekedést eredményez a migrációs szándékokban. A magyarok esetében a remélt szabadabb munkavállalási lehetőségek eddig leginkább a rövid távú – néhány hétre vagy hónapra tervezett – munkavállalási terveket ösztönözték (Hárs 2008).

A külföldön munkát vállalók jelentős része hosszabb-rövidebb idő után visszatér Magyarországra. A hazatérő migránsok közül csak azokról vannak adataink, akik visszatérve munkanélküliként regisztráltatják magukat. Ennek alapján az állapítható meg, hogy a visszaáramlás a válság időszakában, de összességében is magas arányt mutat – ez arra utal, hogy külföldi munkavállalás után itthon gyakran nehézséget okoz az elhelyezkedés, így érdemes és lehetséges munkanélküliként várni a jó hazai lehetőségre, illetve újabb külföldi munkavállalási alkalomra.⁶

Kik mennek el? Migrációs szándékok és megvalósításuk

A migrációs potenciál társadalmi és demográfiai jellemzői – az iskolai végzettségtől eltekintve – állandónak tekinthetők. „Általános tendencia, hogy a férfiak, a fiatalabb korosztályok, a munkanélküliek, a tanulók, a roma népesség és – a munkavállalási célú migrációt tekintve – a nyugati régiók lakói mutatnak nagyobb hajlandóságot a külföldi munkavállalásra” – állapítják meg Hárs és munkatársai (2004. 281). Az emberi tőke mutatói közül legfontosabb az idegennyelv-tudás szerepe: az idegen nyelvet beszélők migrációs hajlandósága az átlagnak két-háromszorosa. Egy 2003-as TÁRKI-felmérés szerint a 30 év alattiak az átlagnál kétszer gyakrabban szeretnének külföldre menni, a férfiak migrációs hajlandósága jóval erősebb a nőkéénél, és a korábbi külföldi munkavállalás is erőteljesen növeli a migrációs hajlandóságot (Hárs – Simonovits – Sík 2004).

2001-ben a férfiak kétszer gyakrabban tervezték a migráció valamilyen formáját, mint a nők; az életkor emelkedésével radikálisan csökkent a migrációs szándék; az iskolai végzettség növekedésével a szakközépiskolai érettségi szintjéig nőtt; az egyedül élők és a nőtlenek/hajadonok körében erősebb volt a migrációs szándék, a házások körében az átlagosnál gyengébb. A gazdasági aktivitást vizsgálva azt látjuk, hogy a vállalkozók átlagosan, a munkanélküliek és a tanulók az átlagnál nagyobb mértékben terveztek migrációt; az alkalmazottak migrációs potenciálja is meghaladta az átlagot. Az alsó középosztályba tartozók munkavállalási szándéka valamelyest meghaladta az átlagot, a munkásosztályba és az alsó osztályba tartozóké pedig némileg elmaradt attól (Sík – Simonovits 2002).

⁶ Magyarok külföldi munkavállalása. Kutatási beszámoló, Kopint-Tárki.

2003-ban a KSH munkaerő-felmérésének adatai azt mutatták, hogy a nők növekvő aránya ellenére a férfiak migrációs hajlandósága még mindig lényegesen magasabb, és főleg a fiatalok szándékoznak elvándorolni. A munkanélküliek hajlamosabbak a migrációra, de csak a gyenge migrációs hajlandóság esetén (rövid távú külföldi munkavállalás). Nagyobb hajlandóságot mutatnak a diákok és az egyedülállók, valamint azok, akinek a munkavállalási hajlandósága is nagyobb (ők viszont általában házások). 2007-ben újra megkérdezték ugyanezeket az embereket, hogy mennyiben váltották valóra terveiket. Az eredmények szerint a nők – bár migrációs hajlandóságuk lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaké – sokkal nagyobb arányban valósították meg terveiket. A munkanélküliek migrációs szándéka magas, de a szegényebb régiókban élők számára a migráció nem merül fel reális lehetőségként. Aki migrációra hajlandó, az a hazai munkaerőpiacon is nagyobb teljesítményre és nagyobb áldozatra hajlandó, továbbá rugalmasabb és mobilabb. A sikeres külföldi munkavállalásban olyan tényezők is szerepet játszanak, mint a gazdasági előnyök, a családi támogatás és a kötöttségek hiánya. Aki már dolgozott külföldön, sokkal inkább tervezte, hogy a jövőben is dolgozik ott. A potenciális migránsoknak csak egy kis csoportja valósította meg korábbi migrációs terveit, ennek a kis csoportnak viszont a jövőben is szándékában áll, hogy külföldön dolgozzon (Hárs 2010).

A bevándorlók túlnyomó része a fejlett országokban általában fizikai munka. A munkások tömegeinek vándorlása azt jelzi, hogy foglalkoztatásuk egybecseng a munkáltatók érdekeivel is. Értelmiségiek általában csak akkor döntenek a kivándorlás mellett, ha hazájukban nem elégedettek a szakmai lehetőségekkel és/vagy jövedelmükkel. Vállalkozók és üzletemberek is megjelennek a bevándorlók között – vállalkozásaik sikere szakmai és anyagi erőforrásaik mértékén kívül a befogadó ország körülményeitől is függ (Portes – Böröcz 2001).

Hányan mennek el? A migráció mértéke

A migráció mérése – ahogyan arra a korábbiakban már utaltunk – nem egyszerű feladat. A migráció változásait nyomon tudjuk követni, de a statisztikák hiányosságai miatt vándorlás volumenére vonatkozó adatok inkább becslésnek, mint tényeknek tekinthetők.

A rendszerváltozást követően, a kilencvenes évektől a migráció intenzitása jelentősen megnőtt a volt szocialista országokban, és új mobilitási formák is megjelentek (például a rövid távú, elsősorban jövedelem-orientált migráció). Ezek az újabb mozgások gyakran időszakos, ismétlődő jellegű mozgások voltak.

A kelet-európai országok lakóinak tömeges Nyugatra áramlása közvetlenül a rendszerváltások után nem következett be, az Európai Unióba való belépést követően azonban az ilyen irányú migráció felerősödött. A régi tagországok

munkaerőpiacának fokozatos megnyitása tovább erősítette azt a folyamatot (Gödri – Tóth 2010).

A pénzügyi és az ezt követő gazdasági válság hatására a folyamat – átmenetileg – megtorpant, és jelentős visszaáramlás is elindult a migránsokat fogadó országokból a kibocsátó országok felé.

Magyarországon a rendszerváltozást követően az országból való távozás bejelentésére nincs kötelezettség, és a távozóknak sem fűződik semmilyen érdeke a bejelentéshez, ezért a kivándorlási statisztika megbízhatósága jelentősen romlott. Ahhoz, hogy hozzávetőleg meg tudjuk becsülni az országból távozókat számát, felhasználhatjuk a tükörstatisztikákat, vagyis a fogadó országok bevándorlási statisztikáit. Ezek alapján a kilencvenes évek közepétől 20–28 ezer fő vándorolt ki évente, 2007-ben több mint 34 ezer, 2008-ban pedig 42 ezer fő (ennyi magyar állampolgárt regisztráltak bevándorlóként az európai országokban). Ez azonban nem jelenti a kivándorlók teljes létszámát, csak egy alsó határ, mert nincs benne a nem európai kivándorlás, továbbá adathiányok is vannak.

Összességében 1994 és 2008 között legalább 380 ezer magyar állampolgár távozott különböző európai országokba.⁷ Egy részük feltehetően visszatért, de akik már bekerültek az egyes országok nyilvántartási rendszerébe, feltehetően hosszabb időre tervezték külföldi tartózkodásukat.

2008-ban mintegy 121 ezer fő volt az európai országokban nyilvántartott magyar állampolgárok száma, akiknek fele Németországban, 16%-a pedig Ausztriában élt. Ez a szám azonban nem tartalmazza azokat, akik időközben megszerezték az adott ország állampolgárságát, továbbá a turistaként külföldön élőket, valamint azokat, akik olyan uniós országba távoztak, amelyik megnyitotta munkaerőpiacát Magyarország előtt, és az ott tartózkodás és a munkavállalás már nem kötődik engedélyhez a magyar állampolgárok számára.

Mindezekből arra következtethetünk, hogy a Magyarországot 1990 után elhagyók tényleges létszáma jóval nagyobb a kivándorlási statisztikában megjelenő adatoknál, de még így is sokkal alacsonyabb szintű, mint a többi közép-kelet-európai országban.

Abban, hogy a bővülő lehetőségek ellenére csak kevesen hagyták el az országot, jelentős szerepet játszhat a szociális juttatások viszonylag magas szintje. Ezt támasztja alá az is, hogy a 2004-ben csatlakozott országok közül azokban alacsony a népesség migrációs hajlandósága, amelyekben a szociális ellátórendszerek a magyarországihoz hasonlóak (Gödri – Tóth 2010).

Az ország népességének alakulását nemcsak az elvándorlás, hanem a bevándorlás is befolyásolja. Ismeretes, hogy a bevándorlók túlnyomó része a környező országokból érkező magyar, és hogy Románia kiemelt szerepet ját-

⁷ Megjegyezzük, hogy természetesen az Európán kívüli országokban is élnek magyarok, igen nagy számban az Egyesült Államokban (2000-ben 92 ezer fő magyarországi születésű), vagy például Ausztráliában.

szik ebben a folyamatban. A romániai migrációból Magyarországra vonatkozóan különösen az erdélyi magyarok migrációja és munkavállalása fontos.

A magyar kisebbség körében már a nyolcvanas években elkezdett erősödni a kivándorlás, részben a fokozódó kisebbség-ellenesség, részben pedig a romló gazdasági helyzet hatására. A rendszerváltozást követően óriási tömegek vándoroltak ki Romániából, és bár legnagyobb méreteket az első két-három évben öltött, a kivándorlás az azóta eltelt évtizedekben is folyamatos volt.

A romániai migráció összességében folyamatosan csökkent a kilencvenes években, és még jobban csökkent az erdélyi magyarok körében. Ezt részben a korábbi időszak erőteljes elvándorlása és annak szerkezete magyarázza: akik migránsok lehetnének, már korábban elmentek az országból (Hárs 2008).

A romániai bevándorlók száma Magyarországon 1988 és 1990 között volt a legmagasabb, 1992–1998 között viszonylag alacsony szinten maradt (4–5 ezer fő évente), majd ismét emelkedni kezdett. A romániai bevándorlók mintegy 90 százaléka magyar nemzetiségű volt az ezredforduló környékén is (Gödri – Tóth 2010).

Számunkra ez azért fontos, mert a Romániából Magyarországra eddig bevándorlóként érkezők feltehetően nagy arányban fognak továbbmenni, és Ausztriában vagy Németországban vállalnak majd munkát. Vagyis elmarad az a bevándorlási többlet, ami eddig fontos szerepet játszott a népességszökkenés mérséklésében.

Hová mennek? A migráció célországai

A munkaerő külföldi értékesítését leginkább a német és az osztrák munkaerőpiacon tervezik a magyarok, a kivándorlás leggyakoribb célpontja pedig – Németország és Ausztria mellett – az Egyesült Államok. Ez a megállapítás mindhárom migrációs típusra igaz (rövid távú külföldi munkavállalás, hosszú távú külföldi munkavállalás, kivándorlás). A migráció iránya az uniós csatlakozást követően sem változott jelentősen.

Az 1990-es években, a rendszerváltást követő időszakban a kelet-európai migráns népességnek is Németország és Ausztria volt a fő célpontja: 2000-ben 70%-uk ebbe a két országba érkezett. Az unió 2004-es bővítését követően azonban az EU8 országokból – meglehetősen váratlanul – az Egyesült Királyságba és Írországba is jelentős vándorlás indult meg, miközben a migránsoknak alig a fele választotta Németországot és Ausztriát. Tehát az e két országba irányuló migráció jelentős volt és növekedett is, de összességében a vártnál mégis alacsonyabb maradt. Érdekes módon azonban például Svédországba nem indult meg tömeges beáramlás – a teljesen szabad munkaerőpiac és a szociális ellátások szabad hozzáférhetősége mellett sem (Hárs 2008).

Az uniós csatlakozást követően ugyan új célországok is felkerültek a Magyarországról elvándorlók listájára – például Spanyolország, Olaszország, Hollandia, Svédország –, lényegében azonban a hagyományos migrációs mintázatok fennmaradása figyelhető meg (Gödri – Tóth 2010).

Annak, hogy az új lehetőségek nem változtatták meg jelentősen sem a migráció mértékét, sem pedig az irányát, részben történeti, részben egyéb, a migráció természetéből fakadó okai lehetnek.

Európában történetileg nézve is Németország volt Kelet-Közép-Európa fő migrációs partnere. A Németországba bevándorlók között kevés a fejlődő országokból érkezők száma, míg a fejlett országokból és különösen a Kelet-Európából érkezők száma magas. Németország a kelet-európaiak legfontosabb kivándorlási célpontja. Németország kevéssé érintett az észak–déli irányú migrációban, viszont központi szerepet játszik az Európán belüli kelet–nyugati vándorlásban (Melegh 2002).

A legnagyobb és legvonzóbb további lehetőséget az Egyesült Királyság jelentette, de a migrációs szándékok ebben az irányban csak lassan nőttek. Szerepet játszhatott ebben a nagyobb távolság, a kapcsolatok hiánya és a hagyományos munkavállalási formák feladása. Németországban és Ausztriában szakmunka-igényesebb lehetőségek várják a migránsokat, és itt a valamivel idősebbek is megtalálják a számításukat – az Egyesült Királysággal ellentétben. Végül a hagyományok és a tapasztalatok erősebbnek bizonyultak az új lehetőségek vonzerejénél (Hárs 2008).

Massey és munkatársai általános jelenségként írják le a migrációs struktúrák állandóságát: „a migrációs áramlások meghatározott helyen és időben bizonyos mértékű stabilitásra, struktúrára tesznek szert, amit migrációs rendszereknek nevezünk. Ezekben viszonylag intenzív az árunak, a tőkének és az embereknek a mozgása bizonyos országok között, míg mások között gyengébb a forgalom. Egy nemzetközi migrációs rendszerhez általában egy központi helyzetű fogadó régió, amely lehet egy ország vagy egy országcsoport, és a speciális külső országoknak egy, a másikhoz a bevándorlók szokatlanul nagy áramlásával kapcsolódó csoportja tartozik” (Massey et al. 2001. 28).

Portes és Böröcz (2001) szintén arra a következtetésre jut, hogy „a nemzetközi migráció az összes többi nemzetközi folyamathoz hasonlóan nem az elkülönült nemzetállamok közötti légüres térben játszódik le, hanem egy történetileg kialakult, átfogó világréndszer keretein belül” (84–85.).

Ugyancsak szerintük „a munkaerő-áramlások keletkezése nem annyira a résztvevők valamiféle kicsinyes gazdasági előnyéméricskélésére, mint inkább a kibocsátó és a fogadó országok közötti korábbi kapcsolatok történetére vezethető vissza” (Portes – Böröcz 2001. 69). Továbbá, „noha a migráció látszólag nem más, mint egyének gazdaságilag »racionális«, a szegénység előli menekülésként leírható döntéssorozatának kimenetele, eredete valójában a küldő és a

fogadó ország közötti gazdasági és politikai érintkezés aszimmetrikus hatalmi viszonyainak történetében keresendő” (Portes – Böröcz 2001. 72).

A szerzőpáros a munkaerő áramlásának az eredeti anyagi ösztönzés csökkenését vagy megszűnését követő, recessziós időszakokban történő fennmaradására is kínál magyarázatot. A munkaerő vándorlása, mint társadalmi folyamat, a migrációs hálózatok kiépülésével állandósul. Ezt támasztja alá, hogy számos kutatás szerint a kivándorlás valószínűségének egyik legfontosabb magyarázó tényezője az, van-e az adott egyénnek, illetve rokonságának korábbi migrációs tapasztalata. A migráció gyakran ciklikus jellegű: egy-egy munkavállaló többször is visszatér külföldre rövidebb-hosszabb ideig. Az ilyen típusú migrációban az anyagi érdekek mellett kulcsfontosságú a kapcsolatok, illetve az érdekkötődések megléte és az információk áramlása (Portes – Böröcz 2001. 73). Az ilyen társadalmi hálózatok egyben pénzügyi védőhálóként funkcionálnak, továbbá kulturális és politikai információkat is szolgáltatnak a migrációba újonnan bekapcsolódók számára.

Régi–új lehetőségek: Ausztria és Németország

Mint az előzőekben láttuk, Németország és Ausztria kiemelt szerepet játszik a Magyarországról elvándorlók célországai között. „Míg az munkavállalási irányok csak lassan és szerényen vonzották a magyarokat, addig Németország és Ausztria változatlanul fontos maradt; ezeken a munkaerőpiacokon a magyarok jelenléte továbbra is stabil és növekvő” (Hárs 2008. 114).

Az elvándorlás mértékére jellemző, hogy becslések szerint 1987 és 1996 között mintegy 50 ezer magyar állampolgár ment ki huzamosabb időre Németországba: 1987 és 1990 között körülbelül 20 ezerre, a kilencvenes években pedig 30 ezerre tehető a vándorlók létszáma (Melegh 2002). Az ezredforduló után is 14–25 ezer fő magyar állampolgárságú bevándorlót regisztráltak évente (Gödri – Tóth 2010). Megállapíthatjuk, hogy – a lengyelek változatlan létszámbeli túlsúlya mellett – az új uniós tagországok migránsai közül a második legnagyobb és folyamatosan növekvő létszámú csoport a magyaroké (Hárs 2008. 114).

Az osztrák és a német munkaerő-piaci nyitás valószínűleg felerősíti az Ausztriába és Németországba irányuló elvándorlást, ennek mértékével kapcsolatban azonban igen eltérő becslések láttak napvilágot.

2010-ben az EU15 tagállamokban 2,3 millió munkavállaló dolgozott a nyolc új tagállamból. Az Európai Bizottság becslése szerint 2015-re ez a szám egymillióval nőhet, 2020-ra pedig (további 600 ezer fős növekedéssel) elérheti a 3,9 milliót. Az EU8 országcsoportban jelenleg 12 millióan foglalkoznak a gondolattal, hogy külföldön dolgozzanak. A tapasztalatok szerint azonban mindössze 10 és 50 százalék között van azok aránya, akiknél a tervet tettek is követik, és a többség csak átmenetileg maradna külföldön. Tehát legfeljebb 6 milli-

őn vándorolnának ki 2011. május elseje után, ám csupán egy részük maradna véglegesen a külföldön.

Az Osztrák Gazdaságkutató Intézet (WIFO) prognózisa szerint a nyitást követő két évben évi 21-26 ezer közötti külföldi – többségében képzett – munkavállalóra számítanak, akik csak ideiglenesen maradnak Ausztriában.

Rudolf Hundstorfer munkaügyi miniszter sem számít áradatra: 20–25 ezer új, a kelet-közép-európai országokból érkező munkavállalóval számol. Ez azonban nem jelentene drámai változást, mivel már eddig is közel 150 ezer külföldi dolgozik Ausztriában, közülük mintegy 29 ezer magyar. A burgenlandi munkahelyek 10 százalékát eddig is magyarok töltötték be.⁸

Az Osztrák Munkaügyi Hivatal (AMS) szerint a május elseje után érkező új munkavállalók többsége az alacsony és a közepes képzettségűek közül kerül ki. Túlnyomó többségük nem telepszik le Ausztriában, hanem ingázni fog a határon át, hogy a magasabb ausztriai kereseteket lakóhelyének alacsonyabb megélhetési költségeivel együtt használhassa ki. Az elemzések szerint Magyarországról érkeznek majd a legtöbben.

Németország befogadóképessége a munkaerő tekintetében nagyságrendekkel nagyobb, mint Ausztriáé, és az előzetes becslések is jóval szélesebb skálán mozognak.

Andor László, az Európai Bizottság foglalkoztatáspolitikáért felelős magyar biztosának nyilatkozata szerint a május elsejei nyitást követően 100 ezer külföldi munkavállaló érkezhetsz Németországba a következő négy évben, akiknek nagyjából a fele Lengyelországból várható.

A nürnbergi Munkaerőpiaci Kutatóintézet szerint körülbelül 100 ezer közép-európai munkavállaló érkezésére lehet számítani Közép-Európából, ami 2020-ig 600–900 ezerre növekedhet. A szakértők úgy vélik, hogy 2015-től közel hárommillió képzett munkaerő hiányzik majd Németországból a lakosság csökkenése miatt.

A kölni Gazdasági Kutatóintézet legfeljebb 800 ezer bevándorlóra számít Németországban a következő két évben, majd 2020-ig további 400 ezerre. Bár ezek meglehetősen magas számok, mégsem irreálisak, amit az is jelez, hogy 1991 és 2000 között több mint hárommillió bevándorló érkezett Németországba.

Kiket várnak?

A Magyarországot elhagyó munkavállalók képzettség, illetve szakmák szerinti összetételét alapvetően meghatározza, hogy milyen munkalehetőségeket kínálnak a potenciális befogadó országok. Noha szakképzetlen munkaerőre is van igény – elsősorban idényjelleggel –, elsősorban mégis szakképzett munka-

⁸ *Napi Gazdaság*, 2011. április 21.

erőt várnak a fogadó országok. Főként a vendéglátásban, idegenforgalomban, szállodaiiparban számítanak vendégmunkásokra, de az ipar egyéb ágai – gépgyártás, építőipar, feldolgozóipar – is nagyszámú álláslehetőséget biztosítanak. A felsőfokú végzettségűek közül főleg a mérnökök és informatikusok keresettek. Az egészségügyben a szakképzett ápolók és az orvosok szinte bárhol találnak munkát – az elvándorlás következtében ezeken a területen már most komoly szakemberhiánnyal állunk szemben.

Az elvándorlók számát nagymértékben befolyásolja a rendelkezésre álló állások száma. Az Európai Foglalkoztatási Szolgálat (EURES) folyamatosan frissülő adatbázisában a munkaerő-piaci nyitás hétvégéje előtt Németországban csaknem 400 ezer, Ausztriában pedig több mint 20 ezer álláslehetőséget kínáltak a munkáltatók.

Az első adatok azt mutatják, hogy a valóság felülmúlhatja a várakozásokat: 2011. május 1-jétől augusztus 30-ig 31 ezer fővel nőtt Ausztriában az EU8 országokból, Máltáról, Ciprusról, Bulgáriából és Romániából érkező munkavállalók száma. A határ menti osztrák tartományokban a májustól eltelt négy hónap alatt 10 ezer fővel nőtt a foglalkoztatott magyarok száma, így már 38 ezren vannak – az Osztrák Egészségbiztosítási Szövetség (Hauptverband der österreichischen Sozialversicherung) adatai szerint.

A Németországba érkező magyarokról nem rendelkezünk olyan friss statisztikákkal, mint Ausztria esetében, korábbi évek adataiból azonban kiolvashatók bizonyos tendenciák. A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai szerint a 2010-ben az országba érkező bevándorlók nemzetiség szerinti megoszlásában magyarok a második helyet foglalták el, több mint 29 ezer fővel. Őket csak a lengyelek előzik meg, igaz, nagyságrendekkel nagyobb számmal, közel 116 ezer fővel. A rangsorban következő Szlovákiából már csupán 8 és fél ezren érkeztek, Lettországból, Litvániából és Csehországból pedig ennél is valamivel kevesebben. A Németországba érkező magyar bevándorlók száma 1997-től szinte folyamatosan növekedett, 2003-ban megtorpant ugyan kissé, azóta azonban meredeken emelkedik.

Az elvándorlás mértéke és hosszú távú következményei

A továbbiakban arra próbálunk meg becslést adni, hogy mit jelent Magyarország népességének alakulására nézve a munkavállalók Ausztriába, illetve Németországba való elvándorlása a következő két évtized távlatában.

Az ország népességszámát elsősorban az olyan külföldi munkavállalás befolyásolja, amelynek során a munkavállaló hosszabb időre vagy akár véglegesen is letelepszik egy másik országban. Mivel Ausztriába jellemzően ingáznak a magyar munkavállalók, másrészt a potenciális munkavállalók száma is nagy-

ságrendekkel kisebb, mint Németországban, csak a Németországba irányuló munkavállalási célú vándorlással foglalkozunk.

Ennek megfelelően két népesség-előreszámítási változatot dolgoztunk ki: egy alapváltozatot és egy munkaerő-migrációs változatot. A két változat csak a vándorlás tekintetében tér el.

Az előreszámítás a nemzetközi előreszámítási gyakorlatban leginkább elterjedt kohorsz-komponens eljárással készült. Az előreszámítás hipotézisei a népmozgalmi jelenségek legfontosabb mutatószámainak – teljes termékenységi arányszám, születéskor várható élettartam, nemzetközi vándorlási egyenleg – jövőbeni alakulására vonatkoznak. A számítások készítésekor már rendelkezésre álltak a 2010. évi születési és halálozási adatok, így ezeket is figyelembe vettük a számítások során.

A termékenységi hipotézis a teljes termékenységi arányszámra (Total Fertility Rate, a továbbiakban TFR) vonatkozik. A TFR azt az átlagos gyermekszámot mutatja, amit a nők szülőképes koruk végéig világra hoznának, ha termékenyséjük az adott naptári évben megfigyelt, az anyák életkora szerinti gyermekszülési gyakoriságok (korspecifikus termékenységi arányok) szerint alakulna.

A halandóság esetében a születéskor várható élettartamra (e_0^0) fogalmazunk meg feltételezéseket. A születéskor várható élettartam az újszülöttek átlagos élethossza, feltéve, hogy minden életkorban olyan valószínűséggel élnek tovább, mint az adott naptári évben a megfelelő életkorú személyek.

A nemzetközi vándorlásnál a hipotézis a vándorlási egyenlegre, a bevándorlók és a kivándorlók különbségére vonatkozik.

A termékenységi, halandósági és a vándorlási hipotézisek kombinálásával általában három előreszámítási változatot szokás kidolgozni: alap-, alacsony és magas változatot. Az alapváltozat visszafogott, a jelenlegi ismereteink szerint leginkább reálisnak tekinthető változásokkal számol a demográfiai folyamatokban: a ma elképzelhetőnek tartott maximumhoz képest kissé alacsonyabb a várható élettartam feltételezett emelkedése, ugyanakkor magasabb termékenységet veszünk figyelembe, mint amit jövőbeli minimumként elképzelhetőnek tartunk, továbbá jelentős bevándorlási többletet feltételezünk. Az alacsony és a magas változatok a népesség jövőbeni alakulásának határait jelölik ki: ezek adják a maximális és a minimális népességszámokat.

Jelen tanulmányban az a célunk, hogy a munkaerő-piaci migrációnak a népességszám alakulására gyakorolt hosszú távú hatásait mutassuk be, ezért az alap- és a munkaerő-piaci migráció figyelembevételével kialakított migrációs változatot mutatjuk be.

Az *alapváltozat* hipotézisei szerint az átlagos gyermekszám (TFR) a jelenlegi 1,25-ről fokozatosan emelkedve 2030-ra eléri az 1,5-et; a születéskor várható élettartam a nőknél 82,5 évre emelkedik a jelenlegi 78,1-ről, a férfiaknál 75,5 évre a jelenlegi 70,5 évről; a vándorlási egyenleg esetén 15 000 fős többlettel számolunk.

A *munkaerő-migrációs változat* csak a vándorlásra vonatkozó feltételezésekben tér el az alapváltozattól. A vándorlási hipotézis a következőképpen módosul: 2011 és 2020 között 120 ezer fő vándorol ki munkavállalási céllal Németországba, velük együtt családtagként további 30 ezer fő (25%); 2021 és 2030 között évente 5000 főre csökken a Németországba irányuló kivándorlás; a Magyarországra bevándorlók száma – és így a vándorlási többlet is – 2014-től évente 5000 fővel csökken.

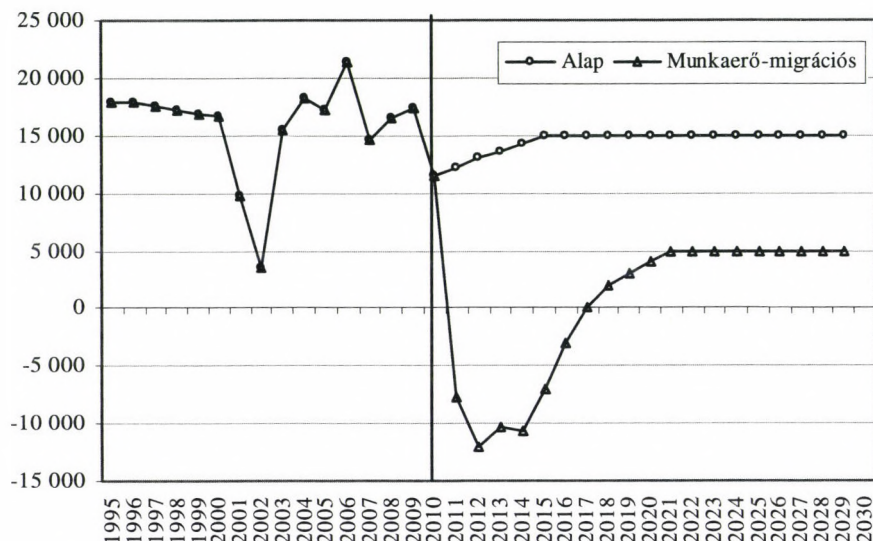
Az alapváltozatban azt feltételezzük, hogy az átlagos gyermekszám (TFR) a jelenlegi 1,25-ről fokozatosan emelkedve 2030-ra eléri az 1,5-et. A születéskor várható élettartam a nőknél 82,5 évre emelkedik a jelenlegi 78,1-ről; a férfiaknál ugyanezek az értékek 75,5 és 70,5. A nemzetközi vándorlás egyenlegét 15 000 főre tesszük.⁹ Az alapváltozat szerepe ebben az esetben az, hogy viszonyítási alapként szolgáljon a munkavállalók feltételezett többlet-élvándorlása hatásainak bemutatásához. Újabb, a valós helyzetet és a várható hosszabb távú változásokat jobban tükröző előreszámítást majd az ez évi népszámlálás eredményeinek ismeretében tudunk készíteni.

A munkaerő-migrációs változatban azt feltételezzük, hogy a kölni Gazdaságkutató Intézet által felső határként becsült 1,2 millió külföldi munkavállalónak csupán a fele fog valóban valamilyen állást betölteni, és ezek 20%-a lesz magyar, akik 2011 és 2020 között fogják elhagyni Magyarországot. (Hasonló becsléssel élhetnénk, ha a nürnbergi Munkaerőpiaci Kutatóintézet becslését vesszük figyelembe: ők alsó határként jelölték meg a 600 ezer főt). Ez azt jelenti, hogy 120 ezer fő vállal munkát és telepszik le Németországban 2011 és 2020 között. Családtagként velük együtt távozik az országból további 30 ezer fő. Feltételezzük, hogy a kezdeti intenzívebb kivándorlás a későbbiekben mérséklődik. Számszerűen ez azt jelenti, hogy 2011-ben 20 ezer fő, 2012-ben 25 ezer fő, 2013-ban 24 ezer fő németországi munkavállalását feltételezzük, majd ezt követően folyamatos csökkenéssel 2021-re 5000 főre csökken ez a kivándorlási többlet. (A 2011-ben feltételezett alacsonyabb létszámot az indokolja, hogy nem év elején, hanem csak május 1-jén nyílt meg a német munkaerőpiac, így ebben az évben rövidebb idő állt a munkavállalók rendelkezésére.) A kivándorlók életkor szerinti összetételét a KSH lakossági munkaerő-felmérése alapján becsüljük. Azt feltételezzük, hogy a kivándorlók 60%-a férfi, 40%-a nő. Igaz ugyan, hogy a külföldön munkát vállalók többsége férfi, a férfiakkal együtt viszont többnyire nők mennek családtagként, így ezt a férfi–nő arányt reálisnak tartjuk.

A Magyarországra bevándorlók létszámának éves 5000 fős csökkenését 2014-től az indokolja, hogy a 2007-ben csatlakozott országok, így Románia esetében is ekkor szűnik meg minden EU-tagországban a munkavállalás korlá-

⁹ A nemzetközi vándorlás egyenlegét a jelenleg rendelkezésre álló vándorlási adatok alapján becsüljük. Ez valószínűleg túlbecsüli a tényleges vándorlási nyereséget – az októberi népszámlálást követően reálisabb képet kapunk majd a vándorlásról (is). Bővebben lásd Gödri 2010.

tozása. Ez valószínűleg azzal jár, hogy az újonnan megnyitott munkaerőpiacokra nagyobb mértékben áramlanak majd a romániai munkavállalók, és ennek következtében kisebb létszámban jelennek meg Magyarországon bevándorlóként (ismeretes, hogy a Magyarországra bevándorlók túlnyomó része Romániából, azon belül főként Erdélyből érkezik).

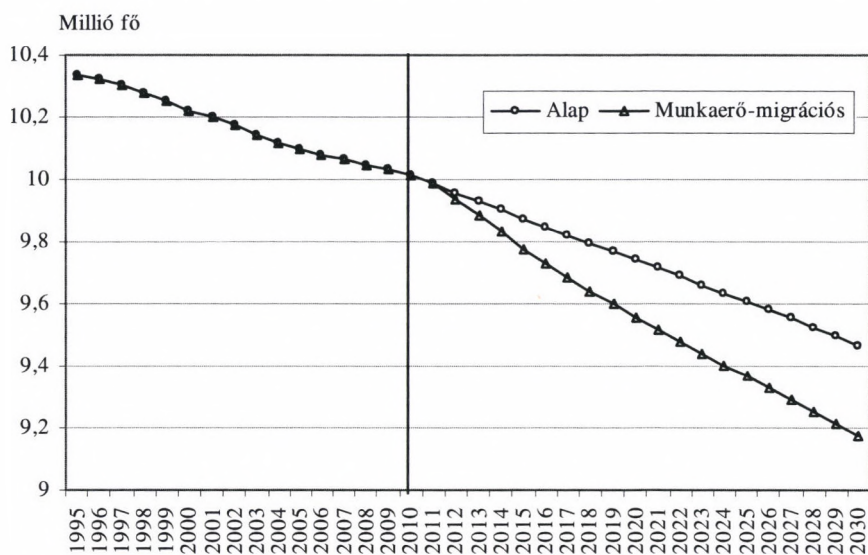
*I. Nemzetközi vándorlási egyenleg, Magyarország
1995–2010 és 2011–2030 közötti hipotézis
Balance of international migration, Hungary
Hypothesis for 1995–2012 and 2011–2030*

Népesség, népmozgalom

Magyarország népessége az alapváltozat szerint 2030-ra 9 millió 467 ezer főre csökken, így két évtized alatt 518 ezer fős veszteséggel számolhatunk – évente átlagosan 26 ezer fővel. A természetes fogyás ugyanebben az időszakban 796 ezer fő, vagyis évente átlagosan 42 ezer fő, amit a vándorlási nyereség ellensúlyoz valamelyest. Mindez úgy, hogy feltevéseink inkább optimistának, mint realistának nevezhetők, különösen a vándorlás tekintetében: a bevándorlók ugyanis elsősorban a szomszédos országokból, főként Romániából érkeznek – a bevándorlási potenciál azonban nem végtelen nagy, egy idő után tehát elkerülhetetlenül csökkenni fog a bevándorlás mértéke. Természetesen elképzelhető,

hogy a jelenlegi bevándorlók helyét más csoportok veszik át, erről azonban ma még nem tudunk megalapozott hipotéziseket megfogalmazni. Valószínű, hogy a vándorlás becslése más szempontból is túlzó: a jelenlegi statisztikai adatokból, illetve becslésekből indulunk ki, amelyek a bevándorlók számának viszonylag pontos ismeretén, ellenben az elvándorlók számának sokkal pontatlanabb becslésén alapulnak.

A munkaerő-migrációs változatban 2030-ban a népesség közel 815 ezer fővel kevesebb a 2011. évi népességnél, és csaknem 297 ezer fővel kevesebb, mint az alapváltozatban: 9 millió 171 ezer fő. A természetes fogyás 818 ezer fő, ami nem sokkal – 24 ezer fővel – tér el az alapváltozattól, azonban érdemes alaposabban megvizsgálni, hogy miből tevődik össze: részben a születések számának csökkenéséből, részben pedig a szintén csökkenő halálozásokból.

II. Magyarország népessége, 1995–2010

A népesség várható alakulása, 2011–2030

Population of Hungary, 1995–2010

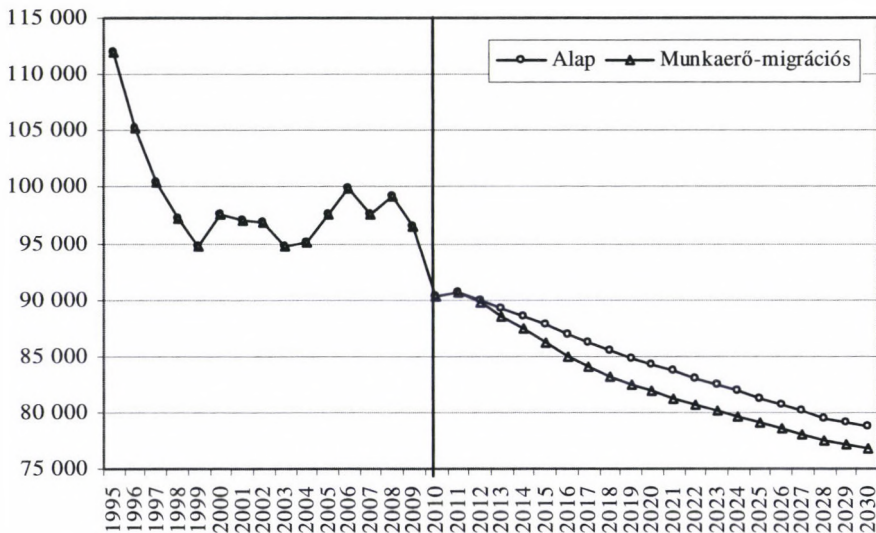
Expected population size, 2011–2030

Az alapváltozat igen jelentős mértékű vándorlás figyelembevételével született: 2011 és 2030 között 278 ezer fő vándorlási többlettel számoltunk; de a vándorlás egyenlege még a munkaerő-migrációs változatban is pozitív marad – bár csekély, alig haladja meg a 3 ezer főt – a két évtized végére, a jelentős mér-

tékü munkaerő-elvándorlás ellenére. Hosszabb távon tehát magas szintű bevándorlás lenne szükséges a népességfogyás mérsékléséhez.

Az élveszületések száma 2004-től biztató emelkedést mutatott, ám 2010-ben váratlanul 90 ezer före zuhant. Az alapváltozat szerint 2030-ban ennél 11 ezer fővel kevesebb, mindössze 79 ezer gyermek fog születni. A munkaerő elvándorlását feltételező változat szerint a „végeredmény” csak kismértékben tér el az alapváltozattól, vagyis a 2030-as születésszám nem éri el a 77 ezer főt (76 775 fő). Ennek az az oka, hogy ekkor az országból eltávozott szülőképes korú női népesség már nem befolyásolja a termékenység alakulását – hiszen ők, ha itt maradnak, már akkor is kiléptek volna a szülőképes korból vagy annak vége felé járnának; másrészt, az ő Magyarországon meg nem született gyermekeik szintén nincsenek hatással a termékenységre – hiszen még a legidősebbek is legfeljebb 20 évesek lennének, akik körében még igen alacsony a termékenység. A valódi veszteség az itthon elmaradt születések számában mutatkozik meg: csaknem 36 ezerrel kevesebb gyermek születik, ha a leendő anyák korcsoportja hiányzik az országból. Ezt a veszteség a későbbiekben hatványozódik, hiszen a meg nem született gyermekeknek sem lehetnek a jövőben gyermekeik. Tehát az elmaradt születések hatása hosszú távon összeadódik és felgyorsítja a népességcsökkenést.

Élveszületések száma

III. Az élveszületések száma az alap- és a munkaerő-migrációs változatban
1995–2030

*Number of live births in the base and labour force migration scenario,
1995–2030*

A halálozások számában enyhe emelkedés is előfordulhat, de hosszú távon inkább csökkenést várunk: 2011-től mindkét változatban csökken a halálozások száma. A halálozások éves száma a 2010-es 130 ezerről az alapváltozatban 123 ezer főre, a munkaerő-migrációs változatban pedig 121 ezer főre csökken. Az utóbbi változatban összességében 14 ezer fővel kevesebb halálozás következik be a 2011–2030 közötti húsz évben. A halálozás csökkenésének általában a javuló halandósági mutatók (emelkedő várható élettartam) és a csökkenő népességszám az oka. A két változat közötti különbséget – a munkaerő-migrációs változat javára – az okozza, hogy az elvándoroltak egy része a 2011-től eltelt húsz év alatt nem Magyarországon, hanem külföldön halálozik el.

Népesség a kiemelt korcsoportokban

A népesség-előreszámítások során a nemek és az életkorok szerinti létszám- adatok alapján ezek össznépességén belüli arányai is kiszámíthatók. Különösen figyelemre méltóak az ún. kiemelt összevont korcsoportok: a fiatalok (0–19 évesek), a munkavállalási korúaknak is tekintett 20–64 évesek, valamint az időskorúak, ebben az esetben a legalább 65 évesek.

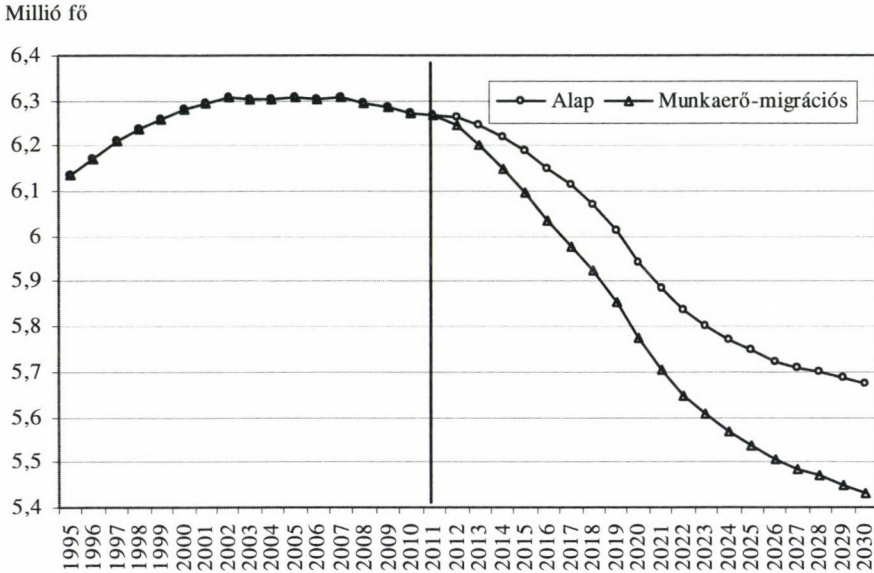
A 0–19 évesek száma az alapváltozat szerint 2 millió 46 ezerről 1 millió 727 ezerre csökken 2011 és 2030 között, vagyis ebben a korcsoportban 321 ezerrel lesznek kevesebben húsz év alatt. A munkaerő-migrációs változatban ehhez még további 36 ezer fős hiány adódik, vagyis az a létszám, amennyivel kevesebb születés fordult az elvándorlás következtében.

A 20–64 évesek száma 2011-ben 6,27 millió fő volt. Ez a létszám a már 2007-től induló csökkenés eredménye, azt megelőzően azonban, 1995-től 6,14 millió főről indulva 2002-ig folyamatosan növekedett, illetve utána stagnált a korcsoport létszáma. Úgy tűnik, a 2007-ben kezdődött csökkenés megállíthatatlanul folytatódik 2030-ig, amikor az alapváltozatban 5,67 millióra csökken a munkaképes korúak létszáma. A munkaerő-migrációs változatban 5,43 millió fő várható ebben a korcsoportban. A két változat között 230 ezer fő a különbség – a várhatóan elvándorló 275 ezer főnél kevesebb, mert az adott időszakban a fiatalok, a 20 éves kort elérők létszáma még alig csökken, tehát ők biztosítanak utánpótlást.

A bevándorlás lényegesen módosítja ugyan a csökkenés mértékét, ahhoz azonban, hogy a csökkenés ne következzen be, évente 30 ezer fős vándorlási többletnek kellene jelentkeznie ebben a korcsoportban, a munkaerő-migrációs változat szerint pedig közel 42 ezer fő többletnek, amit jelenlegi ismereteink szerint valószínűtlennek tartunk.

Az időskorúak, a 65+ évesek száma viszont a népesség és azon belül a fiatalok létszámának csökkenésével ellentétesen változik, jelentősen emelkedik.

2011-ben a 65 éves és idősebbek korcsoportjában 1,67 millió fő él, számuk az alapváltozat szerint 2030-ra 2,07 millió lehet. A munkaerő-migrációs változatban ez a szám alacsonyabb, 2,05 millió – ennek azonban az az oka, hogy éppen azok elvándorlását feltételeztük, akiknek egy jó része e korcsoport növekvő létszámához járulna hozzá húsz év elteltével.

IV. A 20–64 évesek számának alakulása 1995 és 2030 között
Change in the size of the population aged 20–64 between 1995 and 2030

A korcsoportok létszámviszonyaiban lényeges változások tanúi lehetünk. Az öregedési index (a 60 éves és idősebbek aránya a 0–19 évesekhez viszonyítva) 2007-ben elérte az 1-et, ami azt jelenti, hogy a két korcsoport létszáma megegyezett. Eztán további növekedés várható 2030-ig, amikor is az előrebecslés alapváltozata szerint 1,54-re emelkedik az arány. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az idősek másfélszer annyian lesznek, mint a fiatalok.

A korösszetétel alakulása

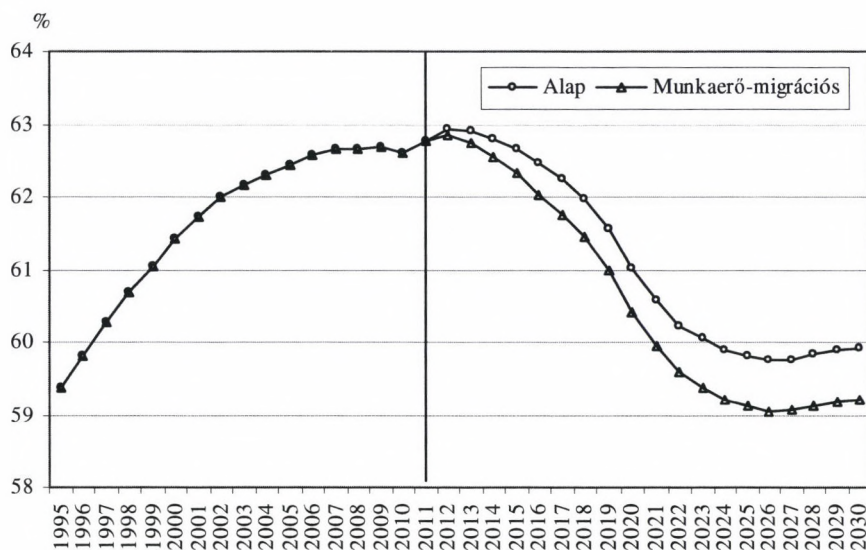
Magyarország népességének korösszetételére hosszabb ideje a demográfiai öregedés nyomja rá a bélyegét, vagyis az, hogy a népesség egyre nagyobb hányadát teszik ki az idősek. Ugyanakkor jelentősek a korcsoportok létszámingadozásai is – elsősorban a múltbeli események (népességpolitikai intézkedések,

rendszerátvitel) születésszámra gyakorolt hatásainak következtében. A munkaerő elvándorlásának várható, csaknem 300 ezer főt érintő hatása tovább súlyosbítja a helyzetet.

A korcsoportos népességi arányok alakulása

A 0–19 évesek aránya – a termékenység szintjének változásával összhangban – csökken, a 2011-es 20,5 százalékról 18,2 százalékra az alapváltozat szerint. A munkaerő-migrációs változat alig tér el ettől: 2030-ban 18,4 százalék várható.

A középkorosztály, a 20–64 évesek aránya 2026-ig szintén csökken, majd ezt követően lassú növekedésnek indul. Az alapváltozatban a 2011-es 62,8 százalékról 2030-ra 59,9 százalékra, a munkaerő-migrációs változatban 59,2 százalékra csökken a korcsoport aránya.

V. A 20–64 évesek arányának alakulása 1995 és 2030 között
*Change in the proportion of the population aged 20–64
 between 1995 and 2030*

Az idősek esetében lényegesen más helyzettel állunk szemben: az idősek aránya folyamatosan és jelentősen emelkedik, bár az emelkedés mértéke a 2020-as évek elejétől kissé mérséklődik majd. Az alapváltozat szerint a 2011.

évi 16,7 százalékról 21,8 százalékra, a munkaerő-migrációs változat szerint 22,4 százalékra nő.

Összefoglalás, következtetések

Előreszámítási kísérletünk legfontosabb eredménye az, hogy a munkavállalási korú lakosság egy jelentős részének várható elvándorlása tovább súlyosbítja és felgyorsítja a népesség csökkenésében és elöregedésében megmutatkozó kedvezőtlen folyamatokat. A veszteség nem csak abszolút számokban mutatkozik meg, hanem a népesség kor szerinti összetételét is hátrányosan befolyásolja. A vizsgált húszéves időtartam alatt különösen az elmaradó 36 ezer születés érinti érzékenyen a népesség további alakulását: egyrészt a fiatalok száma csökken, másrészt – amit húsz év távlatában még nem lehet látni – az ebben az időszakban az országban meg nem született gyermekek hiánya hatványozódik az idő múlásával, hiszen az ő leszármazottaik sem gyarapítják a népességet.

Külön felhívjuk a figyelmet arra, hogy a bemutatott számítás – legalábbis ami az elvándorlás mértékét és így annak következményeit illeti – közepes becslés, vagyis nem az elképzelhető legnagyobb mértékű elvándorlással számol. Ez azt jelenti, hogy a valóságban az itt bemutatottnál jóval nagyobb vándorlási veszteség – egyúttal születésszám-csökkenés és a korszerkezet eltorzulása – is bekövetkezhet.

A bemutatottnál kedvezőtlenebb forgatókönyv bekövetkeztének lehetőségét mutatja az is, hogy az elvándorlás egészére vonatkozó statisztikai adatokból aggasztó kép rajzolódik ki. A Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának adatai szerint 2011 első hat hónapjában 140 ezren jelentették be, hogy három hónapon túl külföldön tartózkodnak, míg 2010-ben az egész év folyamán 137 ezren – és nem is mindenki tesz eleget a bejelentési kötelezettségnek, tehát a valós számok ennél feltehetően magasabbak. Ami a végleges letelepedést illeti, ez év júniusáig 10 ezer fő jelentette be végleges távozását az országból, miközben korábban három év alatt telepedtek le ennyien külföldön – s ismét csak nem számoltunk azokkal, akik nem jelentették be távozásukat.

Említettük már, hogy az elvándorlás bizonyos csoportokat nagyobb mértékben érint: elsősorban a szakképzett és magasan képzett munkaerőről van szó, illetve a fiatalok esetében sokszor reális és megvalósítható elképzelés a felsőfokú tanulmányok külföldön való elvégzése is. A fiatalok elvándorlását feltehetően alulbecsültük modellünkben, mert a közelmúltban számos olyan intézkedés született vagy van készülöben, ami megnövelheti körükben a migrációt. Amennyiben az elvándorlók aránya a fiatalabb korosztályok felé tolódik el lényegesen, ez az itthoni születésszámban a becslétnél nagyobb veszteséget jelent, és a korszerkezet is kedvezőtlenebbül változik.

Kézenfekvő a kérdés: mit tehetünk, hogy mérsékeljük e folyamatok negatív hatását. Ennek taglalása azonban már túlmegey e tanulmány keretein. Elméletileg lehetséges megoldás a munkaerőnek az országban tartása jobb munkafeltételek, több munkalehetőség és kedvezőbb keresetek biztosításával; a születésszám növelése az egyébként tervezett gyermekek megszületésének elősegítésével; a halandóság csökkentése, részben a középkorú férfilakosság halandóságának további csökkentésével; és végül, de nem utolsósorban, a bevándorlás ösztönzése.

Magyarország – a népesség elöregedése, a kialakult termékenységi és halandósági viszonyok mellett – csak a magyarországi népesség létszámához képest magas évenkénti bevándorlási többlettel lenne képes a népességszám szintjének megtartására. A számításokban jeleztük, hogy 42 ezer fős vándorlási többletre lenne szükség, ennek megvalósulását azonban felettébb valószínűtlennek tartjuk. Megjegyezzük, hogy korábban is születtek már becslések a bevándorlás népességfogyást mérséklő hatására vonatkozóan: 2001-ben hasonló mértékű vándorlási többletre lett volna szükség a népességszám 2050-ig történő szinten tartására, vagy egyszeri, 1,8 millió fős bevándorlásra (Hablicsek – Tóth 2000; Hablicsek 2001).

HIVATKOZÁSOK

- Bevölkerung und Erwerbstätigkeit 2009. Statistisches Bundesamt. Fachserie 1 Reihe 2. DESTATIS.
- Cseke Hajnalka – Kovács Ágnes Lilla (2011): Magyar vándor. *Figyelő*, 55/39. 9–10.
- Gödri Irén (2010): A vándorlási veszteség Magyarországon az elmúlt évtizedben – avagy hányan is vagyunk valójában? *KorFa* on-line 2010/3.
http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Korfak/KorFa%20online_2010_3.pdf
- Gödri Irén – Tóth Erzsébet Fanni (2010): Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 53/2–3. 157–204.
- Hablicsek László (2001): *A népességreprodukció alakulása a 20–21. században*. Kutatási Jelentések 68. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter (2000): A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 43/1. 11–46.
- Hárs Ágnes – Simonovits Bori – Sík Endre (2004): Munkaerőpiac és migráció: fenyegetés vagy lehetőség? In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest. 272–289.
- Hárs Ágnes (2008): Csatlakozás és csatlakozás – a magyar munkaerőpiac és a migráció. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi R riport 2008*. TÁRKI, Budapest. 108–130.
- Hárs Ágnes (2010): A kivándorlás dimenziói Magyarországon. Előadás a Transznacionalizmus és integráció című konferencián, KSH NKI, 2010. május 17. www.demografia.hu/letoltes/devideal/kivandorlas.ppt

- Magyarok külföldi munkavállalása. Kutatási beszámoló, Kopint-Tárki. Kutatásvezető Hárs Ágnes. Budapest, 2011. március.
www.ak_euegt_eloadasok_magyarok_kulfoldon.pdf
- Massey, Douglas S. – Joaquin Arango – Graeme Hugo – Ali Kouaouci – Adela Pellegrino – J. Edward Taylor (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In Sík Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest. 7–40.
- Melegh Attila (2002): Magyarország és Németország közötti vándorlás az 1990-es években. In Illés Sándor (szerk.): *Migráció és statisztika*. KSH NKI Kutatási Jelentések 71. 2002/1, KSH NKI Budapest, 53–68.
- Napi Gazdaság*, 2011. április 21.
- Portes, Alejandro – Böröcz József (2001): Keserű kenyér: a munkaerő nemzetközi migrációjának szociológiai problémái. In Sík Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 69–87.
- Sík Endre – Simonovits Borbála (2002): Migrációs potenciál Magyarországon, 1993–2001. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. TÁRKI, Budapest, 207–219.

Tárgyszavak:

Népesség-előreszámítás
 Nemzetközi vándorlás

ANTICIPATED EFFECTS OF THE OPENING OF AUSTRIAN AND GERMAN LABOUR MARKETS ON THE HUNGARIAN DEMOGRAPHICS BETWEEN 2011 AND 2030

Abstract

Following the accession to the European Union numerous countries opened their labour markets for Hungarian citizens. German and Austrian labour markets were opened in May 2011. These two countries are traditionally the main destinations of eastern European including Hungarian migrants; therefore one may expect that it will have more significant effect on labour market mobility.

In this paper the author studies the effect of anticipated labour force emigration on the number and composition of the Hungarian population in the next twenty years. While Hungarians in Austria are mostly seasonal workers and the majority of them commutes, they tend to spend more time in Germany. Therefore, the author primarily focuses on migration to Germany in this paper.

She developed a basic and a migrant population projection, which differ only regarding migration. According to the labour force migration hypothesis 120,000 Hungarians will be employed and will settle down in Germany between 2011 and

2020. 25% of them will migrate together with at least one family member. The author also hypothesise that following a more powerful initial wave emigration will stabilise on a much lower level, and the number of immigrants to Hungary will show decrease in the period of 2021–2030 as well.

The most important result of this population projection is that the anticipated emigration of significant proportion of the active (working) age individuals will further accelerate and accentuate the unfavourable processes of population ageing and decline. The loss will appear not only in absolute numbers, but will negatively affect the age structure of the population as well. During the studied twenty years particularly the missing 36,000 births will influence the further population development. On the one hand the number of young individuals will decrease, – which cannot be seen in twenty-year time span yet. On the other hand, the loss of (in this period) unborn children will accentuate by time, as their successors will not augment the population either.

MUNKAERŐ-MIGRÁCIÓ SZLOVÁKIÁBÓL AZ UNIÓS CSATLAKOZÁS UTÁN KOMPARATÍV SZEMSZÖGBŐL

GÁL ZSOLT

A tanulmány célja, hogy bemutassa az Európai Unió 2004-es bővítése után Szlovákiából kiinduló munkaerő-migráció alakulását, intenzitását, irányát és jellegét, illetve hogy azonosítsa a vándorlást befolyásoló legfontosabb tényezőket. Mindezt komparatív szemszögből próbálja vizsgálni, Szlovákiát a 2004-ben (és 2007-ben) csatlakozó poszt-socialista országokkal összehasonlítva. A külföldön dolgozók számáról és (származási ország, régió, korcsoportok, iskolai végzettség, nem stb. szerinti) összetételéről három fő típusú statisztikai forrásból merített adatokat: (1) a Szlovákiában és a célországokban végzett (valamint az ezeket az EU szintjén összesítő) munkaerő-felmérések, (2) a célországokban a külföldi dolgozókat nyilvántartó aktualizált adatbázisok és (3) a célországok kumulatív jellegű (regisztrációs, társadalombiztosítási) adatbázisai. Emellett támaszkodik a különböző közvélemény-kutatások adataira is.

A tanulmány első része a migráció irányát és intenzitását vizsgálja, valamint a fellelhető trendeket próbálja megtalálni. A második rész – a nemzetközi szakirodalomból és empirikus kutatásokból kiindulva, ezeket további adatokkal alátámasztva – az elsőben leírt jelenségeket befolyásoló legfontosabb tényezőket keresi. A harmadik, záró részben az uniós bővítés utáni migrációhoz kapcsolódó legintenzívebb társadalmi diskurzus fő témáját, a fogadó országokra gyakorolt gazdasági hatásokat elemezzük, s mivel ezek szorosan összefüggnek a vándorlás jellegével (a migránsok összetétele), a két kérdés itt együtt, összekapcsolva szerepel.

A migráció változó intenzitása időszakok és célországok szerint

Az uniós csatlakozás utáni Szlovákiából kiinduló munkaerő-migráció – a vándorlás intenzitása és a foglalkoztatottságban betöltött eltérő szerepe alapján – három, viszonylag jól elkülöníthető fázisra osztható (1. táblázat).

1. fázis (2004. 5. 1. – 2007 vége). Ebben az időszakban egymással párhuzamosan emelkedik a szlovákiai foglalkoztatottság és a szlovák állampolgárok külföldi foglalkoztatása. A külföldön munkát vállalók száma mintegy 100 ezer fővel nő, és a becslések szerint 2007-ben negyedmillió környékén tetőzik – ekkor minden tizedik szlovákiai munkavállaló külföldön dolgozik. A teljes

foglalkoztatottság növekedése mögött megközelítőleg felerészben a külföldi munkavállalás bővülése áll, azaz az új munkahelyek fele külföldön jön létre.

2. fázis (2008). Több fogadó országban romlani kezd a gazdasági helyzet, a külföldön dolgozók száma hosszú évek után először kezd csökkenni, a hazatérőket azonban egy továbbra is bővülő munkaerőpiac fogadja. A szlovák gazdaság ekkor még mindig gyorsan növekszik, a foglalkoztatottság továbbra is lendületesen bővül, a hazai munkaerőpiac fel tudja szívni a hazaáramló migránsokat. Sőt, egyes gazdasági ágazatok – az ország történetében először – munkaerőhiánnyal szembesülnek, amelyet egyre több külföldi dolgozó alkalmazásával is enyhíteni próbálnak (ez szintén új jelenség Szlovákiában).¹

3. fázis (2009-től). A gazdasági válság következtében a külföldi és hazai foglalkoztatottság egymással párhuzamosan csökken, majd 2010-ben stabilizálódik, és némi növekedésnek indul, de 2011 folyamán még messze nem éri el a válság előtti szintet.

Az első táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy a szlovák állampolgárok külföldi munkavállalása a 2004-es uniós csatlakozás után gyors növekedésnek indult, és 2007-ig megduplázódott, 2008-tól viszont jelentősen visszaesett. Ez a növekedés, majd az azt követő csökkenés valamennyi célország esetében jelen van, de a legnagyobb ingadozás a Nagy-Britanniába és Írországba irányuló munkaerő-migráció esetében figyelhető meg: az uniós csatlakozás után gyors felfutás, 2008-tól drámai zuhanás. A 2007-ig tartó jelentős növekedés legfontosabb összetevője az említett két országba történő vándorlás volt, s a visszaesésben még nagyobb szerepet játszottak ezek az országok. A táblázatból az is kiderül, hogy a külföldön dolgozók többsége, durván kétharmada – még a brit és ír munkavállalás gyors felfutása idején is – három szomszédos államban, Csehországban, Ausztriában és Magyarországon dolgozott. Kiemelkedő Csehország részesedése, amely az utóbbi pár évben stabilan 40 százalék körül mozog.

¹ A Szlovákiában dolgozó külföldi munkavállalók száma a hivatalos adatok szerint 2004 és 2008 között lendületesen nőtt, 3,3 ezerről 15 ezerre ugrott – de ez még mindig csak 0,6%-os részesedést jelentett a teljes foglalkoztatottságon belül –, mialatt az összes nyilvántartott külföldi száma 22 ezerről 52,7 ezerre (az összlakosság 0,97%-a) nőtt (Divinsky 2009). Még ha a statisztika korlátozott megbízhatósága és az illegális foglalkoztatás vélhető elterjedtsége miatt felfelé módosítjuk is a becslést, a külföldi munkavállalók aránya akkor sem haladná meg jelentősen az 1% körüli szintet, amely az egyik legalacsonyabb arány az Európai Unióban belül.

1. A külföldön dolgozó szlovák állampolgárok száma a szlovákiai munkaerő-felmérés szerint (ezer főben a feltüntetett negyedévben)
Slovak citizens working abroad according to the Slovak labour force survey
(thousands, quarterly data)

Teljes foglalkoztatottság	2003/4	2004/4	2005/4	2006/4	2007/4	2008/4	2009/4	2010/4
	2170,6	2199,8	2254,7	2332,7	2398,3	2466,0	2329,6	2339,4

Az ebből külföldön dolgozók

Együtt	83,9	119,0	136,3	168,8	185,7	163,0	131,7	124,7
Csehország	48,2	70,1	65,7	70,7	72,9	67,5	47,9	51,2
Egyesült Királyság	5,5	7,8	17,1	25,5	29,7	19,3	15,1	10,4
Magyarország	2,7	10,1	13,7	19,6	18,5	18,2	14,8	11,4
Ausztria	4,0	8,6	10,8	12,3	18,4	17,3	22,2	24,9
Németország	7,5	8,0	6,0	9,1	10,4	10,1	8,4	5,6
Írország	0,4	1,4	4,1	8,8	10,5	7,3	3,0	3,5
Olaszország	3,6	4,1	6,3	6,9	7,9	8,7	3,2	3,1

Megjegyzés: Mivel 2010-től csupán a külföldön rövid távra (egy évnél rövidebb ideig) munkát vállalók kerülnek be a statisztikába, a 2010 utolsó negyedévi adat nem kompatibilis az előtte szereplőkkel (amelyekben valamennyi külföldön munkát vállaló szerepel).

Forrás: ŠÚSR – Štatistický úrad Slovenskej republiky (2004–2011).

A táblázat adatait a külföldön dolgozók abszolút számát (de nem a célországok közötti megoszlásának arányát) tekintve némi fenntartással kell fogadni. A témával foglalkozó szakértők egybehangzó véleménye szerint a munkaerő-felmérés hozzávetőleg 25–30 százalékkal alulértékeli a külföldön dolgozó szlovák állampolgárok számát (Divinský 2007. 109): a külföldön dolgozók valós száma a migráció csúcsevénének számító 2007-ben 240–260 ezer között mozoghatott (Gál 2009. 68).

Az alulértékelésnek több oka is lehet. Először is, a munkaerő-felmérés egy a háztartások reprezentatív mintájának megkérdezésén alapuló statisztikai módszer, amelynek keretében Szlovákiában 10 250 háztartást (az összes kb. 0,6 százalékát) kérdezik meg negyedévente a statisztikai hivatal munkatársai (ŠÚSR 2004–2011). Nyilvánvaló, hogy csak azokban a háztartásokban tudnak beszámolni hozzátartozójuk külföldi munkavállalásáról, ahol legalább egyvalaki Szlovákia területén tartózkodik. Azokat a háztartásokat, amelyeknek minden tagja külföldre távozott, a munkaerő-felmérés képtelen lefedni: ha senki sem tartózkodik otthon, nincs kit megkérdezni (Bahna 2008). Ilyenek lehetnek például a szüleiktől már külön (háztartásban) élő fiatal párok. Márpedig – ahogy később látni fogjuk – épp ez az a korosztály, amely a legnagyobb arányban vesz részt a külföldi munkavállalásban. Másodsor, a megkérdezetteknek természetesen nem kell feltétlenül igazat mondaniuk. Annak, hogy elhallgatják valamelyik családtagjuk külföldi munkavállalásának tényét, több oka is lehet.

Például az, hogy az illető illegálisan dolgozik külföldön, és/vagy Szlovákiában olyan szociális juttatásokat is igénybe vesz, amelyekre nem lenne jogosult (Divinský 2007. 109). De az igazmondást gátolhatja a hatóságokkal szembeni általános bizalmatlanság is. Természetesen a mintavételi eljárás során történő hibákról sem szabad megfeledkezni. Az adatok értékelésénél azt is figyelembe kell venni, hogy 2010-től már csak azok kerülnek be a szlovákiai statisztikákba, akik csupán rövid távra, egy évnél rövidebb időre távoztak Szlovákiából (az Európai Unión belül az egy évnél hosszabb időn át külföldön élőket a célországokban zajló felmérések hivatottak megszámolni). Mindezek ellenére a munkaerő-felmérés hasznos adatokkal szolgál a migrációban részt vevők korcsoportok, nem, iskolai végzettség, származási régió, illetve a célországok szerinti megoszlásáról, és jól tükrözi a vándorlási folyamatokat is, az abszolút számok tekintetében pedig fontos támpontot jelent.

A munkaerő-felmérés hajlamosságát a külföldön dolgozók számának alábecsülésére a hagyományosan legfontosabb célországból, Csehországból származó munkaügyi statisztikákkal való összevetés mutatja meg (2. táblázat). A cseh munkaügyi hivatalok nyilvántartásában például 2007 végén 110 ezer körül mozog az országban dolgozó szlovák állampolgárok száma, a szlovákiai munkaerő-felmérésben viszont „csupán” 50–70 ezer szerepel.

*2. A Csehországban dolgozó külföldi alkalmazottak és magánvállalkozók
(2000–2010)
Foreign employees and self-employed working in the Czech Republic
(2000–2010)*

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Külföldiek (érvényes) vállalkozási engedéllyel állampolgárság szerint									
Összesen	61 340	62 293	65 219	67 246	65 722	68 787	77 158	87 753	90 983
Vietnami	19 307	20 964	22 046	22 620	22 910	24 437	32 139	35 590	33 164
Ukrán	21 402	18 752	19 486	21 135	21 325	21 927	21 213	26 223	29 739
Szlovák	6 670	8 123	8 757	8 719	8 282	8 684	9 255	9 865	10 681
A munkaügyi hivatalokban nyilvántartott külföldi alkalmazottak állampolgárság szerint									
Összesen	103 647	105 738	107 984	151 736	185 075	240 242	284 551	230 709	215 367
Szlovák	63 567	58 053	59 818	75 297	91 355	101 233	100 223	98 192	100 727
Ukrán	15 753	22 489	22 399	40 060	46 155	61 592	81 072	57 478	42 139
Lengyel	7 679	7 403	8 882	12 635	17 149	23 642	20 680	21 728	19 049
Mongol	660	1 388	1 585	1 800	2 814	6 897	12 990	4 205	3 548
Moldáv	1 446	1 509	1 483	2 710	3 369	5 503	8 635	5 706	3 497
Bolgár	1 523	1 792	1 651	1 732	1 953	5 393	5 555	4 578	5 667
Román	908	689	590	929	1 240	4 313	3 605	3 780	4 815
A Csehországban foglalkoztatott külföldiek összesen (vállalkozók és alkalmazottak együtt)									
Együtt	164 987	168 031	173 203	218 982	250 797	309 027	361 709	318 462	306 350

Forrás: Český statistický úřad (2011).

Csehországban hagyományosan a szlovák állampolgárok alkotják a külföldi munkavállalók legnépesebb csoportját. A közös állam hetvenéves hagyományát, a gyakorlatilag nem létező nyelvi különbségeket, az elhelyezkedési lehetőségekben és a bérekben még mindig meglévő szignifikáns eltéréseket, az ország geográfiai közelségét és a jó közlekedési összeköttetést (a vonat- és autóbuszjáratok többsége a közös állam felbomlása után is fennmaradt) figyelembe véve ez nem is meglepő. A többi fontos célországból sajnos nem állnak rendelkezésre a cseh statisztikákhoz hasonló naprakész, pontos adatbázisok a szlovákiai dolgozók számának alakulásáról. Magyarországon ugyan létezik a csehországihoz hasonló nyilvántartási rendszer, ez azonban – a szlovákiai munkaerő-felméréshez hasonlóan – szintén hajlamos alábecsülni a szlovákiai dolgozók létszámát. Ennek fő oka a Magyarországra irányuló szlovákiai munkaerő-migráció sajátos jellegében keresendő, amely jórészt a határ menti övezetekben zajló napi ingázásból áll, és részben munkaerő-kölcsönző cégeken keresztül zajlik. Az ingázók többsége délnyugat-szlovákiai magyar nemzetiségű (vagy legalábbis magyarul beszélő) lakos, akik a Dunántúl északi részén lévő nagy multinacionális vállalatokban (Nokia – Komárom, Suzuki – Esztergom, Philips, Audi – Győr, SCI – Tatabánya, Samsung – Göd), illetve azok beszállítóinál találtak munkát. Ezek a vállalatok viszont gyakran munkaerő kölcsönzésével foglalkozó cégektől kölcsönzik a munkásaikat, ebben az esetben a náluk dolgozók nem az ő saját alkalmazottjaik, hanem a kölcsönző cég munkatársai – ha ez a cég történetesen szlovákiai vállalat, akkor Magyarországon nincs is regisztrálva. A nyilvántartás hiányosságának természetesen a feketemunka elterjedtsége is oka lehet, az illegális foglalkoztatás azonban a fent leírt vállalatokra – amelyek a fő munkaadóknak számítanak – nem jellemző. Azok az ágazatok pedig, ahol az elmúlt években elterjedtebb volt a feketemunka (például mezőgazdaság, építőipar), nemigen vonzzák a szlovákiai munkavállalókat. A magyar statisztika hiányosságait jól mutatja az a tény is, hogy a szlovák munkaerő-felmérés nemritkán több Magyarországon dolgozó szlovák állampolgárt mutatott ki, mint amennyi a magyar nyilvántartásban szerepelt. A csúcsevnek számító 2007-es év legvégén például a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatai szerint 18 219 szlovák állampolgárságú munkavállaló rendelkezett érvényes regisztrációval Magyarországon,² miközben a szlovák munkaerő-felmérés az utolsó negyedévben 18,5 ezret mutatott ki, de az első negyedévben még ennél is többet: 21,8 ezer főt (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2011, ŠÚSR 2004–2011). A szlovák adatok szakértők által javasolt 25–30 százalékos felkerekítésének logikáját használva a valós becsült szám valahol 24–29 ezer fő körül lehetett. Azóta jelentős csökkenés következett be: 2010

² A 2007 végén különböző jogcímenek Magyarországon dolgozó 59 454 külföldi közül a román állampolgárok (21 118) után és az ukránok (7994) előtt a szlovákiaiak a második legnagyobb csoportot alkották, a külföldi munkavállalók 80%-át a három szomszédos országból jövek tették ki (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2011).

végén a Magyarországon érvényes bejelentéssel rendelkező szlovák állampolgárok száma már csak 10 385 fő volt, a szlovák munkaerő-felmérés utolsó negyedévi adatai között 11,4 ezer fő szerepelt (Uo.). A számokat 25–30 százalékkal megnövelve 13–15 ezer főre lehet következtetni, ez a 2007 végi adatoknak nem sokkal több mint a fele.

Elvileg részbeni tükörstatisztikaként szolgálhatnának a migráció legfontosabb célországáiban zajló munkaerő-felmérések (amelyben felmérik az adott országokban dolgozó külföldi állampolgárok számát is), ezek azonban még a szlovákiainál is jóval pontatlanabb adatokkal rendelkeznek. Az Európai Bizottságnak az uniós bővítést követő szabad munkaerő-mozgásról szóló 2008-as – az Eurostat (az unió statisztikai hivatala) összesített adataira támaszkodó – jelentése szerint 2007-ben az aktív korú (15–64 év közötti) szlovák népesség 2,7%-a tartózkodott valamelyik más tagállamban (Commission of the European Communities 2008. 8). Ez mindössze 105 ezer főnek felel meg, ami jóval kevesebb a szlovák munkaerő-felmérés adatainál, ráadásul ebbe nemcsak a foglalkoztatottak tartoznak bele, hanem a teljes munkaképes korú lakosság. A nagyfokú eltéréseknek, ha úgy tetszik, az adatok pontatlanságának (a becült valósághoz képest) számos oka van, ezek közül a legfontosabb az, hogy a szlovák állampolgárok – Csehország kivételével – az érintett célországokban csupán a munkaerő töredékét teszik ki, ráadásul eleve csupán az egy évnél hosszabb tartózkodásra berendezkedők kerülnek be a reprezentatív mintába (European Commission 2008. 103).³

Még egy adatforrástípus létezik a célországokban, amely fontos információkat szolgáltat a külföldi munkavállalók származási ország, életkor, nem, gazdasági ágazat, jövedelem, régiók szerinti megoszlásáról, ahogy a

³ A célországokban zajló munkaerő-felmérés problémái a következő pontokban foglalhatók össze: 1. A külföldiekről szóló adatok annál kevésbé megbízhatóak, minél kisebb a külföldiek aránya az összlakosságon belül. Ha a (bizonyos országból jövő) külföldiek csak az összlakosság töredékét alkotják (márpedig a szlovák állampolgárok tekintetében túlnyomórészt épp ez a helyzet), akkor a reprezentatív mintába csak néhány vagy néhány tucat háztartás fog bekerülni, így a minta nem elég nagy, hogy statisztikailag megbízható, releváns adatokat szolgáltatson. 2. A munkaerő-felmérés csak azokat a külföldieket veszi számba, akik legalább egy évet szándékoznak a fogadó országban eltölteni, így nem terjed ki a szezonális munkásokra, a rövid távra érkező vagy kikölcsönzött munkaerőre. 3. A megválaszolatlan kérdőívek aránya általában magasabb a külföldi állampolgárok esetében, ez főleg a bevándorlók magasabb mobilitásának (gyakoribb lakhelyváltogatás), nyelvtudásbeli problémáinak és egy részük illegális (tartózkodási és/vagy munkavállalási) státusának lehet a következménye. 4. A munkaerő-felmérés nem fedi le a kollektív háztartásokat (azaz a szállókat, munkásszállókat), ahol a friss bevándorlók a hazai lakosságnál vagy a régebbi migránsoknál feltételezhetően valamivel nagyobb arányban élnek, így a felmérésben némileg alulreprezentáltak lesznek. 5. Mivel a reprezentatív minta ötödét negyedévente szokták cserélni, eltarthat egy ideig, amíg a minta összetétele igazodik a lakosság összetételében a migráció miatt bekövetkező változásokhoz, ami például a friss bevándorlók számbavételénél némi fáziskésést okoz. (Lásd: European Commission 2008. 103.)

munkaerő-migráció nagyságrendjéről és a mobilitás intenzitásáról is. Ezek a különböző kumulatív jellegű regisztrációs és társadalombiztosítási adatbázisok. Az Egyesült Királyságban például a 2004-ben az unióhoz csatlakozott nyolc kelet-közép-európai ország állampolgárainak regisztrációért kellett folyamodniuk (Workers Registration Scheme – WRS). Ez a kötelezettség 2011. április 30-tól megszűnt, de nemzeti adó- és társadalombiztosítási számot (National Insurance Number – NINo) igényelniük kell; Írországból pedig a külföldi munkavállalóknak (is) közszolgálati személyi számra (Personal Public Service Number – PPS Number) van szükségük. A brit és ír adatbázisok legnagyobb problémája – a fent leírt cseh vagy magyar nyilvántartásokhoz képest – kumulatív jellegükből fakad. A brit hatóságok nem követelték meg a szigetországot elhagyó külföldi munkavállalóktól, hogy a regisztrációs adatbázisból kijelentkezzenek, az egyszer kiadott biztosítási számok pedig a továbbiakban is érvényesek. A kumulatív adatbázisok így nem adnak képet az országban aktuálisan tartózkodó külföldi dolgozókról; az összes regisztrált számát tartalmazzák, azokét is, akik időközben már elhagyták a fogadó országokat, vagy elvesztették munkájukat, és épp munkanélküliként tartózkodnak ott. A 2004-es bővítés után így az évek múltával egyre nagyobb lett a különbség a ténylegesen brit és ír földön dolgozó, az új tagállamokból származó munkavállalók és a nyilvántartásokban szereplők között.

A 2004-es bővítést követő (az uniós szabályok által maximálisan engedélyezett) hét évben (azaz 2011. április 30-ig) tehát a brit hatóságok regisztrációt követeltek meg a nyolc új kelet-közép-európai tagállamból érkező és a szigetországban munkát vállaló személyektől. 2010 végéig az Egyesült Királyságban több mint 1 millió 150 ezer alkalmazottat regisztráltak, akik a nyolc új tagállamból érkeztek, közülük 112,6 ezer, vagyis az összes újonnan érkező egytizede volt szlovák állampolgár (3. táblázat).

3. Az Egyesült Királyságban regisztrált (WRS) munkavállalók a 2004-ben csatlakozott nyolc új kelet-közép-európai tagállamból (2004. május – 2010)
Registered workers (WRS) in the United Kingdom from the 8 new Central and Eastern European member states who joined the EU in 2004
(May 2004 – 2010)

	Cseh-ország	Észt-ország	Magyar-ország	Lett-ország	Litvánia	Lengyel-ország	Szlovákia	Összesen
2004*	8 255	1 860	3 620	8 670	19 275	71 025	13 020	125 885
2005	10 575	2 560	6 355	12 960	22 990	127 325	22 035	204 970
2006	8 345	1 475	7 060	9 490	17 065	162 495	21 755	227 875
2007	7 510	965	8 880	6 285	14 265	150 255	22 450	210 800
2008	6 520	945	10 865	6 960	11 535	103 015	18 310	158 340
2009	4 230	1 135	8 240	15 385	14 720	54 715	7 830	106 390
2010	4 185	1 315	9 270	18 440	23 900	52 325	7 170	116 760
Összesen	49 620	10 255	54 290	78 190	123 750	721 155	112 570	1 151 020
Részarány	4,31%	0,89%	4,72%	6,79%	10,75%	62,65%	9,78%	100%

*2004. május elsejétől, a nyolc ország uniós csatlakozásának időpontjától.

Megjegyzés: A szintén 2004-ben csatlakozó Málta és Ciprus állampolgárai számára már a 2004-es bővítés előtt is nyitva volt a brit munkaerőpiac. Az Egyesült Királyságban regisztrált szlovén állampolgárok (akiknek száma az egész időszakban nem sokkal haladja meg az ezer főt) nem szerepelnek külön oszlopban, az összesített adatokban azonban az ő számuk is szerepel.

Forrás: Home Office UK Border Agency 2009. *Accession Monitoring Report. A8 Countries May 2004 – March 2009* és Home Office (2011): *Control of immigration: quarterly statistical summary fourth quarter 2010.*

Ugyancsak az Egyesült Királyságban 2004 eleje és 2010 vége között 1,66 millió, a tíz (2004-ben csatlakozott) új tagállamból érkezett lakos szerzett nemzeti társadalombiztosítási számot (NINo), közülük 144 ezren voltak szlovák állampolgárok (Department for Work and Pensions 2011). A származási országok közötti arányok nagyon hasonlóak a regisztrált dolgozóknál tapasztalhoz, az abszolút számok viszont magasabbak. Ez főként azzal magyarázható, hogy az egyéni vállalkozóknak nem írták elő a kötelező regisztrációt, társadalombiztosítási számért viszont nekik is folyamodniuk kellett. (Némileg emelik a számokat 2004 első négy hónapjának, illetve Ciprus és Málta állampolgárainak adatai is.)

Írországban 2004 eleje és 2009 vége között az unióhoz 2004-ben csatlakozott nyolc kelet-közép-európai országból 514,3 ezer ember kapott közszolgálati személyi számot (PPS Number), ebből 40,3 ezer (az összes 7,84 százaléka) volt szlovák állampolgár (Department of Social and Family Affairs 2011). Az Írországra érkezettek származási országok szerinti megoszlása nagyon hasonlít az Egyesült Királyságban tapasztalhoz, a közszolgálati személyi számot kapók 62,6 százaléka lengyel állampolgár, őket követik a litván (13,3%), majd a szlovák állampolgárok, az első három közötti sorrend tehát ugyanaz.

Az EU-15 országainak migrációs statisztikái, illetve a munkaerő-felmérések (vagy az ahhoz hasonló más felmérések) összesített adatai és a 2004-es bővítés utáni két legfontosabb migrációs célország kumulatív regisztrációs statisztikái fontos támpontot jelentenek a munkaerő-migráció intenzitásának összehasonlításához (4. táblázat). Bár az adatokat (a fent leírtak miatt) fenntartással kell kezelni, az új tagországok összehasonlítására alkalmasak, mivel különböző korlátaik hasonlóan – ha nem is feltétlenül teljesen azonos arányban, de feltételezhetően nem is nagy különbségekkel – vonatkoznak rájuk. A 2004-ben és 2007-ben az Európai Unióhoz csatlakozott kelet-közép-európai posztszocialista országok – a bővítés utáni migráció intenzitása tekintetében – három csoportba sorolhatók:

1. Alacsony intenzitású migráció. Szlovénia, Csehország és Magyarország sorolható ide, az országot elhagyók viszonylag alacsony arányával.

2. Közepes intenzitású migráció. Lengyelország, a balti államok és Szlovákia sorolható ide, ezekben az országokban az előző csoporthoz képest mintegy kétszer-háromszor nagyobb a kiáramlás. Szlovákia esetében ez azt jelentette, hogy a 2007-es csúcsevben a foglalkoztatottak mintegy tizede, a teljes lakosság megközelítőleg 4,7 százaléka dolgozott külföldön.

3. Intenzív migráció. Ezt a csoportot a 2007-ben csatlakozó Románia és Bulgária alkotja, itt még az előző csoportnál is legalább kétszer nagyobb intenzitású a migráció. Jól jelzi ezt az a tény, hogy míg a 2004-ben csatlakozott – megközelítőleg 70 millió lakost számláló – nyolcak állampolgárai közül 2007-ben 1,91 millió ott tartózkodót tartottak nyilván az EU-15 országai, az ott élő román és bolgár állampolgárok száma csaknem ugyanekkora volt (1,86 millió), miközben e két ország összlakossága alig 30 millió, kevesebb mint a fele a nyolcakénak (European Integration Consortium 2009, 24, 27). E két ország adatai tehát inkább a többi balkáni országra hasonlítanak, de még mindig nem a csúcst jelentik, mivel Macedónia és Bosznia-Hercegovina lakosságának több mint 8,3, az albán lakoságnak pedig 25,46 (!) százaléka élt az EU-15 területén ugyanezen statisztikák szerint (Uo. 33).⁴

⁴ A 4. táblázat adatai alapján egy-két ország esetében jogosan merülhet fel a kérdés, vajon miért épp az adott csoportba sorolódtak. Valóban nehéz egyértelmű és pontos határt húzni. A csoportok összetétele főleg annak a következménye, hogy fő kritériumként a bővítés utáni migráció intenzitását használtam. Szlovénia az EU-15 területén élő migránsok száma alapján akár a második csoportba is tartozhatna, a bővítés utáni migráció két fő célországába, az Egyesült Királyságba és Írországba irányuló migráció (a regisztrációk száma) azonban rendkívül alacsonynak bizonyult, ezért az elsőbe került. Lettország esetében ennek a fordítottja igaz: az EU-15 országokban élő állampolgárainak aránya 2007-ben nem volt túl magas (ezért ennek alapján az első csoportba is tartozhatna), de az Egyesült Királyságba és Írországba irányuló migráció nagyon intenzív volt (így a második csoportba került). Bulgária is határmezsgyén van, ráadásul csak 2007-ben csatlakozott, ami miatt kevés a friss adat. Végül is azért került Romániával együtt a harmadik csoportba, mert a bővítés előtti években rohamosan nőtt a külföldön dolgozók száma és aránya (European Integration Consortium 2009. 32–33).

4. A 2004-ben és 2007-ben csatlakozott tíz új kelet-közép-európai EU-tagállamból az EU-15 országaiba kivándoroltak, illetve. az Írországból és az Egyesült Királyságból regisztráltak száma és a kibocsátó országok népességéhez viszonyított aránya

The number of those citizens from the ten new Central and Eastern European EU member states of the 2004 and 2007 enlargement who migrated to the EU-15 countries, respectively were registered in Ireland and the United Kingdom and their share in the sending countries' population

	Emigránsok az EU-15 országokban 2007-ben		Írországból regisztrált munkavállalók 2004–2010		Az Egyesült Királyságban regisztrált munkavállalók 2004–2010	
	Fő	A kibocsátó népesség %-ában	Fő	A kibocsátó népesség %-ában	Fő	A kibocsátó népesség %-ában
Csehország	104 442	1,01	20 474	0,20	48 435	0,47
Észtország	36 735	2,74	7 061	0,54	9 850	0,76
Magyarország	132 582	1,32	22 241	0,22	51 400	0,51
Lettország	42 547	1,87	38 999	1,70	73 660	3,20
Litvánia	128 361	3,80	72 865	2,10	116 860	3,44
Lengyelország	1 297 647	3,40	330 718	0,86	707 357	1,83
Szlovákia	132 207	2,45	41 573	0,77	110 675	2,05
Szlovénia	35 848	1,78	468	0,02	1 155	0,06
Bulgária	310 335	4,05	–	–	–	–
Románia	1 553 276	7,21	–	–	–	–

Forrás: European Integration Consortium (2009): Labour mobility within the EU in the context of enlargement and the functioning of the transitional arrangements, 32–33 és Gödri I. – Tóth E. (2010): Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok, 181.

A migráció irányát és intenzitását befolyásoló legfontosabb tényezők

A nemzetközi migrációt mint komplex jelenséget befolyásoló legfontosabb gazdasági tényezőket a neoklasszikus elméletből kiindulva négy fő csoportra oszthatjuk: (1) negatív körülmények a származási országban, amelyek annak elhagyására sarkallnak, (2) pozitív körülmények a célországban, amelyek vonzó hatást gyakorolnak a bevándorlókra, (3) pozitív körülmények a származási országban, amelyek maradásra ösztönzik a potenciális kivándorlót és (4) negatív körülmények a célországokban, amelyek távol tarthatják a bevándorlást fontolgatókat (Bodvarsson – Van den Berg 2009. 6). Ha az első két tényező (a

húzó- és taszító erők együtthatása) relatíve erősebbnek bizonyul az utolsó kettő kombinációjánál, nagy valószínűséggel sor kerül a migrációra. A döntéshez jelentősen hozzájárulhatnak a kibocsátó és fogadó ország által állított adminisztratív és anyagi terhek, valamint az utazás költségeinek mérlegelése. (A politikai tényezőktől – polgárháború, üldöztetés, emberi jogok megsértése stb. – jelen tanulmányban eltekintünk; ezek a vizsgált témakörben irrelevánsak.) Tekintettel a kismértékű vagy nem létező adminisztratív terhekre (az átmeneti korlátozásokat fokozatosan megszüntették) és a viszonylag alacsony, de mindenképpen csökkenő utazási költségekre (például a fapados légitársaságok megjelenése révén is), a fő tényezőt a neoklasszikus megközelítés alapján az életminőségben meglévő különbségek kell hogy alkossák.

Az unió keleti irányú bővítését követő migrációt befolyásoló legfontosabb tényező e tanulmány szerint is a kibocsátó és a célországok között az életszínvonalban, bérekben, nemzeti jövedelemben megmutatkozó különbség volt. Ez a neoklasszikus elméleten alapuló megközelítés azonban nem képes teljesen megmagyarázni néhány kivételt, és nem ad magyarázatot az új tagországok közötti migrációs eltérésekre sem, ezért más strukturális és institutionális tényezőket is figyelembe kell venni, például a munkaerőpiacokon, illetve a jóléti államok tekintetében (Kureková 2011). E tényezőket az alábbiakban részletesebben is ismertetjük, de most térjünk vissza a fő tényezőre, amelyet számos empirikus kutatás is igazolt.

Egy az angol nemzeti bank számára készült tanulmány például szoros (negatív) korrelációt talált az új tagországok egy főre jutó bruttó nemzeti terméke és a Nagy-Britanniába irányuló munkaerő-migráció intenzitása között (Blanchflower et al. 2007. 4–5). Az új tagországok egy főre eső (vásárlóerőparitáson számolt) nemzeti össztermékét (GDP) összehasonlítva valóban szembevetendő a hasonlóság a migráció intenzitásával: elmondható, hogy minél magasabb az egy főre jutó GDP, annál kisebb a migráció intenzitása (5. táblázat). A legmagasabb egy főre jutó GDP-vel (de ez elmondható az átlagos bérekről, jövedelmekről is) rendelkező Szlovéniából és Csehországból volt a legkevésbé intenzív az elvándorlás, míg arányaiban a legtöbben a legalacsonyabb mutatókkal rendelkező Romániát és Bulgáriát hagyták el.

5. Az egy főre jutó nemzeti termék vásárlóerő-paritáson számolva az új tagállamokban az unió átlagának arányában (EU-27 = 100)
The gross domestic product per capita in the new member states calculated in purchasing power standards as percentage of the EU average (EU-27 = 100)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Csehország	71	73	73	77	78	79	80	83	84	85	82
Észtország	45	46	50	55	57	62	66	70	69	64	64
Magyarország	54	58	61	63	63	63	63	62	64	64	63
Lettország	36	38	41	43	46	48	51	56	56	52	52
Litvánia	40	42	44	49	51	53	56	59	61	55	58
Lengyelország	48	48	48	49	51	51	52	54	56	61	62
Szlovákia	50	52	54	55	57	60	63	68	72	73	74
Szlovénia	80	80	82	84	87	87	88	88	91	88	86
Bulgária	28	30	32	34	35	37	38	40	44	44	44
Románia	26	28	29	31	34	35	38	42	47	47	45

Forrás: Eurostat (2011): *GDP per capita in Purchasing Power Standards.*

A gazdasági fejlettség legelterjedtebb mutatószámának, a bruttó nemzeti terméknek az összehasonlítása azonban néhány anomáliára is rávilágít. A legjobban Magyarország lóg ki a képből, amelynek jövedelmi viszonyai alapján Szlovákia, Lengyelország és a balti államok között lett volna a helye (a migráció intenzitása tekintetében), ehelyett Csehországgal és Szlovéniával volt egy csoportban. Bár e tanulmánynak nem célja ennek az anomáliának a részletes magyarázatra, az alfejezet végén még visszatérünk rá.

Korlátai ellenére a jövedelmi viszonyokon alapuló megközelítés számít a legfontosabb tényezőnek a származási országokban, és dinamikusan, valamint az országokon belül, regionális szinten is hasznosítható. Szlovákia esetében például a gyors gazdasági növekedés, amely a foglalkoztatottság és a jövedelmek hasonlóan gyors emelkedéséhez vezetett, 2007-től hozzájárult a munkaerő-migráció megfordulásához (igaz, a hazai növekedés csak nagyjából egy évig, a válság begyűrűzéséig tartott ki). A 3. táblázatban is látható, hogy 2006/2007-től jelentős mértékben csökkent az Egyesült Királyságban munkavállalóként újonnan regisztrált szlovák, lengyel és cseh állampolgárok száma, miközben a balti államokból vagy Magyarországról érkezőké 2008–2009-ben nőtt. Épp ez utóbbiakat érintette legerősebben a világgazdasági válság, nemzeti termékük jelentősen visszaesett, az uniós átlaghoz való közeledésük megállt vagy a visszajára fordult. A származási országban tehát működik a potenciális migránsokat kifelé toló tényező. Mivel a 2004-ben az unióhoz csatlakozó tagországok többségének viszonylag gyors gazdasági konvergenciája már a bővítés utáni években érzékelhető volt, számos elemzés előre is jelezte a visszaáramlási folyamat beindulását és intenzívebbé válását (Pollard et al. 2008. 48).

Az egyes országokon belül is fontos szerep jut a jövedelmi különbségeknek, tekintettel a régiók közötti fejlettségbeli eltérésekre. Ezek Szlovákiában hagyományosan igen jelentősek (különösen az ország kis területét figyelembe véve). A szlovákiai munkaerő-felmérés adatai rendszeresen azt mutatják, hogy a legtöbb külföldön dolgozó a gazdaságilag kevésbé fejlett, magasabb munkanélküliséggel sújtott régiókból származik, míg a fejlettebbekből kevésbé intenzív az elvándorlás. A migrációs hullám csúcsán, 2007 utolsó negyedévében például a kimutatott 185,7 ezer külföldön dolgozó közül a legtöbb, 51,8 ezer (az összes 28%-a) a legkevesbé fejlett eperjesi kerületből jött, a legkevesebb, 5,2 ezer (2,8%) pedig a messze legmagasabb egy főre eső jövedelemmel rendelkező pozsonyi régióból⁵ (ŠÚSR 2008. 60). Ami tehát működik az egyes országok között, az megtalálható Szlovákián belül is. A különböző közvélemény-kutatások is azt a feltételezést erősítik, hogy a munkaerő-migráció messze legfontosabb mozgatórugója a célországban elérhető, az otthoninál magasabb jövedelem megszerzése. Az EU-tagállamokban rendszeresen megtartott Eurobarometer 2007-es felmérésében például az új tagállamokból a válaszadók 46 százaléka (a régiókból mindössze 22%) mondta azt, hogy a külföldi munkakeresés legfontosabb oka a háztartások magasabb jövedelme, a második és a harmadik helyen a jobb munkakörülmények és a jobb lakhatási viszonyok álltak (European Commission 2008. 123). Egy Szlovákiában, a külföldön dolgozók között tartott felmérésben a legtöbben (48%) szintén a magasabb keresetet jelölték meg a legfontosabb okként, ezt követte az állásszerzés (16,8%) – azok esetében, akik otthon nem találtak munkát⁶ (Hanzelová et al. 2008. 50). A külföldön munkát keresők között végzett más kutatások is hasonló eredményekhez vezettek (Divinský 2007. 107).

Az unió 2004 utáni keleti irányú bővítései jelentősen megváltoztatták az új tagországokból kiinduló migráció irányát. Míg a bővítés előtt durván 60 száza-

⁵ A szlovák statisztikai hivatal munkaerő-felmérése szerint 2007 utolsó negyedévében a külföldön dolgozó 185,7 ezer szlovák állampolgár a következőképpen oszlott meg a régiók szerint: 51,8 ezer (28%) az eperjesi, 35,3 ezer (19%) a nyitrai, 21,4 ezer (11,5%) a kassai, 20,5 ezer (11%) a besztercebányai, 25,3 ezer (13,6%) pedig a zsolnai kerületből, azaz a kevésbé fejlett régiókból volt. Az ország fejlettebb részéből jóval kisebb volt a migráció (trencsényi kerület – 15,8 ezer, 8,5%, nagyszombati kerület – 10,4 ezer, 5,6%), a legkevesebben pedig a legfejlettebb és leggazdagabb pozsonyi régióból (5,2 ezer, 2,8%) vállaltak külföldön munkát (ŠÚSR 2008. 60). A képet tovább árnyalja, hogy a nyugati országrészekben a napi ingázás is lehetséges (például a nyitrai kerületből Magyarország, a zsolnaiból Csehország vagy a pozsonyiból Ausztria felé).

⁶ A kérdőíves felmérés 743 külföldön (az Európai Gazdasági Térség országaiban) dolgozó szlovák állampolgár megkérdezésével zajlott 2007 májusa és novembere között. A külföldi munkavállalás fő okaira vonatkozó kérdésre adott válaszok a következőképpen oszlottak meg: pénzkereset (48%), munkaszerzés (16,8%), nyelvismeretek fejlesztése (10,3%), a Szlovákián kívüli élet kipróbálása (8,3%), házastárs/élettárs követése külföldre (7,2%), munkatapasztalatok szerzése (5,1%), utazás (2,5%) és tanulmányok (1,7%) (Hanzelová et al. 2008. 50).

lékos aránnyal Németország és Ausztria volt a fő célország, a bővítést követően az Egyesült Királyság és Írország (a 2004-ben csatlakozott nyolcak esetében), illetve Spanyolország és Olaszország (Románia és Bulgária tekintetében, de már az ezredfordulótól) vált a fő célponttá, még ennél is magasabb részesedéssel (European Integration Consortium 2009, Commission of the European Communities 2008. 5–7). A változás oka elsősorban a célországok munkaerőpiacain keresendő: a legfontosabb húzó tényezőnek az új munkahelyek okozta vonzerő bizonyult. Az EU-15 államaiban 1997 és 2007 között létrejött 21,8 millió új munkahelyből csaknem 10 millió az Egyesült Királyságban, Spanyolországban és Írországban jött létre (European Commission 2008. 222–276). Ezekben az országokban jóval dinamikusabban bővült a foglalkoztatottság, mint a többi tagállamban, ahol lassabb volt a gyarapodás, sőt Németországban 2000 és 2007 között gyakorlatilag stagnálás észlelhető (6. táblázat). Az már más kérdés, hogy ez a növekedés fenntarthatatlannak bizonyult, mert egyre inkább egy hitelezési és ingatlanpiaci buborék generálta, amely 2007-től kipukkadt, és az érintett országok súlyos gazdasági problémákkal, egyebek között gyorsan növekvő munkanélküliséggel szembesültek. Ez különösen igaz Írországra és Spanyolországra. A foglalkoztatási trendeket figyelembe véve nem meglepő, hogy a 2004-ben és 2007-ben csatlakozott országokból (EU-12) kiinduló rövid távú migrációnak (négy évnél rövidebb idejű tartózkodás a fogadó államokban) 2007-ig csaknem egyharmada (32%) az Egyesült Királyságba, 18%-a Spanyolországba, 10%-a Írországba irányult⁷ (Uo. 118).

6. *A foglalkoztatottak száma a migráció néhány célországában 1995–2007 (teljes foglalkoztatottság a munkaerő-felmérés alapján ezer főben)*
The number of employed in some host countries of migration 1995–2007 (total employment in thousands based on labour force surveys)

	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Egyesült Királyság	25 811	27 477	30 419	30 714	31 109	31 323	31 547
Írország	1 285	1 696	1 814	1 870	1 958	2 042	2 116
Spanyolország	13 569	16 412	17 878	18 510	19 264	19 985	20 614
Ausztria	3 918	4 122	4 140	4 146	4 180	4 228	4 320
Németország	37 603	39 145	38 724	38 883	38 846	39 089	39 737
Franciaország	22 694	24 332	24 950	24 977	25 089	25 296	25 593
Olaszország	21 841	22 930	24 150	24 256	24 396	24 882	25 165
Svédország	4 103	4 264	4 368	4 337	4 349	4 422	4 521

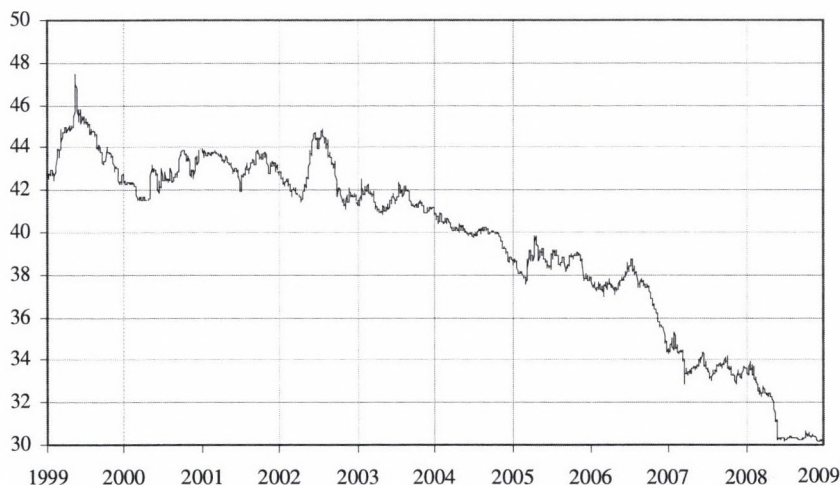
Forrás: European Commission – Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities 2007/2008. *Employment in Europe 2007/2008.*

⁷ A szlovákiai munkavállalóknál a rövid távú migráció (négy évnél rövidebb idejű tartózkodás a fogadó államokban 2007-ig) a következőképpen oszlott meg a célországok között: Egyesült Királyság 55%, Csehország 21%, Írország 11% (Commission of the European Communities 2008. 6).

Az adminisztratív korlátozások nem befolyásolták különösebben a migráció irányát. Az Európai Unió 2004-es és a 2007-es bővítését megelőzően, 2003-ban és 2005-ben aláírt csatlakozási szerződések lehetőséget adtak a tagállamoknak arra, hogy egy három szakaszból álló hétéves periódusban (2 plusz 3 plusz 2 év) korlátozzák az új tagállamokból (Málta és Ciprus kivételével) érkező munkavállalók (de nem az egyéni vállalkozók vagy a kölcsönzött munkások) szabad mozgását (Commission of the European Communities 2008. 2). A 2004-ben csatlakozottak állampolgárai előtt csak az Egyesült Királyság, Írország és Svédország nyitotta meg azonnal a munkaerőpiacát, a többség élt az ún. átmeneti intézkedések lehetőségével, és csak később, fokozatosan szüntette meg a korlátozásokat, de Németország és Ausztria a teljes hétéves periódus végéig fenntartotta őket. Románia és Bulgária csatlakozásakor (2007) csak Svédország és Finnország nyitotta meg azonnal a munkaerőpiacát, a többiek várakozó álláspontra helyezkedtek. Ez azonban nem állította meg a csaknem kétmillió román és bolgár állampolgárt, akik a korlátozások ellenére – sőt jórészt még az uniós csatlakozás előtt – útra keltek, hogy a régi tagországokban (elsősorban Spanyolországban és Olaszországban) keressenek megélhetést. Svédország viszont, bár 2004-ben és 2007-ben is azonnal megnyitotta munkaerőpiacát az újonnan csatlakozók előtt, mégsem vonzott jelentősebb számú munkaerőt az új tagországo kból. A fő tényezőnek tehát az bizonyult, hogy a régi tagállamokban van-e (létrejön-e) komolyabb kereslet az új tagországok munkaereje iránt – ha ez létezett, az átmeneti intézkedések és egyéb adminisztratív korlátok nem sokat értek.

További fontos tényezőt jelentenek az uniós tagállamok közötti nyelvi különbségek. A nyelvi sokszínűség az egyik fő (bár korántsem egyedüli) oka annak, hogy a munkaerő mobilitása az Európai Unióban jóval alacsonyabb, mint az Amerikai Egyesült Államokban. Az Eurobarometer már említett 2007-es felmérésében a megkérdezettek többsége épp a nem kielégítő nyelvtudást jelölte meg a külföldre vándorlás legfontosabb akadályának (az új tagállamokban ez az arány 61% volt), míg a munkahely megtalálása csak a második helyen szerepelt (42%) (European Commission 2008. 123). Az Egyesült Királyság és Írország kiemelkedő pozíciója a célországok között valószínűleg azzal is magyarázható, hogy az új tagállamok közoktatásában az angol messze a legelterjedtebb idegen nyelv, ez részben megmagyarázhatja a lanyhább érdeklődést Svédország, Finnország vagy a Benelux államok iránt. A nyelvi tényező fontosságára utal az a tény is, hogy a román migránsok több mint 80%-a két nyelvileg rokon (a neorómán/neolatin nyelvcsaládhoz tartozó) országba, Spanyol-és Olaszországba vándorolt. A külföldön dolgozó szlovák állampolgárok megközelítőleg fele is olyan helyen vállalt munkát, ahol az anyanyelvével is elboldogult: Csehországban és Magyarországon. Az előbbiben a cseh és szlovák a nyelv közelsége (és a történelmi hagyományok miatt a cseh megértése), az utóbbiban a

magyar nemzetiségű vagy magyarul tudó szlovák állampolgárok domináns részvétele eredményezi, hogy gyakorlatilag nem léteznek a nyelvi korlátok.

Megjegyzés: Napi árfolyam közép-európai idő szerint 14 óra 15 perckor. Szlovákia 2009. január elsején 1 € = 30,1260 szlovák korona konverziós árfolyam mellett tért át a közös európai fizetőeszköze.

Forrás: ECB – European Central Bank 2009. *Statistical Data Warehouse – Exchange Rates, Bilateral.*

*I. Az euró és a szlovák korona közötti árfolyam (1999. 1. 4. – 2008. 12. 31.)
The exchange rate between the euro and the Slovak koruna
(4. 1. 1999 – 31. 12. 2008)*

A migráció intenzitására és irányára komoly hatást gyakorolhatnak a valutaárfolyamok változásai is. Szlovákiában ez a kapcsolat még nagyobb jelentőségre tett szert azzal, hogy az ország – a visegrádi csoportból elsőként – 2009 elején bevezette a közös európai fizetőeszközt, az eurót. Ezt megelőzően a szlovák korona árfolyama kb. egyharmadával erősödött az euróhoz képest (I. ábra), ami főleg a külföldön megkeresett pénz csökkenő hazai vásárlóereje szempontjából volt fontos – a külföldön dolgozók jelentős része a jövőben haza szeretne térni megtakarított jövedelmével, illetve rendszeresen juttat haza pénzt családtagjainak. Az ő szempontjukból így egyáltalán nem mellékes, hogy például 2002 és 2009 között egy 1000 eurós külföldi kereset ellenértéke koronában 44 ezerrel 30,1 ezerre csökkent, kizárólag a korona folyamatos erősödése miatt. Ráadásul bizonyos időszakokban a többi célszám valutái is – például az angol font, a cseh korona vagy a magyar forint – jelentősen gyengültek az euróhoz képest,

így a koronához viszonyítva még inkább veszítettek értékükből. (2008 végén és 2009 elején, az euró bevezetésének idején a környező országok valutái jelentősen gyengültek az euróhoz képest, ami amellet, hogy fellendítette a szomszédos országok határ menti övezeteibe irányuló bevásárlóturizmust, jelentősen apasztotta a Csehországban és főleg Magyarországon dolgozó szlovákiai lakosok relatív jövedelmét.) A külföldi munkavállalásból szerzett jövedelem az árfolyamváltozások miatt jelentősen veszített relatív értékéből, s ezzel a külföldi munka attraktivitása is csökkent a hazai keresetekhez képest.

Nem szabad megfeledkezni a demográfiai tényező szerepéről sem, mivel ez a származási országokban jelentősen befolyásolja a migrációs potenciált. Ha abból indulunk ki, hogy a külföldi munkavállalók főleg a fiatalok közül kerülnek ki (lásd lejjebb), és figyelembe vesszük, hogy valamennyi új tagországban csökken a számuk és népességen belüli arányuk, akkor ez a potenciális migránsok számának csökkenéséhez vezet (Pollard et al. 2008. 51). De fontos lehet figyelembe venni a szociális juttatások és szolgáltatások rendszerét is – épp ez a tényező magyarázhatja meg leginkább, miért lóg ki Magyarország a sorból. A balti, lengyel vagy szlovákiai fejlettségi szinthez (nemzeti termék, bérek stb.) hasonló Magyarországról jóval kisebb volt az uniós csatlakozás utáni migráció, mint ezekből az országokból, inkább a cseh vagy a szlovén szintre emlékeztetett (3–5. táblázat). Szlovákiából arányaiban legalább kétszer annyian távoztak külföldre – sőt az Egyesült Királyságban abszolút számban is kétszer annyi szlovák állampolgárt (munkavállalót) regisztráltak, mint magyart –, pedig a két ország lakosságának számát figyelembe véve ennek a fordítottja volna a logikus. Magyarország e kivételes helyzetének a fő oka a jóléti rendszerben keresendő. *„Viszonylag nagyvonalú nyugdíj, gyermekellátás, szociális támogatások, lakástámogatás stb. mellett a migráció kevésbé fogalmazódik meg munkavállalási alternatívaként, s az országok között e tekintetben is jelentősek a különbségek”* (Hárs 2008. 116). Ha közelebbről megvizsgáljuk a jóléti kiadásokat, látjuk, hogy Magyarország e vonatkozásban (a csatlakozástól kb. 2007–2008-ig) kilógott abból az országcsoportból, ahová gazdasági fejlettsége alapján tartozott, és inkább Csehországra hasonlított. A (vásárlóerő-paritáson számolt) egy főre eső jóléti kiadások területén például 2006-ban a cseh szinten volt, jóval meghaladva a többi új tagországot (Szlovéniát kivéve persze), de a magyar munkanélküli-juttatások is az átlagon felül bőkezűnek bizonyultak (Kurekova 2011. 143–149). Szlovákiával összehasonlítva elég éles a kontraszt: míg Szlovákiában a második Dzurinda-kormány (2002–2006) jelentősen megnyirbálta a különböző szociális juttatásokat, és (a visszaélések csökkentésének céljával) megszigorította odaítélésük feltételeit is, Magyarországon nagyjából ezzel egy időben jelentősen nőttek a jóléti kiadások és a bérek (szocpol, a minimálbér radikális megemlése, 13. havi fizetés és 50 százalékos béremelés a közszférában, 13. havi nyugdíj, a gyes és a gyed 50 százalékos emelése stb.). A magasabb szlovákiai migrációt részben az is magyarázhatja, hogy csaknem

felerészben olyan államokba (Cseh- és Magyarország) irányul, ahol a dolgozók nem ütköznek nyelvi korlátokba, és anyanyelvükkel is elboldogulnak, ráadásul a csehországi munkavállalásnak több évtizedes hagyománya van. Magyarországon esetében nem léteznek ilyen országok és hagyományok. A nyelvi tényező persze nem tudja megmagyarázni a magyar és szlovák állampolgárok közötti szakadékszerű különbséget, amelyet a brit munkaerő-piaci regisztrációban tapasztalhatunk. Mint említettük, némi szerepet a demográfiai faktor is játszhat. Magyarországon alacsonyabb a fiatal korosztályok aránya, mint Szlovákiában (vagyis a társadalom előregedettebb), márpedig a kivándorlók túlnyomó többségét épp a 18–35 év közöttiek teszik ki (különösen az Egyesült Királyságba és az Írországra irányuló migránsok esetében). 2006-ban a 15–24 éves korosztály összlakosságán belüli aránya Magyarországon 12,9, Szlovákiában 15,9% volt, a 25–49 éveseké pedig 35,8, illetve 38% (Eurostat 2008. 27).

A migráció jellege és hatása a fogadó országokra

A 2004-es bővítés utáni migráció túlnyomórészt fiatal munkavállalók átmeneti jellegű áttelepülése formájában öltött testet, az új migránsokra magas foglalkoztatottság és alacsony „szociális fogyasztás” (a jóléti juttatások és szolgáltatások igénybevétele a fogadó országban) volt jellemző. Ez a fogadó országok szempontjából pozitív költségvetési mérleget eredményezett, vagyis az új migránsokhoz kapcsolódó államháztartási bevételek valószínűleg meghaladták a kiadásokat. A „bevándorlók élőködni fognak a szociális rendszerünkön” típusú félelmek tehát jórészt megalapozatlannak bizonyultak, akárcsak az új olcsó munkavállalók tömeges megjelenésével kapcsolatos aggodalmak, melynek következménye a helyiek magasabb munkanélkülisége lett volna: ezt sem a valós adatok, sem a becslések nem igazolták. A munkaerő főleg oda áramlott, ahol kereslet volt iránta, s ezekben az országokban 2008-ig, a globális pénzügyi és gazdasági válság kirobbanásáig a helyi lakosok munkanélkülisége nem vagy csak elhanyagolható mértékben emelkedett.

Bár a bővítés előtt készült becslések tekintélyes része alábecsülte a várható migrációs hullám nagyságrendjét⁸ (ez különösen az Egyesült Királyságra és Írországra igaz), nem beszélhetünk különösebben nagyarányú beáramlásról, „invázióról”. (Az Egyesült Királyság és Írország esetében a becslések pontatlansága részben azzal is magyarázható, hogy azok általában abból indultak ki, hogy a bővítéskor valamennyi régi tagállam megnyitja majd a munkaerőpiacát, de erre végül csak a két szigetország és Svédország vállalkozott.) Az Eurostat adatai azt mutatják, hogy a 2004-ben csatlakozó országok állampolgárainak száma a tizenötök országaiban a bővítést megelőző (2003-as) 923 ezer főről

⁸ A bővítés előtt készült becslések összefoglalóját lásd például: European Integration Consortium 2009. 33–40.

2007-re megduplázódott, mintegy 2 millióra nőtt, de a migránsok még így is csak az összlakosság 0,5%-át alkották (Commission of the European Communities 2008. 17–18). Ez megegyezett a román és bolgár állampolgárok arányával, de még egyharmadát sem érte el az EU-15 többi tagországából származó népesség arányának (1,7%), és messze elmaradt az unión kívüli harmadik országokból érkezettek arányától (3,8%). A 2004-ben csatlakozott tízek állampolgárainak 2007-es aránya az össznépelességen belül egyedül Írország esetében nevezhető magasnak (5,8%), számottevőnek pedig az Egyesült Királyságban, Ausztriában (mindkét országban 1,1%) és Németországban (0,7%), a többi tagállamban marginálisnak mondható (Uo.).⁹ 2004 után (a nagyobb migráns népességgel rendelkező tagországok között) Írország vált az egyetlen olyan országgá, ahol a külföldiek többségét az új tagállamokból érkezettek alkották. Bár a statisztikák pontatlanságai miatt a valós számok az idézett adatoknál minden valószínűség szerint magasabbak, ugyanez érvényes lehet a más országcsoportokból származó külföldi állampolgárokra is.

A migráció átmeneti jellegéről számos közvélemény-kutatás tanúskodik. Egy 2006-os szlovákiai felmérésben 938 állampolgárt kérdeztek meg, akik az EURES-rendszeren keresztül szerettek volna külföldön munkát vállalni, s mindössze 6 százalékuk mondta azt, hogy tartósan el akarja hagyni Szlovákiát (Divinský 2007. 107). A fent már idézett másik felmérés – amely 2007-ben, 743 fős külföldön dolgozó mintán készült – azt mutatta ki, hogy a munkavállalók 18,5%-a akart véglegesen a célországban maradni, 34,8% legfeljebb még egy évvel kívánta meghosszabbítani tartózkodását, további 28,2% egytől három évig, 18,5% pedig három évnél tovább szeretett volna még külföldön dolgozni (Hanzelová et al. 2008. 55). A 2004-es bővítés után Nagy-Britanniába érkező munkavállalókat a regisztráció (WRS) során az ott-tartózkodás tervezett hosszáról is megkérdezték. 2008 áprilisa és 2009 májusa között például 62% volt azok aránya, akik saját bevallásuk szerint három hónapnál kevesebb időre érkeztek, 9 százalék tervezte három hónap és két év közé a munkavállalás idejét és csak a regisztrációt kérelmezők 7%-a gondolta úgy, hogy két évnél tovább marad; 22% viszont nem tudott válaszolni a kérdésre (Home Office 2009. 16). Bár a felmérések valóságtartalma – különösen a brit regisztrációkhoz kapcsolódóké – kétségeket ébreszthet, a migráció átmeneti jellegét 2007-től a statisztikák is igazolják. A szlovák állampolgárok esetében a hazai munkaerő-felmérés adatai szerint jelentősen csökkent a külföldön dolgozók száma, és visszaesett az Egyesült Királyságban regisztrált, illetve Írországban közszolgálati számot kapó dolgozók száma is (1., 3. táblázat).

A migráció jövőbeli intenzitását és irányát nehéz előre jelezni, mivel ezt valamennyi, fentebb felsorolt tényező befolyásolja. A brüsszeli Bruegel kutatóin-

⁹ A román és bolgár állampolgárok két országban, Spanyolországban (1,9%) és Olaszországban (1,1%) alkották az összlakosság jelentősebb részét, a többi régi tagállamban arányuk elhanyagolható volt (Commission of the European Communities 2008. 17).

tézet munkatársai intenzívebb migrációt várnak annál, mint ami a válság nélkül bekövetkezett volna, különösen azokból az új tagországokból, amelyeknek a válság aláasta növekedési alapjait és konvergenciáját (Ahearne et al. 2009). Ezek az államok (balti országok, Magyarország, Románia) külső finanszírozástól függttek, növekedésük fenntarthatatlan volt és súlyos egyensúlytalanságok jellemezték őket. A válság elsöpörte ezt a növekedési modellt, az érintett országok kemény megszorító politika alkalmazására kényszerültek. Ezt a forgatókönyvet látszik alátámasztani az említett országok munkavállalóinak adott brit regisztrációk (WRS) emelkedő száma 2008–2009-től, ami élesen szemben áll a lengyel, szlovák és cseh állampolgároknál tapasztalt meredek visszaeséssel (3. táblázat). A több kutatóintézetből álló European Integration Consortium (2009. 49–51) átfogó elemzésében azt prognosztizálja, hogy az új tagállamok EU-15 területén tartózkodó állampolgárainak száma 2020-ig jelentősen nőni fog. A 2004-ben csatlakozottak esetében a 2007-es 1,9 millióról 3,8 és 4,4 millió közé (az összlakosság 1–1,13 százaléka, a származási országok teljes népességének 5,2–6,1 százaléka), Románia és Bulgária esetében pedig 4 millió környékére (az összlakosság 1,1 százaléka, a romániai és bulgáriai népesség 14 százaléka). Az ilyen „növekedés” részben lehet tisztán statisztikai jellegű is, amennyiben az érintett országokban pontosabb adatokat gyűjtenek a már egyébként ott tartózkodó külföldiek számáról. A brit munkaerő-felmérés adatai (7. táblázat) alátámasztani látszanak ezt a prognózist, az új regisztrációk számának visszaesése viszont részben ellentmond neki. Szlovákia esetében 2007 végétől jelentős csökkenés figyelhető meg a külföldön munkát vállalók számában, de egyes célszlovákia felé növekszik a munkaerő-migráció intenzitása. A szlovákiai munkaerő-felmérés adatai szerint az Ausztriában dolgozók száma 2006 és 2010 vége között megduplázódott (1. táblázat). Ebben az esetben is nyilvánvalónak tűnik az összefüggés az osztrák gazdaság viszonylag jó helyzete (az EU-15 többi államához képest) és a munkaerőpiac vonzó hatása között. A jövőben az is kiderül, hogy Németország szintén kedvezőbb helyzete mennyiben alakítja majd újra át a migráció irányát.

Valamennyi rendelkezésre álló statisztikai adat egyértelműen azt támasztja alá, hogy a 2004-es bővítés után az új tagállamokból érkező migránsok túlnyomó többsége a fiatal korosztályok közül került ki. Az Eurostat adatai szerint az új tagállamok mobil lakosainak (azok, akik a 2007-es évet megelőző négy évben másik tagállamba költöztek) csaknem 80%-a 35 évnél fiatalabb volt, és a legnagyobb csoportot (52%) a 24–35 év közöttiek alkották (European Commission 2008. 128). Az Egyesült Királyságban a 2004 májusa és 2009 márciusa között regisztrált (WRS) új tagországokból érkező munkavállalók 81%-a volt 35 évnél fiatalabb, a legnépesebb csoportot a 18–24 évesek alkották (43%), őket követték a 25 és 34 év közöttiek (38%), a 35–44 évesek (11%), míg a 45 év feletti (8%) nagyon alacsony arányt képviseltek (Home Office 2009. 10). A regisztráltak mindössze 8 százaléka számolt be függő családtagról

(gyermek, nem dolgozó házastárs, élettárs), ezek átlagos száma háztartásonként 1,6 volt (Uo. 11). A szlovákiai munkaerő-felmérésben a migrációs hullám csúcspontján, 2007 utolsó negyedévében a 185,7 ezer külföldön dolgozó közül a legnépesebb korosztály a 25–34 éveseké volt (79,6 ezer – 42,9%), őket követték a 15–24 évesek (42,9 ezer – 23,1%), majd a 35 és 44 év közöttiek (30,5 ezer – 16,4%) következtek, a 45 éven felüliek aránya volt a legalacsonyabb, 17,6% (ŠÚSR 2008. 60). A szlovák adatok szerint a külföldön dolgozók között az idősebbek aránya magasabb, mint a Nagy-Britanniában kimutatott korösszetétel. Ennek két fő oka lehet: (1) Az Egyesült Királyságba és Írországba irányuló migrációban nagyobb arányban vettek részt az átlagosnál is fiatalabb migránsok. Az idősebbek – nyelvtudás hiányában és/vagy családos emberként – nagyobb arányban dönthettek a nyelvi korlátot nem jelentő, földrajzilag közelebb fekvő (a napi ingázást vagy gyakoribb hazautazást lehetővé tévő) Csehország, Magyarország vagy Ausztria mellett. (2) A szlovákiai munkaerő-felmérés hajlamosabb jobban alulértékelni a külföldön dolgozók közül a fiatalabb korosztályokhoz tartozók számát, mivel épp az ő háztartásaik hagyhatják el úgy Szlovákiát, hogy senki sem marad közülük otthon, ezért a felmérés kérdőívei el sem jutnak hozzájuk.

Ami a migránsok nemek szerinti megoszlását illeti, a különböző adatok a férfiak többségi részvételéről tanúskodnak, de eltérő mértékben. Az Eurostat adatai szerint az új tagállamok mobil lakosainak (azok, akik a 2007-es évet megelőző négy évben másik tagállamba költöztek) 57 százalékát a férfiak, 43 százalékát a nők alkották (European Commission 2008. 128). A szlovák munkaerő-felmérés adatai ennél rendre magasabb férfi-többséget mutatnak, megközelítőleg kétharmad–egyharmad arányút (ŠÚSR 2004–2011).

Az iskolai végzettséget vizsgálva szembevetendő, hogy a bővítés utáni migrációs hullámban résztvevők végzettsége magasabb a fogadó és a származási országok, és többnyire a többi bevándorló átlagánál is (Dustmann et al. 2009. 23; European Integration Consortium 2009. 24, 153–155). Ez nyilván szorosan összefügg azzal, hogy a migránsok többsége a fiatalabb korosztályok közül került ki. A szlovákiai munkaerő-felmérés adatai szerint a 2007 végén külföldön dolgozók közül 15,6 ezren (8,4%) felsőfokú, 87,9 ezren (47,3%) érettségivel végződő középfokú, 73,7 ezren (39,7%) érettségi nélküli középfokú végzettséggel rendelkeztek, és mindössze 8,4 ezernek (4,5%) volt alacsonyabb végzettsége (ŠÚSR 2008. 60). Mivel a munkaerő-felmérés a fiatalabb korosztályokhoz tartozó migránsok számát hajlamosabb jobban alulértékelni, a migránsok iskolai végzettség szerinti összetétele valószínűleg még a fenti adatoknál is kedvezőbb volt. Ez még inkább jellemző lehetett az átlagnál is fiatalabbak által preferált Nagy-Britannia és Írország esetében. Különösen ebben a két országban vált jellemzővé, hogy az új tagállamokból jövő migránsok képzettsége gyakran nem illeszkedik munkahelyi pozíciójukhoz: viszonylag képzett munkaerő dolgozik alacsonyabb kvalifikációt igénylő állásokban. A

szakirodalom az „agyelszívás” (brain drain) alapján „agypazarlásnak” (brain waste) nevezte el ezt a jelenséget. Az Egyesült Királyságban 2004 júliusa és 2009 márciusa között regisztrált (WRS) új tagállamokból jövő munkavállalók körében a tíz legelterjedtebb foglalkozás (munkakör) a következő volt: gyári dolgozó (28%), raktáros (8%), csomagoló munkás (6%), konyhai, vendéglős asszisztens (6%), takarító, háztartási alkalmazott (6%), szállodai alkalmazott (4%), elárúsító (3%) és építőipari munkás (3%) (Home Office 2009. 14–15). A többi régi tagországban is hasonló területeken találtak munkát a migránsok: tipikusan a mezőgazdaság, a gyári munka, az építőipar és a vendéglátóipar (szállodák, éttermek) azok az ágazatok, amelyekben a helyi átlaghoz képest felülreprezentáltak foglalkoztatják őket (European Integration Consortium 2009. 153). A brit munkaerő-felmérések adatai szerint az iskolarendszert húszéves koruk után elhagyó helyi lakosok csaknem 80 százaléka valamilyen vezető beosztásban dolgozik, és mindössze 1,21 százalékuk „alapfokú munkahelyeken”. Ezzel szemben a 2004-es bővítés után az új tagállamokból érkezetteknek, akik szintén húszéves koruknál később fejezték be tanulmányaikat (és feltehetően hasonló szintű végzettséggel rendelkeznek), csak kevesebb mint 20 százaléka volt vezető beosztásban, viszont 36 százalékuk dolgozott „alapfokú munkahelyeken” (Uo. 97–99). A képzettséggel összhangban nem lévő munkahelyi pozíció tovább erősítheti a migráció átmeneti jellegét, különösen a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében. Ez még akkor is így van, ha – paradox módon – a diplomások bére a fogadó országban egy manuális munkát igénylő munkahelyen magasabb, mint a származási országokban lenne egy végzettségüknek megfelelő állásban (ellenkező esetben aligha dolgoznának diplomával a kezükben a fent felsorolt munkahelyeken). Rövid távon ugyan a racionális anyagi érdekek miatt érthető az ilyen munkák vállalása, de hosszabb távon a képzettséget nem igénylő pozíció – az előrelépés lehetőségének hiányában – a származási országba való visszatérésre ösztönöz.

A bővítés utáni kutatások és statisztikai adatok nem igazolták a tizenötök tagországaiban meglévő félelmeket a nagyarányú keleti migráció következtében várható negatív következményektől (munkahelyek elvesztése, bérek csökkenése, szociális rendszerek megterhelése), amelyek szimbólumává a franciaországi közbeszédből ismert lengyel vízvezeték-szerelő vált. A nemzetközi szakirodalom jelentős része szerint a migrációnak alig van hatása a hazai lakosság foglalkoztatottságára és a bérekre. *„Az empirikus kutatások szerte a világból kevés vagy semmilyen bizonyítékot nem találtak arra, hogy a bevándorlók jelentős hatással lettek volna a helyi lakosság munkaerő-piaci helyzetére, ami a béreket vagy a munkanélküliséget illeti. A jelenlegi, számos szerző által az Egyesült Királyságról megjelentetett munkák egybevágóan ezzel a nézettel”* (Blanchflower et al. 2007). Bár számos kutató releváns hatásokat talált, ezekhez már jelentős bevándorló népesség megjelenése lenne szükséges. A legismertebbek e vonatkozásban George Borjas amerikai közgazdász munkái,

aki 2003-ban úgy kalkulált, hogy az amerikai munkaerő 1 százalékos növekedése a bevándorlás révén 0,3–0,4 százalékkal csökkenti a helyben született munkavállalók béreit (European Integration Consortium 2009. 56). Ami ennél is fontosabb, Borjas hangsúlyozza, hogy a bevándorlás hatásai egyenlőtlenül oszlanak el a befogadó társadalmon belül: hátrányosan érintik azokat, akik a bevándorlókhoz hasonló képzettséggel és képességekkel rendelkeznek, és ezért versenyeznek velük a munkaerőpiacon (az Egyesült Államokban az elmúlt évtizedekben elsősorban az átlagnál alacsonyabb iskolázottságúak), viszont gazdasági hasznot hoznak azoknak, akik eltérő képességeik révén nem kényszerülnek versenyre, de fogyasztóként élvezik a bevándorlás miatt viszonylag olcsóbb termékek és szolgáltatások előnyeit (Borjas 2001). Hasonló állaspontra jutott a brit parlament felsőházának (Lordok Háza) jelentése is: *„Rövid távon a bevándorlás gazdasági értelemben győzteseket és veszteseket produkál. Az Egyesült Királyságban a legnagyobb győztesek között találjuk a bevándorlókat és foglalkoztatóikat. A fogyasztóknak is előnyeik származhatnak a bevándorlásból az alacsonyabb árakon keresztül. Valószínűleg a vesztesek között lesznek azok, akik alacsonyan fizetett állásokban dolgoznak, és közvetlenül versenyeznek az új migráns dolgozókkal. Ebbe a csoportba tartozik néhány etnikai kisebbség és a már az Egyesült Királyságban dolgozó bevándorlók egy szignifikáns része”* (House of Lords 2008. 32). A 2004 utáni migráció fő célországáiból származó empirikus kutatások és statisztikák nem vagy csak kevés bizonyítékkal szolgálnak a célország lakosságának valamely jelentősebb csoportjára irányuló hátrányos hatásokról. 2004 és 2007 között az Egyesült Királyságban, Spanyolországban vagy Írországban a viszonylag nagyszámú külföldi munkavállaló megjelenése ellenére is folytatódott a foglalkoztatottság és a reálbérek növekedése, miközben a munkanélküliek aránya csökkent vagy stagnált, és legfeljebb egy-két társadalmi csoporton belül (alacsonyan képzett brit fiatalok) emelkedett némiképp (European Commission 2008. 134–136). A reálbérek még azokban a szektorokban (gyártóipar, vendéglátás, mezőgazdaság, építőipar) is emelkedtek, ahol a külföldi munkavállalók aránya a legmagasabb volt. A munkaerő iránti kereslet 2008-ig stabil volt, ezt jelzi a betöltetlen álláshelyek arányának stagnálása több tagországban (Kahanec – Zimmermann 2009. 17).

Csak a világgazdasági válság szakította meg ezeket a folyamatokat, és vezetett 2007–2008-tól a munkanélküliség növekedéséhez. A 2004 utáni migrációban a legjelentősebb célország Nagy-Britannia volt, az ottani munkaerő-felmérés adatai azt mutatják, hogy bár a bővítés után az EU-8 országaiból származó (ott született) munkavállalók száma 76 ezerről 2008 közepére drámai gyorsasággal 506 ezerre ugrott (7 táblázat), a helyiek foglalkoztatottsága nem esett vissza: a helyi születésű lakosok közül a munkával rendelkezők száma 25,7 millió körül mozgott, foglalkoztatottsági rátájuk 75,5% környékén stagnált. Az ugyan igaz, hogy a 2004 és 2008 második negyedéve között létrejött

mintegy 1,1 millió új munkahelyet szinte kizárólag a külföldi dolgozók alkalmazása révén töltötték fel (akiknek csaknem a fele a nyolc új posztiszocialista tagországból érkezett), de a helyiek – európai összehasonlításban is magas – foglalkoztatottsága nem csökkent. 2008-tól megváltozott a helyzet: a helyben született foglalkoztatottak száma jelentősen visszaesett, a külföldieké pedig (beleértve az új tagországok állampolgárait is) meglepő módon tovább nőtt (7 táblázat). Ez részben azzal magyarázható, hogy az elbocsátások főleg olyan munkahelyeket érintettek (például a közszférában zajló nagyarányú leépítések), ahol kevés külföldi dolgozott. Az összképet a munkaerő-felmérés fent említett tökéletlenségei is torzíthatják. E fejleményekből talán még korai messzemenő következtetéseket levonni, de épp ezért a jövőben is érdemes lesz figyelemmel követni az empirikus ellenőrzés fontos terepét képező brit munkaerőpiac alakulását.

7. A foglalkoztatottak száma (ezer főben) és aránya (százalékban a 15–64 éves népességben belül) az Egyesült Királyságban a származási ország szerint
The number of employed (persons) and the employment rate (in percent of the population aged 15 to 64 years) in the United Kingdom
based on country of birth

A születés helye		2004/2	2005/2	2006/2	2007/2	2008/2	2009/2	2010/2	2011/2
Összesen	Ezer fő	28 365	28 665	28 926	29 093	29 440	28 839	28 918	29 159
	%	74,5	74,5	74,4	74,3	74,5	72,4	70,3	70,4
Az Egyesült Királyságban	Ezer fő	25 685	25 823	25 718	25 616	25 730	25 104	25 053	25 003
	%	75,6	75,7	75,3	75,3	75,4	73,4	70,9	71,0
Külföldön	Ezer fő	2 680	2 837	3 207	3 474	3 708	3 730	3 860	4 149
	%	65,5	65,5	67,8	68,0	69,1	66,9	66,5	67,2
EU-14	Ezer fő	618	600	635	678	696	674	692	718
	%	71,1	72,7	75,1	74,5	76,1	73,7	70,4	72,9
EU-8	Ezer fő	76	155	264	445	506	518	554	661
	%	79,6	80,1	82,2	81,8	84,3	82,0	82,7	82,1
Afrika (Dél-Afrika nélkül)	Ezer fő	452	476	538	525	584	545	560	628
	%	63,5	62,7	65,6	64,9	66,8	59,1	60,9	61,2
Dél-afrikai Köztársaság	Ezer fő	125	129	136	143	149	150	148	151
	%	80,2	78,7	78,9	83,8	86,3	81,8	78,9	82,9
Ausztrália és Új-Zéland	Ezer fő	120	122	136	140	134	131	133	111
	%	91,3	84,6	86,5	85,2	84,3	85,6	80,9	84,1
Pakisztán és Banglades	Ezer fő	194	175	196	232	243	267	238	290
	%	44,9	41,1	44,7	48,0	46,1	49,0	46,6	49,4
India	Ezer fő	247	277	336	313	324	335	399	398
	%	68,0	70,5	73,5	71,2	70,7	68,0	72,8	71,4

Megjegyzés: A brit munkaerő-felmérésből (Labour Force Survey) származó adatok a feltüntetett évek második negyedéveire vonatkoznak.

Forrás: Office for National Statistics (2009): *Labour market statistics, Statistical bulletin: September 2009*. Office for National Statistics (2011): *Labour Market Statistics, November 2011*.

A munkanélküliség 2005 végétől tapasztalt enyhe emelkedése (főként a fiatalok és az alacsonyabb jövedelműek körében) új erőt adott a migránsok szerepéről szóló diskurzusnak. Az elemzők azonban továbbra sem találtak egyértelmű összefüggést a külföldi munkavállalók növekvő száma és az emelkedő munkanélküliség között (bár a fiatalabbak és az alacsony keresetűek esetében több elemzés részben egyetértett a migráció mérsékelt negatív hatásaival). Mások inkább arra hívták fel a figyelmet, hogy az alacsonyan képzett britek gondoljai jórészt az elégtelen motivációra és az alkalmazhatóságuk körüli problémákra vezethetők vissza, hisz az új tagországokból jövők nagy számban és viszonylag könnyen találnak munkát (Lemos – Portes 2008. 1–4). Az enyhén emelkedő munkanélküliség tehát aligha írható az elégtelen számú alacsony képzettséget igénylő munkahely, a képzettség hiánya vagy egyéb strukturális tényezők (magas minimálbér) számlájára.

Mint említettük, nagyon valószínű, hogy a 2004-es bővítés utáni migrációs hullámnak a fiskális mérlege pozitív volt, azaz a hozzá kapcsolódó államháztartási bevételek meghaladták a kiadásokat. Ez főleg a migránsok magas foglalkoztatottságának és alacsony „szociális fogyasztásának” köszönhető. A bevételi oldalon elsősorban a következő tényezők járultak hozzá a pozitív mérleghez: (1) A foglalkoztatottak magas aránya, amely a legfontosabb célországban, az Egyesült Királyságban 80 százalék felett mozgott (7. táblázat). (2) A migránsok rendkívül kedvező korösszetétele (nagy részük munkaképes korú fiatal, 35 év alatti). A kiadási oldalon főleg a következő jellemzők járultak hozzá a mérsékelt közkiadásokhoz: (1) A munkanélküliek és a háztartásokban lévő függő hozzátartozók, gyerekek, idősek alacsony száma, aránya. (2) Az új tagországokból jövők hozzáférését a jóléti rendszerhez az Egyesült Királyságban és Írországban is korlátozták (a juttatások többségét csak 12, illetve 24 hónap ledolgozása után igényelhetők).¹⁰ De számos jogosultság általában és a többi tagállamban is a jóléti rendszerbe való korábbi befizetésektől függ. (3) A migránsokat nem a jóléti rendszerek vonzották, hanem a munkahelyek, ezért főleg a foglalkoztatottság gyors növekedésével jellemezhető országokba áramlottak. Másrészt a bevételi oldalon az új külföldi munkavállalók alacsonyabb keresetei és kisebb fogyasztása (a nagyobb megtakarítások és hazautalások miatt) csökkentették az állami bevételeket, míg 2008-tól a munkaerő-piaci helyzet romlása több tagországban növelte a migránsok munkanélküliségét és ezzel a szociális kiadásokat.

A migráció fiskális mérlegéről a legtöbb becslés az Egyesült Királyságból áll rendelkezésre. A brit belügyminisztérium (Home Office) számára készült

¹⁰ Az Egyesült Királyságban a 2004-es bővítés után a nyolc új tagállamból érkező állampolgárok adókedvezményt csak az előírt regisztráció (WRS) teljesítése után kérve nyélvezhettek, a különböző szociális juttatásokra, mint a jövedelemplótló támogatás, munkanélküli segély (*Income Support, Pension Credit, Jobseeker's Allowance, Housing Benefit, Council Tax Benefit*) csak 12 hónap ledolgozása után voltak jogosultak (Dustmann et al. 2009. 5).

elemzésben Ceri Gott és Karl Johnston az 1999–2000-es fiskális évben 31,2 milliárd fontra becsülték az összes brit földön tartózkodó bevándorlótól származó bevételeket, a szociális „fogyasztást” pedig 28,8 milliárdra, így a fiskális mérleg 2,5 milliárdnyi többletet mutatott (Gott – Johnston 2002. iii). Mindezt a bevándorlók kedvezőbb korösszetételével, némileg kedvezőbb képzettségével és az átlaghoz hasonló foglalkoztatottsági mutatóikkal magyarázták. Már ez a becslés is felhívta a figyelmet rá, hogy a bevándorlók egyes csoportjai között jelentős különbségek vannak. A brit Közpolitikai Kutatások Intézete (IPPR – Institute for Public Policy Research) – Gott és Johnston metodológiáját használva – a bevándorlókat és a helyi lakosokat próbálta meg összehasonlítani. A pozitív vagy a negatív mérleg ugyanis igazán a helyben születettekkel összevetve nyer értelmet. Költségvetési hiányok idején (tehát elég gyakran) átlagosan az egész lakosság negatív fiskális mérleget produkál, így pusztán annak kimutatása, hogy a bevándorlók negatív fiskális mérleget produkálnak, félrevezető lehet. A 2001–2002-es fiskális évtől a brit államháztartás is deficitessé vált, ám a bevándorlókhoz kapcsolódó hiány csak később jelent meg, és a bevándorlók fiskális mérlege az egész időszakban kedvezőbb volt a helyben születettek átlagánál (8. táblázat).

További logikus lépés a bevándorlók egyes csoportjaihoz köthető fiskális mérleg megbecslése. Ezek között – mint az IPPR maga is többször rámutatott – gyakran nagy különbségek vannak. Az IPPR egyik elemzésében például az szerepel, hogy az Egyesült Királyságban a lengyel vagy a filippínó bevándorlók közül mindössze 1% folyamodott szociális (jövedelempótló) segélyért, a török bevándorlók közül viszont 21%, a somáliaknál 39% volt ez az arány (IPPR 2008. 27). A szakadékszerű különbségek miatt elemzőik véleménye a következő volt: *„A rendkívül nagy különbségek a bevándorlók különböző alcsoportjai között (például a származási ország vagy a bevándorlás típusa alapján) és a még ennél is nagyobb különbségek az egyes csoportokon belül gyakran azt jelenthetik, hogy a bevándorlókat egy kalap alá venni csaknem teljesen értelmetlen”* (House of Lords 2008. 42).

8. A bevándorlókra és a helyben születettekre jutó közkiadások és bevételek és ezek fiskális mérlege az Egyesült Királyságban 1999–2004 (angol fontban)

Public expenditure and income related to the immigrants and natives in the United Kingdom 1999–2004 (in British pounds)

Fiskális év	1999–00	2000–01	2001–02	2002–03	2003–04
Kiadások a bevándorlókra (millió £)	28 956	31 802	34 810	38 074	41 606
Bevételek a bevándorlóktól (millió £)	30 835	33 494	36 592	37 931	41 181
Nettó bevételek vagy kiadások (millió £)	1 880	1 692	1 782	-143	-424
Az egy bevándorlóra jutó kiadások	£5 874	£6 137	£6 471	£6 756	£7 277
Az egy bevándorlóra jutó bevételek	£6 255	£6 464	£6 802	£6 731	£7 203
Nettó bevételek egy bevándorlóra	£381	£327	£331	-£25	-£74
Kiadások a helyben születettekre (millió £)	314 674	335 253	355 736	380 843	417 392
Bevételek a helyben születettektől (millió £)	318 453	339 880	343 815	349 785	369 356
Nettó bevételek vagy kiadások (millió £)	3 778	4 627	-11 921	-31 058	-48 036
Az egy helyben születettre jutó kiadások	£5 854	£6 243	£6 620	£7 094	£7 753
Az egy helyben születettre jutó bevételek	£5 924	£6 329	£6 398	£6 515	£6 861
Nettó bevételek egy helyi lakosra	£70	£86	-£222	-£579	-£892

Forrás: Sriskandarajah et al. (2005): *Paying their way: the fiscal contribution of immigrants in the UK*. Institute for Public Policy Research (IPPR), London, 13.

Az egyes bevándorló csoportok közötti jelentős különbségek tehát amellet szólnak, hogy érdemes megpróbálkozni e csoportok fiskális mérlegének megbecslésével. A University College of London Migrációs Kutatási és Elemzési Központjának (CReAM) munkatársai elsőként becsülték meg a 2004-es bővítés után a nyolc kelet-közép-európai államból érkezett migránsok által a brit államháztartásra gyakorolt hatásokat. Becslésük szerint a fiskális mérleg a teljes általuk vizsgált időszakban (2005–2009) pozitív volt, vagyis az új tagállamokból érkezők a rájuk fordított összegeknél többet fizettek be a költségvetésbe (Dustmann et al. 2009). Ez annak ellenére van így, hogy a brit államháztartás egyre mélyebb deficiteket produkált, ami azt jelenti, hogy az átlagos polgároknak, illetve a többségi társadalom tagjainak negatív fiskális mérleget kellett produkálniuk (9. táblázat). Az új tagországok migránsai által generált költség-

vetési többlet a rájuk jellemző tulajdonságokból adódott: (1) Bár jóval kevesebbet kerestek az átlagosnál, így kevesebb adót és járulékot fizettek, ezt nagyon magas foglalkoztatottságuk kompenzálta. (2) A hozzájuk kapcsolódó közkiadások jóval az átlag alatt voltak, az állami segélyekből és adó-visszatérítésekből 60%-kal kisebb valószínűséggel részesültek, mint az Egyesült Királyságban születettek, és annak az esélye, hogy állami szociális lakásokban fognak élni, 58%-kal volt alacsonyabb. Ez főleg kedvezőbb korösszetételük következménye volt, de a CReAM elemzői azt is kiszámolták, hogy ha demográfiai struktúrájuk teljesen azonos lenne a brit népességével, akkor is 13%-kal kisebb eséllyel részesülnének az állami segélyekből és adó-visszatérítésekből, és 28%-kal kisebb eséllyel élnének állami szociális lakásokban. Tekintettel az Írországra irányuló migráció hasonlóságára (ahol ráadásul a bevándorlók többségét az új tagországokból jövők alkották), nem meglepő, hogy az ottani kutatások is arra a következtetésre jutottak, hogy a bevándorlók nem jelentenek terhet a költségvetés számára (Kahanec – Zimmermann 2009. 33). Ez persze részben annak következménye volt, hogy a jóléti rendszerhez való hozzáférést 24 hónapos munkavállaláshoz kötötték.

9. A helyben születettekhez és az EU-8 országaiból érkező bevándorlókhoz kapcsolódó becsült államháztartási kiadások és bevételek az Egyesült Királyságban

The estimated expenditure and revenue related to EU-8 immigrants and natives in the public budgets of the United Kingdom

Fiskális év	Az összlakosság %-ában		Kiadások			Bevételek			Bevételek/kiadások	
	EU-8	Helyiek	Együtt (millió font)	% EU-8	% Helyiek	Együtt (millió font)	% EU-8	% Helyiek	EU-8	Helyiek
2005–2006	0,25	90,47	524 173	0,16	91,20	485 700	0,24	86,26	1,39	0,88
2006–2007	0,52	89,88	550 116	0,33	90,82	519 700	0,56	85,31	1,60	0,89
2007–2008	0,87	89,24	582 676	0,57	90,30	548 000	0,81	84,38	1,35	0,88
2008–2009	0,91	88,80	620 685	0,60	89,89	530 700	0,96	83,86	1,37	0,80

Forrás: Dustmann et al. (2009): *Assessing the Fiscal Costs and Benefits of A8 Migration to the UK*, 28.

Azt is meg kell jegyezni, hogy az új tagállamokból érkezők magasabb munkanélkülisége, korlátlan hozzáférése a jóléti rendszerhez és demográfiai struktúrájának megváltozása (például a függő hozzátartozók, főleg a gyerekek számának emelkedése) mind a fiskális mérleg romlásának irányában hatnak (a fogadó országok szempontjából). Írországra például az EU-10-ből származó,

munkanélküli segélyben részesülő lakosok száma a 2007. januári 4,2 ezerről 2009 januárjára 35,8 ezerre nőtt, az EU-10 állampolgárai először voltak felülreprezentálva a segélyezettek között (Ahearne et al. 2009. 14). A 2006-os esztendővel összehasonlítva 2009 első negyedévére az EU-8 állampolgárainak kérelmei a munkanélküli segély és egyéb szociális juttatások iránt megnégyszereződtek az Egyesült Királyságban is, de még ezzel együtt is az átlag alatt maradtak (Home Office 2009. 44). Foglalkoztatottsági arányuk még mindig átlagon felüli volt (7. táblázat). A fiskális mérleg a továbbiakban is az általános gazdasági és munkaerő-piaci helyzet, illetve az ezt befolyásoló egyéb tényezők (a munkaerőpiac regulációja, adó- és járulékterhek, minimálbér stb.) és a migráns népesség összetételének lesz a függvénye, de az átmeneti korlátozások felszámolása után fontosabb szerep jut a jóléti rendszer (de)motivációs mechanizmusainak is.

Összefoglalás

Az Európai Unió 2004-es keleti irányú kibővítése után Szlovákia munkaereje az ország fejlettségi szintjének megfelelően, a balti államokhoz és Lengyelországhoz hasonló intenzitással vett részt a nyugatra irányuló munkaerő-migrációban. A munkaerő kiáramlása jóval meghaladta a cseh, szlovén vagy magyar szintet, messze elmaradt viszont a Románia vagy Bulgária állampolgárai migrációjának intenzitásától. A migráció felfutása azonban Szlovákia esetében átmeneti jelenségnek bizonyult: a migrációs hullám 2007-ben tetőzött, amikor becslések szerint mintegy negyedmillió ember, az összes foglalkoztatott kb. egytizede dolgozott külföldön. Az ezt megelőző években a külföldi munkavállalás növekedése (megközelítőleg 100 ezer új munkahellyel) felerészben járult hozzá a teljes foglalkoztatottság növekedéséhez. 2008-tól a külföldön dolgozók száma csökkenni kezdett, ennek több lehetséges oka van: a szlovák gazdaság és a hazai foglalkoztatottság gyors növekedése (2009-ig), a célországok valutáinak jelentős gyengülése a szlovák koronához (2009-től az euróhoz) képest, a gazdasági helyzet drámai romlása (egyebek között a munkanélküliség növekedése) több meghatározó fogadó országban a világgazdasági válság következtében – hogy csak néhányat említsünk. Az unió 2004-es bővítése után az új tagállamokból induló migráció fő iránya Németországból és Ausztriából az Egyesült Királyság és Írország felé terelődött át. Szlovákia esetében is e két ország irányában volt tapasztalható a munkaerő-elvándorlás leggyorsabb felfutása, de a legjelentősebb hanyatlása is 2008-tól. Szlovákia sajátossága viszont az a tény, hogy a külföldön dolgozók többsége, mintegy 60 százaléka rendre három szomszédos országban, Csehországban, Ausztriában és Magyarországon helyezkedett el.

A migráció intenzitását és irányát befolyásoló tényezők közül a származási országokban a relatív gazdasági fejlettség (egy főre jutó nemzeti termék, jövedelmek, bérszínvonal, munkanélküliség), a célországban a foglalkoztatottság növekedése és az új munkahelyek keletkezése, azaz a (migráns) munkaerő iránti kereslet bizonyult a legfontosabbnak. De szerepet játszottak olyan tényezők is, mint a nyelvismeret és nyelvi korlátok, a valutaárfolyamok változása vagy a jóléti rendszerek nagysága. Az adminisztratív korlátok (például a munkaerő szabad áramlását gátló ún. átmeneti rendelkezések) a gyakorlatban nem bizonyultak komoly akadállyal. A nagyarányú munkaerő-vándorlást nem gátolták a relatíve nagyobb földrajzi távolságok (például az Egyesült Királyságba, Írországba vagy Spanyolországba) sem.

Az új tagállamok migrációban részt vevő lakosainak túlnyomó többsége fiatal, 35 év alatti volt, iskolai végzettségük legtöbbször meghaladta mind a származási, mind a célországok átlagát, foglalkoztatottsági arányuk nagyon magas volt. Az ilyen jellegű migráció a fogadó országok számára gazdaságilag előnyös, mivel fiskális mérlege (az államháztartási bevételek és kiadások közti különbség) pozitív, vagy legalább kedvezőbb a fogadó ország átlagos szintjénél. Az új tagországokból érkezett lakosok alulreprezentáltak voltak a jóléti juttatásokat és szolgáltatásokat igénybe vevők között, a szociális rendszerrel történő visszaélésekhez kapcsolódó félelmek így megalapozatlannak bizonyultak. Akárcsak az új tagországokból érkező munkavállalók tömeges beáramlásától való félelmek, amelyek szimbólumává a „lengyel vízvezeték-szerelő” vált, aki majd elveszi a munkát a helyiektől. A 2004 utáni munkaerő-migráció legfontosabb célországaiban az új tagállamokból érkező munkavállalók megjelenése után is folytatódott a foglalkoztatottság és a reálbérek emelkedése, miközben a helyiek munkanélkülisége nem nőtt számottevően. Ezeket a folyamatokat (2007–2008-tól) a világgazdasági válság (és nem a keletről jövő migráció) akasztotta meg.

A várható migráció intenzitását és irányát nehéz megbecsülni, de valószínűsíthető, hogy azt jórészt továbbra is az e tanulmányban (is) elemzett tényezők határozzák majd meg, főleg a fogadó és kibocsátó országok gazdasági fejlődése és munkaerő-piaci tendenciái.

IRODALOM

- Ahearn, A. – Brucker, H. – Darvas, Zs. – Weizsacker, J. von (2009): *Cyclical dimensions of labour mobility after EU enlargement*. Bruegel Working Papers 2009/3, Bruegel, Brussels.
- Bahna, M. (2008): *Pracovná migrácia zo Slovenska v kontexte vstupu Slovenska do EÚ*. (Munkaerő-migráció Szlovákiából az EU-csatlakozás szemszögéből.) Előadás a „Migravalue” projekt keretében. Olasz-szlovák Kereskedelmi Kamara (Talianko-slovenská obchodná komora), 2008. 05. 22, Bratislava.

- Blanchflower, D. G. – Saleheen, J. – Shadforth, Ch. (2007): *The Impact of the Recent Migration from Eastern Europe on the UK Economy*. Bank of England, London.
<http://www.bankofengland.co.uk/publications/speeches/2007/speech297.pdf>
 (2007.12.17.)
- Bodvarsson, Ö. B. – Van den Berg, H. (2009): *The Economics of Immigration, Theory and Policy*. Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg.
- Borjas, G. J. (2001): *Heaven's door, Immigration policy and the American economy*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Český statistický úřad (2011): *Cizinci v ČR: Zaměstnanost*. (Külföldiek Csehországban: Foglalkoztatottság.)
http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/datove_udaje/ciz_zamestnanost (2011.11.29.)
- Commission of the European Communities (2008): *The impact of free movement of workers in the context of EU enlargement*. Brussels.
- Department for Work and Pensions (2011): *National Insurance Number Allocations to Adult Overseas Nationals Entering the UK 2008/09*.
http://research.dwp.gov.uk/asd/asd1/niall/index.php?page=nino_allocation
 (2011.11.28.)
- Department of Social and Family Affairs (2011): *Personal Public Service Number-Statistics on Numbers Issued*.
<http://www.welfare.ie/EN/Topics/PPSN/Pages/ppsstat.aspx> (2011.11.28.)
- Divinský, B. (2009): *Migračné trendy v Slovenskej republike po vstupe krajiny do EÚ (2004–2008)*. (Migrációs trendek a Szlovák Köztársaságban az ország EU-csatlakozása után 2004 – 2008.) IOM Medzinárodná organizácia pre migráciu, Bratislava.
- Divinský, B. (2007): *Labor market – migration nexus in Slovakia: time to act in a comprehensive way*. International Organization for Migration, Bratislava.
- Dustmann, Ch. – Frattini, T. – Halls, C. (2009): *Assessing the Fiscal Costs and Benefits of A8 Migration to the UK*. CREAM Discussion Paper No 18/09. Centre for Research and Analysis of Migration, Department of Economics, University College London.
- ECB – European Central Bank (2009): *Statistical Data Warehouse – Exchange Rates, Bilateral*. Frankfurt am Main. <http://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=2018794>
 (2009.1.11.)
- European Commission – Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (2008): *Employment in Europe 2008*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- European Commission – Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (2007): *Employment in Europe 2007*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- European Integration Consortium (2009): *Labour mobility within the EU in the context of enlargement and the functioning of the transitional arrangements*. Nuremberg.
- Eurostat (2011): *GDP per capita in Purchasing Power Standards*.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb010> (2011.12.03.)
- Eurostat (2008): *Europe in figures. Eurostat yearbook 2008*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

- Gál Zs. (2009): Munkaerő-migráció Szlovákiából a 2004-es uniós csatlakozás után. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, XI. 2009/2, 59–83, Fórum Intézet, Somorja.
- Gott, C. – Johnston, K. (2002): *The migrant population in the UK: fiscal effects*. Occasional Paper 77, Home Office, London.
- Gödrí I. – Tóth E. (2010): Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 53/2–3. 157–204.
- Hanzelová, E. – Kešelová, D. – Kostolná, Z. (2008): Migranti zo Slovenska v zahraničí: fakty a súvislosti. (Szlovákiai migránsok külföldön: tények és összefüggések.) In *Aktuálne otázky migrácie do zahraničia v optike výskumu*. Rodina a práca 2008/2, Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava, 39–78.
- Hárs, Á. (2008): Csatlakozás és családok – a magyar munkaerőpiac és a migráció. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. TÁRKI, Budapest 2008, 108–131.
- Home Office (2011): *Control of immigration: quarterly statistical summary fourth quarter 2010*.
<http://www.homeoffice.gov.uk/publications/science-research-statistics/research-statistics/immigration-asylum-research/control-immigration-q4-2010/> (2011.11.27.)
- Home Office UK Border Agency (2009): *Accession Monitoring Report. A8 Countries May 2004 – March 2009*. A joint online report between the UK Border Agency, Department for Work and Pensions, HM Revenue and Customs and Communities and Local Government, London.
http://www.ukba.homeoffice.gov.uk/sitecontent/documents/aboutus/reports/accession_monitoring_report/report-19/may04-mar09?view=Binary (2009.10.07.)
- House of Lords – Select Committee on Economic Affairs (2008): *The Economic Impact of Immigration*. House of Lords, London.
- IPPR – Institute for Public Policy Research (2008): *Britain's immigrants: an economic profile*. Institute for Public Policy Research, London.
- Kahanec, M. – Zimmermann K. F. (2009): *Migration in an enlarged EU: A challenging solution?* European Economy, Economic Papers 363, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels.
- Kureková, L. (2011): *From job search to skill search: political economy of labour migration in Central and Eastern Europe*. PhD thesis, Department of International Relations and European Studies, Central European University, Budapest.
- Lemos, S. – Portes, J. (2008): *The impact of migration from the new European Union Member States on native workers*. Department for Work and Pensions.
<http://research.dwp.gov.uk/asd/asd5/wp52.pdf> (2009.10.10.)
- Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (2011): *A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb jellemzői az NFSZ adatai alapján*.
http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_kulf_munkavall_mo-on (2011.11.27.)
- Office for National Statistics (2011): *Labour Market Statistics, November 2011*.
<http://www.ons.gov.uk/ons/rel/lms/labour-market-statistics/november-2011/index.html> (2011.11.27.)
- Office for National Statistics (2009): *Labour market statistics, Statistical bulletin: September 2009*. Newport. <http://www.statistics.gov.uk/pdfdir/lmsuk0909.pdf> (2009.11.12.)

- Pollard, N. – Latorre, M. – Sriskandarajah, D. (2008): *Floodgates or turnstiles? Post-EU enlargement migration flows to (and from) the UK*. Institute for Public Policy Research, London.
- Sriskandarajah, D. – Cooley, L. – Reed, H. (2005): *Paying their way: the fiscal contribution of immigrants in the UK*. Institute for Public Policy Research, London.
- ŠÚSR – Štatistický úrad Slovenskej republiky (2004–2011): *Výsledky výberového zisťovania pracovných síl za: 4. štvrťrok 2003 – 2. štvrťrok 2011*. (A munkaerő-felmérés eredményei: 2003. 4. negyedévtől 2011. 2. negyedévig), Bratislava.

Tárgyszavak:

Munkaerő-migráció
 Származási és célország
 Relatív gazdasági fejlettség
 Foglalkoztatottság
 Szociális fogyasztás
 Fiskális mérleg

**LABOUR MIGRATION FROM SLOVAKIA AFTER THE EU-ACCESSION
 FROM COMPARATIVE PERSPECTIVE**

Abstract

The intensity of labour migration from Slovakia after the 2004 Eastern enlargement of the European Union was similar to Poland and the Baltic countries and thus in line with Slovakia's relative level of economic development. The labour migration of Slovak citizens reached its top during 2007 when approximately 250 thousand people (roughly one tenth of total employment) worked in foreign countries. Between 2004 and 2007 about half of the employment growth was due to the increase of labour migration. From 2008 the number of Slovak citizens working abroad started to decline, for various reasons like the strong convergence of the Slovak economy and related strong domestic employment growth (until 2009), the appreciation of the national currency (the Slovak koruna up to 2009 and the euro later) against the currencies of some major host countries of the migration or due to the quickly worsening economic conditions in many host countries (as a consequence of global financial crisis).

Migration patterns have changed after the 2004 enlargement, instead of Germany and Austria the United Kingdom and Ireland became the most important host countries. The largest increase in the numbers of labour migrants from Slovakia also happened to be in the case of the UK and Ireland, however, the strongest decline after 2008 as well as. On the other hand, it was rather exceptional that around

60% of Slovak citizens working abroad had employment in (and some of them were commuting to) the Czech Republic, Hungary and Austria.

The most important factors affecting the intensity and patterns of the migration flows were the relative level of economic development (GDP per head, income, wages, unemployment) in the sending countries and the increasing number of new jobs, in other words the demand for foreign labour in the host countries. Other factors, like language ability and language barriers, changes in the exchange rates (of national currencies) or the welfare systems also shaped the migration process. Interestingly, administrative barriers (including the so called transitional arrangements) didn't play much role and the importance of geographic distance was also fading away.

Most migrants from the new Member States were young, under the age of 35 with very high employment rates (and low "social consumption"), above average education and very few dependent people in their households. This type of migration is likely to be beneficial for the host societies because produces a positive fiscal balance (revenues from migrants are higher than the expenditure related to them) or at least a better balance than the average for the rest of the population. The fears from the invasion of workers from the East, endangering the jobs of the natives (personalized by the "Polish plumber") as well as from the social migrants who are going to abuse the welfare system proved to be largely exaggerated. After the enlargement (up to 2007–2008) the rise of employment and real wages continued even in the major host countries of migration, and there was no sign of significant adverse effect on the wages and employment of the native population. The economic prospects were crippled by the incoming global crisis and not by labour migrants.

KÖZLEMÉNYEK

NYUGDÍJKORHATÁR, DEMOGRÁFIA, FOGLALKOZTATÁS

FARKAS PÉTER

A magyarországi társadalmpolitikai viták két leggyakrabban visszatérő kérdése a nyugdíjrendszer fenntarthatósága, átalakítása és a születésszám csökkenése volt. Az elmúlt években mindkét területen dinamikus változások történtek. Az élve születések száma a megelőző évtized 94–99 ezer fő közötti értékeiről 2010-ben 90 ezerre, 2011-ben 88 ezerre csökkent. A nyugdíjrendszer tekintetében fontos változás, hogy a magánnyugdíjpénztárak gyakorlatilag megszűntek. Továbbra is folyik az egyéni számlás új modell kialakításának előkészítése, tervezése. A nyugdíjpolitikai döntést elodázhatalanná teszi, hogy a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény szerint 2013. január elsejétől új számítási módot kell bevezetni a nyugdíjak megállapításánál. A tervezést megnehezíti, hogy a költségvetési egyensúly megteremtése érdekében érvényesíteni kívánják azt az elvet, hogy a befizetéseknek fedezniük kell az öregségi nyugdíj-kifizetéseket.

A nyugdíjpolitika mozgásterét meghatározza a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló törvény 2009-ben elfogadott módosításában szereplő, a nyugdíjkorhatár emelésére vonatkozó előírás. 2014 és 2022 között az 1952 után született generációk öregségi nyugdíjkorhatárát évről-évre hat-hat hónappal kell megnövelni. 2011 végén módosult az előrehozott nyugdíjak és a rokkantnyugdíjak megállapításának lehetősége.

Demográfia

Az elmúlt hatvan évben Magyarországon a születések számának ingadozása nagyon magas volt. Az első nagy demográfiai hullám, a Ratkó-korszak idején, 1949 és 1956 között a születések száma meghaladta az évi 190 000 főt. A születések száma 1954-ben és 1955-ben volt a legmagasabb, 223, illetve 210 ezer fővel. A demográfiai hullám húsz évvel később megismétlődött. 1968 és 1979 között a születések száma minden évben 150 000 felett volt, 1974 és 1977 között meghaladta a 170 000 főt. A Ratkó-unokák érkezésére 1995 és 2005 között lehetett számítani. A harmadik demográfiai hullám azonban elmaradt. A rendszerváltás utáni kedvezőtlen munkaerő-piaci folyamatok eredményeképpen a születési arányszám a nyolcvanas évek 12 ezrelék körüli értékeiről 10 ezrelékre csökkent, s a születésszám 1998-tól 100 000 fönel kevesebb lett. 1998 és 2009 között a születésszám 94 és 99 ezer fő között ingadozott, majd az utolsó két évben a 90, majd 88 ezerre csökkent. A közelmúltban tapasztalt magyarországi demográfiai mutatók a legkedvezőtlenebbek közé tartoznak Európában, különösen akkor, ha tudjuk, hogy a szülőképes korú nők létszáma 1998 és 2010 között viszonylag magas volt. 1998-ban és 1999-ben a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet honlapján elérhető népesség-előreszámítási program adatai szerint a 22–35 éves nők száma megközelítette az egy-

millió főt, s 2000 és 2010 között minden esztendőben 40–60 ezer fővel meg is haladta azt.¹

A születésszám csökkenésére ma is kihat a kedvezőtlen foglalkoztatási helyzet. A gyermekvállalás feltétele a létbiztonság, a biztos és jó munkahely. Ha a pályakezdőket minimálbér, gyakornoki státusz és a szürkegazdaság várja, megpróbálják képzettségük révén tovább javítani az esélyeiket. A munkavállalás későbbre tolódik. A következő feltétel a lakás. A kilencvenes évek vágtató inflációja, vagy a közelmúlt pénzügyi válsága, amit a devizahitelekkel tapasztalt problémák, illetve a bizalmi válság tovább éleztek, megnehezítette a családalapítást. Az elmúlt két évtizedben öt évvel tolódott későbbre az első gyermek vállalásának időpontja. A 2009. évi adatok szerint az anyák első gyermekeiket 28 évesen vállalták, s a szülő nők átlagos életkora 29,5 év volt (Központi Statisztikai Hivatal 2011).

Demográfiai kilátásaink a következő évtizedben sem kedvezőek. A 2011. évi születésszám a gazdasági és pénzügyi válság és a nagyon lassan javuló foglalkoztatási feltételek, illetve a hitelválság sokkjával magyarázható. A születésszám növelésének feltételei rövid-középtávon romlani fognak. A 22–35 éves nők létszáma a következő években, 2014 és 2022 között 943,7 ezer főről 807,7 ezer főre csökken. 2016-tól válnak nagykorúvá a „Bokros bébik”, s ha ők is a mai családmódot követik, s nem javul megfelelő mértékben a foglalkoztatás biztonsága, 10–15 év múlva a születésszám esetleg 70–75 000 főre süllyed. (A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet népesség-előreszámítása szerint² a 2011. évi 88 ezer fős születésszámot 2025-ben értük volna el.)

A megfelelő életkorú nők létszámcsökkenése következtében várható születésszámcsökkenés csak összetett intézkedésekkel ellensúlyozható. Előtérbe kell helyeznünk a foglalkoztatás biztonságának növelését, javítanunk kell a középfokú szakképzés és a felsőoktatás minőségét, hogy a fiatalok már az első szakképesítés vagy első diploma megszerzése után alkalmassá váljanak a munkavállalásra. Stabilizálnunk kell a bankrendszer, s kedvező hitelekkel kell segítenünk a lakáshoz jutást.

A foglalkoztatás bővítése nem választható el a gazdasági növekedés elindításától. Valószínű, hogy a mai paradigmát, amely elsősorban a külföldi beruházók megnyerését helyezi előtérbe, olyan modellel kell **kiegészítenünk**, amely a hazai erőforrásokra, komparatív előnyökre, piacokra is épít, s biztonságos, hosszútávon fenntartható munkahelyeket teremt (Farkas 2012).

A növekedési stratégia kialakításakor figyelembe kell vennünk a regionális adottságokat, s azt a tényt is, hogy Magyarország hét régiója közül négy az utolsó 20 között van az EU 271 régiójából, s hogy nagyon nagyok a közöttük lévő különbségek (EUROSTAT 2009). Valószínű, hogy az EU is elfogad és támogat egy olyan fejlesztési stratégiát, amely az országos átlag 70%-a alatt, illetve az uniós átlag 40–45%-a alatt teljesítő régiók, illetve megyék felzárkóztatását tűzi ki célul.³

¹ <http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

² <http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

³ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt014.html

Nyugdíjrendszer, demográfia és fenntarthatóság

A felosztó-kirovó és az egyéni számlás nyugdíjrendszerek fenntarthatóságának közös jellemzője, hogy egyaránt a foglalkoztatottak létszámától, a foglalkoztatottak és eltartottak arányától, a jövedelemszinttől és a foglalkoztatás időtartamától függenek. Joseph Stiglitz és Ország Péter számtalan alkalommal idézett közös tanulmányában figyelmeztet arra, hogy a felosztó-kirovó nyugdíjrendszereknek is meghatározható a hozadéka:

„As Paul Samuelson showed 40 years ago, the real rate of return in a mature pay-as-you-go system is equal to the sum of the rate of growth in the labor force and the rate of growth in productivity.” (Ország – Stiglitz 1999)⁴

A felosztó-kirovó modell fenntarthatóságának valóban a foglalkoztatottak száma, a foglalkoztatási ráta, az eltartottak aránya és a termelés hatékonyságának növekedése a feltétele. Ezek a feltételek azonban az egyéni biztosítási típusú nyugdíjrendszerekre is érvényesek. Magyarországon ma nagyon alacsony a foglalkoztatottak aránya, alacsonyak a bérek, s nagyon alacsony a születésszám. Az elmúlt száz évben két világháború, két hiperinfláció, az 1945 utáni államosítás, az 1990 és 2010 közötti privatizáció pusztította el a rövid béke-évtizedekben felhalmozott javakat. Nemzeti tapasztalatunk a bizonytalanság. Ez meghatározza az egyéni számlás rendszerek iránti bizalmatlanságot is.

A magánnyugdíjpénztárak 1997 és 2010 közötti kísérlete 3500 milliárd forintos államadósságot generált. Megszüntetésük nemcsak az általuk termelt államadósság jelentős részének visszanyerését eredményezte, de elzárta a költségvetés további megcsapolásának lehetőségét is a magánnyugdíjpénztárakba tett befizetések pótlásával, évi kb. 400 milliárd Ft-tal, s az addig felhalmozott, s évente tovább növekedő államadósság kamatterhével.⁵

A nyugdíjrendszer fenntarthatósága elsősorban a gazdaság- és foglalkoztatáspolitikára, s hosszabb távon a demográfiai viszonyok alakulásának függvénye. Viszkievicz András közelmúltban megjelent tanulmányában (Viszkievicz 2011) figyelmeztet arra, hogy a népesedési viszonyok nagymértékű ingadozása növeli a költségvetés terheit, illetve kedvezőtlenebb helyzetbe hozza a nagyobb létszámú évjáratokat. Nagyon fontos feladat ezért a demográfiai ingadozásokat, „kilengéseket” erősítő mechanizmusok ellenőrzése.

⁴ „Amint Paul Samuelson negyven évvel ezelőtt kimutatta, egy kiforrott felosztó-kirovó rendszer reálhozama egyenlő a munkaerő és a termelékenység növekedési rátáinak összegével.” (A szerk. fordítása)

⁵ A magánnyugdíjpénztárak által generált államadósság nagysága: saját számítás alapján. A magánnyugdíjpénztárak költségvetésre gyakorolt hatásáról, az általuk létrehozott államadósságnövekmény szerkezetéről és nagyságáról Kun János tanulmányaiban olvashatók elemzések. (Kun 2010) A magánnyugdíjpénztárakba befizetett összegek pótlását szolgáló költségvetési kiadásokról az Állami Számvevőszék által a költségvetési javaslatokról készített elemzések nyújtanak információkat. A 2010. évi költségvetésben a magánnyugdíjpénztárba átlépők miatti járulékkiesés pótlására 2010-re 372,38 milliárd forintot terveztek, (Állami Számvevőszék 2009) ennek alapján ma a magánnyugdíjpénztárak fennmaradása esetén a költségvetésnek kb. 400 milliárd forintot kellene biztosítania a befizetések pótlására.

A magyar nyugdíjpolitika kiemelt célja az, hogy a járulékbévételek fedezzék a tényleges korbetöltött öregségi nyugdíjkiadásokat. Az ONYF honlapján elérhető információk szerint a 2 692 424 nyugellátásban részesülő személy közül mindössze 1 485 859 fő kap „korbetöltött” öregségi nyugdíjat. Nemzetközi összehasonlításban is nagyon magas a rokkantsági nyugdíjban részesülők 700 ezer fős és a korhatár alatti öregségi nyugdíjban részesülők 258 ezer fős létszáma és aránya (Országos Nyugdíj Főigazgatóság 2011). Érdemes kiemelni az öregségi és a rokkantsági nyugdíjakat igénybe vevők csoportjait.

*1. Öregségi és rokkantsági nyugdíjban részesülők száma és megoszlása
(2011. december)*

*Number and distribution of those receiving old-age and disability pension
(December 2011)*

Ellátások	Létszám	Arány
Korbetöltött öregségi	1 485 859	60,74
Korhatár alatti öregségi	258,687	10,57
Korbetöltött rokkantsági	396,378	16,20
Korhatár alatti rokkantsági	305,323	12,48
Összesen	2 446 247	99,99

Vizsgáljuk meg, hogyan alakult ki ez a furcsa és meglepő struktúra! Az egyes években hozott nyugdíjmegállapító határozatok számáról és ellátás-típusonkénti megoszlásáról részletes adatokkal rendelkezünk.

*2. Adott évben hozott, saját jogú nyugdíjat megállapító határozatok száma
ellátás-típusonként*

Annual number of new pensioners by pension-type

Év	Foglalkoztatáspolitikai okból megállapított nyugdíjak	Öregségi nyugdíjak	Rokkantsági és baloldali rokkantsági nyugdíjak	Rehabilitációs járadék	Saját jogú nyugdíjak összesen	Öregségi nyugdíjak aránya (%)
1995	34 404	47 292	61 009	–	142 705	33,1
1996	44 320	43 550	61 957	–	149 827	29,1
1997	42 735	41 570	55 400	–	139 705	29,7
1998	16 990	33 203	49 280	–	99 473	33,4
1999	3 673	38 067	48 022	–	89 762	42,4
2000	3 574	41 577	54 196	–	99 347	41,8
2001	3 997	43 165	58 765	–	105 927	40,7
2002	3 477	51 427	53 214	–	108 118	47,6
2003	4 366	47 239	52 062	–	103 667	45,6
2004	4 120	65 886	45 966	–	115 972	56,8
2005	3 830	77 425	42 877	–	124 132	62,4
2006	3 300	78 923	39 211	–	121 434	65,0
2007	8 210	98 553	34 386	–	141 149	69,8
2008	9 712	70 073	26 272	2 246	108 303	64,7
2009	8 735	48 989	23 238	12 525	93 487	52,4
2010	9 152	43 703	24 994	13 210	91 059	48,0

Forrás: Országos Nyugdíj Főigazgatóság 2012.

1995 és 1998 között az öregségi nyugdíjat megállapító határozatok száma alig érte el az adott évben hozott, saját jogú nyugdíjat megállapító határozatok egyharmadát, s 1999 és 2001 között is 40–42% között ingadozott. A sajátjogú nyugdíjba lépők száma 1995–1998 között jelentős mértékben meghaladta az öregségi nyugdíjkorhatárt elérők számát, ugyanakkor 1999-ig a legtöbb évben a megállapított öregségi nyugdíjba lépők száma nem érte el a korábbi nyugdíjkorhatárt elérő személyek 40%-át.

Az öregségi nyugdíjba lépők alacsony aránya a nyugdíjkorhatár emelésének következménye. 1995 után felemelték a nők, majd 1998-tól a férfiak nyugdíjkorhatárát. A korhatáremelés ütemezését az 1997. évi 81. törvény 7. paragrafusa foglalja össze.⁶

7. §) (4) Az (1) bekezdésben foglaltaktól eltérően a nő öregségi nyugdíjkorhatára, amennyiben

a) 1940. január 1-je előtt született, az 55.,

b) 1940-ben született, az 56.,

c) 1941-ben született, az 57.,

d) 1942-ben született, az 57.,

e) 1943-ban született, az 58.,

f) 1944-ben született, az 59.,

g) 1945-ben született, a 60.,

h) 1946-ban született, a 61. betöltött életév.

(5) A (1) bekezdésben foglaltaktól eltérően a férfi öregségi nyugdíj korhatára, amennyiben

a) 1938. január 1-je előtt született, a 60.,

b) 1938-ban született, a 61. betöltött életév.

Az idézett jogszabálynak megfelelően összeállítható egy táblázat, amely a nyugdíjkorhatár emelésének, ütemezésének hatásait szemlélteti. A foglalkoztatási és nyugdíjazási adatok alapján megállapítható, hogy 1995 után az érintett korosztályok egy része megpróbált megkapaszkodni a munkaerőpiacon, de a többség a munkahelykínálat szűkössége miatt különböző kényszermegoldásokat választott. A nyugdíjkorhatár emelése azonban így is hozzájárult a kereslet-kínálat felborulásához, a foglalkoztatási biztonság rombolásához és a bérszint leszorításához. A munkaerőpiacon maradók megnehezítették a képzett pályakezdők elhelyezkedését, akik további szakképesítések megszerzésével, vagy a felsőoktatásban próbálták javítani esélyeiket. *Valószínűsíthető az a feltételezés, hogy a munkaerőpiacon tovább maradó idősebbek létszámához hasonló nagyságú fiatalokú népesség kényszerült vissza az iskolapadba.* A foglalkoztatási esélyek romlása a szakképzés legitimitációjának elvesztéséhez, a költségvetési ráfordítások csökkentéséhez vezetett. Súlyosabbak a munkába lépés életkora kitolódásának és a létbiztonság gyengülésének demográfiai következményei.

⁶ 1997. évi LXXXI. Törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról, közlönyállapot

3. Az 1995–2006 között lezajlott nyugdíjkorhatár-emelés hatása a potenciális munkaerő-kínálatra 1995 és 2002 között
Impact of the rising of retirement age between 1995 and 2006 on potential labour-force supply between 1995 and 2002

Születési év	55 éves nők száma ⁷		Nyugdíjkorhatár emelkedés + év	Nyugdíjba lépés időpontja (xxxx)								
	(fő)	év		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	
1940	62 325	1995	+ 1 év	nn	xx							
1941	65 817	1996	+ 2 év		nn	nn	xx					
1942	63 066	1997	+ 2 év			nn	nn	xx				
1943	67116	1998	+ 3 év				nn	nn	nn	xx		
1944	64 711	1999	+ 4 év					nn	nn	nn	nn	
1945	69 686	2000	+ 5 év						nn	nn	nn	
1946	62 968	2001	+ 6 év							nn	nn	
1947	63 086	2002	+ 6 év								nn	
1948	71 199	2003	+ 6 év									
1949	73 999	2004	+ 6 év									
1950	74 655	2005	+ 6 év					nn	xx			
1951	78 135	2006							nn	xx	nn	xx

A táblázatban az **nn** betűk a munkaerőpiacon maradók létszámának nagyságrendjét, az **xx** betűk a nyugdíjba lépés tényleges időpontját jelzik. A létszámok a KSH népesség-előreszámítás adatai, a 2000 előtti létszámok KSH Korfa alapján állapíthatók meg. A táblázat kiegészíthető a férfiak nyugdíjkorhatárának felemelése miatt az ezredfordulón tovább dolgozók létszámával. (Az 1938-ban és 1938 után születettek, **nn**)

A KSH foglalkoztatásra és az ONYF nyugdíjazásra vonatkozó adatai alapján egyértelműen megállapítható, hogy a nyugdíjkorhatár emelése, s a munkaerő-kínálat bővülése nem vezetett a foglalkoztatottak számának növeléséhez, de 1998 és 2010 között három és félszeresére növelte az 55–59 éves nők, s másfélszeresére növelte az 55–59 éves férfiak foglalkoztatási rátáját. A 20–24 éves nők foglalkoztatási aránya ugyanakkor 47,5%-ról 30,3%-ra, a 20–24 éves férfiak foglalkoztatási aránya 59,9%-ról 36,8%-ra csökkent.⁸

⁷ A 2000 előtti adatok forrása a KSH interaktív korfa-programja, amely a <http://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> címen érhető el.

A 2000 utáni adatok forrása a KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének honlapján elérhető népesség-előreszámítási program,

<http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

⁸ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal9807_02_11b.html

4. Foglalkoztatási ráta korcsoportok szerint, nemenként, nők (%)
Activity rate by age-group, females (%)

Időszak	Korcsoport					
	15–19	20–24	25–29	50–54	55–59	60–64
Nő						
1998	10,7	47,5	52,7	52,3	13,6	5,1
2000	8,0	45,9	56,8	62,5	20,0	5
2002	4,3	44,2	57,5	64,0	28,3	6
2004	2,7	37,4	60,3	66,0	39,8	9
2006	2,5	33,9	60,7	67,9	42,6	8,9
2008	1,9	31,0	61,3	68,7	38,7	10
2010	1,9	30,3	59,0	69,7	46,9	9,8

5. Foglalkoztatási ráta korcsoportok szerint, nemenként, férfiak (%)
Activity rate by age-group, males (%)

Időszak	Korcsoport					
	15–19	20–24	25–29	50–54	55–59	60–64
Férfi						
1998	11,4	59,9	80,4	66,0	38,3	10,1
2000	8,4	58,9	82,6	69,6	49,6	11,6
2002	5,6	53,1	82,0	68,6	52,8	14,4
2004	4,5	46,5	82,8	69,7	54,0	20,1
2006	4,2	43,9	81,4	70,3	58,6	19,2
2008	3,5	42,2	80,5	71,2	55,1	16,8
2010	2,1	36,8	73,1	69,6	57,4	16,9

A 20–24 éves nők foglalkoztatási helyzetének romlása, a munkaerő-piaci biztonság hiánya hozzájárult a gyermekvállalás időpontjának későbbre tolódásához is. Valószínű, hogy a nálunk végrehajtott intézkedésekhez hasonló dinamikájú lépések más EU-tagállamokban is hozzájárultak a demográfiai folyamatok megváltozásához. A következmény: a népesség elöregedése és az Unió versenyképességének romlása.

Az 1995–2005 között tapasztalt foglalkoztatási válsághoz hasonló sokkot válthat ki a nyugdíjkorhatár további emelése, amelyet a 2009. évi XL. törvény első paragrafusa írt elő.⁹

(1) A társadalombiztosítási öregségi nyugdíjra jogosító öregségi nyugdíjkorhatára annak, aki

1952. január 1-je előtt született, a betöltött 62. életév,
- 1952-ben született, a 62. életév betöltését követő 183. nap,
- 1953-ban született, a betöltött 63. életév,
- 1954-ben született, a 63. életév betöltését követő 183. nap,

⁹ Beillesztve az 1997. évi 81. tv. 18. § (1) bekezdésébe.

- e) 1955-ben született, a betöltött 64. életév,
 f) 1956-ban született, a 64. életév betöltését követő 183. nap,
 g) 1957-ben vagy azt követően született, a betöltött 65. életév.

2014 után ugyan lassúbb lesz a korhatár növelésének üteme, de a változás teljes korosztályokat érint. Míg a nyugdíjkorhatárt elérők száma 1995 és 2002 között évente 110 000 fő körül ingadozott, s utána is csak egyes években haladta meg a 120 000 főt, az előttünk álló években magasabb létszámú kohorszok kényszerülnek vissza a munkaerőpiacra. Azok a kiskapuk azonban, amelyek az elmúlt másfél évtizedben viszonylag elfogadható megoldást kínáltak a munkaerőpiacról kiszoruló idősebbeknek, bezárultak. Feltételezhetően mind a 20–24 évesek, mind a 62–65 évesek foglalkoztatásának feltételei romlanak. Ez elégedetlenséget válthat ki, s nemcsak az érintettek, de családjaik körében és környezetükben is.

6. A 2014–2021 között tervezett nyugdíjkorhatár-emelés hatása a potenciális munkaerő-kínálatra 2014–2020 között
Impact of the rising of retirement age between 2014 and 2021 on potential labour-force supply between 2014 and 2020

Születési év	62 éves korúak száma ¹⁰		Nyugdíjkorhatár emelkedése + év	Nyugdíjba lépés időpontja							
	(fő)	év		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1952	129 903	2014	+ 0,5	nnxx	xx						
1953	128 628	2015	+ 1		nnnn	xxxx					
1954	142 668	2016	+ 1,5			nnnn	nnxx	xx			
1955	155 641	2017	+ 2				nnnn	nnnn	xxxx		
1956	148 600	2018	+ 2,5					nnnn	nnnn	nnxx	
1957	138 918	2019	+ 3						nnnn	nnnn	
1958	122 001	2020	+ 3							nnnn	
1959	118 134	2021	+ 3								
Munkahelykereső létszám növekedése (ezer fő)				38,9	77,2	85,6	136,2	182,5	172,5	201,1	

nnnn = a munkaerőpiacon maradók létszáma. Feltételezzük, hogy a 62 éves kort elérők **60 %-a** próbál megkapaszkodni a munkaerőpiacon. Négy **n** egy teljes évjárat, két **n** fél évjárat **60 százalékát** fedi le. A nyugdíjba lépés időpontját az „xxxx” betűk jelzik. A pályakezdők foglalkoztatása szempontjából nemcsak az adott években meghatározható létszámtöbblet, hanem az **egymást követő évek** létszámkülönbsége is érdekes lehet.

¹⁰ Az adatok forrása a KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének honlapján elérhető népeség-előreszámítási program,
<http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

Nemzetközi kitekintés

A nyugdíjrendszerek fejlesztésére vonatkozó ajánlások fontos eleme a nyugdíjkorhatár növelése. Az európai politikában feltűnést keltett Angela Merkel javaslata az öregségi nyugdíjkorhatár 67 évre emelésére. A vonatkozó németországi jogszabály az Interneten is elérhető.¹¹

Ennek 236. § (2) bekezdése szerint a nyugdíjkorhatár növelése Németországban az 1949. január 1. után születetteket érinti. Az 1949. január 1. előtt született biztosítottak az öregségi nyugdíjellátásra 65. életévük betöltése után jogosultak. Az 1948. december 31. után született biztosítottak nyugdíjkorhatára a következő ütemben módosul:

7. A nyugdíjkorhatár két éves növelésének németországi ütemezése
The rhythm of two-year increase of retirement age in Germany

Biztosítottak születési éve, hónapja	Korhatár emelése, hónap	Életkorra	
		év	hónap
1949			
Január	1	65	1
Február	2	65	2
Március-december	3	65	3
1950	4	65	4
1951	5	65	5
1952	6	65	6
1953	7	65	7
1954	8	65	8
1955	9	65	9
1956	10	65	10
1957	11	65	11
1958	12	66	0
1959	14	66	2
1960	16	66	4
1961	18	66	6
1962	20	66	8
1963	22	66	10

A hazai tempó ismeretében először meglepő a nyugdíjkorhatár emelésének ütemezése. Németországban azonban egy-egy hónap 90–100 000 főt jelent, s ha 6–6 hónapos emelésekkel másfél-két millióval növelnék a munkaerő-kínálatot, az ott is komoly feszültséget váltana ki.

¹¹ http://dejure.org/gesetze/SGB_VI/236.html

Javaslatok, következtetések, összegzés

Érdemes megvizsgálni egy olyan alternatív modellt, amelyben csökkentjük a 2009. évi XL. törvényben meghatározott nyugdíjkorhatár-növelés ütemét. *Munkahipotézisként* megfogalmazható egy olyan javaslat, amely az évjáratonkénti 6 hónapos korhatár-növelés helyett az 1952–1957 között születettek számára évjáratonként 2–2 hónapos korhatárnövelést, az 1958–1965 között születettek számára 12-hónap + évjáratonként 3–3 hónapos korhatárnövelést tartalmaz. Ezzel az ütemezéssel a munkaerőpiacon demográfiai okok miatt fellépő hiány kompenzálható. Az évjáratonkénti korhatárnövelés 3 hónapra emelése azonban feltételekhez is köthető, mint pl. az EU 2020 vállalások megvalósulása a 20–64 évesek foglalkoztatási rátájának 75%-ra növelése terén.

A táblázatban az *n*-betűk a nyugdíjba lépés időpontjának kitolódását, az *xxxx* betűk a nyugdíjba lépés időpontját jelzik. Azokban az években, amelyekben a növelés üteme évjáratonként 2 hónap, hat „*n*” fed le egy évet, s egy-egy „*n*” kb. 20–25 000 munkaerőpiacon maradó főt jelenthet. Azokban az években, amelyekben a növelés üteme évjáratonként 3 hónap, a korhatár-növelés a demográfiai visszaesés miatt ugyancsak kb. 20–25 000 főt jelenthet. A munkaerőpiacon maradók aránya a foglalkoztatási lehetőségek bővítésének függvénye lesz. A nyugdíjba lépés évét 2014–2020 között hat db *x* fedli le.

8. A csökkentett ütemű nyugdíjkorhatár-emelés hatása a potenciális munkaerő-kínálatra 2014–2020 között

Impact of the gradual rising of retirement age on the labour-force supply between 2014–2020

Születési év	62 éves korúak száma ¹²		Nyugdíjkorhatár emelkedés hónap	Nyugdíjba lépés időpontja							
	fő	év		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1952	129 903	2014	2	nxxxxx	x						
1953	128 628	2015	4		nnxxxx	xx					
1954	142 668	2016	6			nnnxxx	xxx				
1955	155 641	2017	8				nnnnxx	xxxx			
1956	148 600	2018	10					nnnnnx	xxxxx		
1957	138 918	2019	12						nnnnnn	xxxxxx	
1958	122 001	2020	12 + 3								nnnnnn
1959	118 134	2021	12 + 6								
1960	112 398	2022	12 + 9								
1961	113 737	2023	24								
1962	107 495	2024	24 + 3								
1963	101 703	2025	24 + 6								
1964	104 333	2026	24 + 9								
1965	104 952	2027	36	2 014	2 015	2 016	2 017	2 018	2 019	2 020	
22 évesek létszáma*				126 558	121 433	116 742	114 620	112 337	106 215	100 528	

¹² Az adatok forrása a KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének honlapján elérhető népesség-előreszámítási program,

<http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

A javasolt ütemezéssel elérhető, hogy a munkaerőpiacon maradók létszámtöbblete minden egyes évben körülbelül ellensúlyozza a demográfiai okból bekövetkező munkaerőforrás-csökkenést, és hogy a munkaerőpiacon viszonylag kiegyensúlyozott helyzet alakuljon ki. A vázolt modell a 2014 utáni másfél évtizedben – a jelenlegihez hasonló mértékű bevándorlás mellett – pótolja a demográfiai visszaesés miatti hiányt, de a 2009. évi XL. törvény javaslatával összevetve nem nehezíti a pályakezdő fiatalok elhelyezkedését, a fiatal családok létbiztonságának és egzisztenciális biztonságának megteremtését, s kedvező feltételek mellett hozzájárulhat az első gyermekek korábbi vállalásához is.

A megfelelő életkorú nők létszámcsökkenése következtében várható születésszámcsökkenés csak összetett intézkedésekkel ellensúlyozható. Előtérbe kell helyeznünk a foglalkoztatás biztonságának növelését, javítanunk kell a középfokú szakképzés és a felsőoktatás minőségét, hogy már az első szakképesítés vagy első diploma megszerzése után alkalmassá váljon a fiatal a munkavállalásra. Javítanunk kell a szakképzetlen fiatal felnőttek versenyképes végzettséghez jutásának feltételeit is. El kell kerülnünk az olyan intézkedéseket, amelyek a fiatal korcsoportokat kiszorítják a munkaerőpiacról, mint pl. a kilencvenes évek második felétől bevezetett irracionális ütemű nyugdíjkorhatár-emelés, amely a nagyon magas létszámú Ratkó-unokák késleltetett munkaerőpiacra lépését erősítette fel, s a fent bemutatott furcsa nyugdíjazási gyakorlathoz vezetett.

Ezzel szemben a nyugdíjkorhatár „hatályos” tervezett növelése, a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény módosításáról szóló 2009. évi XL. törvény első paragrafusában meghatározott eredeti ütemezéssel a hatvankét éveseket a munkaerőpiacon maradásra kényszeríti. Miután a korai nyugdíjazás lehetőségei beszűkültek, minden eszközzel törekedni fognak munkahelyük megtartására. Valószínű, hogy a 20–24 éves fiatal nők kiszorulása a foglalkoztatási rendszerből tovább folytatódik, s ennek következtében a születések száma minden elképzelhető prognózisnál alacsonyabb lesz. A születésszám további zuhanása, amelyet a 2009. évi XL. törvény beszűkült szemléletű, a fiatalokat munkaerőpiacról kiszorító intézkedései váltanának ki, helyreállíthatatlan károkat okoznának, a ma elmélyülő demográfiai hullámvölgyek után demográfiai szakadékba taszítva a nemzetet.

A nyugdíjkorhatár növelése a mai nemzetközi környezetben nem tagadható meg. Ha azonban a németországi modellhez hasonlóan csökkentjük a korhatár növelésének ütemét, kezelhetőbbé válnak a pályakezdők és a munkahelyüket megtartani kívánó nagy létszámú korosztályok konfliktusai. Megállítható a munkavállalás és az első gyermek vállalásának további kitolódása. Kiemelt figyelmet kell ezért fordítanunk a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló a 1997. évi LXXXI. törvény 2013. január elsejétől hatályba lépő módosítására, hiszen az közvetve a demográfiai folyamatokat is befolyásolja.

Az általunk javasolt ütemezéssel 2015 és 2030 között biztosítható a nyugdíjba vonulók pótlása, s megtehetjük az első lépést a demográfiai kilengések csökkentése érdekében. 2030-ig, ha megfelelő intézkedésekkel javítjuk a munkavállaló korú népesség foglalkoztathatóságát, nem lesz munkaerőhiány, s a 2035 után munkaerőpiacra lépők pedig az előttünk álló években fognak megszületni. Hogy hányan lesznek, attól függ, hogy a megfelelő korú fiatal felnőttek foglalkoztatási biztonságát, létbiztonságát meg tudjuk-e teremteni. Most és az előttünk álló hat évben.

IRODALOM

- Állami Számvevőszék (2009) Vélemény a Magyar Köztársaság 2010. évi költségvetési javaslatáról 0935 T/10554/1. 2009. szeptember 172. old.
<http://www.asz.hu/jelentes/0935/velemeney-a-magyar-koztarsasag-2010-evi-koltsegvetesi-javaslatarol/0935j000.pdf>
- Eurostat (2012): Regional GDP per capita in 2009: seven capital regions in the ten first places. *Eurostat Newsrelease* 38/2012, 2012. március 13.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-13032012-AP/EN/1-13032012-AP-EN.PDF
- Farkas Péter (2012): Javaslatok a foglalkoztatás dinamikus bővítését segítő gazdaságpolitika megalapozásához. *Polgári Szemle*, 7/5–6. 260–273.
http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=476
- Központi Statisztikai Hivatal (2011): Gyermekvállalás és gyermeknevelés, 2011. április
http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=8227&p_temakor_kod=KSH&p_session_id=96714306&p_lang=HU
- KUN JÁNOS (2010): A tyúk nem tojik aranytojást – gondolatok a magánnyugdíjpénztárakról *Állami Számvevőszék, Pénzügyi Szemle* 2010/1 101-111. old.
<http://www.asz.hu/penzugyi-szemle/2010/iv-efolyam-2010-1-szam/pu-szemle-10-1.pdf>
- Ország–Stiglitz (1999): Rethinking Pension Reform: Ten Myths About Social Security Systems. Presented at the World Bank Conference, „New Ideas About Old Age Security” 1999. szeptember 14–15.
http://www.iza.org/de/calls_conferences/pensionref_pdf/panel_stiglitz.pdf
- Országos Nyugdíj Főigazgatóság (2010): Statisztikai Évkönyv 2010, 66. old.
http://www.onyf.hu/?module=news&fname=onyf_left_menu_kiadvany&root=ONYF
- Országos Nyugdíj Főigazgatóság (2011): Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők száma ellátástípusok szerint és az ellátások átlagösszegei (2011. XII. hó)
http://www.onyf.hu/index.php?module=news&action=list&fname=onyf_left_menu_statisztika_ellatas&root=ONYF&rand=0136ff1646e1c0090ce96a4ea467a5e3
- Viszkievicz András (2011): Egyéni számlás öregségi nyugdíjrendszer Magyarországon. A svéd modell alkalmazásának lehetőségei. *Műhelytanulmányok*, 2011/1. Századvég Gazdaságkutató Zrt., 2011.
http://www.szadveg-eco.hu/files/muhelytanulmanyok/SzadvegEco_Muhelytanulmany_2011_I..pdf

Tárgyszavak:

Nyugdíjrendszer
Öregedés
Termékenység

AGE AT RETIREMENT, DEMOGRAPHY, EMPLOYMENT

Abstract

The number of births strongly fluctuated in Hungary in the past few decades. It was permanently higher than 190,000 per year between 1949 and 1956. The next peak of births arrived twenty years later with an annual value of more than 150,000 between 1968 and 1979. The third wave would have been due between 1995 and 2005, but it has never occurred. Crude birth rate decreased below 10‰ after 1998 and below 9‰ after 2011. The mean age at first birth was postponed by five years between 1990 and 2009. According to 2009 statistics, mothers gave birth to their first children at the age of 28, while the mean age of childbearing was 29.5.

Secure livelihood, a steady and decent job, and stable child-care institutions are necessary conditions for childbearing. Uncertainty on the labour market and the prolonged time in education similarly decrease the number of births. Moreover, in Hungary the raise of retirement age and the timing of that raise contributed to the deterioration of young females' chances of having a job. After 1995 the legal age of retirement (old-age pensioners) was raised from 55 to 61 in the case of females, and after 1999 from 60 to 61 in the case of males.

The paper studies the impact of the rising age at retirement between 1995 and 2007 on labour-force supply. Data relating to activity status and retirement show that the raise of the age at retirement and the increasing labour-force supply do not result in an increase in the number of the working population. At the same time, between 1998 and 2010 the activity rate of women aged 55–59 got 3.5 and that of men got 1.5 times higher as it was earlier. On the other hand, the activity rate of females aged 20–24 declined from 47.5% to 30.3% and that of males aged 20–24 decreased from 59.9% to 36.8%. This fall of the rate of activity among young females and their uncertain position on the labour-market supported the postponement of childbearing.

Between 2014 and 2021, the age at retirement will be increased from 62 to 65 by a 6-month raise by generation. Since the raise will relate to both sexes and affect very large generations born between 1952 and 1957, its impact on employment will be very similar to that of the raise in the age at retirement carried out between 1995 and 2007. Since recent regulation makes early retirement much more difficult, people aged 62 will try to maintain their active status in any case. In all probability, the position of young females aged 20–24 and 25–29 on the labour-market will deteriorate and the age at first birth will increase further. Consequently, the number of births may be smaller than any value projected earlier. We might as well assume that crude birth rate will decrease from the recent value of 8.8‰ to a permanent level below 7‰. That low number of births cannot assure the replacement of the labour-force and the maintenance of any pension system.

The author offers an alternative model in the last part of the paper, with a gradual raise of retirement age. Instead of a 6-month increase effectuated generation by generation, he offers a 2-month raise by generation for those born between 1952 and 1957, and a 12-month increase for all and an additional 3-month raise by generation for those born between 1958 and 1965. This timing may also compensate for the lack on the labour market emerging due to unfavourable demographic conditions. At the same time, the 3-month by-generation raise may also be linked to special conditions, e.g. the increase of the activity rate of people aged 20–64 up to a level of 75%, in line with the EU agenda.

FIGYELŐ

EMLÉKEZÉS MÁDAI LAJOSRA 2012 – halála 20. évfordulója

Mádai Lajos élete alig 20 éves korától a Központi Statisztikai Hivatal épületében – két nappal 75. születésnapja előtt – bekövetkezett hirtelen haláláig (1992), több mint fél évszázadon át szinte megszakítás nélkül a statisztika szolgálatában állt. A magyarországi statisztika nagyjai közül alig akad, akinek életét ilyen hosszú időn át betöltötte volna a statisztikai munka. Néhányan 60. életévüket sem érték el, a 75 évnél tovább éltek pedig többnyire más területen is kiemelkedőt alkottak, és nevüket nemcsak a statisztika-történet őrzi, vagy életük utolsó szakaszában megszűntek a statisztikával foglalkozni.

A magyar statisztika jelentős képviselői nagyjából a mai Szlovákia területéhez tartozó „felvidéki” részekről (főleg a Szepességből és Pozsonyból) származtak, jó néhányan a Romániához került, esetleg a délvidéki területekről érkeztek, számosan dunántúli és pest-budai születésűek. Nem sokan képviselték a mai határok közötti ország területének alföldi vagy északi részeit. Anyakönyvi adatai szerint Mádai Lajos Budapesten született 1917-ben, de egész gyermek- és ifjúkora, iskolái Miskolcra kötődtek, ahol szülei laktak.

Sokgyermekes iparoscsaládból származott, tudományos elmélyülésre hajló és a szakirodalomban is tevékeny édesapja városi tanácsosként főleg szociális kérdésekkel foglalkozott, kárpátaljai születésű, rendkívül agilis édesanyja egyebek között szervezte a falusi legények és lányok énekes-táncos csoportjait, egyesületi szervezetbe fogta össze az ország görög katolikus asszonyait, istápolta a szegény sorsú bányászgyerekeket stb. Ilyen szülői háttérből örökölt lelki alkatú fiukat is nagyfokú affinitás jellemezte a társadalmi kérdések iránt. Ezt az alaphajlamot erősítették nyolc éven át a Fráter György katolikus gimnáziumi évek, majd a Sáros megyei Eperjesről Trianon után Miskolcra telepített evangélikus jogakadémiai tanulmányok. A Pozsonyból Pécsre telepített egyetem jogi karán szerzett államtudományi doktorátust, „summa cum laude” eredménnyel.

Már joghallgató korában többször szerepel előadásokkal a főiskola tudományos ülésein, és 1938-ban pályadíjat nyer tudományos dolgozata, amely a csecsemő- és gyermekhalandóság, a foglalkozási és társadalmi rétegződés, valamint a földbirtokmegoszlás összefüggéseit vizsgálja a statisztikai adatok tükrében. Schneller Károly akadémiai professzor és a tanulmány sikerének hatására Mádai Lajos a statisztika tudományos művelését választja élethivatásául. Erre céltudatosan készül, többek között külföldi tapasztalatszerzéssel is. Münchenben, a Bajor Statisztikai Hivatalban kezd dolgozni, de a háború kitörése miatt hazatér, és 1939. szeptemberben már a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatában áll.

A Hivatal vezetése a hagyományoknak megfelelően különböző részlegekre helyezi – így többek között a második világháború utáni, Csehszlovákiával kapcsolatos béke-előkészítés ügyeivel foglalkozó területre, a nemzetközi, népesedési, majd az árstatisztikai osztályra, a szociális osztályon belül az igazságügyi csoportba –, hogy ne egyoldalú szakstatisztikussá váljék. Annál is inkább, mert a sokágú elméleti és gyakorlati jártasságról – szigorú feltételeket támasztó, az iskolai végzettségnek és a beosztásnak megfelelő szintű – statisztikai szakvizsgán is számot kell adni.

Munkába lépése után nyomban recenziókkal jelentkezik a szakirodalomban, a *Magyar Statisztikai Szemlén*, illetve a *Közgazdasági Szemlén* kívül nagyjából részben a Magyar Statisztikai Társaság francia nyelvű – de olykor német, angol és olasz nyelvű írásokat is közreadó – *Journal*-jában (*Journal de la Société Hongroise de Statistique*). Önálló tanulmányai 1945-től jelennek meg a demokrácia alapintézményeiről, a párizsi békeszerződésről, a szomszédos országok népességi, gazdasági és lakásviszonyairól. Politikai és nemzetközi érdeklődése még jobban kibontakozik a hazai, ausztriai és csehszlovákiai nemzetgyűlési választások eredményeiről és a választási statisztika kérdéseiről írt cikkeiben. A nálunk alig művelt politikai választási statisztika megalapozására törekszik, és már egyetemi magántanári habilitációra készül ebből az új hazai statisztikai szakágazatból. Am a Hivatal, amelynek élére 1948 őszétől új, kommunista vezetők kerültek – az elnök Pikler (később: Péter) György lett –, már nem engedi a Csehszlovákiába kapott ösztöndíjas tanulmányútra. A túlnyomórészt egyetemi végzettségű alkalmazottakat érintő osztályharcos politikai tisztogatási műveletek során 1950 januárjában Máday Lajost is elbocsátják a Központi Statisztikai Hivatalból.

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében kapott beosztást tudományos kutatóként, de a következő évtől már az Igazságügyi Minisztériumban a decentralizált országos statisztikai szervezet vezetője. Am a bírósági statisztika eredményeit csak hivatalos, belső használatra elemezhetette, és számszerű adatok nélkül írhatott néhány szaklapban a bűnügyi statisztika módszertani kérdéseiről és külföldi eredményeiről. Amikor azonban a politikai változások lehetővé tették, több mint 200 oldalas kötetben, új előszóval kiadja, és a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhetővé teszi a bírósági statisztika hosszú időn át „szolgálati titokként” őrzött 1951–55. évi adatait.

A jogász felkészültséget kívánó igazságügyi statisztikai munkát 1958-tól az egészségügyi statisztikai munkával kellett felcserélnie: a Fővárosi Tanács Egészségügyi Főosztályán a statisztikai szervezet – gyakorta orvosi képzettséget (is) igénylő – vezetője lett. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) ösztöndíjával a brüsszeli egyetemen továbbképzésben vesz részt, Magyarországról az elsők között oklevelet szerez, és 1965-től a WHO statisztikai és demográfiai szakértője. Cikkei tájékoztatnak többek között az orvosellátottságról és a betegellátás munkaerő-szükségletéről, s ezzel összefüggésben az orvosok számáról, kormegoszlásáról, szakképzettségéről, majd a szakorvosi rendelőintézetek betegforgalmáról, az egyes kórházi osztályokra sürgősséggel fölvetett betegek adatairól, a lakosság egészségi állapotáról és egészségügyi ellátottságáról stb.

A minisztériumi és a tanácsi igazgatási szervezetek tevékenységének sok aprómunkával járó felmérése és elemzése után 1968-tól – az Országos Közegészségügyi Intézet keretei között a statisztikai és biometriai osztály élén – jó lehetősége nyílik elmélyültebb tudományos munkára. Kutatásainak és publikációinak a köre is kiszélesedik. Az Intézetben az orvos- és más szakmabeli kutatóknak nyújtott statisztikai módszertani segítségen kívül önálló kutatásokat is folytathatott a legkülönbözőbb témákban.

Számba veszi a fővárosi VIII. kerület szanalási övezetének morbiditási és demográfiai viszonyait, országos és európai méretekben elemzi a halandóság alakulására ható tényezőket. A közismerten túlzott hazai gyógyszerfogyasztás jelenségeinek vizsgálata során kimutatja többek között a nyugtatók és altatók földrajzilag eltérő fogyasztásának gyakoriságát az országban. Feltárja a körzeti orvosok gyógyszerrendeléseinek törvényszerűségeit, az iparosodás hatását vidéki városaink település-egészségügyi viszonyainak javulására stb. Globális méretűvé válik a kutatás horizontja, mikor a világ különböző régióiban mutatja be az urbanizáció trendjeit.

Mind gyakrabban fordul egy-egy kérdés *történeti előzményeinek* vizsgálata felé, mert tudja, hogy a jelenségek jobb megértéséhez történetük ismerete is szükséges. Várostörténeti tanulmányában a település-higiénés viszonyokat mutatja be Pest, Buda és Óbuda 1873. évi egyesítése idején. Orvostörténeti szempontból is jelentős (angol nyelven is megjelent) dolgozatában azt bizonyítja, milyen szerepe volt a statisztika tudományának és módszereinek abban, hogy Semmelweis Ignác felfedezte a gyermekágyi láz okát. Általában Máдай tanulmányai között mind több a statisztikatörténeti vonatkozású. Rendszeres résztvevője és 1969-től egyik leggyakoribb előadója a legkülönbözőbb témákkal korábban a Közgazdasági Társaságon belüli Statisztikai Szakosztály statisztikatörténeti csoportja által 1963-tól évenkénti rendszerességgel megtartott vándorülésnek.

A múltba nyúlt vissza kandidátusi dolgozatában is, melynek megvédésére csak nyugdíjas korában, 1983-ban került sor. A Népeségtudományi Kutató Intézet kiadásában külön kötetben is megjelent 75 oldalas munkájában az 1872–73. évi utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képét vázolja fel Európában és az Egyesült Államokban. Szellemi tevékenysége 1978. évi nyugdíjba vonulása után sem lanyhult, inkább változatosabbá vált, több területre is kiterjedt. Demográfiai és más statisztikai, tudománytörténeti témákon kívül újságcikkekben állít emléket szociális elkötelezettségű szülei szakirodalmi és közösségi érdekű tevékenységének. Várostörténeti írásaiban megemlékezik a miskolci minorita templom és gimnázium két és fél évszázadáról. Az ebből az alkalomból szervezett nagy iskolatalálkozóra megjelent kiadványban bemutatja a tanárok oktató-nevelő munkáját, a tanulók számának alakulását, szociális viszonyait és kulturális életét.

Máдай Lajos életművében publikációs munkássága mellett kiemelkedő hely illeti meg oktatói és tudományos előadói tevékenységét. Élőszóban talán még hatásosabban, bizonyos szugesztív erővel tudta kifejtteni előre soha le nem írt mondanóját. Az 1949-ben megszüntetett egri érseki jogakadémián három éven át tartott speciálkollégiumokat a matematikai statisztika, demográfia és a politikai statisztika köréből. 1950–63 között a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karán az igazságügyi statisztika előadója, és a kriminálstatisztika területéről tart különböző speciálkollégiumokat. 1963-tól viszont már a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Társadalom-orvostani Intézetében oktatja a statisztikát adjunktusként. Mindezekon túl meghívott vendégelőadóként 1954-től közel negyedszázadon át részt vesz a pécsi és a debreceni egyetem jogi karának, 1968-tól pedig a debreceni és a szegedi orvostudományi egyetem oktató munkájában is. Több évtizedes egyetemi oktatói tevékenységének elismeréseképpen 1985-től címzetes egyetemi docens, 1990-től pedig címzetes egyetemi tanára az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának. Az egyetemeken kívül több országos szintű intézményben (Bírói és Ügyészi Akadémia, Orvostovábbképző Intézet) oktatta a statisztika módszertanát.

Ezeken túlmenően közel kilencvenre tehető azoknak az előadásoknak a száma, melyeket különböző tudományos intézményekben, egyesületekben tartott, közülük több mint húszat német, francia vagy angol nyelven, tizenhárom európai és hat észak-amerikai városban. A külföldet azonban nemcsak hivatalos kiküldetésben járta, hanem gyakran mint magánturista, és minden lehetőséget igyekezett kihasználni a statisztikai tudományos kapcsolatok létesítésére és erősítésére. Kitűnő előadói készségén kívül jó szervezési adottságai is voltak. Az irányítása alá tartozó kollégáknak rendszeres összejöveteleket tartott, olykor egy-egy hajókirándulással vagy valamilyen kulturális élmény-

nyel összekötve – ezek az együttlétek különösen alkalmasak voltak az összetartozás tudatának kialakítására. Szervezte a volt miskolci jogakadémia tanáira emlékező előadásokat. Fáradozott azon, hogy a volt Fráter György gimnázium falán emléktábla őrizze a múltat, és az intézmény visszakapja régi nevét. A legnehezebb időkben is szervezte a KSH-ból 1948–49-ben vagy később politikai okokból elbocsátott volt kollégák találkozóit, és sokat fáradozott azért, hogy legalább erkölcsi elégtétel adassék részükre.

Ez a szervezési buzgalom összefügg azzal, hogy szerette az embereket. Nemcsak a nagy előadótermek hallgatóságát, hanem a kisebb baráti közösségeket is. Szóval tudta tartani a barátait, ismerőseit a mellékesnek tűnő apróságokra kiterjedő részletességgel, kivételesen ritka emlékezőtehetséggel előadott történeteivel. Elismerést aratott azzal is, hogy adódó alkalommal zongora elé ült, és jó érzékkel adott elő klasszikus vagy könnyű zenei darabokat, olykor énekszó kíséretében is.

Arról nem is esett szó, hogy 100 méteres síkfutásban ifjúsági bajnok volt. Nyugdíjas korában is gyakran mozgott a pasaréti sportpályán, tartotta a kapcsolatot a klubtagokkal, és ünnepi megemlékezést szervezett volt sportegyesülete jubileuma alkalmából.

Sokoldalú szakirodalmi és oktatói-előadói tevékenységével Máday Lajos beírta nevét a magyarországi statisztika történetébe, és minden közösségi jó ügyért lelkesen tevékenykedni kész színes egyéniségével nyomot hagyott mindazok emlékezetében, akik ismerték és barátjuknak tudhatták. Intellektuális és morális értékeinek napjainkban oly ritka ötvözete például szolgálhat az eljövendő korok számára.

Kápolnai Iván

2011. július 4.

IRODALOM

KÖNYVEK

HÍDVÉGI JÁNOS: Hulló magyarság. Pytheas Kiadó, Budapest, 2011. 217 oldal. (Reprint: Athenaeum, 1938.)

Hídvégi János (1895–1969) a diploma megszerzése után Dél-Baranyában, Vajszlón kezdte orvosi tevékenységét, és nagyon hamar felfigyelt a térség, az Ormánság saját népesedési viszonyaira, az alacsony születésszámra, az „egykezésre”, az időskorúak megnövekedett arányára. A szinte morbid népesedési szokások okait kutatva kezdte el gyűjteni a vonatkozó adatokat, lejegyezve a családok történetét, házasságkötéseiket és gyermekvállalási magatartásukat.

Az egyke a XIX. század elején jelent meg a Dunántúlon, de az Ormánságon kívül más tájegységekben is felbukkant: Somogyban, a Bánságban, sőt Észak-Magyarországon is. Általánosan ismert oka a rendelkezésre álló földterület korlátozott volta és a családi földvagyon elaprózódásától való félelem volt, ám ez az objektív „korlát” – mint azt a szerző részletesen és nagyon érzékletesen bemutatja – messze ható következményekkel járt. Megfertőzte a lelket, egy önző, a paraszti társadalomban szokatlan, sajátosan hedonista életszemléletet alakított ki, amelynek természetes velejárója lett a magzatelhajtás, sőt a gyermekgyilkosság is.

Hídvégi János az „egykezés” elleni harcot erkölcsi ráhatás, közegészségügyi és gazdasági intézkedések révén kívánja felvenni. A társadalom erkölcsi megújulását elsősorban az egyházaktól, az iskoláktól, a tanítóktól, tanároktól – általában az emberek oktatásától várja.

A közegészség javulásától mindenekelőtt a halálozások csökkenését reméli Hídvégi. A gazdasági jellegű tennivalók kapcsán valójában egy komplex családpolitikai programot vázol fel. Családalapítási hitel bevezetését, az örökösödési illeték – a csökkenő gyermekszámmal összefüggő – progresszivitását javasolja, a gyermekek kedvezményes földhöz juttatását, a családi adó bevezetését, amely alól mentesülnének a három- és többgyermekesek, a háromnál kevesebb gyermeket nevelők, illetve a gyermektelenek viszont progresszívan adóznának.

Az igen érdekes, gazdag információs anyagot tartalmazó kötet az ormánsági helyzet bemutatása mellett tudományos igényű kitekintést ad a népesedés általános kérdéseiről, a népesedési elméletekről, valamint a korábbi korok – a „primitív” népektől egészen a korai XX. század Európájáig – népesedési magatartásáról, népesedési szokásairól és születésszabályozási módszereiről.

Hídvégi János nagy ívű, kiváló stílusban megírt könyve számos új információval szolgál napjaink demográfusainak is, és kitűnő példa rá, hogy a népesedési kérdésekkel csak hozzá hasonló elkötelezettséggel lehet és szabad foglalkozni.

Pongrácz Tiborné

TAKÁCS JUDIT – KUHAR ROMAN (szerk.): *Doing families. Gay and lesbian family practices.* (Családok alakítása: a meleg és leszbikus családok mindennapjai.) Mirovni Institut, Ljubljana, 2011. 164 oldal.

A kötet fókuszában a meleg és a leszbikus családok állnak. A tanulmányok szerzői empirikus kutatások alapján mutatják be az azonos nemű szülők helyzetét, társadalmi elfogadottságukat öt európai országban – Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Olaszország, Spanyolország, Svédország –, illetve az Amerikai Egyesült Államokban. A kötet összesen hat tanulmányt és egy interjút tartalmaz, amelyet a szerkesztők Judith Staceyvel készítettek. A könyv mondanivalója mindjárt a szerkesztői előszóban megfogalmazódik: a meleg és a leszbikus párok gyermekvállalásának törvényes lehetősége a jog kiterjesztését jelenti, anélkül, hogy bárkitől is elvonná azokat. A mai családpszichológia előtt álló kihívás az, vajon elég bátrak-e napjaink társadalmi, hogy a család fogalmát egy új megközelítésből konstruálják meg.

Az első tanulmány szerzője, a spanyol José Ignacio Pichardo Galán azt vizsgálja, milyen változásokat idézett elő a család koncepciójában és a társadalmi nemi szerepekben az azonos neműek házasságának intézményesíthetősége. A demokratikus átalakulás sodrában ugyanis, amely a 1970-es években kezdődött meg Spanyolországban, számos olyan törvény született, amely a társas kapcsolatokat érintette: a válással kapcsolatos törvény (1981), az abortusztörvény (1985), az örökbefogadással kapcsolatos törvény (1987), majd – miután 1998 és 2005 között az egyes régiókban egymás után ismerték el az azonos neműek párkapcsolatát – 2005-ben az azonos nemű párok házassága is törvényessé vált az egész országban.

A tanulmány statisztikai adatok bemutatásán és egy kvalitatív kutatáson alapul, amelyet 2004 júniusa és 2005 augusztusa között végeztek, összesen 63 meleg és leszbikus párral. A kutatás legfontosabb tanulsága az volt, hogy az azonos neműek házasságának intézményesíthetősége fontos változásokat idézett elő a családkoncepció kapcsán; például a házasság a szexualitás reprodukciós funkcióján túl az öröm forrásaként is hangsúlyozottabban bekerült a köztudatba. Az új jogintézmény emellett a hagyományos nemi szerepekkel kapcsolatosan is változásokat indukált a társadalom tudatában: többek között a háztartási munkamegosztásban, ahol a nemi szerepek kiegyenlítődése figyelhető meg. A változásokon kívül azonban nagyon sok olyan tényező is létezik, amelyek érintetlenül maradtak: például az egy fedél alatt élés továbbra is központi eleme a család fogalmának. Az egymással való kölcsönös törődés a másik ilyen dimenzió, amely szorosan kötődik a családfogalomhoz. A tanulmány érdemei közé tartozik, hogy kiegyensúlyozottan mutatja be az új jogintézmény hatását – nemcsak az általa előidézett változásokat elemzi, hanem azokra a mechanizmusokra is rámutat, amelyek változatlanul tovább élnek.

A következő tanulmányban Elke Jansen a németországi meleg és leszbikus családok helyzetét vizsgálja. Németországban az azonos neműek nem házasodhatnak, létezik azonban az azonos nemű párok bejegyzett – regisztrált – élettársi kapcsolatának intézménye. Ez a házasságnál jóval kevesebb jogot biztosít az életközösségben élő pároknak: Németországban kizárólag a házasság intézményéhez kötődnek az olyan, a mindennapi életet lényegesen befolyásoló tényezők, intézmények, mint a jövedelemadózás, a gyermekellátás vagy az örökbefogadás. A tanulmány központjában egy empirikus felvétel ismertetése áll, amelyet 2005-ben az egész országra kiterjedően végeztek annak felderítésére, hogy vajon az azonos nemű szülőkkel felnövő gyermekek szenvednek-e bármi-

Ilyen téren is hátrányt a heteroszexuális párok vagy az egyedülálló szülők által nevelt gyerekekhez képest. Itt érdemes megjegyezni, hogy a Németországban a megbízó Igazságügyi Minisztérium (**Bundesministerium der Justiz**) után csak BMJ-kutatásnak nevezett vizsgálatot két bajor állami kutatóintézet végezte: a Bambergi Egyetem Családszociológiai Intézete, az IFB, valamint a korai gyermekkor kutatására specializálódott müncheni IFPI, mely kutatóhelyeket a szerző szerint célzottan úgy választottak ki, hogy semmiképpen ne lehessen valamiféle melegbarát elfogultságot feltételezni róluk.

A BMJ-kutatásban összesen 1059 azonos nemű párkapcsolatban élő szülővel készítették interjút, akiknek a többsége regisztrált élettársi kapcsolatot kötött. A szülőkön kívül 95 tíz és tizenennyolc év közötti gyermeket is megkérdeztek. Mind a szülőkkel, mind a gyermekekkel végzett vizsgálat azt mutatta ki, hogy a leszbikus vagy meleg szülőkkel nevelkedő gyermekek és heteroszexuális szülőkkel felnövő társaik között nincsenek jelentős különbségek. A kutatásnak gyakorlati haszna is lett: 2005-ben ezeknek az eredményeknek a hatására tették lehetővé, hogy meleg és leszbikusok örökre fogadják a partnerük gyermekét. Ez a jogi lehetőség egy újabb fontos lépésnek tekinthető afelé, hogy a szülőség meghatározása a szülői gondoskodás alapján, és ne elsősorban biológiai alapon konceptualizálódjék. Azok a további törekvések azonban, amelyek az azonos nemű párok közös örökbefogadását célozták, 2009-ben megrekedtek: a választások után ugyanis konzervatív többségű koalíció alakított kormányt. Bár a 2005-ös törvény számos gyakorlati problémát megoldatlanul hagyott – például a nem biológiai anyának, illetve apának hosszadalmas tortúrán kell keresztülmennie ahhoz, hogy hivatalosan is elismerjék őket szülőként –, elvitathatatlan, hogy ez tette először lehetővé, hogy az egyikük gyermekével együtt élő két anya vagy két apa törvényesen is felelősséget vállalhasson az általuk nevelt gyermekekért Németországban.

A harmadik tanulmányban Maria Carbin és szerzőtársai három észak-európai országban (Dániában, Finnországban és Svédországban) vizsgálják az azonos nemű párok szülővé válását a diskurzuselemzés módszerével. Az észak-európai országok köztudottan élenjárók abban a folyamatban, amely a család fogalmát kiterjeszti a melegre és leszbikusokra is: 1989-ben Dániában vezették be először az azonos neműek regisztrált élettársi kapcsolatát. A dán dominó hatására Norvégiában (1993), Svédországban (1995), Izlandon (1996) és Finnországban (2001) is hasonló törvények születtek. Ugyanakkor a leszbikus párok – a regisztrált élettársi kapcsolat bevezetésének kezdetétől – több vizsgált országban sem vehettek részt mesterséges megtermékenyítési kezeléseken. A szerzők erre a kettősségre hívják fel a figyelmet: a leszbikus családokat – mint bejegyzett élettársi kapcsolatban élőket – elismerték ugyan, ám gyermekvállalásukat korlátozták. Joggal merül fel tehát a kérdés, hogyan lehetnek egyszerre megfelelő és nem megfelelő anyák a leszbikus nők? Később, 2005-től, illetve 2006-tól a mesterséges megtermékenyítés már a leszbikus párok számára is elérhető vált ezekben az országokban.

A szerzők által végzett vizsgálat rávilágít arra, hogy a termékenységi beavatkozásokhoz való hozzáférés elleni, illetve melletti érvek alapján három diskurzus azonosítható a három országban: a gyermek érdekét, az egyének jogait és az apa fontosságát hangsúlyozó diskurzusok. Svédországban a gyermek jóléte a leghangsúlyosabb tényező, s erre hivatkozva zárták ki korábban a leszbikusokat és az egyedülálló nőket a termékenységi kezelésekből. Amikor végül bizonyítottnak látták, hogy a gyermek jóléte az azonos nemű szülők esetében is biztosítva van, a leszbikus párok tagjai számára mégis csak engedélyezték a kezeléseket, ám az egyedülálló nők továbbra ki vannak rekesztve

a mesterséges megtermékenyítés lehetőségéből. Dániában az egyének jogait védik elsősorban, így a kezdetektől kiálltak azért, hogy mind a lesbikus, mind az egyedülálló nőknek ugyanolyan „megtermékenyülési joga” legyen, mint házasságban élő heteroszexuális társaiknak. Finnországban az apa fontosságának hangsúlyozása kap kiemelkedő szerepet: az apa fontosságát a mesterséges megtermékenyítés gyakorlatában úgy próbálják biztosítani, hogy a gyermek számára adott jogi lehetőség, hogy megismerje a donort, azaz a biológiai apját.

Guillaume Marche tanulmánya szintén diskurzuselemzésen alapul, amelyet az Egyesült Államokban végzett azzal a céllal, hogy feltérképezze a meleg és a lesbikus párok helyzetét, s összevesse azt az európai helyzettel. A két kontinens között fontos különbség bontakozik ki: míg Európában könnyebb elérni az azonos neműek párkapcsolatának intézményesíttetését, és az örökbefogadás tekintetében mutatkozik nagyobb ellenállás, addig az USA-ban épp a fordítottja tapasztalható. A dolog háttérében az áll, hogy az Egyesült Államokban a házasság az állami szintű kompetenciák közé tartozik, az örökbefogadás szabályozásáról azonban helyi szinteken döntenek. Az örökbefogadást sokkal inkább gyermekjogi kérdésnek tekintik, ezért a gyerek szempontjából azt tartják a legjobbnak, ha több felnőtt vállal felelősséget érte. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a meleg és lesbikus szervezetek hibát követnek el, amikor a közéleti diskurzusokból tudatosan kihagyják a fiatalok szexualitásának kérdéskörét, hiszen stratégiaileg éppen azt kellene tudatosítani a többségi társadalomban, hogy a homoszexualitás nem választás kérdése, hanem adottság.

A következő tanulmány azt kísérli meg feltárni, hogy létezik-e az azonos nemű szülők stigmatizációja Olaszországban. A stigmatizációt a kisebbségi stressz jelenségével lehet leírni, konceptualizálni, amelyet társadalmi elutasítással, izolációval mérhetünk. A szerző, Daniela Danna 25 homoszexuális családdal készített interjút, többségükben lesbikus párokkal. Közülük hatot nevezhetünk „újrakonstruált családnak”, ahol a gyermek egy korábbi heteroszexuális kapcsolatból származott, s így életében a nem biológiai szülő harmadik szülőként jelent meg. A mintába kilenc „tervezett család” került, ahol a lesbikus párok tudatosan együtt vállaltak gyermeket. A tervezett családok általában fiatalabbak, többnyire urbánusabb környezetben élnek, mint az újrakonstruált családok, s körükben ritkábban fordul elő, hogy a külvilág előtt elhallgatják „homoszülőséget”. Az esetek többségében az a jellemző, hogy a meleg és lesbikus szülők tudatosan figyelnek rá, hogy nyíltak legyenek, mivel nem akarják, hogy a gyermekeiknek kettős életet kelljen élniük. Olaszországban legálisan még mindig nem ismerik el, hogy két nő vagy két férfi alkosson egy szülőpárt, holott az azonos nemű párok által nevelt gyermekek jóléte szempontjából épp erre lenne szükség. A diszkrimináció ugyanis nem a társas érintkezés szintjein jelenik meg, hanem intézményesített szinten, ahogy erre a kutatás eredményei is rávilágítanak. A mindennapi életben a két anya vagy két apa alkotta családokat ugyanúgy elfogadják, sőt tisztelik, mint másokat. A szerző szerint tehát az az érv, hogy az azonos nemű szülőknél felnövő gyermekek jobban szenvednének a stigmatizációtól, mint a társaik, csak egy mítosz.

A kötet utolsó tanulmányában Martine Gross már nem közvetlenül az azonos nemű párokra és gyermekeikre koncentrál, hanem a nagyszülőséget veszi górcső alá, amikor azt vizsgálja, milyen kapcsolatot építenek ki Franciaországban a nagyszülők lesbikus és meleg családokban nevelkedő unokáikkal. A kutatás két szakaszból állt: 2005-ben 336 meleg és lesbikus szülővel, illetve leendő szülővel töltettek ki egy kérdőívet. Majd 2007 szeptembere és 2008 júniusa között egy kvalitatív kutatásra is sor került, amely-

nek során 31 családdal készítették interjút, olyan kérdéseket is vizsgálva, miként fogadták a nagyszülők gyermekeik szexuális irányultságát, hogyan fogadták a PACS (azaz mind azonos, mind különböző nemű párok számára nyitott regisztrált partnerkapcsolat) megkötését, mit gondoltak gyermekeik szülőséggel kapcsolatos terveinek megvalósításáról, és miként élik meg a nagyszülőségüket. Az eredmények szerint saját gyermekeik homoszexualitásának elfogadása általában pozitívan befolyásolja a nagyszülők unokákhoz való viszonyát is. Mivel az interjúkra klasszikus közösségi minták keretein belül került sor, a válaszadók közé kevés olyan nagyszülő került, aki nem fogadta el a homoszexualitást mint életformát, s így természetesen az olyan nagyszülő is ritka volt, akinek semmilyen kapcsolata ne lett volna az unokával. Ugyanakkor az is kiderült, a leendő nagyszülők nem mindig fogadták pozitívan, amikor azonos nemű párkapcsolatban élő gyermekük bejelentette nekik gyermekvállalással kapcsolatos terveit. Egyrészt azért, mert ekkor és így végleg szertefoszlik a remény, hogy a homoszexualitás talán csak időszakos jelenség lányuk vagy fiúk életében. Másrészt a meleg és leszbikus párok szülővé válása rombolja a heteronormatív család reprezentációját. Mindazonáltal a leggyakoribb reakció az aggodalom volt, amiatt, hogy a gyermekeket hátrányos megkülönböztetések érhetik, és egyáltalán milyen lesz a gyermek helyzete a családban. Az azonos nemű párok esetében a nagyszülők helyzete azokéhoz hasonló – mutat rá a tanulmány –, akinél örökbefogadás által történik a szülővé válás: a vér szerinti nagyszülők könnyebben tudnak azonosulni a szereppel, miközben a nem vér szerinti nagyszülők inkább a vér szerinti nagyszülők hiányában képesek szimbolikus szerepet játszani a család életében.

A kötetet a két szerkesztő, Takács Judit és Roman Kuhar Judith Staceyvel, az azonos nemű párok szülővé válásának amerikai szociológus szakértőjével készített interjúja zárja. Az interjú egyfajta összefoglalásnak is tekinthető, hiszen általános formában fogalmazza meg az azonos nemű párok által alkotott családok koncepcióját, azoknak a társadalmi elismertséggel összefüggő kérdéseknek és nehézségeknek az áttekintésével, amelyekkel e családoknak nap mint nap szembesülniük kell. Judith Stacey téves megközelítésnek tartja, ha az e témakörhöz kapcsolódó kutatások annak empirikus igazolását tűzik ki célul, hogy a heteroszexuális vagy az azonos nemű párok által alkotott családok bizonyulnak-e jobbnak a gyerek jólétének és jól-létének szempontjaiból – ennyi erővel azt is vizsgálhatnánk, mondja, hogy vajon a fehér szülők jobbak-e, mint a fekete szülők. Emiatt fordul elő, hogy a „szívárványcsaládokkal” szimpatizáló kutatók sokszor inkább csökkenteni próbálják a különféle családformák közötti különbséget, míg a másik oldalon éppen hogy felnagyítják azokat. Először is nem igaz, hogy nincsenek különbségek, de a különbség önmagában nem rossz. Másrészt viszont sokkal több az egyezőség, mint az eltérés. Persze különbségek is adódnak: az azonos nemű párok alkotta családban felnövő gyermekek például szignifikánsan toleránsabbnak mutatkoznak mindenféle különbözőséggel szemben, és sokkal könnyebbnek tűnt számukra mind hetero-, mind homoszexuális irányultságuk vállalása. Megfigyelhető az is, hogy a leszbikus párok sokkal kevésbé alkalmaznak testi fenytést a gyermeknevelés során, mint a heterók (feltételezhető, hogy az erőszakmentesség a meleg párok gyermeknevelésére is igaz, bár adathiány miatt ez empirikusan egyelőre kevésbé bizonyított). Mindez összefügg azzal, hogy a homoszexuális szülők egy erősen szelektív mintát alkotnak: náluk ugyanis nem fordulhat elő, hogy ne tudatosan váljanak szülővé, ami pedig a szülői viselkedésben és képességekben egyaránt előnyt jelenthet a számukra.

Stacey utal arra is, hogyan próbált korábbi tanulmányaiban reflektálni azokra a – nemcsak az Egyesült Államokban elterjedt – társadalmi-politikai vitákra, amelyek központi eleme, hogy egy gyermeknek jóléte és jól-léte szempontjából mind az anyára, mind az apára szüksége van. Kiderítette például, hogy ilyen jellegű empirikus kutatásokat tulajdonképpen még senki nem végzett: a homoszexuálisok örökbefogadását ellenzők általában olyan tudományos cikkekre hivatkoznak, amelyek fókuszában kétszülős és egyszülős családok összehasonlítása áll. Stacey és szerzőtársa egy 2010-es tanulmányában olyan családkutatások összehasonlító eredményeit közli, ahol két nő, illetve egy nő és egy férfi gyakorolták együttesen a szülőséget, valamint ahol egyedülálló nők, illetve egyedülálló férfiak neveltek gyermeket: a kutatási eredmények szerint nem a szülő neme, még csak nem is a szülők száma, hanem a szülőség minősége az, ami a gyermek jól-léte szempontjából leginkább számít. A kutatások azt is alátámasztották, hogy a gyermek szexuális irányultsága nem kapcsolódik a szülőkéhez – ami persze eddig is sejtető volt annak alapján, hogy a meleg és leszbikusok döntő többsége heteroszexuális szülők gyermeke.

A kötet sokszínű összehasonlító tanulmányokat tartalmaz a meleg és leszbikus családok életéről, az ezzel kapcsolatos értékekről és vélekedésekről, integrációjukról, valamint a társas kapcsolatok szerepéről. Az elemzések közös vonása, hogy empirikus kutatások alapján mutatják be azt, milyen nehézségekkel néznek szembe a meleg és leszbikus párok az azonos nemű szülőség intézményesíthetőségének társadalmi megkonstruálása során. Mindezen túl nemzetközi távlatban szemlélteti az új típusú „szivárványcsaládok” kialakítását, és ezáltal segíthet bennünket abban, hogy jobban megértsük saját társadalmunk működését is.

Szalma Ivett

TARRÓSY ISTVÁN – GLIED VIKTOR – KESERŰ DÁVID (szerk.): *Új népvándorlás – Migráció a 21. században Afrika és Európa között.*¹ Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 294 oldal. http://www.ittvagynk.eu/application/essay/127_1.pdf

Az *Új népvándorlás* kötettel a szerkesztők olyan könyvet kívántak az olvasók kezébe adni, amelynek tanulmányai egyfelől a magyar társadalom érdeklődő tagjai számára mutatják be az Afrika és Európa közötti múlt- és jelenbeli migrációs és integrációs folyamatokat, másfelől a hazai tudományos életben is új új utakat nyithatnak a két földrész közötti népességmozgás tendenciáinak és sajátosságainak megismerésben és magyarázatában.

A címben szereplő kontinensek közötti népességmozgás egyelőre inkább jövőbeli kapcsolatot; így tartja számon a migrációs irodalom is. Ázsia már több évtizede kiáramlási tér, Afrika a várható tömeges migráció tere. A cím *között* szava azt sejteti az olvasóval, hogy nem egyirányú mozgásról lesz szó. Erről majd talán egy későbbi kötetben szólnak a szerzők. A kötet szerzői (és szerkesztői is) olyan kutatók, szakértők, akik az afrikai–európai migráció, illetve az integráció számos vonatkozását behatóan ismerik,

¹Készült az Európai Integrációs Alap/Belügyminisztérium által finanszírozott EIA/2010/3.1.4.1. azonosító számú, „Feketén–fehéren – Itt vagyunk!” nevű projekt keretében.

és többnyire gazdag helyi tapasztalataik vannak. Mi több: írásaikból kiderül, milyen jó ismerői és valósággal „rabjai” az afrikai kontinens történetének és kultúrájának. Néhány tanulmány irodalmi szinten is élményt jelentő olvasnivaló. Lángh Júlia *Un Nègre à Paris* című írása egy elefántcsontparti író 1959-ben megjelent, párizsi élményeit megörökítő könyvéből indítja mondanivalóját: milyen más lett a világ az elmúlt ötven évben Afrikában és Európában is! Aki útnak indul, ezeket az eltéréseket a mindennapokban tapasztalja meg, és induláskor el sem tudja képzelni, mi vár rá az érkezés helyén.

Ismeretes, hogy az Afrikából érkező migrációs hullámok elsődleges állomása Európa. A folyamat váratlanságából a 2011. évben kaphattunk egy kisebb ízelítőt. A könyvben végigvonnul a migrációban rejlő kettősség, nevezetesen a beilleszkedés szociális nehézségei és a multikulturalizmus buktatói, valamint a drog, az ember- és fegyverkereskedelem, és a csempészet gondjai.

A Magyarországot érintő nemzetközi migrációs folyamatok közül ez idáig nem kaptak kellő figyelmet az Afrikával kapcsolatos témák, leszámítva a néhány éve indult magyar *Afrika Tanulmányok* című folyóiratot és az e periodika környezetében felbukkanó írásokat. Az elmúlt évben Magyarország érintettsége a korábbiakat – néhány ezer fő – meghaladó mértékű volt. Az Európai Unió tagjaként Magyarország kötelessége az európai irányelvek, direktívák, ajánlások betartása, ezek mentén alakíthatja ki nemzeti álláspontját, a migránsokkal kapcsolatos szabály- és eszközrendszerét, ám ezek egyre nagyobb mértékben az uniós szabályozás leképezései.

A tanulmánykötet három nagy fejezetre osztható. Az első fejezet fontos globális tekintést kínál, vázolja a migráció jelenségének századunkat (is) érintő általános jellemvonásait. A spanyol és portugál ajkú világot karrierdiplomataként is kiválóan ismerő Pólyi Csaba meghatározóan közgazdaságtudományi reflexióit követően Póczik Szilveszter – az Országos Kriminológiai Intézet tudományos főmunkatársa, a hazai migrációs szakirodalom egyik kitüntetetten fontos művének társszerzője – a nemzetközi migráció biztonságpolitikai és rendészeti aspektusait elemző tanulmányát olvashatjuk. Magyar nyelven e kötet lapjain találkozhatunk először az afrikai migrációs kutatások egyik nemzetközi hírű szakértője, a Nemzetközi Migrációs Intézet tudományos főmunkatársa, oxfordi egyetemi oktató Hein de Haas elméleti keretrendszerével, amely a migráció és a fejlődés kapcsolatának összetettséget bontja ki. A fejezetet Dövényi Zoltán professzor, a hazai migrációs irodalom egyik meghatározó képviselője zárja, a nemzetközi migráció Magyarországot érintő területi kérdéseinek tárgyalásával.

A második fejezet nyitó tanulmányát két Afrika-kutató jegyzi, a történész Búr Gábor és a politológus Tarrósy István, akik az általuk képviselt tudományterületek interdisciplináris együttélésének üdvözlendő példájaként az afrikai migráció történelmi, politikai háttéréről és jellemzőiről adnak áttekintést. Mindezeket egészíti ki Urbán Ferenc migrációs elemző egyéb afrikai sajátosságokat bemutató tanulmánya, amelyet a Keserű Dávid – Radics M. Péter szerzőpáros – a „Feketén-fehéren” projekt kutatói teamjének meghatározó tagjai – által írt, a mai Afrikát és migrációt érintő kutatások talán legkurrensebb témáit, a vándorlási útvonalak, valamint az urbanizáció és a vándorlás összefüggéseinek kérdésköreit vizsgáló anyag követ. Laufer Balázs százados, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem PhD-hallgatójának tanulmánya az „arab tavasz” indukálta észak-afrikai változásokról és a térségben átalakuló migrációról szól. A fejezet e ponton célzottan fordulatot vesz, és két tanulmány erejéig terepkutatásokra támaszkodva bepillantást ajánl a nyugat-európai városi közegben leledző „migráns-világ” magával ragadó dimenzióiba: először Szilasi Ildikó Hermina antropológus, Afrika-

kutató kalauzolja el az olvasót a brüsszeli Matonge migráns-negyedbe, majd az író Lángh Júlia fest elbűvölően látomásszerű, Párizshoz kötődő pillanatképeket afrikai bevándorló írók megjelent műveiből idézve. A fejezetet záró tanulmányt a kötet harmadik szerkesztője, a történész-politológus Glied Viktor (aki egyben a „Feketén-fehéren” projekt felelőse) jegyzi: írásában integratív módon vázolja az Afrikával foglalkozó magyarországi civil szervezetek hazai környezetét, történelmi fejlődésüket, vállalt feladataikat és lehetséges jövőjüket.

A tanulmányok harmadik, záró csoportja a központi téma európai dimenzióit veszi számba. Míg Mohay Ágoston, a nemzetközi jog szakértője a legális migráció jogi szabályozásait mutatja be az Európai Unióban áttekinthető, koherens módon, addig Koller Inez Zsófia filozófus-politológus az európai migráció második világháborút követő történetével foglalkozik. Tuka Ágnes EU-szakértő, történész és Erdei Nikolett politológus közös írása az Európai Unió napjainkbeli migrációs politikáját veszi górcső alá. Ezt követően Zámbo Péter rendőr ezredes, a Pécsi Határőr Igazgatóság munkatársa a FRONTEX elnevezésű EU-s határőrizeti rendszer létrejöttét és működési mechanizmusát vázolja. A fejezet utolsó előtti írása olyan esettanulmány, amely sokak szemében az egyik legélesebben kirajzolódó integrációs kérdést, az Európában élő muszlimok ügyét vizsgálja. Bodnár Előd politológus a németországi muszlimok helyzetéről ír a méltán széles körben ismertté vált Thilo Sarrazin-könyv tükrében, amely a multikulturalizmus problematikájára, annak Angela Merkel kancellár szerinti „megbukására” irányítja a figyelmet. A könyvet az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság nemrégiben elfogadott véleménye zárja, amely a legális európai migráció egyik fontos területének, a szezonálisan munkát vállaló bevándorlók jogi helyzete megfelelő szabályozásának ad nyomatékot. A hivatalos bizottsági véleményt annak egyik osztrák tagja, a véleményt előkészítő munkabizottság vezetője, Christa Schweng vezeti be, jelezve a szezonális munkavállalás nagyobb kitekintést igénylő kontextusát, melyben egyúttal ott találjuk az európai munkaerőpiac és versenyképesség megerősítésének széles körű közösségi igényét.

Rédei Mária

FOLYÓIRATCIKKEK

LIEFBROER, A. C. – BILLARI, F. C.: Bringing Norms Back in: a Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour. (A normák visszaállítására: a normák fontosságának elméleti és empirikus megvitatása a demográfiai magatartás megértésének céljából.) *Population, Space and Place*, 2010/16. 287–305.

Nem kisebb feladatra vállalkoznak a szerzők, mint hogy összefoglalják azokat az elméleti megfontolásokat és kutatásokat, amelyek szerint a normáknak a legfejlettebb, az individualizációban „legelőrehaladtabb” országokban is van szerepe a demográfiai viselkedésben, továbbá hogy a hollandiai viszonyokat empirikusan elemezve statisztikai érveket is felsorakoztassanak az álláspont mellett. A jól megírt tanulmány szerkezete a bevett mintát követi: megfogalmazza a kutatási kérdést, áttekinti és értékeli a releváns szakirodalmat, végiggondolja, hogy az említett problémák mennyiben tesztelhetők

empirikusan, elvégzi az erre a célra végzett adatfelvétel elemzését, majd pedig összefoglalja a tanulságokat. A feladatot nagyban nehezíti, hogy a demográfiában ma azon elméleti megközelítések a legnépszerűbbek – így a második demográfiai átmenet elmélete –, amelyek a normák szerepének modern társadalombeli térvesztését feltételezik. Ezek szerint a modern társadalmakban a mindennapi ember magatartása egyre inkább a külső elvárásoktól mentes, egyéni választások határozzák meg. A népszerűség egyik következménye az, hogy a normák demográfiai viselkedésben betöltött szerepével kevés kutatás foglalkozik. Ezen kevesek közül a szerzők szempontrendszerében két tradíciónak van kitüntetett szerepe: a Neugarten, Hagestad és Settersten nevével jellemezhető irányzatnak, amely az „életkori” hatások és mérföldkövek modern társadalmakon belüli aktív szerepét hangsúlyozza, illetve Heckhausen fejlődépszichológiai elméletének, amely szerint a modern társadalmakban az életpályához kapcsolódó normák internalizálódnak, a magatartások „belső iránytűjévé” lesznek, így a szankcionálás, amely a normák meglétének/betartatásának kulcsmechanizmusa, fölöslegessé válik.

Az elméleti elemzés során Liefbroer és Billari olyan fogalmakat kívánt kialakítani, amelyek lehetővé teszik a szigorú empirikus vizsgálódásokat is. Ennek jól megfelel a normák három szempont szerinti megnevezése: megnevezik a) az adott cselekvés szükségességét (prescription), lehetőségét (permission) vagy tiltottságát (proscription); b) a normák relevanciáját (a társadalom egészét, vagy csupán egyes csoportjait jellemzik-e); c) mennyiben és milyen szankciókkal támogatottak.

Az empirikus elemzés céljára három norma-típust különböztetünk meg: i) életkori normát (például az elköltözés otthonról, a gyermekvállalás legkorábbi és legutolsó életkora); ii) mennyiségi normákat (például elvárások a gyermektelenséget, a gyermekszámot illetően, elvárások a válással kapcsolatban), végül iii) sorrendiségi és „kombinációs” normákat (például meg kell-e házasodni gyermekvállalás előtt stb.). A lehetséges szankciók a „pletykálkodástól”, „kibeszéléstől” a segítség megvonásáig, a kirekesztésig (kizárás) terjednek.

A szerzők empirikus elemzése egyértelműen igazolják, hogy a holland társadalomban léteznek az életkori normák: a kérdezetteknek világos képük van arról, hány éves kortól illik/elfogadott valakivel együtt élni, szülővé válni, otthonról elköltözni, hogy az emberek elítélik, ha valaki akkor válik el, amikor még kiskorú gyermeket nevel. Különbség mutatkozik azonban abban, hogy a normák mennyire örvendenek konszenzusnak. A szankciók vizsgálatok kiderül, hogy a kérdezettek a normák megsértése esetén puha szankciókkal („kibeszélés”) való büntetést várnak. A társadalmi csoportok szerinti vizsgálat az előzetes elvárásoknak megfelelő eredménnyel jár: egyes normák (például az életkori normák) széles körben elterjedtek, az azokról való vélekedésben nincsenek társadalmi különbségek. Más normák (például sorrendiségi és mennyiségi normák) megítélésében ugyanakkor lényeges társadalmi különbségek tapasztalhatók: a kevésbé képzettek, a vallásosak, az idősebbek erőteljesebben érzékelik az elvárásokat, előírásokat. A nemi hovatartozást (gender) tekintve egyfajta „kettős standardról” beszélhetünk: egyrészt a férfiak inkább utasítják el a „normaszegő” viselkedést, másrészt a nőkre vonatkozó normák „előíróbbak”.

A szerzők elemzése arra a kérdésre, hogy a modern társadalombeli demográfiai viselkedésben van-e szerepe a normáknak, egyértelműen pozitív választ ad. A további kutatásoknak kell pontosítani a hatások kiterjedtségét, a nemzetközi összehasonlítások pedig választ adhatnak majd arra, hogy az eltérő intézményrendszerrel és kulturális

örökséggel rendelkező társadalmak vajon azonos mértékben és hasonló konszenzussal ítélik-e meg a (demográfiai viselkedést) szabályozó/befolyásoló normákat.

Spéder Zsolt

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2011. No. 4.

- HOEM, J. M. – MUREŞAN, C.: An Extension of the Conventional TFR.
 JASILIONIS, D. – MESLÉ, F. – SHKOLNIKOV, V. M. – VALLIN, J.: Recent Life Expectancy Divergence in Baltic Countries.
 BEGALL, K. – MILLS, M.: The Impact of Subjective Work Control, Job Strain and Work–Family Conflict on Fertility Intentions: a European Comparison.
 QUARANTA, L.: Agency of Change: Fertility and Seasonal Migration in a Nineteenth Century Alpine Community.
 MUÑOZ-PÉREZ, F. – RECAÑO-VALVERDE, J.: A Century of Nuptiality in Spain, 1900–2007.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2011. No. 5.

- McCLAIN, L. R.: Better Parents, More Stable Partners: Union Transitions among Cohabiting Parents.
 WAITE, E. B. – SHANAHAN, E. B. – CALKINS, S. D. – KEANE, S. P. – O'BRIEN, M.: Life Events, Sibling Warmth, and Youths' Adjustment.
 KNIGHT, G. P. – BERKEL, C. – UMAÑA-TAYLOR, A. J. – GONZALES, N. A. – ETTEKAL, I. – JACONIS, M. – BOYD, B. M.: The Familial Socialization of Culturally Related Values in Mexican American Families.
 NOMAGUCHI, K. M. – GIORDANO, P. C. – MANNING, W. D. – LONGMORE, M. A.: Adolescents' Gender Mistrust: Variations and Implications for the Quality of Romantic Relationships.
 LUKE, N. – GOLDBER, R. E. – MBERU, B. U. – ZULU, B. U.: Social Exchange and Sexual Behavior in Young Women's Premarital Relationships in Kenya.
 QIAN, Z. – LICHTER, D. T.: Changing Patterns of Interracial Marriage in a Multiracial Society.
 GOUGH, M. – KILLEWALD, A.: Unemployment in Families: The Case of Housework.
 KERR, D. C. R. – CAPALDI, D. M. – OWEN, L. D. – WIESNER, M. – PEARS, K. C.: Changes in At-Risk American Men's Crime and Substance Use Trajectories Following Fatherhood.

- PERRY-JENKINS, M. – SMITH, J. Z. – GOLDBERG, A. E. – LOGAN, J.: Working-Class Jobs and New Parents' Mental Health.
- GLAUBER, R. – GOZJOLKO, K. L.: Do Traditional Fathers Always Work More? Gender Ideology, Race, and Parenthood.
- GLICK, J. E. – VAN HOOK, J.: Does a House Divided Stand? Kinship and the Continuity of Shared Living Arrangements.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2011. No. 4.

- SMIL, V.: Harvesting the Biosphere: The Human Impact.
- PAMUK, E. R. – FUCHS, R. – LUTZ, W.: Comparing Relative Effects of Education and Economic Resources on Infant Mortality in Developing Countries.
- MURPHY, R. – RAN TAO – XI LU: Son Preference in Rural China: Patrilineal Families and Socioeconomic Change.
- REINBOLD, G. W.: Economic Inequality and Child Stunting in Bangladesh and Kenya: An Investigation of Six Hypotheses.
- BLUE, L. – ESPENSHADE, T. J.: Population Momentum across the Demographic Transition.
- Westoff, C. F. – Koffman, D. A.: The Association of Television and Radio with Reproductive Behavior.
- Zagheni, E.: The Impact of the HIV/AIDS Epidemic on Kinship Resources for Orphans in Zimbabwe.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2011. No. 5.

- MUÑOZ DE BUSTILLO, R. – ANTÓN, J.-I.: From Rags to Riches? Immigration and Poverty in Spain.
- SALINAS, V.: Socioeconomic Differences According to Family Arrangements in Chile.
- BAILEY, A. K.: Race, Place, and Veteran Status: Migration among Black and White Men, 1940–2000.
- HUNTER, L. M. – REID-HRESKO, J. – DICKINSON, T. W.: Environmental Change, Risky Sexual Behavior, and the HIV/AIDS Pandemic: Linkages Through Livelihoods in Rural Haiti.
- LI ZHANG: Farm Dependence and Population Change in China.
- TAYMAN, J.: Assessing Uncertainty in Small Area Forecasts: State of the Practice and Implementation Strategy.
- MORRISON, P. A. – JUDSON, D.: Integrating Census Data to Support a Motion for Change of Venue.

2011. No. 6.

- SHARMA, A.: Selective Out-Migration from Florida.
 GREENWOOD, M. J. – WARRINER, W. R.: Immigrants and the Spread of Tuberculosis in the United States: A Hidden Cost of Immigration.
 SINGH, A.: Inequality of Opportunity in Indian Children: The Case of Immunization and Nutrition.
 GORMAN, B. K. – PORTER, J. R.: Social Networks and Support, Gender, and Racial/Ethnic Disparities in Hypertension among Older Adults.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2011. No. 3.

- DAW, J. – GUO, G.: The Influence of Three Genes on whether Adolescents Use Contraception, USA 1994–2002.
 UNNATI RANI SAHA – ARTHUR VAN SOEST: Infant Death Clustering in Families: Magnitude, Causes, and the Influence of Better Health Services, Bangladesh 1982–2005
 MARTIN, L. G. – ZIMMER, Z. – BAAI-SHYUN HURNG: Trends in Late-Life Disability in Taiwan, 1989–2007: The Roles of Education, Environment, and Technology.
 NÍ BHROLCHÁIN, M. – BEAUJOUAN, É. – MURPHY, M.: Sources of Error in Reported Childlessness in a Continuous British Household Survey.
 ANDREEV, E. M. – JDANOV, D. – SHKOLNIKOV, V. M. – LEON, D. A.: Long-Term Trends in the Longevity of Scientific Elites: Evidence from the British and the Russian Academies of Science.
 BALBO, N. – MILLS, M.: The Effects of Social Capital and Social Pressure on the Intention to Have a Second or Third Child in France, Germany, and Bulgaria, 2004–05.
 CANNING, D.: The Causes and Consequences of Demographic Transition.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatalának folyóirata

2011. No. 145.

- FALKINGHAM, J.: Population Trends and the ESRC Centre for Population Change – Working in Partnership.
 DEMEY, D. – BERRIONGTON, A. – EVANDROU, M. – FALKINGHAM, J.: The Changing Demography of Mid-life, from the 1980s to the 2000s.
 BEAUJOUAN, É. – NÍ BHROLCHÁIN, M.: Cohabitation and Marriage in Britain since the 1970s.
 VLACHANTONI, A. – SHAW, R. – WILLIS, R. – EVANDROU, M. – FALKINGHAM, J. – LUFF, R.: Measuring Unmet Need for Social Care amongst Older People.

- McCOLLUM, D. – FINDLAY, A.: Trends in A8 Migration to the UK during the Recession.
- WILSON, C. – WILLIAMSON, L.: Intergenerational Replacement and Migration in the Countries and Regions of the United Kingdom, 1971–2009.
- FLOWERDEW, R.: How Serious is the Modifiable Areal Unit Problem for Analysis of English Census Data?
- BEAUJOUAN, É. – BROWN, J. J. – NÍ BHROLCHÁIN, M.: Reweighting the General Household Survey 1979–2007.
- DENNETT, A. – STILLWELL, J.: A New Area Classification for Understanding Internal Migration in Britain.
- ROSS, H. – GASK, K. – BERRINGTON, A.: Civil Partnerships Five Years On.
- GOLDRING, S. – HENRETTY, N. – MILLS, J. – JOHNSON, K. – SMALLWOOD, S.: Mortality of the ‘Golden Generation’: What can the ONS Longitudinal Study Tell Us?
- TINSLEY, R.: How Have Administrative Sources Been Used to Adjust Population Estimates and Set Plausibility Ranges?

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Öri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

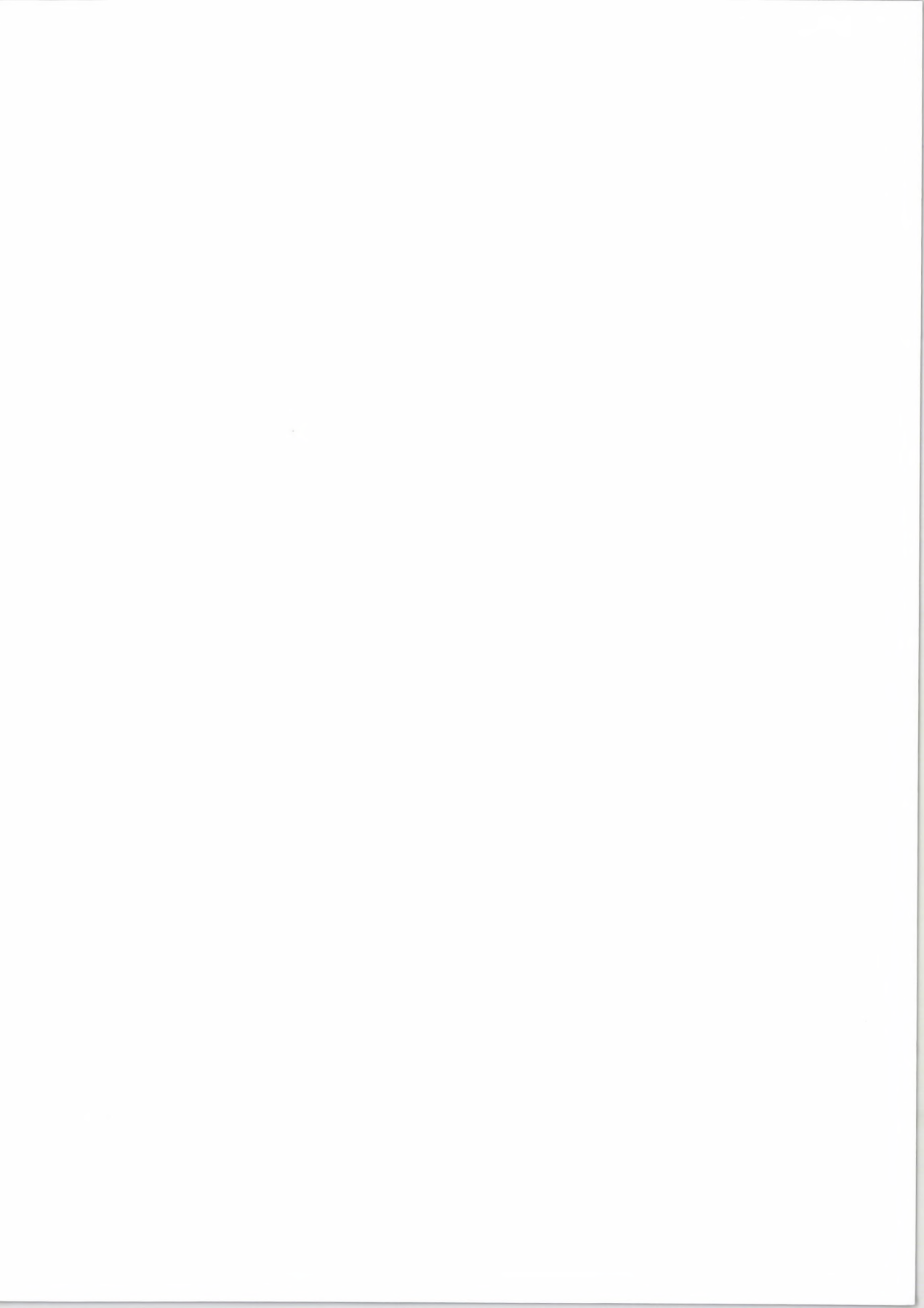
Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség

Ára: 260,-Ft+Áfa